

Yrjö Varpio

Elää, kokea, ymmärtää

Alex Matsonin elämä



TIETOLIPAS 280

Yrjö Varpio

Elää, kokea, ymmärtää

Alex Matsonin elämä



VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus



Inscribed on
the National Register
Memory of the World

TIETOLIPAS 280

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

© 2023 Yrjö Varpio ja SKS

Sarja-asu: Markus Itkonen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Taitto: Maija Räisänen
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-611-4 (nid.)
ISBN 978-951-858-612-1 (EPUB)
ISBN 978-951-858-613-8 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)
ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.280>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)



Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/tl.280>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.



Hansaprint Oy, Turenki 2023

Sisällys

Miksi Alex Matson on tunnettava 10

1 Kahden valtakunnan kansalainen 14

Koivistolainen merenkävijäsuku 14

Lapsuus englantilaisessa satamakaupungissa 21
Koulutielle 25

Keuhkotautipotilaana Saksassa 27

Palatako Suomeen? 32

Työpaikka Uraan satamasta 36

Merimieselämää 42

Matias Matsonin perheen myöhemmät vaiheet 46

2 Vaellusvuosien kautta taiteilijaksi 51

Taideopintoja Helsingissä 51

Ekbergin kahvilassa 54

Fredikan sakki 56

Lupaava akvarellisti 60

Taiteilijan vapaussodat 64

Kuvataiteilijan parhaat vuodet 67

3 Kirjojen maailmaan 76

Kirjailijanuran alku 77

Taiteilija-avioliitto 86

Vuosi Lontoossa 88

Käännöstyöt alkavat 96

Tyrisevän harju 103

”Vuosisadan syvin tarkoitus ja luonne” 109

- 4 Nousukausi ja aallonpohja** 120
Uusi avioliitto 120
Viikkolehti *Elämä* 127
Kauppa se on, joka kannattaa 131
Ernestine Evans 144
Suuri kirjallisuustaistelu – johtavatko kirjallisuusarvostelijat meitä harhaan? 148
Viimeinen romaani 151
- 5 Kirjailijan sota ja rauha** 157
Talvisotaa kahdella rintamalla 157
Kenen joukoissa seisot? 166
Kerttu sairastuu 177
Hauholle maaseudun rauhaan 180
Viimeisen kerran isää tapaamassa 189
Matka pommitettuun Helsinkiin 192
- 6 ”Elämän muodonrakentelua noudattaen”** 197
Elämä vakiintuu 197
Kustannusosakeyhtiö Tammen lukijana 201
Millainen on hyvä romaani? 212
Kaksi mestaria – Tolstoi ja Dostojevski 227
”Monta mestaria” 234
Kirja, joka jäi kirjoittamatta 238
- 7 Tamperelaiskirjailijoiden parissa** 242
Yhteydet Tampereelle syntyvät 243
”Jos tahdot saada jauhoa, niin kulje kohti Hauhoa!” 252
Muutto kesäpäivän pitäjään 263
Lähellä kirjallisen elämän ydintä 276
Kaksi epäonnista käännöshanketta 283
Muistiinpanoja 288
Pirkkalaiskirjailijat kokoontuvat 299
Akvarellimainen olo 306
”Tulkaa kello kolmen jälkeen loppukuussa” 311
Matson tilittää elämänsä 317
”Siroteltakoon tuhkani mereen” 321

Lukemisen ja ymmärtämisen puolesta 324

Kiitokset 331

Viitteet 332

Lähteet 352

Kirjoittaja 362

Abstract 363

Henkilöhakemisto 365

Estetiikka ei ole Matsonille joukko taideteorioita, vaan se on syvimmältään tapa elää, kokea ja ymmärtää maailmaa. Kirjat ovat hänelle sanoiksi tiivistettyä elämää ja siitä syystä hänen suuren perusmyötätuntonsa kohteita. – – Hänen elämäntarinansa yhteydessä vilahtelevat monet Suomen julkisen elämän tunnetut henkilöt, myös monet jo unohtuneet. Tuohon tarinaan sisältyy myös paljon vastoinkäymisiä ja pettymyksiä, mutta niitä Matson kuvailee silmissään hymy, joka kertoo suuresta ja syvästä sovinnosta maailmankaikkeuden kanssa.

Väinö Linna, 1968

Miksi Alex Matson on tunnettava

Juna on matkalla Helsinkiin. Matkustajia ei ole paljon. Kaikilla on kasvomaskit, koska koronaepidemia ei ole vielä hellittänyt. Olen matkalla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon lukemaan kirjailija Alex Matsonin päiväkirjoja, muistiinpanoja ja kirjeitä.

Matson syntyi Koivistolla, Karjalan kannaksella vuonna 1888, mutta vietti lapsuutensa ja kävi koulunsa Englannissa. Palattuaan Suomeen hän eli intensiivisesti mukana taiteilija- ja kirjailijapiireissä Helsingissä, Karjalan kannaksella ja Turussa. Sotien jälkeen hän jatkoi aktiivista kirjailijan- ja kriitikonuraansa Hauholla ja Kangasalla, kunnes siirtyi asumaan Tampereelle. Hän sai mainetta romaanitaiteen tuntijana ja tulkitsijana, joka vaikutti esseeteoksillaan ja kritiikeillään myös kirjailijoihin. Matson kuoli 84-vuotiaana vuonna 1972.

Matson oli paitsi romaanikirjailija, esseisti ja kriitikko myös kuvataiteilija. Itse asiassa hänen uransa alkoikin ensimmäisen maailmansodan molemmin puolin kuvataiteilijana. Myöhempinä vuosinaan Matson oli lähinnä maalaustaiteen harrastaja, mutta on kiinnostavaa selvittää, ovatko Matsonin myöhemmät kirjallisuuskäsitykset saaneet aineksia vuosisadan alun kuvataiteilijoiden taideihanteista.

Koko aikuisen elämänsä ajan Matson kirjoitti päiväkirjoja, joissa hän kuvailee niin yksityisiä kokemuksiaan, elämäänsä Marraskuun ryhmän taiteilijoiden parissa, matkojaan eri maissa, kirjoitussuunnitelmiaan, käsityksiään kirjallisuudesta, mielialojaan kuin myös elämän pikkusattumuksia, uniaankin. Matsonin kuoltua hänen päiväkirjansa, luonnoksensa ja kirjeenvaihtonsa siirrettiin hänen ystävänsä Tuomas Anhavan aloitteesta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan. Niiden oli

määrä olla suljettuina uudelle vuosituhannelle asti, koska niihin sisältyi Anhavan mielestä sellaista aineistoa, jonka julkaisemista varten olisi annettava ajan kulu.

Matsonin arkiston auettua kävin pikaisesti tutustumassa siihen. Matson oli työskennellyt talvisodan ja jatkosodan aikana Valtioneuvoston tiedoituskeskuksessa ja Valtion tiedoituslaitoksessa ja kuvailut päiväkirjassaan keskusteluja, joita toimiston väki ja maan poliittinen johto sekä korkea sotilasjohto olivat noina vuosina käyneet. Oliko tämä Anhavan tarkoittama aineisto?

Toinen aineisto, jota Anhava saattoi pitää arkaluontoisena, on Alex Matsonin ja hänen toisen vaimonsa Kerttu Matsonin intensiivinen ja intiimi kirjeenvaihto 1920-luvun lopulta. Leskeksi jäätyään Kerttu oli kyllä itsekkin suunnitellut kirjeiden julkaisemista. Syyistä tai toisesta hanke jäi kuitenkin toteutumatta.

Alex Matson teki elämäntyönsä aikana, jolloin kaunokirjallisuus erottui selkeämmin muusta kirjallisuudesta kuin nykyisin. Uudet viestintävälineet ovat lisänneet tarjolla olevien tekstien määrää ja nopeuttaneet niiden pääsyä lukijoiden ulottuville. Samalla raja taiteeksi luettavan kirjallisuuden ja muiden tekstien välillä on epämääräistynyt. Onkin kysyttävä, mitä merkittävää Matsonin käsitykset voivat tuoda tämän päivän kirjallisuuskeskusteluun?

Kaunokirjallisuuden asema ja oikeutus eivät ole enää samanlainen itsestäänselvyys kuin aikaisemmin. Sen määrittelyn tarpeellisuuskin on asetettu kyseenalaiseksi. Aikanaan kirjan kustantaja koettiin jonkinlaiseksi puolueettomaksi tuomioistuimeksi, joka takasi kirjoitetun sanan arvon ja merkityksen. Tunnetun kustantajan takavuosien slogan ”Lue enemmän luulet vähemmän” ei kuitenkaan ole enää samanlainen totuus kuin aikaisemmin.

Kirjallisuuden kenttä on muuttunut muutenkin. Kirjallisuus- ja kulttuurilehdet ovat menettäneet aikaisempaa näkyvyyttään. Päivälehdistön keskittyminen puolestaan on kaventanut sen merkitystä taiteen arvioijana. Aikaisemmin kirjallisuuden potentiaalinen lukijakunta saattoi päivälehtien välityksellä seurata kirjallisen maailman tapahtumia ja luoda niistä kokonaiskuvan. Päivälehtikritiikki kasvatti lukijoita. Oltiinpa vanhan päivälehtikritiikin tasosta mitä mieltä tahansa, se oli joka tapauksessa kirjailijoille tärkeä viesti: minun kirjaani on luettu, ajatuksiani on ymmärretty. Lehtikritiikki oli kan-

nustamassa jatkuvaan kirjoittamiseen ja pitämässä yllä kirjallisuusinstituution arvoja.

Tutkimus Alex Matsonista, hänen elämästään, kirjallisuuskäsityksistään ja kriitikontoimestaan ilmestyy siis toisenlaiseen kirjallisuuskenttään kuin missä Matson itse toimi. Siitä huolimatta ja juuri siksi Matsonin ajatukset kaunokirjallisuuden merkityksestä on syytä nostaa uudelleen esiin. Matsonin mielestä taide ei ole ajanvietettä, vaan käsittelee yhtä konkreettisia asioita kuin politiikka ja on yhteiskunnalle yhtä tärkeä. Näin hän kirjoittaa *Muistiinpanoja*-teoksensa (1959) esipuheessa. Matsonin mielestä uudet aihealueet tai vanhojen tositarinoiden ja unohtuneiden ihmiskohtaloiden esiin nostaminen eivät ole kirjallisuudessa olennaisia asioita. Tärkeintä on tapa, jolla kirjailija jäsentää maailmaa. Juuri se antaa lukijalle palkinnon, jonka kirjallisuus parhaimmillaan voi antaa.

Matson ei ollut akateeminen henkilö – jo lukio oli Englannissa jäänyt kesken isän vaadittua poikaa siirtymään toimistotöihin. Itseoppinut ja sivistynyt hän kuitenkin oli. Hän oli perehtynyt hyvin kansainväliseen, ennen kaikkea amerikkalaiseen kirjallisuudentutkimukseen, mutta hänen kirjallisuuskritiikeilleen ja esseeteoksilleen on ominaista epäakateemisuus. Matson joutui tai hakeutui useaan otteeseen polemiikkiin akateemisten kirjallisuudentutkijoiden kanssa. Olen pitänyt tätä Matsonin eriseuraisuutta positiivisena haasteena: olisiko Matsonin esseistä ja ajattelusta löydettävissä tuoreita näkökulmia keskusteluun hyvän kirjallisuuden merkityksestä yhteiskunnassa?

Matsonin kirjoitustapa rakentaa siltaa kirjallisuudentutkimuksen ja laajemman lukijakunnan välille. Hänen silmämääränään on aina lukija: miten klassikoita voi lukea tuoreella tavalla, miten lukija pääsee sisään romaanien maailmaan? Kirjoittaessaan kirjallisuudesta Matson karttoi sellaisen oppisanaston käyttöä, joka olisi vieroittanut lukijoita kirjallisuudesta ja sen tulkinnoista. Matson onkin haaste kaikille kirjallisuudesta kirjoittaville. Kirjallisuudesta kirjoittamisen, myös tutkimuksen, on kuitenkin syytä herättää kiinnostusta kirjallisuudentutkijoiden piirin ulkopuolellakin.

Vaikka kirjallisuuden kenttä on muuttunut sitten Matsonin päivien, ovat kirjallisuushistoriallisen tutkimuksen edellytykset samaan aikaan parantuneet. Arkistojen avautumisen ja tekstikriittisten lai-

tosten julkaisemisen ohella Kansalliskirjaston ylläpitämä historiallinen sanomalehtikirjasto mahdollistaa Suomen kaikkien vanhojen sanoma- ja aikakauslehtien lukemisen verkossa. Tällä tavoin kirjallisen keskustelun tavoittaminen Matsonin kriitikontyön vuosilta on huomattavasti helpompaa kuin aikaisemmin.

Matsonin teoksiin ja artikkeleihin samoin kuin hänen ajatteluunsa päiväkirjojen, kirjeiden ja muistiinpanojen avulla on siis syytä tarttua uudelleen. Tämän päivän näkökulmasta erityisen tärkeää ja ajankoh-taista on Matsonin luja usko kirjallisuuden ja lukemisen yhteiskuntaa rakentavaan merkitykseen. Tutkimukseni pyrkiikin olemaan puheen-vuoro lukemisen tärkeydestä.

Juna lähestyy Helsinkiä. Edessä on Alex Matsonin tuntematon elämä, johon olen astumassa sisään.

1 Kahden valtakunnan kansalainen

Venäjän keisarin Aleksanteri III:n hallituskauden seitsemäntenä vuonna 1888 syntyi Karjalan kannaksella Koiviston pitäjässä Tervahartialan kylässä merimies Matias Tiltin ja hänen Judith-vaimonsa perheeseen toinen lapsi, joka kastettiin Aleksanderiksi. Perheen esi-koinen Anna Wilhelmiina oli syntynyt kolme vuotta aikaisemmin. Pari vuotta ehti kulua, ennen kuin perhe lähti pitkälle muuttomatkal-le, meren ylitse Kaakkois-Englantiin, Hullin kaupunkiin. Kaupunki oli isä Matiakselle tuttu hänen aikaisemmilta laivamatkoiltaan. Aina-kin jo vuonna 1889 hän oli käynyt Hullissa.¹

Koivistolainen merenkävijäsuku

Matias Tiltti oli syntynyt vuonna 1861. Kun hän meni naimisiin, mer-kittiin Koiviston kirkonkirjoihin ammatiksi merimiehen sijaan läk-siäimen – maaseudun tilattoman työntekijän – poika ja kotikyläksi Koiviston Tervahartiala. Morsian oli humaljokelaisen talollisen tytär Judith Adamintytär Torkell. Pari vihittiin helmikuun 1. päivänä 1885. Judithin isä oli talollisen poika Adam Henrikinpoika Torkel ja äiti Kaisa Matintytär. Judith oli kirkonkirjojen mukaan perheen ainoa ty-tär, syntynyt 1863. Hän oli kuitenkin jäänyt lapsena orvoksi ja kasva-nut Koiviston nimismiehen Martelinin kasvattina.²

Tervahartialan kylä sijaitsi Suomenlahden rannalla Koiviston kir-konkylästä muutama kilometri pohjoiseen olevassa Koivistonsalmes-sa. Humaljoki puolestaan sijaitsi vajaan kymmenen kilometrin päässä kirkonkylästä itään, Humaljoenlahden pohjukassa.

Koivistolla asui tuohon aikaan melko paljon Tiltti-nimisiä talolli-sia. Tiltti oli vanha koivistolainen sukunimi, kuten ilmenee Alex

Matsonin serkun Kaarlo W. Hopun tekemästä sukuselvityksestä. Tilttien suku oli merenkävijöitä ja maanviljelijöitä, joiden jälkiä voi Koivistolla seurata aina 1600-luvulle saakka. Sukunimi Tiltti on suomenkielinen versio ruotsin sanasta *stiltje*, joka tarkoittaa työntä, pysähtynyttä. ”Kyl on tiltti ilma”, sanoivat merimiehet. Alex Matsonin isoisä Matti Tiltti omisti myös laivoja, joko yksin tai yhtiössä muiden koivistolaisten kanssa, ja hänen laivoillaan purjehdittiin Suomenlahdelle ja kauemmaksikin, aina Englantiin saakka. Alexin isoisällä oli niin sanotusti ”Englannin kipparin paperit”.³

Varakas laivuri Matti Tiltti kuitenkin köyhtyi Krimin sodan aikana. Kerrotaan, että hän halusi estää prikinsä joutumisen Suomenlahdella ryöstelevien englantilaisvihollisten käsiin ja upotti sen Soukan saaren lahteen Koivistolla. Englantilaiset olivat kuitenkin laskuveden aikana huomanneet mastojen huiput, nostaneet tammipuisen, kuparipohjaisen aluksen ja vieneet sen sotasaaliina mukanaan. Matti Tiltti oli tämän jälkeen laivaton, viraton ja varaton mies. Hänen tyttärensä avioitui koivistolaisen renkivoudin, myöhemmän rakennusmestarin Kaarlo Hopun kanssa, mutta neljä poikaa lähti Suomesta, yksi Australiaan, yksi Norjaan ja kaksi Englantiin.

Veljeksistä vain Mikolla oli epäonnea. Hän purjehti norjalaisissa ja englantilaisissa purjealuksissa maailman meriä ja oppi kahta vierasta kieltä, kunnes sai Norjassa alusta lastattaessa laivan raakapuusta iskun päähänsä ja hänet lähetettiin parantumattomana aivoinvalidina takaisin Koivistolle. Muistelmissaan Alex kertoo tavanneensa Mikon 1900-luvun alussa Koivistolla. Tämä oli kookas, vahvalta näyttävä mies, ja aivovaurio tuli ilmi vain hänen puhuessaan. Kun Englannista tullut Alex tapasi hänet ensimmäisen kerran, Mikko sammalsi: ”Matti lähetti... tupakkaa.” Hän oli odottanut tupakkaansa monta päivää, ja kun Alexilla ei ollut sitä tuliaisina, Mikon ilme sammui ja hän ei enää vilkaissutkaan Alexiin.⁴

Alexin toinen setä Aleksanteri (Alexander) lähti hänkin nuorena merille ja purjehti eri kansallisuuksille kuuluneilla aluksilla, kunnes päätyi Australiaan Melbourneen vuonna 1880, mieltyi maahan ja jäi sinne. Alkuun hän purjehti australialaisaluksilla, mutta jäi sitten telakkatöihin. Australiassa Aleksanteri meni naimisiin englantilais-syntyisen Sara Mottin kanssa ja kuoli 86-vuotiaana 1936.⁵

Janne (Johan) lähti Aleksanterin tapaan hyvin nuorena merille ja purjehti eri kansallisuuksien aluksilla. Matson-suvun sukututkimuksen mukaan hän asettui Hulliin vuonna 1894 mutta siirtyi pian Antwerpeniin, jossa avasi merimieskapakan ja meni naimisiin saksalaisen naisen kanssa. Jo seuraavana vuonna hän palasi Englantiin, Cardiffiin, mistä osti oman talon ja avasi sekä merimieskodin että merimieskahvilan.⁶ Sukututkimus perustuu näiltä osin ilmeisesti muistitietoihin, koska itse asiassa Jannella oli Cardiffissa vakinainen osoite jo 1890.⁷ Ensimmäisen maailmansodan aikana merimiehiä ei riittänyt asiakkaisiksi ja merimieskoti kannatti heikosti. Siksi Janne lähti uudelleen merille. Englantilaisen historiasivuston mukaan hän oli ollut laivamiehenä S. S. *Bamsella*, kun saksalaiset torpedoivat aluksen lokakuussa 1918. Janne hukkuu muun miehistön mukana ja hänet haudattiin Tower Hillin muistolehtoon. Merillä ollessaan Janne oli alkanut käyttää isänsä nimestä muodostettua Matson-nimeä, kuten muutkin veljekset.⁸

Alexin isä Matias Matinpoika Tiltti työskenteli ensin laivamiehenä Suomen ja Viron välillä seilanneissa kaljaaseissa ja hinaajan kansi miehenä Pietarissa – näissä toimissaan hän oppi vähän viroa ja venäjää.⁹ Matiaksen vanhin lapsi Anna Wilhelmiina oli Koiviston kirkonkirjojen mukaan syntynyt Ahtialan kylässä joulukuun 12. päivänä 1885. Äiti Judith oli tuolloin 18-vuotias. Perheen ensimmäinen ja ainoa poika syntyi 8.11.1888 ja kastettiin viisi päivää myöhemmin Alexanderiksi. Kolmas lapsi Ida Maria syntyi 22.2.1891 ja neljäs lapsi Edith Sofia 18.10.1893. Koiviston kirkonkirjoissa nuorimmainenkin on merkitty Tervahartialan kylässä syntyneeksi, mutta itse asiassa perhe oli tuossa vaiheessa jo muuttanut Hulliin, Englantiin. Ehkä Koiviston kirkkoherra varmuuden vuoksi merkitsi heidät kirkonkirjoihin Koivistolla – eihän merimiesten muutoista voinut olla niin varma. Matias Tiltin perheen muuttopäivää pois Koivistolta ei ole merkitty kirkonkirjoihin.

Matias Tiltti ei ollut Hullissa ensimmäistä kertaa. Hän oli käynyt kaupungissa ainakin jo talvella 1889, jolloin hän oli saanut Hulliin lähetetyn kirjeensä, ja toisen kerran loppuvuodesta 1891.¹⁰ Nyt hän asettui perheineen sinne pysyvästi. Toimeentulo oli aluksi niukkaa. Matias työskenteli laivamiehenä lähireiteillä kulkevissa rahtialuksissa, eikä pestin saaminen ollut aina helppoa. Alkuun hän työskenteli



Prospect Street Hullissa 1900-luvun alussa. Hull oli menestyvä, kansainvälinen kaupunki. Se oli tärkeä merikalastuksen keskus ja laivanrakennuksen ja laivayhtiöiden kaupunki. Lukemattomat Amerikkansuomalaiset kulkivat Suomesta Hullin kautta kohti Pohjois-Amerikkaa. Local Studies Collection, Hull History Centre.



Hullin telakka-alue, Victoria Dock. Kuvassa suomalainen Helsingin-Hangon-Hullin reitillä liikennöinyt matkustajalaiva *Arcturus* ensimmäisen maailmansodan edellä. Local Studies Collection, Hull History Centre.

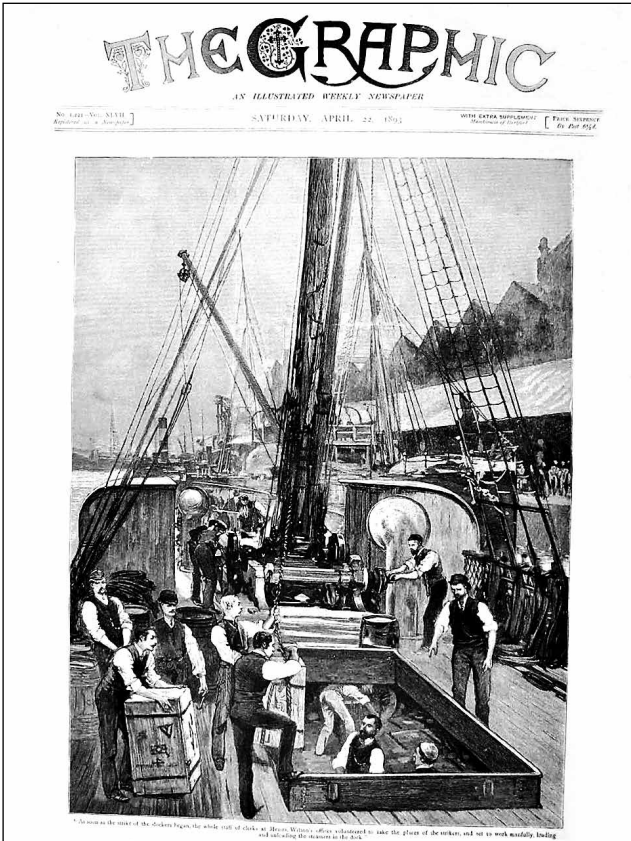
puosuna Wilson-linjan laivalla, ja oli viikon kerrallaan poissa kotoa. Norjaan suuntautuneiden Stavangerin ja Tromssan matkojen välillä hän taas viipyi aina pari päivää kotonaan.

Alexin varhaisimpia muistikuvia kodin ulkopuolelta oli se, kun isä otti hänet mukaansa työläisten mielenosoitukseen. Oltiin kauempana kotoa kuin koskaan aikaisemmin. Sitten mielenosoittajat ja poliisi iskivät yhteen. Tästä syntyneessä sekasorrossa Alex eksyi isästään. Mielenosoittajat ja heitä ahdistelevat poliisit kasvoivat pienen pojan mielessä dramaattisiin mittoihin. Yksi mielenosoittajista onnistui pakenemaan poliisia juoksemalla ratsuhevosen vatsan alitse ja viiltämällä hevosen vatsan auki. Toiset kehuivat miehen tekoa. Lakon syyn Alex ymmärsi myöhemmin mieleensä jääneestä pilkkalaulusta: ”Oi Charlie Wilson, oletpa aika hölmö. Koetit nujertaa ammattiliiton, mutta siihen et ikinä pysty...”¹¹

Neljävuotias Alex oli itse asiassa seuraamassa Hullin satamatyöläisten kuuluisaksi muodostunutta lakkoa. Charles Henry Wilson, Wilson Line -yhtiön johtaja, oli tuonut satamaan omaa työväkeään murtaakseen järjestäytyneiden satamamiesten lakon. Lakkolaiset marssivat kulkueena kaupungilla, ottivat poliisin kanssa yhteen ja sytyttivät tulipaloja, ja lopulta tarvittiin Leedsin, Nottinghamin ja Lontoon poliiseja partioimaan kaduilla rauhan ylläpitämiseksi. Lakko kesti kuusi viikkoa ennen kuin se nujerrettiin, ja se sai julkisuutta lehdistä ympäri maailmaa, myös Suomessa.¹²

Luottamuksellinen suhde isään rikkoutui, kun poika eräänä päivänä sai ansaitsemattoman selkäsaunan. Alex oli ollut toisten poikien kanssa leikkimässä. Joukon johtaja oli ihastellut jotakin, osoittanut sormellaan ja huudahtanut: ”Katsokaa pojat! Voi Kristus!” Se oli ollut Alexista hyvin sanottu ja kotona hän toisti huudahduksen katsellessaan isän ikkunaan ripustamia ikkunaverhoja. Isä suuttui – poikahan kiroilee. Oliko Kristus tosiaan kirosana? Alex oli vain yrittänyt sanoa, että verhot olivat tehneet häneen vaikutuksen. Vastamielisyys ei lauhnut, vaan poika alkoi tarkastella isäänsä ulkoapäin:

Kun hän korjasi jotain, meidän piti aina kerääntyä hänen ympärilleen muka auttamaan, yhden pitelemään vasaraa, toisen hohtimia, valmiina ojentamaan ne hänelle. Ei työ sitä vaatinut, hän vain tahtoi meidän näkevän kuinka etevä hän oli.¹³



Tilapäistä työvoimaa lastaamassa laavaa Hullin satamamiesten lakon aikana keväällä 1893. *The Graphic* -lehden kuvitusta vuodelta 1893.

Suhde isään jäi painamaan mieltä. Isä ei antanut taskurahaa, ja jo lapsena Alexilla oli palava halua vapautua kodin kahleista. Hän suunnitteli jopa pakenevansa kotoa ja heittäytyvänsä katupojaksi Lontoon kaduille, ja pariin otteeseen hän ehti kehittää ajatusta niin pitkälle, että oli yönkin poissa kotoaan.¹⁴

Äiti jäi myönteisempänä hahmona pikkupojan muistiin. Hän oli ”kuin yksi meistä”, ymmärtäväinen ja lempeä. Hän joutui suunnittelemaan tarkkaan perheen ostokset, jotta rahat riittäisivät. Matsonin

mieleen jäi pysyvästi kuva äidistä lähdössä kaupungille ostoksille: hattussa nappisilmäinen lintu siivet levällään ja kiiltävän musta marjaterttu, kaulaa ympäröivä laiha häntäänsä pureva kettu. Kasvoja peittävä leukaan ulottuva huntu. Hameenhelman alta sojottavat terävät kengänkärjet.¹⁵ Vaatteita ostettiin kauppojen jäännösvarastoista ja lihaa haettiin kauppahallista lähellä sulkemisaikaa, jolloin hinnat olivat ehtineet laskea. Ravinto oli niukkaa ja Matson arveli, että siitä syystä hän jäi pienikasvuiseksi, aikuisenakin vain 168-senttiseksi.

Kun suomalaisten siirtolaisuus Amerikkaan lisääntyi 1800-luvun lopulla, Hullista tuli tärkeä välietappi siirtolaisille. Höyrylaiva Capella alkoi välittää kahden viikon välein liikennettä Hangosta Kööpenhaminan kautta Hulliin, josta siirtolaisten matka jatkui Amerikkaan. *Folkwännen* kirjoitti vuonna 1890:

Suomalaisten maahanmuuttovirta Amerikan Yhdysvaltoihin ja Kanaan, joka kuluneiden kymmenen vuoden aikana on kulkenut pääasiassa Tukholman ja Göteborgin kautta, on nyt muuttanut reittiä, kun maastamuuttajat ovat yhä enemmän huomanneet, kuinka edullisesti useat kotimaiset höyrylaivat vievät heidät suoraan Hangosta ja muista Suomen satamista Hulliin, josta he pääsevät junalla Liverpooliin ja sieltä edelleen Atlantin poikki. He nauttivat koko matkan ajan kotimaasta amerikkalaiseen mairinnoisupaikkaan ilmaisesta ylläpidosta, ja lipun hintakin tulee noin 32 markkaa halvemmaksi kuin matkustamalla Ruotsin kautta. Lisäksi suora höyrylaivamatka Suomesta Englantiin vie keskimäärin 3–5 päivää vähemmän aikaa kuin matka Ruotsin kautta. Niille, jotka osaavat vain suomea, on huomattava etu, että he ovat matkalla Hulliin koko ajan maanmiestensä parissa tarvitsematta tulkkia.¹⁶

Lontoo, Cardiff ja Liverpool olivat suomalaisten kannalta selvästi vähämerkityksisempiä satamia kuin Hull. Esimerkiksi suomalainen merimiespastori joutui vuosittain Hullissa tekemisiin tuhansien suomalaisten kanssa. He olivat pääasiassa merimiehiä, mutta joukossa oli myös siirtolaisia tai pelkästään Englantiin matkustaneita tai siellä oleskelevia. Hullin kautta kulkeneista Amerikan siirtolaisista valtaosa oli suomenkielisiä, neljännes ruotsinkielisiä.¹⁷

Lapsuus englantilaisessa satamakaupungissa

Alex Matsonin lapsuusvuosista Hullin satamakaupungissa on säilynyt eloisa kuvaus hänen elämänsä lopulla kirjoittamassaan omaelämäkerrassa *Muistelen* (1971), joka ei ehtinyt ensimmäistä osaansa pitemmälle. Omaelämäkerran värikkäiden muistelmien lisäksi Matsoneiden Hullin vuosista löytyy tietoja myös suomalaisista sanomalehdistä, Hullin kaupungin arkistoista ja lehdistä sekä Svenska Litteratursällskapetin arkistossa olevista Starckjohann-suvun kirjeistä. Alexin vanhempi sisar Anna, josta Englannissa oli tullut Annie, nimittäin avioitui Suomessa viipurilaiseen Starckjohannin sukuun. Thelma Starckjohann-Bruunin arkistossa säilyneistä kirjeistä näkyy esimerkiksi, että Alexin äiti ei koskaan oikein sopeutunut uuteen kotimaahansa eikä hän oppinut kunnolla englantiaakaan. Vuonna 1907 hän kirjoitti eräälle koivistolaiselle ystävälleen: ”Täällä me vaan eletään entistä viisiin vaikka välistä tuntuu kyllästyttävän tämän Ison maailman elämä ja olisi mielluimmin siellä hiljaisessa Suomen kullmassa.”¹⁸ Perheen lapset Annie, Alex, Ida ja Edith sen sijaan oppivat hyvän englannin kielen taidon ja puhuivat keskenään englantia vielä vanhoilla päivilläänkin.¹⁹

Alexin varhaisin asuinympäristö sijaitsi työläisten asuinalueella. Alex muisteli myöhemmin, että alue oli harmaista taloriveistä huolimatta hyvä lapsuusympäristö. Pitkistä, yli kymmenen tunnin mittaisista työpäivistä huolimatta henki työläisten keskuudessa oli hyvä, ystävällinen. Elämään toivat sisältöä erilaiset kerhot, jalkapalloottelut, pubit ja kappelit sekä vedonlyönti. Humalaisiin poliisi tarttui vain, jos he häiritsivät muita. Alex ei koskaan pelännyt kulkea kapakasta purkautuvan hälisevän miesjoukon lävitse kotiinsa.²⁰

Matias Matsonin maahanmuuttajaperhe eli alkuun niukoissa varoissa, mutta pienen Alexin mieleen ei jäänyt köyhyys. Muistikuvissa korostuvat muodot ja värit – tuleva kuvataiteilija siinä katseli maailmaa. Koti kaikkine yksityiskohtineen piirtyi lähtemättömästi Alexin mieleen. Teepurkkia koristi kuningatar Viktorian värillinen rintakuva, kahvipurkin kyljessä oli lordi Roberts koreassa marsalkan univormussa. Seiniä koristi kaksi kehystettyä väripainosta, joista toinen esitti Windsorin linnaa ja toinen puiden varjostamalle juottolammikolle saapuvia lehmiä, taustanaan viljapelto ja maatalo.²¹



Matias Matsonin perhe 1890-luvun lopulla. Takana Annie, isä Matias ja Alex, edessä Edith, äiti Judith ja Ida. SLS:n arkisto, SLSA 1312.

Kun Alex oli kahdeksan vuoden ikäinen, isä lopetti merimiehen työt laivoilla ja perusti Hulliin suomalaisen merimieskodin. Tässä vaiheessa hän oli muuttanut sukunimensä – Matias Tiltistä tuli

Matias Matson. Se tuntui sopivan helpommin englantilaiseen puheeseen. Samalla muuttuivat perheenjäsentenkin nimet. Uudesta merimieskodista kirjoitti ensimmäisenä *Sjömanswännen*-lehti:

Hullissa on pitkään tunnettu puute saatu poistettua, kun merimies Matts Tiltti eli Mattson on perustanut sinne suomalaisen merimieskodin, jonka osoite on 26 Prospect Place Drypool. Kodin on määrä toimia kristillisellä pohjalla ja olla raittiuskoti, jossa 14 shillingillä viikossa saa huoneen ja tuhdin ruuan. Sen omistaja aikoo vastaisuudessa tehdä yhteistyötä merimieslähetyksen kanssa ja on antanut lähetyksen työntekijöille oikeuden tarkastaa kotia, mistä syystä meillä on aihetta odottaa hyvää.²²

Merimieskoti ei ollut kuitenkaan Matias Tiltin oma idea. Jyväskylässä ilmestyneessä *Suomalainen*-lehdessä kerrottiin jo alkuvuodesta 1894, miten Hullin merimieskotiajatus oli lähtenyt liikkeelle. Hullissa toiminut merimiessaarnaaja pastori Frans Evert Blomberg oli vierailut kotikaupungissaan Jyväskylässä ja puhunut siellä kauniisti hengellisen työn tärkeydestä merimiesten keskuudessa, erityisesti Hullissa. Sen jälkeen olikin perustettu yhdistys suomalaisen merimieskodin aikaansaamiseksi Hulliin.²³

Blombergin mielestä suomalainen luonne asetti haasteita merimiesten huoltotyölle. Suomalaiset eivät hänen mielestään olleet kansainvälisesti suuntautuneita toisin kuin norjalaiset, jotka halusivat olla maailman kansaa. Suomalaiset vetäytyivät niin paljon kuin mahdollista maanmiestensä joukkoon. Grimsbyn norjalainen konsulikin oli ihmetellyt tätä Blombergille. Blombergin mielestä ”suomalaisten omituinen kansallisuusluonne vaatii merimiespapin erityistä huomiota ja rakkautta meriä ja maita kiertäviä veljiään kohtaan. Suomea puhuva suomalainen kulkee orpona maailmassa.”²⁴

Hullissa oli kyllä jo tuolloin suomalaisen merimiehen perustama merimieskoti, mutta se ei mitenkään vastannut kristillisiä käsityksiä merimieshuollon tehtävistä. Kuten *Suomalainen*-lehdessä raportoitii: ”Siellä asetetaan merimiehille kaikenlaisia viettelyksiä ja estetään heitä kaikilla keinoilla saamasta kuulla Jumalan sanaa. Tästä ja muista samansuuntaisista laitoksista lähetetään palkatuita ’runnareita’, jotka seisoskelevat odottelemassa merimiesten saapumista. – – Tällaisen viettelijän käsiin joutuvat merimiehemme, ja kun he laivoilleen palaavat on heiltä päivässä nyletty kuukausien ansiot.”²⁵

Kodin johtajaksi Blomberg oli kaavailut kristillismielistä naista, joka olisi valmis uhrautumaan Herran palvelukseen. Matias Tiltti ei ollut nainen eikä hänen halustaan uhrautua Herran palvelukseen ole varmaa tietoa. Mutta yritteliäs mies hän oli, ja merimieskoti saatiin avattua.

Merimieskodin perustaminen osoitteeseen 26 Prospect Place Drypool ja muutto sen yhteydessä olevaan entistä avarampaan asuntoon merkitsi koko Matsonin perheelle elintason ja yhteiskunnallisen arvostuksen nousua. Kotiin hankittiin piano, jota erityisesti Annie-tytär mielellään soitteli. Perheessä oli jo varhain suomalainen kotiapulainenkin. Hullin kaupungin vuoden 1901 henkikirjaan on merkitty Matias Matsonin ruokakuntaan kuuluviksi vaimo, kolme lasta, kaksi palvelusväkeen kuuluvaa sekä yhdeksän tilapäistä vierasta, siis merimiehiä, joista yksi oli Venäjältä, yksi Norjasta ja muut suomalaisia. Palvelusväkeen kuuluivat 29-vuotias keittäjä Maria Hellman ja 14-vuotias palvelustyttö Maria Suurpää.²⁶ Kun Matias laajensi liiketoimintaansa, Suomesta tuli lisää työntekijöitä.²⁷

Vuosisadan vaihteeseen tultaessa Matsonin merimieskodin osoite oli muuttunut. Se oli nyt 48 Lister Street ja majoittumismaksu oli 15 shillinkiä viikolta.²⁸ Mutta pian merimieskoti oli myytävänä: ”Koti on hyvässä kunnossa, sopivalla paikalla ja hyvin tunnettu sekä merimiehille että kapteeneille. Lähempiä tietoja saa allekirjoittaneelta omistajalta. Osote 48 Lister Street, Hull, England. M. Matson.”²⁹

Vuoden 1903 alussa Matsonin merimieskoti siirtyi turkulaisen Johan Nordin haltuun³⁰ ja Matias Matson ryhtyi uusiin liiketoimiin. Ensin hän alkoi pitää yhdessä Morris Stenwaisin kanssa vaatetusliikettä Hedon Roadilla, kunnes hän parin vuoden kuluttua irtisanoi yhteistyön ja jatkoi omalla vaatetusliikkeellään. Siitä tiedotettiin myös maailman meriä kulkeville suomalaismerimiehille: ”Merimiehet! Tehkää ostoksenne M. Matsonilla. 2 Qweens Hall, Alfred Gelder Str., Hull. Suuri valikoima kankaita, pukuja, kenkiä ja korutavaraa.”³¹ Ilmoittelu jatkui *Merimiehen Ystävän* useissa numeroissa ja vuosikerroissa.

Näihin aikoihin perheen vanhimmat lapset Annie ja Alex valmistautuivat jo lähtemään kotoa ja heidän uudeksi kotimaakseen tuli Suomi. Nuoremmat tyttäret Ida ja Edith sen sijaan jäivät Englantiin, mutta pitivät tiiviisti yhteyttä vanhempiin sisaruksiinsa.

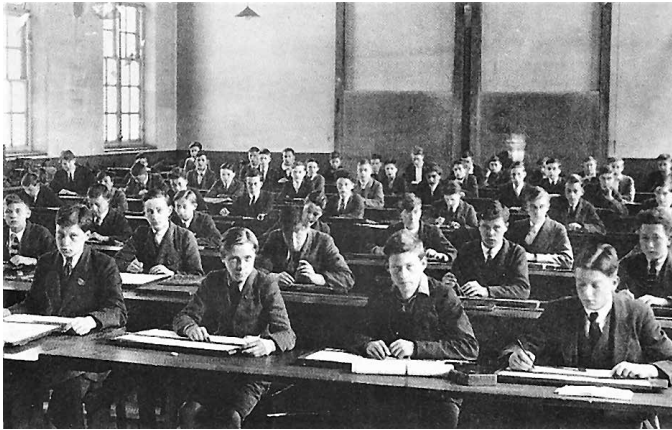
Koulutielle

Alex ei ollut vielä täyttänyt kuutta vuotta, kun hän syksyllä 1894 meni Williamsonkadun kansakouluun. Koulunkäynti sujui terävapäiseltä pojalta hyvin. Oppiminen tuntui noudattelevan eräänlaista henkilökohtaista metodia; lukeminen ja laskeminen avasivat välittömästi kiinnostavia ovia elämysten maailmaan, ja siksi niiden eteen kannatti tehdä töitä. Tosin Alexin koulunkäynnissä oli myös kapinallisuutta, joka johdatteli välillä poikkeamaan opettajan liian arkisista ja käytännöllisistä ohjeista sekä koulun arkirutiineista. Tällainen henkilökohtaisten ratkaisujen korostaminen säilyi Matsonissa läpi koko elämän.

Pieni koululainen oli ylpeä, kun oli oppinut luokkatovereitaan nopeammin kertomaan kahdella aina kahteentoista saakka, kunnes tuli kehaiseeksi taitojaan vähän vanhemmalle pojalle, jonka veli oli kuulemma päässyt päässälaskussa jo kaksitoista kertaa kahteentoista. ”Montakohan vuotta minulta menisi ennen kuin pääsisin niin pitkälle? Mikä rasittava tulevaisuus minua odottikaan.”³²

Kansakoulun toisella luokalla syntyi ensimmäisen kerran vahva kirjallinen elämys, kun opettaja ennen joululoman alkamista luki luokalle Robert Louis Stevensonin *Aarresaarta* (*Treasure Island*, 1883): ”Mitään niin kiehtovaa en ollut kokenut. Kuuntelin lumoutuneena. Näin rauhallisen pikkukylän ja sinne tulleen sokean puujalkaisen miehen. Seurasin mukana pitkällä purjehduksella. Aurinkoa, sinistä meriä ja vihdoinkin palmuja kasvava saari. Valtasin laivan takaisin roistoilta.” Tämän jälkeen Alex alkoi käydä kirjastossa ja lainata sieltä kirjoja.³³

Kansakoulusta Alex siirtyi Latimer Collegeen, joka vaikutti ulkoapäin hienommalta kuin mitä sitten olikaan. ”Olin usein katsellut hiljaisen piispa Latimerin kirkon vieressä olevaa takorautaista porttia jonka messinkikilvessä luki: Latimer College for Young Gentlemen. Principal the Rev. S. Swaby. First B. A., Dublin”, Alex muisteli myöhemmin. Kerran hän näki portin lähellä oppineen näköisen miehen, jota arveli koulun johtajaksi. Hän totesi seurassaan olleelle toverilleen tavallista äänekkäämmin: ”Kunpa minäkin voisin käydä tuota koulua!” Muuta ei tarvittu, herra kyseli pojan osoitetta ja tuli keskustelemaan isän kanssa kouluun pääsystä.³⁴ Koulun johtaja ja ilmeisesti ainoa opettaja Swaby osoittautui huonoksi pedagogiksi, milteipä huijariksi.



Boulevard Higher Grade School, luokkakuva 1900-luvun alusta. Alex ehti käydä tätä lukiota vuoden verran ennen kuin hän isän vaatimuksesta siirtyi liikeapulaiseksi. Boulevard Higher Grade School, Hull.

Latimer Collegea Alex kävi vuoden. Sinä aikana hän oppi latinan *mensa*-sanana taivutusmuodot, ranskan apuverbit ja sen, että lapsi on ranskaksi *enfant* (lausutaan ongfong) sekä muuta, mikä oli jäänyt mieleen oppikirjoja lehteillessä. Saksan opetus oli supistunut siihen, että Swaby oli oppilaiden pyynnöstä röhkinyt ja sanonut sen olevan saksaa.³⁵

Seuraava koulu oli Boulevard Higher Grade School, josta myöhemmin kehittyi arvostettu lukio. Se oli Alexille myönteinen kokemus. Siellä oppilaat pääsivät itse työskentelemään ja koulun henki oli toverillinen ja sivistynyt. Erityisesti Alexin mieleen jäi työskentely kemian laboratoriossa milteipä kuin opettajan ensimmäisenä apulaisena. Ennen pitkää uusikin koulu alkoi kuitenkin pitkästyttää, kun oli opiskeltava ulkoa latinan ablatiiveja ja ranskan epäsäännöllisiä verbejä. Alex olisi kielioipinnoissaan mieluummin kääntänyt Caesarin *Gallian sota* (*Commentarii de Bello Gallico*, 58–49 eKr.) tai Xavier de Maistren pikkuruomaania *Aostan kaupungin spitaalinen* (*Le Lépreux de la Cité d'Aoste*, 1811). Pahinta oli kuitenkin, että tyttö- ja poikaluo-
kat yhdistyivät. Tyttöjen läsnäolo aiheutti sen, että Alex alkoi pelätä esiintymistä luokassa. Hän ei voinut nousta seisomaankaan punastumatta ja änkyttämättä.³⁶

Boulevard Higher Grade School toimii Hullissa edelleen, ja sen arkistosta löytyy pieni tieto Alexinkin opinnoista. Vuonna 1901 raportoitiin, että luokkansa oppilaista Sayle, Wilson, Barrick ja Young olivat osoittaneet samaa hyvää tasoa kuin edellisessä kuussa ja ”Matson, Collins ja Meggitt ovat tehneet erittäin hyvää työtä”.³⁷ K. V. Hopun laatiman Matsonin sukuselvityksen mukaan Alex opiskeli Boulevard Higher Grade Schoolissa vuosina 1901–1902, ja tänä aikana hän esimerkiksi kävi 14 vuoden iässä kurssin, jonka suorittamista edellytettiin vasta 16-vuotialta.³⁸

Koulunkäynti olisi jatkunut pitempäänkin, mutta isän ostettua puolet Moses Steinwaisin Hedon Roadilla Victoria-altaan tuntumassa sijaitsevasta herrainvaatetusliikkeestä, jonka asiakkaat olivat lähinnä merimiehiä, Alex lopetti koulun ja siirtyi kauppa-apulaiseksi. Isän uusi bisneskumppani Steinwais oli Puolan juutalainen, joka puhui jiddiäin sekaista englantia. Koulunkäynnin lopettamisen taustalla oli isän vahva tahto. Isän kunnianhimoinen päähänpisto oli, että Alexista kehittyisi liikemies, joka opiskelisi Englannissa Sunlight-saippuan valmistuksen ja siirtyisi sitten Suomeen perustamaan sinne oman Sunlight-tehtaan.³⁹

Keuhkotautipotilaana Saksassa

Kaikki suunnitelmat kuitenkin murenivat, kun Alexissa todettiin pitkälle kehittynyt keuhkotuberkuloosi. Se tuntui hänestä kuolemantuomiolta: ”Missään lukemassani romaanissa ei keuhkotautinen ollut parantunut.” Hullilainen lääkäri suositteli matkaa parantolaan Saksaan tai Sveitsiin suotuisampaan ilmastoon, ja ajatus lähdöstä mannermaalle suorastaan hurmasi Alexin. Muistelmissaan hän kertoo olleensa ”onnenpoika”⁴⁰ ja kuvaa kokemustaan:

Kun astuin tohtorin ovesta ulos, näin maailman uusin silmin. Kuinka en ollut ennen huomannut, miten kaunis kaupunki Hull oli. Sissonsintehdasta piipusta nousi kiemurrellen savupilari ja kohotessaan värjäytyi kullanuskeaksi ennen kuin haihtui lampaanvillapilvien täplittämän taivaan violetilta vivahtavaan sineen. Värikkäitten raitiovaunujen messinkiosat kimmelsivät. Lihavat kiiltäväkylliset hevoset vetivät raskasta olutkuormaakin tanssien. Vastaan tulevat ihmiset näyttivät niin ystävällisiltä että

pujotellessani heidän lomitsean minun oli hillittävä itseäni etten kertoisi jollekulle, että minussa oli keuhkotauti.⁴¹

Kun Matson muistelmissaan kuvaa maisemia, kuvauksilla on yhtymäkohtia niihin maalaukseellisiin maisemiin, joita esiintyy hänen myöhemmissä kaunokirjallisissa teoksissaan. Muistelmien ja niitä edeltäneiden kaunokirjallisten tekstien lukija alkaa pohtia, ovatko nuo väkevät maisemakuvat syntyneet Matsonin ajattelussa vasta myöhemmin vai ovatko ne sittenkin alkuperäisiä, jo lapsena poikkeukselliseen näkemiseen tottuneen ihmisen kokemuksia.

Ääriajatukset eivät olleet nuorelle Alexille mitenkään harvinaisia. Kertoessaan radiohaastattelussa vuonna 1971 merimiesvaiheistaan Eino Koivistoiselle, hän muistelee masentuneena tai sairaana usein ajatelleensa, että olisi ihanaa kuolla merellä ja tulla haudatuksi mereen. Siellä voisi keskustella kuolleiden merimiesten henkien kanssa. Meri oli hänen mielestään vahvasti ”alkuperäistä todellisuutta”, vahvempaa kuin mitä maalta löytää.⁴²

Elämänsä dramaattisissa käänteissä Matson kietoo tapahtumat usein taiteen pehmentävään vaippaan. Kun hänet isän saattelemana käännytettiin Eppendorfin tuberkuloosiparantolasta Hampurista toukokuussa 1903 ja ohjattiin Saksan toiselle laidalle Sleesiaan, Görbersdorfin parantolaan, muistelija kuvaa lähes 70 vuotta myöhemmin, miten rasittavalla junamatkalla ajatuksissa alkoi soida pianokappale ”Leiri Schleesiassa”. Se toi mieleen metsäisen seudun, puiden reunustamia nurmikoita ja öisen nuotion, jonka ääressä matkustajat lauloivat kaihoisia lauluja – ”uskomatonta että joutuisin niin runolliseen ympäristöön”, Matson ajatteli.⁴³

Juna toi isän ja pojän Friedlandiin, joka oli rautatiematkan pääteasema. Matka, joka nykyisin kulkisi kolmen maan kautta, kulki 1900-luvun alussa koko ajan Saksan alueella. Parantola sijaitsi Riesengebirgen vuorten keskellä, itäisen Saksan Sleesiassa, Görbersdorfin pikkukaupungissa tai oikeastaan suuressa maalaiskylässä, jonka keskellä kohosivat parantolan 1800-luvulla syntyneet rakennukset kuin keskiaikainen linna. Paikkakunta sijaitsi sata kilometriä itään Dresdenistä ja 75 kilometriä lounaaseen entisestä Breslausta eli nykyisestä Wrocławista. Toisen maailmansodan jälkeen Görbersdorf jäi Puolalle, saksankielinen väestö siirrettiin Saksaan ja paikkakunta sai



Görbersdorfin tuberkuloosiparantola Saksan Sleesiassa, nykyisen Puolan alueella, oli aikanaan maailman edistyksellisin keuhkotaudin hoitoon keskittynyt laitos. Nuori Alex Matson vietti siellä lähes vuoden ja oppi siinä aikana hyvän saksan kielen taidon. Digimuseum Norge.

uuden nimen Sokółowsko. Vanhasta Görbersdorfista on säilynyt kuitenkin kuvia, muistelmia ja pieni filminpätkä – Youtuben lyhytelokuva 1920-luvulta esittelee Görbersdorfin katuelämää ja talviurheilua.⁴⁴

Parantolan elämästä on säilynyt eloisa kuvaus myös Matsonin muistelmissa. Görbersdorfista oli kehittynyt yksi Saksan tunnetuimmista terveyskylpyläpaikkakunnista, jonne saapui vieraita Itävallasta, Puolasta, Venäjältä ja Skandinaviasta. Tohtori Hermann Brehmerin opein keuhkotautia alettiin nujertaa terveellisen vuoristoilman ja ravitsevan ruoan avulla. Vuotuisten kylpylävieraiden määrä ylitti roimasti kaupungin vakinaisten asukkaiden määrän. Vuosisadan vaihteessa, jolloin paikkakunnalla asui noin tuhat henkeä, Görbersdorfin sanatoriossa oli yli 1 100 potilaspaikkaa.

Lähinnä lukuisia kylpylävieraita varten rakennettiin 1880-luvulla evankelinen kappeli, jossa jumalanpalveluksista huolehti kylpyläsaarnaaja. Kun kylpylävieraita tuli myös Venäjältä, Pyhän ruhtinas Vladimirin veljeskunta rakennutti paikkakunnalle vuonna 1901 myös ortodoksisen Pyhän arkkienkeli Mikaelin kappelin.

Görbersdorfin parantola tunnettiin ympäri Eurooppaa. Suomessa-kin lehdet julkaisivat 1890-luvulla uutisia parantolan hoitomenetelmistä. Parantolan ilmoituksia ilmestyi tavan takaa 1890-luvun alku-puolelta alkaen, ja Görbersdorfiin matkusti paljon myös suomalaisia potilaita. Usein lehdissä oli uutisia siitä, miten se ja se nuori suomalaismies – harvemmin nainen – oli kuollut Görbersdorfissa tai sieltä palattuaan. Esimerkiksi suomen kielen professorin August Ahlqvistin nuorin poika Väinö kuoli parantolassa 23-vuotiaana 1894.⁴⁵ Keuhkotauti oli ankara tauti eikä varsinaista lääkitystä siihen ollut olemassa.

Tohtori Hermann Brehmer oli vuodesta 1854 lähtien kehittänyt Görbersdorfin vuoristokylässä uudenlaista hoitomenetelmää. Aamiainen nautittiin varhain, minkä jälkeen potilaat viettivät koko päivän ulkona raikkaassa vuoristoilmassa. Yöllä nukuttiin ikkunat auki ja huoneita lämmitettiin vain vähän.⁴⁶ Pian osoittautui, että tällainen hoito oli tehokkaampaa kuin muut keuhkotaudin hoitotavat.

Matsonille Görbersdorfissa olo oli käännteentekevää aikaa. Hän oli yksin oman itsensä varassa, kuolemanvaarassakin, mutta samalla keskellä vilkasta taiteellista ja taidekeskusteluja käyvää kansainvälistä seurapiiriä. Elämänarvot tuli pohdittua uudelleen.

Vähän toivuttuaan Alex teki usein patikkamatkoja alas kaupunkiin. Itävallan raja oli puolen peninkulman päässä, ja erään itävaltalaisen potilaan seurassa Alex patikoi joskus rajan ylitse. Paikalla ei ollut mitään rajamerkkejä, vain metsää, kurainen tie ja metsän takana itävaltalainen pikkukylä.⁴⁷

Görbersdorfissa Matson aloitti saksan kielen välityksellä tutustumisensa suomalaiseen kirjallisuuteen. Hän oli nähnyt kirjakaupan ikkunassa Pietari Päivärinnan teoksen *Finnische Novellen*, jonka leipzigilainen kustantaja Reclam oli julkaissut 1890. Vielä puoli vuosisataa myöhemmin Matson saattoi poleemisesti käyttää Päivärinnan toteavaa, luettelevaa tyyliä vertailukohtana suomalaisten 1950-luvun modernien prosaistien tyyliin ja vastakohtana Väinö Linnan realismille, jonka kuva ihmisestä, yhteiskunnasta ja historiasta oli syvällisempi kuin nuorten prosaistien.

Parantolan suuressa ruokasalissa Matson oppi keskustelemaan ujoilematta muiden potilaiden kanssa – ”pöytätapani, kiitos lukemieni romaanien, olivat jopa parempia kuin muiden”. Samaa itsetuntoa tarjosi englantilaisuus saksalaisten joukossa.⁴⁸

Sanatorion potilaat olivat kansainvälistä joukkoa. Yksi heistä oli englantilaisen kirjallisuuden asiantuntijaksi esittäytynyt saksalainen professori, jonka tiedot Englannin kirjallisuudesta 15-vuotias Matson totesi olemattomiksi. Joukossa olivat myös vuonna 1870 käydyin Sedanin taistelun veteraani, joka oli saanut taistelussa kuulan keuhkoihinsa, puolalainen, joka pianon ääressä tapaili ”krakoviakia” ja pitkäpartainen venäläinen, joka paukutteli pianoa niin, että muut pelkäsivät soittopelin hajoavan. Parantolan puistokonserteissa, joissa hienostuneiden naispotilaiden kesäasut ja auringonvarjot loistivat kilpaa, Alex Matson nautti hänelle aikaisemmin tuntemattomista Waldteufelin sävellyksistä. Venäjältä tulleen saksalaisen tilanomistajan kanssa Matson teki kevään korvalla junamatkan Bad Salzbrunnin, jossa he viettivät viikon sikäläisessä täysihoitolassa. Görbersdorfista hänet saatteli kotimatkalle Friedlandiin saakka nuori tuttava Jan Stefanski, Posenin juutalainen.⁴⁹

Görbersdorfista tuli Matsonin myöhemmissä muistelmissa eräänlainen Taikavuori, jossa eksoottinen ympäristö, antaumukselliset keskustelut eri kansallisuuksia edustavien potilaiden kesken, klassinen musiikki ja tilapäiset ihastumiset yhdistyivät maailmansotia edeltäneen ajan vertauskuvaksi.

Palatessaan Görbersdorfista takaisin kotiin 15-vuotias Matson kävi ensimmäisen kerran Berliinissä. Kävelyt Friedrichstrassella ja Unter den Lindenillä toivat tyydytyksen siitä, että hän oli nyt nähnyt nuo kuuluisat kadut. Sitten Alex nousi raitiovaunuun, antoi rahastajalle runsaan juomarahan ja pyysi tätä selostamaan reitin tärkeimmät nähtävyydet: ”Näin ajelin tuntikausia, rahastajat latelivat joutessaan virastojen, oppilaitosten, kirkkojen, aukeamien ja muistopatsaiden nimiä. Eivät ne minulle paljon kertoneet.”⁵⁰

Hampurissa, odotellessaan isän Hullista lähettämää matkarahaa, Alex tutustui suomalaisen merimiespastoriin Toivo Waltariin, mutta keskustelu tahtoi kangertaa kieliongelmiensä vuoksi. Puhe kääntyi kuin itsestään englanniksi, jota Waltari ei osannut, ja Alex puolestaan oli saksaa puhuessaan unohtanut koko joukon kotona oppimiaan suomen kielen sanoja.

Alexin paluun jälkeen elämä jatkui Hullissa tuttuun tapaan. Perhe oli Görbersdorfin matkan aikana muuttanut valoisalle Jalland-kadulle. Matkansa Alex oli vielä tehnyt polvihousuissa, mutta nyt hän sai

ensimmäiset pitkät housut. Äidin mielestä pojan oli syytä kätkeä laihat kintut housunlahkeisiin.⁵¹ Hullin aika oli kuitenkin lähestymässä loppuaan. Kosteaa ilmasto ei isän mielestä sopinut Alexille vaan hänestä pojan oli parasta palata Suomeen.

Palatako Suomeen?

Kesäkuun puolivälissä 1904 Alex Matson oli *Arcturus*-laivassa matkalla Suomeen. Laiva poikkesi Kööpenhaminan satamaan, jossa ihmisiä kerääntyi suomalaisen laivan vierelle ja Matson erotti heidän huutelustaan sanan ”Bobrikov”. Hän ei ollut koskaan kuullutkaan tätä nimeä, mutta joku englantia solkkaava tanskalaismies selvensi hänelle: ”Ammuttiin keskelle mahaa”, ja havainnollisti asiaa tökkimällä itseään vatsaan.⁵²

Helsingistä 15-vuotias englantilainen herraspoika matkusti junalla Viipuriin. Vastassa oli Hullista tuttu mies, antrealainen maakauppias Yrjö Kuisma.⁵³ Hulliin ja Matsoneihin Kuismaa sitoi ilmeisesti se, että hänellä oli yhteyksiä Englannin metodistikirkkoon. Myöhemmin Kuisman suku osallistui Antreasta erotetun Vuoksenrannan metodistiseurakunnan perustamiseen.

Matsonin mieli teki hakeutua omille juurille, isän ja äidin kotiseudulle, tutustua sukulaisiin ja tutkia, olisiko mahdollista aloittaa elämä Suomessa. Edellytykset olivat hyvin pukeutuneelle nuorelle englantilaispojalle kuitenkin melko huonot. Kuisman yksinkertaisessa asunnossa Oravankydön kylässä Matson huomasi vähävaraisuuden merkit: kauppatalo sijaitsi pienellä kumpareella, ympärillä oli sekavaa viljelysmaata ja pieniä mökkejä. Oravankydön kylä jäi hänen mieleensä ikävänä ja rumana paikkana. Hauskaa oli vain, kun kauppiaan suureen tupaan keräytyi paikkakunnan ukkoja haastattelemaan kaukaa tullutta vierasta. Paremmiin Alex viihtyi Viipurissa Torkkelin puistossa, jossa soittokunta soitti.⁵⁴

Antoisa kokemus oli myös retki Käkisalmeen yhdessä kauppiaan Armas-pojan kanssa. Käkisalmissa Alex tutustui Armaksen koulutoveriin Antoniin, keksijäluonteeseen, joka sai hoidella koulun rehtorin moottorivenettä ilmaiseksi. Pojat ajoivat veneellä järvenselällä, ja paluumatkasta tuli Alexin siihenastisen Suomessa olon huippuhetki:

”Metsän peittämällä saarilla ei elon merkkejä. Taivaaseen ulottuvaa rauhaa rikkoi vain moottorin tasainen tykytys ja vanaveden liplatus. Kauneuden hiljentämänä en halunnut puhella, vain katsella. Tunsin koskettaneeni jotakin täydellistä.”⁵⁵

Oravankydössä Alex tapasi äitinsä veljenpojan Kaarlo Hopun, lyseolaisen, jonka perhe asui puistikon ympäröimässä kauniisti kalustetussa huvilassa. Serkkunsa seurassa Alex matkusti Imatran koskelle, joka tuotti kuitenkin pettymyksen. Se ei kovasta pauhinastaan huolimatta muistuttanut lainkaan Niagaraa, kuten Alex oli odottanut. Viipurikin tuntui sillä kertaa ikävältä paikalta: poikettiin koivistolaisen tullimiehen Aleksander Kuitun ahtaassa asunnossa, yövyttiinkin siellä lattialla maaten. Vasta Viipurin satama ja vanha linna ja niistä kaupungin suuntaan aukeavat kadut ja rakennukset saivat Matsonin tuntemaan olonsa taas kotoisaksi: ”Tämä oli sitä Viipuria, jota vanhempieni puheet olivat saaneet minua odottamaan ja josta lapsena olin kuulemma sanonut: Oli siellä paljon timpootteja ja onpootteja.” Merimiessuvun jälkeläisen mieleen olivat jääneet vain laivat.⁵⁶

Näinä kesäisinä päivinä ja viikkoina Alex kulki sukulaisissa, joista hän ei tiennyt ennakkoon muuta kuin isän kertomia kaskuja. Hän oppi suomalaista mentaliteettia ja ymmärtämään suomalaisten poliittisiä mielipiteitä. Kun venäläiset kesävieraat saapuivat Kannakselle, hän näki myös venäläisen yhteiskunnan kerroksisuuden – oli herrasväkeä ja oli palvelijoita. Suomi oli joka tapauksessa Alexin näkökulmasta edelleen vähän outo maa. Kun häntä pyydettiin hakemaan haasta katajanoksia ja pantiin kirves hänen käteensä, hän hetken ulkona kierreltyään palasi tupaan ja kysyi, millaiset lehdet katajassa on. Suomen kieltä hän kuitenkin oppi, ja yritettiinpä hänelle naittaa paikakunnan neitosiakin. Kierrellessään suvun paikkoja ja tavatessaan etäisiä sukulaisiaan Alex piti kuitenkin välimatkaa heihin: ”sieviin englantilaisiin tyttöihin tottuneena en ollut kiinnostunut.”⁵⁷

Syksyn tullen oli etsittävä töitä. *Karjala*-lehteen lähti työnhakukirje, mutta vastausta siihen ei tullut. Kukapa olisi halunnut ottaa toimittajaksi 12 vuotta Englannissa ja vuoden Saksassa asunutta 15-vuotiasta poikaa, jonka suomen kielen taito oli korkeintaan välttävä. Isän toimeksiantoakaan, sianharjasten ostamista ja viemistä Hulliin, Alex ei pystynyt hoitamaan. Harjassikoja oli kuulemma enää vain joissakin korpitorpissa.⁵⁸

Viimeisenä iltana ennen paluutaan Englantiin Alex meni tuttavien-
sa seurassa Viipurin Suomalaiseen Maaseututeatteriin katsomaan Vic-
tor Sardoun näytelmää *Isänmaa*. Tarina painui hänen mieleensä. Siinä
kuvernöörin tytär onnistuu taivuttelemaan isänsä vapauttamaan van-
gitun isänmaallisen aktivistin. Näytännön lopulla Alex oli jo nukah-
taa, ja vain hämäästi hänen mieleensä jäi, että vanki kuoli huulillaan
sanat ”Isänmaan tähden”.⁵⁹ ”Näytös sujui hyvin ja yleisön suosionsoi-
tukset olivat mitä vilkkaimmat”, kirjoitti *Wiipuri*-lehden arvostelija
esityksestä.⁶⁰ Matsonin kokemasta isänmaallisesta tunteesta ei arvos-
telussa ole sanaakaan. Ehkä se oli normaalia sensuuriolosuhteissa.

Kun Matson palasi laivalla takaisin Hulliin, Pohjanmeri oli armol-
linen. Yömyöhällä Doggerin matalikon lähettyvillä Alexin silmille
avautui maalauksellinen kuutamomaisema: ” – merenpinta kuhisi
tummia troolareita. Niin pitkälle kuin silmä kantoi, tuikki valkoisia
mastovaloja ja punaisia ja vihreitä sivuvaloja. Silloin tällöin kohosi
taivaalle raketti: jokin emälaiva kutsui luokse yhtiönsä troolareita.
Näky oli niin lumoava etten hennonnut mennä nukkumaan ennen
kuin tihein parvi oli takanamme.”⁶¹

Isä oli Alexin Suomen-matkan aikana vaihtanut kauppahuoneensa
paikkaa. Uusi myymälä sijaitsi Queen’s Hall -rakennuksen pohjaker-
roksessa ja perheen uusi, kahteen kerrokseen sijoittuva asunto Lister-
kadulla.⁶² Alexille löytyi työpaikka konttoriharjoittelijana Young’s
Paraffin Light and Mineral Oil Companyn palveluksessa. Johtajan
huoneessa oli ikkuna, mutta Alex työskenteli ikkunattomassa huo-
neessa öljylampun valossa. Palkkansa hän joutui luovuttamaan isälle.
Uusi laite puhelinkin aiheutti harmia. Kun Alex ei oikein osannut vas-
tata soittoihin, hän alkoi pelätä koko kapinetta. Hän ehti työskennel-
lä tässä konttorissa vajaan puoli vuotta, ennen kuin keuhkotauti uusi-
tui. Saksaan ei isä enää halunnut lähettää poikaa: ”Pitävät sinua vaika
kuinka kauan vain rahojen takia”.⁶³ Punkaharjulle Suomeen oli pe-
rustettu uusi keuhkotautiparantola, ja sinne Alex päätettiin lähettää.

Takaharjun parantola oli avattu Lääkäriseura Duodecimin toimes-
ta syksyllä 1903.⁶⁴ Parantolan sijoittaminen kansallismaisemaan oli
alkuun herättänyt ankaraa vastustusta, ja esimerkiksi Suomen Mat-
kailijayhdistys vastusti rakentamista turismin kasvuun vedoten. Pa-
rantolassa oli tilaa noin sadalle potilaalle, ja se oli erittäin uudenaikai-
nen laitos sähkövaloineen ja keskuslämmityksineen.

Ennen Suomen itsenäistymistä Takaharjun parantolassa oli runsaasti ulkomaalaisia potilaita eri puolilta Venäjän keisarikuntaa, lähinnä Pietarista. Potilaat olivat useimmiten 20–30-vuotiaita. He olivat yleensä varakkaita ja vuokrasivat parantolasta yksityishuoneen.

Parantolaa johti lääkäri Kalle Brax, totinen luottamusta herättävä mies, joka oli tyytyväinen, kun Alexin paino alkoi heti nousta. Toinen Alexin mieleen jäänyt lääkäri oli apulaislääkäri Oswald Streng, lihavahko vaalea mies, joka laski yskösten tuberkkeleja ja siinä oheksa hoiti poljettavalla porakoneella potilaiden hampaita. Häntä huvitti kovin Alexin Koivistolta saama papinkirja: ”Läksiiäimenpoika”.⁶⁵

Potilaita oli paitsi Venäjältä myös eri puolilta Suomea. Matsonin huonetoveriksi tuli Inarin rovastin poika Tuomo Itkonen. Suomi ja suomalaiset alkoivatkin käydä Alexille tutuiksi. Hän koki olevansa ”perustuslaillinen kuten kaikki oikeat ihmiset”. Muutenkin elämä parantolassa ja sen ympäristössä tuntui, Matsonin muistelmien mukaan, keveältä ja suorastaan hilpeältä. Aivan toisen kuvan saa, kun lukee ajan sanomalehtiä, joissa oli tavan takaa Takaharjussa kuolleiden kuolinilmoituksia. Matson vietti parantolassa seitsemän kuukautta, joiden aikana hoidon keskeinen osa oli joka-aamuinen jääkylmä suihku: ”Aamulla suoraan vuoteesta kylpytakkiin verhottuna tilavaan kaakeliseinäiseen huoneeseen, jossa toinen käsi sydäntäni, toinen sukupuoli-eliminiä suojellen pyörin hitaasti sairaanhoitajan suihkuttaessa minuun matkan päästä letkulla kylmää vettä niin kovalla paineella että se iski kuin nyrkki.”⁶⁶ Myöhemmin Matson arveli, että ainoaksi pysyväksi merkiksi keuhkotaudin sairastamisesta jäi hänen lyhytkasvuisuutensa.

Kun Matson oli tervehtynyt, hän palasi Koivistolle. Seuraavan talven hän vietti isänsä kotikylässä Tervahartialassa nahkuri Römpötin kotona nauttien talven hiljaisuudesta – ei laivoja, ei kesävieraita. Kotivoimistelun ja vahvojen aterioiden avulla Alex voimistui ja oppi jopa hiihtämään emännän leveillä kajaanilaismallisilla suksilla. Perheen pojan Jalon kanssa tehdyiltä metsästysretkiltä tuli saaliina teeriä, joskus kettukin. Tervahartialaan oli perustettu suurlakon jälkeen punakaarti ja Alex huomasi, että oikeat ihmiset kuuluivat nuorisoseuraan, kun taas punakaartiin kuuluivat vain työväenyhdistyksen jäsenet. Nuorisoseuran toimintaan Alexkin osallistui. Hän, ”primitiivinen metodisti”, suoritti myös suomalaisen rippikoulun valkotukkaisen pastorin jonkinlaisena yksityisoppilaana. Loputtoman tuntuisen ju-

malanpalveluksen lopulla ehtoollisleivän ja viinin nauttiminen ei tehnyt häneen minkäänlaista vaikutusta. Hän ihmetteli itsekin jumalattomuuttaan.⁶⁷

Työpaikka Uuraan satamasta

Keväällä tulevaisuus näytti olevan auki, mutta isä olikin hankkinut pojalleen työpaikan Uuraasta. Viipurista peninkulman verran länteen sijaitsevasta Uuraan satamasta oli kasvanut 1800-luvun lopulla tärkeä puutavaran vientisatama. Sinne saapui suomalaisten laivojen lisäksi alankomaalaisia, saksalaisia, virolaisia ja venäläisiä aluksia. Puutavara tuli sisämaasta Uuraaseen käsittelemättömänä, ja siellä se sahattiin joko Britannian tai Ranskan mittoihin. Britanniaan menevä sahatarava leimattiin punavärillä, Ranskaan menevä mustalla. 1900-luvun alussa laivat ja puutavaravienti leimasivat kesäaikaan vahvasti Uuraan ja naapurisaaren Ravansaaren elämää. Satama oli ihmisten tapaa-
mispaikka, jossa ilman täyttivät lastausvinttureiden kitinä, lastaajien huudot ja rediltä kuuluvat laivojen merkkihuudot.⁶⁸

Alexista tuli puutavaraliike Paul Wahl & Co:n konttoristi. Hän oli sopiva tehtävään, koska hän osasi paitsi suomea myös englantia ja saksaa.⁶⁹ Työpaikka oli lähellä Ravansaaren venäläislinnoituksia, pattereita. Laivauskonttori, jonka yhteydessä Matsonilla oli oma pieni asunto, hoiti Varkauden sahan vientiä ulkomaille. Sahatarava tuli Ravansaareen vesitse Saimaan kanavan ja Viipurin kautta, mistä yhtiön oma hinaaja Papagenon veti ne perille. Kiireisimpinä aikoina työssä oli pari sataa lastaajaa. Kesän mentyä työt Ravansaaressa kuitenkin loppuivat. Alex matkusti Hangosta takaisin Englantiin, nyt kolmannessa luokassa. Mukana oli siirtolaisia ja ”hikoilevien rautaseinien välissä tungeksi enemmän ihmisiä kuin olisi uskonut pieniin tiloihin mahtuvan”.⁷⁰

Alex palasi talveksi Lister-kadulle vanhempiensa kotiin, mutta nyt vain väliaikaisesti. Keväällä työt jatkuisivat taas Uuraassa. Toipumisloma kesän jälkeen olikin tarpeen. Kunto oli heikonlainen, mutta Alex hoiti päättäväisesti terveyttään, jatkoi kylmiä kylpyjä ja vältti liharuokia. Iltapäivisin hän kävi pääkirjaston lukusalissa lukemassa lehtiä, esimerkiksi *Strand Magazinea*, johon kirjoittivat Conan Doyle,

W. W. Jacobs, Morley Roberts ja moni muukin tunnettu novellisti. Muista lehdistä Alex saattoi seurata maailman tapahtumia, kuten uutisia armenialaisvainoista, Balkanin levottomuuksista, Dreyfus-jutusta ja keltaisesta vaarasta.⁷¹

Mieluisinta luettavaa oli kuitenkin amerikkalaisen terveystieteiden Bernarr Macfaddenin toimittama *Physical Culture* -lehti.⁷² Macfadden oli liikuntakulttuurin ja terveellisten elämäntapojen puolestapuhuja ja aikansa kuuluisuuksia, jonka tuttavapiiriin kuuluivat sittemmin Shirley Temple, Clark Gable, Franklin D. Roosevelt, Will Rogers ja Rudolph Valentino. Uransa huipulla hän omisti paitsi lehtitalon myös hotelleja ja kerrostalon New Yorkissa. Hän yritti luoda eräänlaisen uskonnon, jonka pohjana olisi liikuntakulttuuri. Hän väitti, että hänen elämänohjeitaan noudattaen ihminen voisi elää 150-vuotiaaksi. Itse hän kuoli 87-vuotiaana virtsatietulehdukseen.⁷³

Huhtikuun lopussa 1907 Matson palasi *Arcturus*-laivalla ”levänneenä miehenä” Suomeen, Uuraaseen ja Ravansaareen. Hän matkusti ensin yöjunalla Viipuriin ja sieltä Ravansaareen, entiseen asuntoonsa. Kesästä tuli Alexin hauskipia. Kaveriksi löytyi sen kevään ylioppilas Viki Väänänen, mainio seuramies, jonka suomalaiset tulivat sittemmin tuntemaan humoristikirjailija Kalle Väänänenä.⁷⁴ Ensimmäisen kerran Alex tunsii löytäneensä ystävän, jonka kanssa saattoi puhua oikeaa asiaa. Viki kertoi olevansa ateisti, jolloin Alexkin huomasi olevansa ateisti. Ja kun Viki kertoi olevansa sosialisti, Alexistakin tuli sosialisti. Alex luki Aarni Koudan runoja, innostui niistä, ja tutustui Koudan suomentamaan Nietzscheen *Näin puhui Zarathustra* -teokseen (*Also sprach Zarathustra* 1883, suom. 1907).

Kirjat olivat alkaneet täyttää Alexin elämää yhä enemmän. Viipurissa käydessään hän pistäytyi aina ensimmäiseksi Victor Hovingin kirjakauppaan Katarinankadulla. Sieltä lähti Ravansaarelle mukaan esimerkiksi Ernst Haeckelin *Welträtsel* (1899), jossa Haeckel esitti evoluutioteorian yhteiskunnan kaiken kehityksen perustaksi ja näki, että varhaiskristillisen etiikan avulla olisi mahdollista yhdistää uskonto ja luonnontieteet harmoniseksi kokonaisuudeksi. Mukaan Hovingin kirjakaupasta tarttui myös Wilhelm Boelschen kehitysoppia käsitteittä kirjoja, Bebelin ja Kautskyn kirjoituksia sekä Bernard Shaw'n teos *Ihminen ja yli-ihminen* (*Man and Superman*, 1903).⁷⁵ Edelleen lisää kirjoja karttui Alexin hyllyyn: Hölderlinin *Hyperion* (1797–1799)



Uuraan satama vanhassa postikorttikuvassa. Etelä-Karjalan museo.

ja joku Otto Weiningerin ”pikkuteos” – jälkimmäinen oli ilmeisesti tämän yltiöpäisistä teorioistaan tunnetun itävaltalaisen filosofin teos *Sukupuoli ja luonne* (*Geschlecht und Charakter*, 1903). Matsonin kirjahankinnat osoittavat, että älyllinen vallankumous oli alkamassa nuoren lukijan mielessä. Toisaalta ne osoittavat senkin, että Viipurin kirjakaupat olivat hyvin varustettuja myös ajankohtaisen ulkomaisen kirjallisuuden osalta.

Alexin suhde toiseen sukupuoleen alkoi muuttua, eikä se johtunut vain kirjallisuuden lukemisesta. Alkuun hän oli vältellyt tyttöjä, ehkä vähän pelännytkin, kun ei täysin hallinnut heidän sujuvaa suomen kieltään. Nyt asia kuitenkin muuttui. Kiinnostavin tytöistä oli Kaisa, jolla oli ”vihreään vivahtavat keltaiset silmät ja kasvojen madonna-mainen ilme”. Ensimmäisen kerran Alex uskalsi tunnustaa itselleen olevansa rakastunut. Muutamana iltana hän uskaltautui Kaisan kotiinkin tunnustamaan rakkauttaan, mutta rinnasta nousi lopulta vain syviä huokauksia. Sitten Kaisa lähti Mustialan maamieskouluun, ja Alexin maailma romahti: ”Hän jättäisi minut kirottujen lehmien takia.” Itsesyytökset valtasivat mielen: ”Kirjoista avautui maailma, johon tunsin kuuluvani, mutta todellisessa maailmassa en tullut toimeen.” Hän jopa sormei hankkimaansa revolveria suunnitellen

ampuvansa itsensä.⁷⁶ Nuoren Alexin kokemat kärsimykset saattoivat toki olla kirjallisuudesta opittuja.

Ravansaarella hän yritti vielä kerran lähestyä Kaisaa, mutta kun tämä oli torjuva, Alex syventyi Hovingin kirjakaupasta löytämäänsä paksuun kirjaan, P. J. Möbiuksen teokseen *Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes* – ”naisen fysiologinen heikkomieliisyys” (1900). Möbiuksen perusväittäjä oli, että naisen henkiset lahjat eivät yltäneet miehen tasolle ja että tämä epätasapaino oli evoluution muovaamaa ja tarkoituksenmukaista. Alex asettui toimistohuoneensa ikkunan ääreen lukemaan kirjaa toivoen, että Kaisa näkisi hänet lukemassa.⁷⁷

Poikavuosina tytöt ja erotiikka olivat Alexin mielessä usein niin unissa kuin valveilla, satunnaisissa kahdenkeskisissä tapaamisissa Hullin kouluvuosina, keuhkotautiparantolassa Görbersdorfissa ja Punkaharjulla sekä Kannaksen maalaistytöjen seurassa. Muistelmis- saan Matson kertoo vilkuilleensa sopivia pusikoita, joissa voisi pikaisesti lemmiskellä. Ravansaarelta poikettiin poikajoukolla usein Uuraan puolelle tapaamaan tyttöjä, ja Alexilla oli ollut jo seksisuhdekin: ”En tahtonut lemmiskellä. Minut oli juuri vietellyt muuan Turusen vieras ja minua inhottivat vielä naisen paksut alastomat reidet ja kosteat haarat.”⁷⁸

Paras ystävä Viki oli taitava tanssittamaan tyttöjä ja 18-vuotiasta Alexia harmitti, ettei hän osannut tanssia. Kun Kaisa meni kihloihin, Matson masentui. Mutta olihan maailma hänelle avoin: ”Onnelliseksi en tulisi koskaan, mutta olihan kirjoja, maalauksia ja musiikkia.”⁷⁹

Vikin välityksellä Alex tutustui muihinkin Viipurin klassillisen lyseon sen keväisiin ylioppilaisiin: Alpo Kupiaiseen – runoilija Unto Kupiaisen isään – , Ville Torniaiseen ja Yrjö Durchmaniin. Kupiainen oli rakastunut samaan tyttöön kuin Viki ja antaakseen tilaa ystävälleen hän oli iskenyt puukon rintaansa. Parin viikon kuluttua Kupiainen oli kuitenkin päässyt sairaalasta, tytön mielestä sankarina. Yhdessä Vikin kanssa Alex meni myös Uuraan ”puolelle” työväenyhdistyksen juhlaan, jossa he yhtyivät työväenmarssiin ”Käy eespäin väki voimakas”.⁸⁰

Kun Viki oli lähdössä Helsinkiin, ystävykset viettivät viimeisen illan yhdessä Viipurissa Osuusravintolan ylimmässä kerroksessa Matsonin laskuun:

Valvoimme avoimen ikkunan edessä ja katselimme Torkkelinkadun puitten latvojen tummaa vihreyttä, jonka läpi pilkotti puistokäytävän lyhtyjen valoa. Viki oli hyvästellyt tyttänsä ja oli runollisella tuulella. Niin olin minäkin. Istuimme vierekkään ikkunalaudalla paperinpala polvella ja runoilimme kilpaa. Innoitusta oli, ilma kuin tunnelma... kun vain olisi tiennyt, mistä aloittaa. Kumpikaan ei saanut syntymään mitään.⁸¹

Talven 1907–1908 Alex vietti Uuraassa disponentin sijaisena. Töitä tai työntekijöitä ei kuitenkaan talvisaikaan juuri ollut. Hän päätti opiskella omin päin, mutta Linnén luokat eivät jaksaneet kiinnostaa riittävästi. Toista oli Muhamedin ajatus: ”Jos sinulla on kaksi leipää, myy toinen ja osta rahoilla valkoinen narsissi, sillä leipä ravitsee ruumista, narsissi sielua.”⁸²

Viipuri kävi yhä tutummaksi. Ravansaarella oli elettävä, vaikka siellä jotakin tuntui puuttuvan. Nuori mies tutustui ensimmäisen keran alkoholiin. Eräs toveri lausui humalapäissään Joel Lehtosen *Paholaisen viulua* (1904) ja Alex tunsu itsekin, miten viina vaikutti: näköpiiri supistui, lähiympäristön lankunpääät tulivat lähelle: ”Suorastaan rakastin noita päivällä harmittavia tapuleita. Ja kaiken yllä soi kutsuvana paholaisen viulu, arkea syvästi halveksuvana.”⁸³ Eräänä päivänä Alex kävi firman hinaajalla *Papagenolla* Viipurissa, jossa hän Hovingin kirjakaupasta löysi Heinrich Heinen *Laulujen kirjan* (*Buch der Lieder*, 1840) saksaksi. Siitä tuli aarre, joka pysyi Matsonin kirjahyllyssä hänen kuolemaansa saakka.

Samoihin aikoihin klassinen musiikki alkoi vetää Alexia puoleensa. Viipurissa oli alkanut sinfoniamuodon kehitystä valaiseva konserttisarja, joissa tunnelma oli toinen kuin kansankonserteissa, yleisö paremmin pukeutunutta ja sivistyneempää. Mozart oli saanut Alexin uskomaan, että ”vaikka elämässä olisikin surua, se oli silti kaunista.”⁸⁴

Kaisan jälkeen löytyi uusi tyttöystävä, Elsa, joka harrasti maalausta. Yhteinen harrastus johti siihen, että Alex meni Elsan kanssa Viipurin Taiteenystävien piirustuskoulun oppilastöiden näyttelyyn. Esillä olleet työt innostivat, ja Alex osti ison luonnoskirjan ja alkoi pitkän välivaiheen jälkeen jälleen itse piirtää. Alex hankki tussivehkeet ja pastelliliituja. Hän yritti maalata myös vesiväreillä, mutta tulokset eivät oikein tyydyttäneet. Tämän jälkeen mielessä ei kuitenkaan ollut enää ura puutavaramiehenä vaan kirjailijana tai kuvataiteilijana. Robert Hichensin⁸⁵ romaani *Felix* (1903) houkutteli kirjailijaksi, mut-

ta yksityiset kirjailijakurssit Lontoossa olivat liian kalliita. Sen sijaan hän suunnitteli muuttavansa takaisin kotiin ja aloittavansa Hullin taidekoulussa.⁸⁶

Joka tapauksessa Matson päätti lopettaa työnsä Wahlin palveluksessa ja lähteä Ravansaaresta. Hän voisi joko jatkaa taideopintojaan, jos isä suostuisi rahoittamaan niitä, tai lähteä merille.⁸⁷ Kun satama syksyllä jäättyi, monet työntekijät siirtyivät sisämaan sahoille oppimaan ammattia, mutta Matson käytti tilaisuuden hyväkseen ja palasi Hulliin aloittaakseen talvikaudella opinnot Hullin taidekoulussa, ”hyvin primitiivisessä koulussa kylläkin”, kuten hän itse myöhemmin arveli.⁸⁸ Vuoden 1909 lopulla hän matkusti SHOY:n uudella aluksella *Titanialla* Helsingistä yli tällä kertaa tyynen Skagerrakin ja sitten uuteen kotiin Marlborough Avenuelle ”askeleen ylöspäin kohti hienoutta” ja tulevaisuudenuskoa täynnä.⁸⁹

Hullin taidekoulun johtajana toimi George Marples ja piirustuksen opettajana Harry Burman Morrall. Tavoitteekseen Matson asetti sen, että oppisi maalaamaan värein, ei niinkään viivoin. Eniten häntä kiinnosti vesivärimaalaus, jota opetti ”kurkkuääninen” ja ”ruma” neiti Martin. Häneltä Matson oppi vesiväritekniikan – ”muuta opetusta maalauksessa en olekaan saanut”.⁹⁰ Lopuksi hän pääsi taidekoulussa piirtämään myös elävää mallia.

Taidekoulussa Matson tunsu itsensä vähän ulkopuoliseksi, paremmin hän viihtyi Palace varietee -teatterissa. Kaikkein tärkeintä kuitenkin oli, että hän alkoi nyt lukea englanninoksina ranskalaisten symbolistien runoja. Aukesi ovi kulttuuriin, joka oli kiinnostavampi kuin englantilainen. Vain symbolismi oli elävää taidetta! Matson kokeili oman runoelman kirjoittamistakin, mutta joutui toteamaan tulokset heikommiksi kuin Browningin tai Byronin.⁹¹

Hullissa Alexin taiteelliset harrastukset saivat lisää tilaa. Hullin amatööripohjaisen sinfoniaorkesterin konsertit olivat hänelle juhlahetkiä, niissä esitettiin Tšaikovskia ja Dvořákia. Alex keskusteli Dvorakin viidennen sinfonian yksityiskohdista vielä vuosia myöhemmin palatessaan Viipurin musiikinystävien konsertista säveltäjä Sulho Rannan seurassa. Hän piirsi kuvia Hullista, luki Shelleytä ja Keatsia ja jatkoi taidekoulussakin opintojaan entisten opettajien johdolla. Ennen pitkää hän kuitenkin kyllästyi koulun pedanttisuuteen, kaavamaisiin ohjeisiin ja opettaja Morrallin auktoriteettiin.⁹²

Matson pyysi isää kustantamaan kahden vuoden opiskelun Pariisissa, mutta isä ei suostunut. Hänestä taidemaalari ei voinut elättää itseään. Hän lupasi Alexille 500 punttaa oman kaupan perustamiseen, mutta Alex kieltäytyi. Masentuneena Alex ajeli öisin polkupyörällä kohti maaseutua ja näki Hullin valot takanaan ja tien varressa mustalaisleirin. Taidekoulun tutusta työstäkään ei ollut iloa: ”Kirjelappuun, jossa ehdotin treffiä hän vastasi, että hän oli päättänyt elää taidettaan varten”. Vatsakin alkoi jälleen vaivata Alexia. Hän alkoi seurata 1500-luvulla eläneen italialaisen kreivi Luigi Cornaron syömisoppeja: ruoka oli jauhattava suussa aivan pieneksi mössöksi, sillä siten voisi elää 130–140-vuotiaaksi. Nietzschekin oli tuntenut Cornaron teorian, mutta ei ollut noudattanut sen oppeja aineenvaihdunnan tahallisesta hidastamisesta – oli parempi elää lyhyempi mutta intensiivisempi elämä. Matson yritti noudattaa myös Upton Sinclairin suosittelemaa paastoa, ja se tuntui tehoavan.⁹³

Merimieselämää

Vuosisadan alun vaellusvuosinaan Matson pestautui kahteen otteeseen Atlantin valtamerellä kulkeneisiin valtamerilavoihin. Tavallaan hän liikkui merillä sukunsa miesten jalanjäljissä. Kyse oli tilapäistöistä, mutta merimatkojen kokemukset vaikuttivat hänen ajatteluunsa ja maailmankatsomukseensa. Merellä, luonnonvoimien armoilla ja merimiesten monenkirjavassa joukossa, hän koki olevansa kotonaan. Pestit eivät olleet pitkiä, mutta ne muodostuivat hänen elämänsä käännekohtaksi vaiheessa, jolloin hänen oli ratkaistava elämänsä tuleva suunta ja se, jäisikö hän englantilaiseksi vai voisiko hänestä tulla suomalainen.

Isoihin ja pieniin vastoinkäymisiin ja isän auktoriteettiin kyllästyneenä Matson haki Hullin taidekoulusta erottuaan siirtolaislaivaan tulkiksi. Hänhän osasi englantia, suomea ja saksaa, vähän ruotsiakin. Hän matkusti Liverpooliin pestautoimistoon ja merkitsi hakulomakkeeseen kielitaidokseen myös tanskan ja norjan – ruotsihan oli kuulemma lähellä niitä (tosin Matsonin ruotsin kielen taitokaan ei tässä vaiheessa voinut olla kovin kummoinen). Hän odotteli Liverpoolissa useita päiviä, kunnes skotlantilaisen Allen-linjan alus *Victoria* tarvitsi

Alex Matsonin nikkaroima merimiesarkku, joka kulki mukana hänen matkoillaan siirtolaislaivojen tulkkina ja Etelä-Amerikan rahtilaivoilla. Arkku seurasi mukana Helsinkiin, Turkuun, Hauholle, Kangasalle ja Tampereelle. Valok. Tiina Backman.



tulkin. Lähtö olisi jo seuraavana aamuna. *Victoria* oli suuri matkustajalaiva, joka saattoi kuljettaa enimmillään puolitoistatuhatta matkustajaa. Muistelmissaan Matson kertoo elävästi tulostaan laivalle, tulkin tehtävistä, suurpiirteisistä tulkkauksistaan, miehistön jäsenten tarinoinnista, rivosuisista irlantilaisista, lihaa välttelevistä juutalaisista ja lattialle syljeskelevistä suomalaisista.⁹⁴

Kahta Montrealiin suuntautunutta siirtolaiskuljetusta ja tulkintöitä laivalla Matson kuvasi jo 1920-luvun alussa ilmestyneessä pienessä proosateoksessa *Maata paossa* (1920). Sekä puolifiktiivinen proosateos että myöhäiset muistelmat tuntuvat lomittavan toisiinsa tosiasioita ja sepitettä. Toisaalta kuvataan tavanomaista merimieselämää, laivan miehistön arkea ja käyntiä kapakassa Montrealissa. Toisaalta kuvaillaan merinäkymiä, jotka ovat kuin sanamaalauksia. Matson on varmasti käyttänyt myös varhaista proosateostaan muistelmiensa lähteenä. Se ainakin on selvää, että todellinen koettu historia ja mielikuviutus nivoutuvat molemmissa yhteen.

Laivan palattua Liverpooliin koko henkilökunta sai lopputilin, mutta osa sai jäädä valmistelemaan uutta matkaa, heidän joukossaan myös Matson. Hän lakaisi ja pesi lattiaa, pyyhki pölyjä ja sijasi vuoteita ja saikin pestin uudelle matkalle.⁹⁵ Muistelmissa oleva uuden

matkan kuvaus nostaa esiin ensimmäisen matkan tapaan sekä kulttuurihistoriallisesti kiintoisia yksityiskohtia – kuten matkustajien sairastelun ja isorokkorokotuksen, nälkäisen juutalaistyön ja sen, miten suomalaiset siirtolaiset eivät juuri kaivanneet laivassa raikasta ilmaa – että vahvasti henkilökohtaisia havaintoja ja kokemuksia esimerkiksi suhteessa nuoriin naismatkustajiin. Toisen matkansa päätteeksi Matson erosi tulkin tehtävistä Liverpoolissa. Hän oli kyllästynyt siirtolaisiin ja halusi taas kirjojen ja taideteosten pariin. Annie-siskon häät olivat ovella ja Alex halusi osallistua juhliin.⁹⁶ Näiltä osin muistelmassa annetut ajoitukset ovat vähän epämääräisiä: Hullin taidekoulusta Matson erosi vasta 1910-luvun alussa, mutta Annien häät oli pidetty jo sitä ennen, 6.8.1910.⁹⁷

Pohjois-Amerikkaan suuntautuneiden siirtolaismatkojen ohella Matson purjehti myös rahtialuksessa Etelä-Amerikkaan. Muistelmissaan sen enempiä kuin Pirkkalaikirjailijoiden tekemässä haastattelussakaan vuonna 1970 hän ei mainitse Etelä-Amerikan matkaansa tai matkojaan. Sen sijaan Eino Koivistoisen radiohaastattelussa vuonna 1971 hän kertoi Etelä-Amerikan matkastaan, jolla oli käynyt Rio de Janeirosa, Buenos Airesissa ja Santoksessa. Riossa laiva ei ollut päässyt lainkaan maihin, mutta Buenos Airesissa oli vietetty kokonainen kuukausi ja Santoksessa viikko.⁹⁸ Tätäkin merimatkaa Matson oli kuitenkin kuvannut sepitteellisessä tuotannossaan jopa kahdesti, ensin *Maata paossa* -teoksessa ja sitten WSOY:n joululehdessä *Tapani* (1922).

Paluumatkalla Etelä-Amerikasta poiketaan Karibianmerellä Saint Vincent -saarella lastaamassa laivaan kivihiihtä. Lähdettäessä kohti pohjoista kertojan mielen täyttää ”omituisen kodikkaisuuden tunne”, kun laineet alkavat liplattaa laivan kylkiä vasten. Kymmenen päivän kuluttua oltaisiin taas Englannissa. Teoksen kertoja ei ole ratkaissut, haluaako hän jatkaa merimieselämäänsä. Hän oli oppinut tekemään työtä, ja voisi ehkä nyt entistä paremmin tuloksin jatkaa ”kesken katkenutta elämäänsä” maalla: ”Syvä tyydytyksen tunne teki mieleni valoisaksi. Jäisinkö, vai jättäisinkö meren, olin voittanut jotain – sarran muistoja, kirjavia kuin elämä itse, ja kosketuksen kaiken elämän alla olevan ikuisen kanssa.”⁹⁹

1920-luvun alussa Matson käytti vielä kerran hyväkseen merimieselämänsä kokemuksia kirjoittaessaan joululehti *Tapaniin* novelliin ”Santosta katsomassa”. Lehti oli oikeastaan perheyrittys. Siihen kir-

joittivat myös Matsonin ensimmäinen vaimo Kersti Bergroth, hänen äitinsä Lydia Bergroth sekä Kerstin sisaret Eva Hirn ja Anna Inkeri Relander. Otto Manninenkin, kirjailijattava, julkaisi lehdessä runon. Jo Matsonin novellin motto viittaa asennemuutokseen ja hie-man kriittiseen suhtautumiseen mermiesammattiin: ”Harva maailmankulkija käy niin monessa kaupungissa kuin merimies, ja harva näkee niistä niin vähän.”

Novellissa ”vähän näkevä” merimies on Itä-Lontoon murretta puhuva laivan lämmittäjä, jonka seuralaiseksi lähtee suomalaismies Simo Kempainen. Satamakapakan lämmittäjä myy kellonsa liian alhaiseen hintaan kapakan isännälle olutta saadakseen. Simo puolestaan myy oman kellonsa paljon parempaan hintaan näyttääkseen lämmittäjälle, ”mitä on tehdä kauppooja suomalaisen kanssa”. Simon tarkoitus ei ole istua iltaa kapakassa, vaan nähdä kaupunkia, mutta lämmittäjää kiinnostaa enemmän juopottelu: ”Simo tunsu hämärästi, että jälleen lisääntyisi niiden kaupunkien luku, jotka hän oli aikunut nähdä ja joista hän kumminkin oli nähnyt vain rantakapakan.” Tori ja merenranta, jossa hienompi väki asui, jäisivät näkemättä, kuten ne lopulta jäävätkin. Novelli nostaa esiin saman teeman, joka toistuu Matsonin romaaneissa ja myös myöhemmissä muistelmissa: juopottelevia merimiehiä riistetään niin laivojen kapteenien kuin kapakoitsijoidenkin toimesta.

Etelä-Amerikan purjehdukseltaan Matson palasi takaisin Englantiin syyskesällä 1915, minkä jälkeen hänet valtasi paha depressio. Puoli vuosisataa myöhemmin hän muisteli radiohaastattelussa, että tyttö, johon hän oli rakastunut ja jonka kanssa hän oli ikään kuin kihloissakin, oli pettänyt hänet. Matson meni lääkäriin ja kysyi, mitä hänen pitäisi tehdä, kun ei pystynyt nukkumaan. Lääkäri neuvoi tekemään kovaa työtä, mieluiten ulkoilmassa. Tällöin Matson hankkiutui matruusiksi höyryproomuun, joka kuljetti liejua ja savea Hudsonlahdelta merelle. Humber-jokea oli jatkuvasti ruopattava, koska ympäröivä seutu oli savimaata. Palkka ruoppaajalla oli hyvä, mutta työ raskasta. Työssä oli oltava vuorokauden ympäri, vain lauantai-ilta ja sunnuntait olivat vapaita.¹⁰⁰ Joka tapauksessa kovassa työssä Alexin kunto koheni.

Matsonin jäämistössä on säilynyt Hullin poliisilaitoksen antama merimiestodistus tammikuulta 1916. Siinä mainitaan vain, että meri-

mies, ”Venäjän kansalainen” Alex Matson oli pituudeltaan 5 jalkaa ja 6¾ unssia, toisin sanoen 169 senttimetriä. Merimiehen ammatti ei Matsonia kuitenkaan enää houkutellut. Kun hän palasi vielä vuoden 1916 aikana Suomeen, hän matkusti Bergenin, Oslon, Ruotsin ja Haaparannan kautta. Tavoitteena oli nyt taiteilijan ura Suomessa.¹⁰¹

Matias Matsonin perheen myöhemmät vaiheet

Matias Matsonin liiketoimet Hullissa jatkuivat vaihtelevalla menestyksellä vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Hän hoiti vaate-
tusliikettään ja avusti viranomaisia aina kun tarvittiin suomen kieltä taitavaa tulkkia. Joulun alla 1920 hän esimerkiksi toimi kahden venäjää puhuneen kiinalaisen merimiehen tulkkina, kun näitä syytettiin ooppiumin polttamisesta Hullin satamaan ankkuroidulla aluksella. Paikallislehdessä kerrottiin tapauksesta ja ihasteltiin, kuinka Matson osasi jopa kiinää.¹⁰² Vähän myöhemmin Matsonin tulkkausapua tarvittiin jälleen, kun kahta höyrylaiva *Arcturuksen* suomalaista naispuolista stuerttia kuulusteltiin liköörin salakuljetuksesta.¹⁰³

Aarne Mattila kirjoitti 1920-luvulla *Ilkka*-lehteen kirjoitussarjan suomalaisten siirtolaisten matkoista maailmalla ja kertoi tässä yhteydessä lennokkaasti mutta vähän epätarkasti myös Matsonista:

Mutta kuvaus Hullista ei olisi täydellinen – jollaiseksi sivumennen sanoen tämä kuvaus ei pyrikään – ellei mainittaisi kauppias M. Matson. Hän on syntynään viipurilainen. Muutti 34 vuotta sitten Hulliin eikä tällä ajalla ole kertaakaan käynyt Suomessa, vaikka lapset ovat kaikki järjestään lentäneet pesästä Suomeen. Matsonin ja hänen myymälänsä tuntevat ainakin useimmat Hullissa parikin päivää viettäneet suomalaiset. Kehoitan niitä lukijoitani, jotka mahdollisesti kohtalo ohjaa Hulliin, pistäytymään hänen kaupassaan ostoksilla ja juttelemassa. Se sijaitsee lähellä satamaa melkein vastapäätä Suomen konsulaattia, niin että kaupunkia tuntematonkin löytää sen melko helposti.¹⁰⁴

Keväällä 1931 Hullin merimieslähetyksasemalla vietettiin kautensa päättävän pastori Theodor Sederqvistin läksiäisiä ja uuden pastorin Toivo Winterin tulojuhlaa. Samalla paljastettiin juhlallisesti presidentti Svinhufvudin muotokuva. Pidettiin puheita, laulettiin yhdessä



Alex Matson teki vuodesta 1907 lähtien päiväkirjamuistiinpanoja, joissa hän selosti ajatuksiaan, päivän tapahtumia, kirjoitussuunnitelmiaan, matkojaan ja jopa uniaan. Päiväkirjat on talletettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan.

ja kuunneltiin pianonsoittoa. Paikalla oli tietenkin myös Matias Matson: ”Kauppias M. Matson oli tämän kolminkertaisen juhlan kunniaksi lahjoittanut asemalle frakkipuvun. Se puettiin kahvia tarjoilevan merimiehen ylle, pantiin tulppaani napinreikään ja täytyy sanoa, että kahvi näin tarjoiltuna ja hilpeän mielialan vallitessa maistui tavallista paremmalta.”¹⁰⁵

Alex Matsonkin oli tässä juhlassa välillisesti läsnä. Lähetysasema oli vanhassa, varustuksiltaan puutteellisessa rakennuksessa, kaasuväli valo valaisi huoneita ja seinillä oli 40 grafiikanlehteä, joista yksi oli Alex Matsonin etsaus.¹⁰⁶

Lopulta Matias Matsonin liiketoimet päättyivät vararikkoon. Velkojen kokouksessa talvella 1935 Matson selitti velkaantumistaan ja maksukyvyttömyyttään: oli tullut luottotappioita, joulukuun tulvat

1921 olivat turmelleet hänen varastojaan, kauppa oli käynyt huonosti ja viimeinen niitti oli ollut, kun aivoverenvuoto oli invalidisoinut hänet vuonna 1934. Yrityksen velat olivat lähes nelinkertaiset varallisuuteen verrattuna. Ida-tytär oli voimiensa mukaan yrittänyt avustaa isäänsä, mutta konkurssi oli edessä. Tämän jälkeen Matias Matson, joka ei ollut koskaan anonut Englannin kansalaisuutta, palasi vaimonsa Judithin kanssa Suomeen.¹⁰⁷ Hän kuoli talvella 1944.

Judith Matson kuoli jo ennen aviomiestään. Hän oli kotiutunut huonosti Englantiin eikä oppinut puhumaan englantia kuin korkeintaan auttavasti. Palattuaan 1930-luvun puolivälissä miehensä kanssa Suomeen Judith sairastui vaikeaan reumaan ja lopulta myös Parkinsonin tautiin. Hän pääsi asumaan Annie-tyttärensä kotiin Viipuriin ja tämän aviomies Peter Starckjohann kustansi anopilleen kokopäiväisen yksityisen sairaanhoitajan.¹⁰⁸ *Karjala*-lehden kuolinilmoitus kesältä 1939 kertoo, että Judith Matson oli kuollut. Myös Englannissa *Hull Daily Mail* -lehteen ilmestyi pieni ilmoitus: ”MATSON (by cable) At Wiborg, Finland. Judith, the beloved mother of Ida, passed peacefully away June 14th.”¹⁰⁹ Se oli Ida-tytären lehteen jättämä.

Isän ja äidin vanha kotimaa veti myös lapsia puoleensa, mutta kaikki eivät sinne muuttaneet, vaikka *Ilkka*-lehti oli vuonna 1927 niin väittänyt. Alex rakensi elämänuraansa 1910-luvulta lähtien taiteilijana Helsingissä. Annie asui Viipurissa ainakin jo vuonna 1906, sillä silloin Viipurin lehtiin alkoi ilmestyä ilmoituksia tarjolla olevasta yksityisestä englannin kielen opetuksesta: ”Tuntia englanninkielessä antaa eräs neiti Englannista. Lähemmin A. Matson, Braahenkatu 11, Mannosen luona.”¹¹⁰ Annie asui vuokralaisena eri perheissä ja opetti englantia Viipurin suomalaisessa lyseossakin.

Suvussa säilyneen muistelman mukaan viipurilaisen Starckjohannien liikemiessuvun viidestä veljeksestä vanhin, vuonna 1885 syntynyt Peter Starckjohann kosi Annieta useaan otteeseen ennen kuin tämä suostui avioliittoon. Peter ei ollut suvun liiketoiminnan ainoa perijä aloittaessaan vuonna 1907 yhtiön palveluksessa. Veljeksisistä kolmas, Hermann, työskenteli yhtiössä liki 30 vuotta veljensä Peterin rinnalla aina varhaiseen kuolemaansa 1944 saakka. Myös nuorin veli Torsten työskenteli lyhyen aikaa yhtiössä.

Peter Starckjohann oli vuosisadan alkuvuosina käynyt opintomatkoilla Lyypekiissä ja Hampurissa. Viipurissa hän oli tutustunut

Anniehen. Nuoripari kihlautui syksyllä 1909, jolloin Annien kotipai-
kaksi mainitaan vielä Hull. Pariskunta vihittiin elokuussa 1910 Hullin
luterilaisessa merimieskirkossa, minkä jälkeen he palasivat aviomie-
hen kotiin Viipuriin.¹¹¹

Tästä eteenpäin Alexilla oli Viipurin vanhankaupungin sydämessä
Vahtitorninkatu 10:ssä sukulaispaikka, jossa saattoi poiketa ja josta
saattoi toivoa apua ja ehkä rahaakin kiperissä tilanteissa. Muistelmis-
saan hän kertoo käynnistään Julius Starckjohannin kesänviettopaikal-
la Uuraassa, Nokon saarella. Siellä oli kaksi suurta huvilaa, joista toi-
sessa asuivat appivanhemmat Julius ja Aline lukuisine kesävieraineen
ja toisessa Annie ja Peter perheineen. Puhuttiin saksaa, ja Alex tutus-
tui Peterin äitiin ja neljään veljeen sekä äidin sisareen Tante Tiaan,
jonka elämän huippukohta oli ollut, kun hän oli kylpylämatkallaan
Marienbadissa nähnyt ilmielävänä aikansa kohutun julkkiksen Franz
Lisztin. Tämä Alexin pilaileva kuvaus tädistä pahoitti yli 60 vuotta
myöhemmin Peter Starckjohannin mielen – olihan hän sentään aika-
naan rahoittanut varattoman lankomiehensä taideopintoja.¹¹²

Annie Starckjohann piti koko elämänsä ajan yllä tiiviitä yhteyksiä si-
saruksiinsa ja auttoi Alex-veljeään ensin Viipurista ja sitten Helsingistä
käsin mahdollisuuksiensa mukaan. Annie kuoli Helsingissä 20.11.1975.
Muutamaa päivää myöhemmin hän olisi täyttänyt 90 vuotta.¹¹³

Ikäjärjestyksessä kolmas lapsista, Koivistolla 1891 syntynyt Ida
Maria, kouluttautui lääkintävoimistelijaksi ja eli koko elämänsä nai-
mattomana Englannissa. Ensimmäisen maailmansodan aikana hän
työskenteli vapaaehtoisena Punaisen Ristin sairaalassa, ensin Lon-
toossa ja sitten Hullissa. Myöhemmin hän toimi fysioterapeuttina
Victoria-sairaalassa sekä kouluterveydenhuollon parissa Hullissa.¹¹⁴

Idallakin tuntuu alkuun olleen halua palata Suomeen vanhimman
sisarensa jäljissä. *Uusissa Heinolan Sanomissa* ilmestyi talvella 1913
arvoituksellinen ilmoitus: ”Suomalainen nuori neiti, joka omaa Eng-
lannissa hankitun korkeamman koulusivistyksen, haluaa Englannin
kielen opettajaksi kouluun tahi yksityisopettajaksi. Ollut englannin-
kielen opettajan viransijaisena Suomessa. Vastaukset osoitteella: Miss
Aida Matson, 36 Marlborough avenue Hull.”¹¹⁵ Allekirjoitus ikään
kuin antaa suomalaiselle lukijalle ääntämishohjeen siihen, miten Ida
englantilaisittain lausutaan. Ilmoituksessa Ida hieman liioitteli todel-
lista koulutustaan. Suomeen hän ei kuitenkaan tuolloin muuttanut.

Toisen kerran ajatus paluusta Suomeen kävi Idan mielessä talvi-sodan päivinä, jolloin Englannissa virisi laajemminkin ajatuksia Suomen auttamisesta. Hän kyseli kirjeitse Alexilta, millä tavalla voisi toimia Suomen hyväksi.¹¹⁶ Toukokuussa 1939 Ida haki ja sai Englannin kansalaisuuden. Hän kuoli naimattomana vuoden 1973 alussa Hullissa, muutama kuukausi veljensä jälkeen.¹¹⁷

Nuorin sisar, Hullissa syntynyt Edith, jota kutsuttiin perhepiirissä myös Idiksi, asui ainakin 17-vuotiaaksi asti vanhempiensa kotona Hullissa Marlborough Avenue 36:ssa.¹¹⁸ Maailmansotien välillä hän muutti tilapäisesti Suomeen – hän asui 1930-luvulla Helsingissä ja toimi sihteerinä Suomen Selluloosa Oy:ssä.¹¹⁹ Hänen kerrotaan olleen erittäin kielitaitoinen, jopa kääntäneen marsalkka Mannerheimin ranskankielistä kirjeenvaihtoa.¹²⁰ Viimeistään vuonna 1939 Edith kuitenkin palasi Englantiin ja kuoli 85-vuotiaana Charminsterissa mielisairaalassa Suomen itsenäisyyspäivänä 6.12.1978, sisaruksista viimeisenä.¹²¹

2 Vaellusvuosien kautta taiteilijaksi

Alex Matsonin mielessä oli vuosisadan vaihteesta lähtien elänyt kaukainen haave taiteilijan urasta. Niin kuvataide, kirjallisuus kuin musiikkikin olivat kaikki tuntuneet hänestä tärkeiltä, mutta mahdollisuus toteuttaa itseään niiden kautta vaikealta. 18-vuotiaana Alex oli alkanut kirjoittaa rakkausrunoja englanniksi. Suomeksikin hän yritti runontekoa, mutta kielitaito oli niin heikko, että ”ei niistä mitään tullut”.¹²² Kaksikielisyys ei tuntunut antavan tukea kirjailijantyöhön, ja varsinkin suomen kielen taito tuntui vielä puutteelliselta.

Klassinen musiikki oli murrosiästä lähtien tarjonnut Matsonille vahvoja elämyksiä niin Hullissa, Görbersdorfissa kuin Viipurissakin, mutta säveltäjänuraa Matson oli tuskin koskaan ajatellutkaan. Kuvataiteilijan urakin vaati koulutusta, mutta siihen ei ollut varoja, kun isä ei ollut lämmennyt taideopintojen rahoittamiselle. Taiteen varassa eläminen tuntui oppimattomasta taiteilijasta hankalalta.

Taideopintoja Helsingissä

Annie-sisaren mentyä naimisiin Alex ajatteli, että olisi mahdollista lainata sisarelta ja tämän varakkaalta aviomieheltä Peter Starckjohannilta rahaa suomalaisten taideopintojen rahoittamiseen. Muistelmissaan Matson kertoo, kuinka tutustuminen ”leikkisään Pektoon” avasi uuden mahdollisuuden päästä eteenpäin. Hän kyseli kohteliaasti, voisiko saada 25 markan kuukausiavustuksen taideopintoja varten Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulussa, joka toimi Ateneumissa. Pekko suostui, ja samalla isäkin myöntyi pieneen avustukseen.¹²³

Alex tuli Ateneumiin piirustuskoulun valmistavan luokan opettajan Bernd Lagerstamin puheille suoraan sisarensa häistä Englannista.

Lagerstam, joka tunnettiin erityisesti Helsingin satamasta maalatuista maisemakuvistaan, suostui avustamaan Alexia pakollisten ennakoitavien suorittamisessa. Alex pääsi taidekoulun valmistavalle luokalle, jolla oli sinä syksynä kaksi miesoppilasta ja kahdeksan naisoppilasta. Yhteensä koulussa oli syyslukukaudella 1910 44 oppilasta, joista enemmistö miehiä. Muistelmissaan Alex kertoo, että hän ei ollut päässyt yläkerran ateljeehen, jossa pojat kertoivat keskenään hurjia juttuja, vaan oli päätyntynyt ”tyttöjen ateljeehen”, jonka kaksi poikaa olivat hyvyttä säteilevä brasilialaisen diplomaatin poika Jussi Suanto ja viipurilainen Onni Muusari.¹²⁴ Muusarin lupaava taiteilijanura päättyi keuhkotautiin jo ennen Suomen itsenäistymistä. Suannon merkittävimäksi saavutukseksi jäi Helsingin kaupungin pienois-malli, joka on edelleen Helsingin kaupunginmuseossa.

Ateneum oli Matsonille innostava ympäristö, ikään kuin kaupungin keskipiste. Joka aamu hän nousi ylöspäin Mikonkadun puoleisia portaita taloon. Taiteilijana Alex ei sen sijaan kokenut edistyvänsä. Hullin koulun opettajan Harry Burman Morrallin neuvojen mukaan hän kiinnitti liikaa huomiota yksityiskohtiin ja piirsi ääriivoja osan kerrallaan, jolloin tulos oli sen mukainen.¹²⁵

Ateneumin opetuskaan ei Matsonin mielestä tarjonnut riittävästi virikkeitä. Hugo Simberg ja Väinö Blomstedt poikkesivat vuorovierokoin kahtena aamupäivänä vilkaisemassa oppilaiden töitä. He huomauttivat jotakin ylimalkaista, kuten ”ette ole tavoittanut mallin karaktääriä”, ja kävelivät tiehensä.¹²⁶ Simberg ja Blomstedt opettivat ylemmällä luokalla, joten Matsonin käsitys heidän taidoistaan saattoi perustua kuulopuheisiin.

Asuntoakaan ei Helsingistä löytynyt niin vain. Matson majaili tuttujen nurkissa, kaupungin sotkuisessa yömajassa, jonkun helsinkiläisperheen salissa ja lopulta opiskelijakaverin kanssa alkovihuoneessa Siltasaaressa. Ruokaan rahat eivät tahtoneet riittää. Koskisen kansanruokalassa vastavalmistuneen Uuden Ylioppilastalon kellari-kerroksessa sai 50 pennillä kulhollisen perunasoppaa, reikäleivän neljänneksen ja lasillisen piimää. Se oli Matsonille päivän pääateria.¹²⁷

Kansallisgallerian kirjastossa Ateneumissa on Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun matriikkelit mikrofilmikorteilla. Niistä löytyy tieto Matsonista vain syyslukukaudelta 1910. Hän oli koulun oppilas numero 569, käynyt aiemmin Hullissa koulua.¹²⁸ Matson antoi it-

se myöhemmin Suomen Taiteilijaseuran taiteilijamatrikkelia varten tietoja taideopinnoistaan ja kertoi tällöin vähän epämääreisesti opiskelleensa ensin Hullin taidekoulussa vuosina 1910–1912 ja samaan aikaan Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulussa. Lisäksi hän kertoi olleensa opettajana Taideteollisessa keskuskoulussa 1917–1918.¹²⁹ *Kirjailijain ja taiteilijain joulukirjassa 1917* olevat tiedot eivät täysin täsmää edellä olevien tietojen kanssa, mutta sielläkin mainitaan, että hän toimi opettajana Taideteollisessa keskuskoulussa Helsingissä vuonna 1917.¹³⁰

Vuoden 1910 lopulla piirustuskoulun taideopiskelijat puuhasivat yhteistä Pietarin-matkaa. Varoja kerättiin siten, että kukin lahjoitti taulun yhteisiin myyjäisiin. Matsonkin osallistui näihin talkoisiin. Hänen muistelmiensa mukaan ainoastaan Eero Järnefelt jättäytyi siivuun, sillä hänen piirroksensa olisi maksanut sata markkaa ja niin paljon hän ei olisi voinut antaa. Järnefelt ei tuolloin kylläkään ollut koulun opiskelija vaan jo tunnettu taiteilija, joka opetti Helsingin yliopiston piirustussalilla ja toimi samalla Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun tarkastajana. Opiskelijoiden yhteinen Pietarin-matka tehtiin joulukuussa 1910 Lagerstamin ja ylimääräisen professorin J. J. Tikkasen johdolla, mutta tälle matkalle Matson ei päässyt, koska hänen opintonsa olivat päättymässä.

Pirkkalaiskirjailijoiden tekemässä haastattelussa vuonna 1970 Matson selittää opintojensa päättymistä. Vuosiluvut ovat vähän sekoituneet, mutta haastattelija Ilpo Kaukovallan kysyessä missä vaiheessa Matson oli avustanut kirjoituksillaan pilalehti *Tuulispäätä* Matson vastaa:

Tämä oli vuonna 1911 ja 1912. Olin tullut silloin Ateneumiin vuonna 1910, mutta minulla oli sen verran rahaa, että olisin voinut olla vuoden á 75 markkaa kuussa, joka ei oikeastaan alkuunkaan riittänyt. Mutta kun joulun aikaan varastettiin lompakko, minä jäin yhden kuukauden rästiin. Menin maalle ja olin kuukauden, ja kun rahat tulivat, maksoin, mutta en minä siitä voinut maksaa Ateneumin lukukausimaksua. Siihen supistui se taideopetus.¹³¹

Muistelmissaan Matson antaa kuvataideopinnoistaan enemmän tai vähemmän epäonnistuneen kuvan. Isä ei ollut suostunut rahoittamaan niitä, ja rahanpuutteessa opinnot keskeytyivät oikeastaan ennen

kuin olivat ehtineet alkaakaan. Opettajatkin olivat olleet Matsonin mukaan taitamattomia, välinpitämättämiä tai laiskoja.

Luultavasti vähäisetkin opinnot olivat kuitenkin olleet Matsonille tärkeitä. Vielä tärkeämpää oli taideopintojen kautta syntynyt kosketus suomalaiseen taidemaailmaan ja muihin nuoriin taiteentekijöihin. Kriittisen jälkiarvion syntyä edisti ilmeisesti hänen luonteeseensa kuulunut henkisen yksityisyrittäjyyden ja itsenäisen päätöksenteon mentaliteetti, joka näkyi myös hänen myöhemmässä elämässään ja toimissaan kirjallisuuden parissa.

Ekbergin kahvilassa

Matson yritti hankkia pieniä ansioita antamalla englannin kielen tunteja ja kirjoittamalla Ekbergin kahvilassa juttuja pilalehti *Tuulispäähän*. Nämä jutut olivat Matsonin ensimmäiset painetut proosatekstit. Kun Matson oli saanut jutut kirjoitettua, ne kiersivät kädestä käteen. Kaverit – joukossa myös Kalle ”Viki” Väänänen – korjailivat hänen tekstiensä kieltä.¹³² Kun tarinat oli korjattu, ne vietiin *Tuulispään* toimitukseen, ja varsinkin ensimmäiseen juttuun päätoimittaja Onni V. Tuisku oli hyvin tyytyväinen. Matson piirsi mukaan pienen vinjetin. Palkkio oli kymmenen markkaa, Matsonin mukaan ”monen päivän kahvilarahat”. Yhteensä Matson muisteli kirjoittaneensa *Tuulispäähän* kolme tai neljä juttua, mutta maksua näistä myöhemmistä jutuista oli jo vaikea saada. Päätoimittaja oli jarrutellut: ”ettekö voi odottaa”, johon Matson oli vastannut, että ”vatsa ei voi odottaa”.¹³³

Tuulispäästä on vaikea tunnistaa Matsonin kirjoittamia juttuja, koska ne eivät ilmestyneet kirjoittajan omalla nimellä. Kyse on joka tapauksessa lyhyistä vitsin luonteisista pilapakinoista. Yksi mahdollisuus olisivat nimimerkillä Step ilmestyneet jutut, joita on lehdessä kuitenkin jo alkuvuodesta 1910 lähtien ja jotka liittyvät yleensä Helsingissä esillä olleisiin taidenäyttelyihin tai taiteeseen yleisemminkin. Todennäköisesti samalla nimimerkillä kirjoitti useampikin avustaja. Yleensä juttuihin liittyi myös hauskoja pilakuvia.

Tuulispään useimmin esillä ollut nimimerkki oli Pilkkakirves, jonka nimiin pantuja tekstejä julkaistiin lehdessä vuodesta 1905 vuoteen 1915. Myös nimimerkki Saint-Baeuf toistuu usein. Lehdessä ilmes-

tyi myös hauskoja keskusteluja, joissa nimimerkit Saint-Baeuf, Step ja muut keskustelevat keskenään. Nimimerkkien perusteella on siis mahdotonta tehdä päätelmiä kirjoittajista.

Ateneumin aikaan Matson kertoo käyneensä norjalaisen taiteen näyttelyssä, josta *Tuulispäässä* ilmestyi parikin kirjoitusta.¹³⁴ On mahdollista, että ne ovat Matsonilta, joka juuri tässä vaiheessa oli heittänyt hyvästit taideyhdistyksen piirustuskoululle.

Norjalaisen taiteen näyttely herätti lehdissä samanlaista keskustelua kuin oma uusi kuvataidekin. Vastaanotto oli enimmäkseen kiinnostunut ja myönteinen, mutta vanhan ja uuden taiteen rintamalinja näkyi selvästi. Keski-Euroopassa taiteilijankoulutuksensa saanut Edwin Lydén kirjoitti mielipiteitä jakaneesta Edvard Munchista, että ”uudet pariisilaiset vaikutukset huutavat hänen suurilla kankaillaan uutta totuutta, uutta kehitystä”.¹³⁵ Paljon oli kuitenkin niitä, joiden mielestä vanha taide oli parempaa kuin uusi. Taiteentutkija Fredrik J. Lindström kaipasi näyttelystä ”aitoa norjalaista henkeä, kansallisuuden yhtenäistä leimaa”¹³⁶ ja samantapaisia painotuksia oli muissakin arvioinneissa. Kun Antellin valtuuskunta osti Ateneumiin Munchin teoksen, *Uuden Suomettaren* nimimerkki Piste kyseli, oliko kokoelmiin ostettu teos, jonka tarkoitus oli pilkata todellista maalaustaidetta.¹³⁷ Eino Leinokin arvosteli kallista ostosta, mutta ennen kaikkea siltä kannalta, että Ateneumiin pitäisi ostaa kotimaista taidetta, ei ulkomaalaista.¹³⁸ Matsonille norjalaisen taiteen näyttely ja sen saama vastaanotto olivat ensimmäinen merkittävä oppitunti suomalaisen taideyleisön asenteista. *Tuulispään* nimimerkki Step kirjoitti näytellystä:

Tuulispään lukijoilla on nyt tilaisuus tutustua taiteeseen, jommoista ei joka päivä ole tilaisuudessa näkemään. Norjalaisten näyttelyssä Ateneumis-
sa näkee kuvia ihmisistä, joista joskus on nähnyt pahaä unta – viheriäisiä, sinisiä, keltaisia, violetteja. Ne, jotka väittävät ettei sellaisia ihmisiä löydy kuin Tuulispäässä näkevät kuvattuina, menkööt norjalaisten näyttelyyn katsomaan näitä viheriäin-keltaisen-violetteja kuvia. Sen näköisiä löytyy, jos vaan on kykyä ja halua sitä huomata. Värien rohkeassa käsittelyssä vie Edvard Munch kaikista muista voiton. Hänen kuviensa eteen kokoon-
tuvat useimmat – hänen kuviensa eteen istuutuvat nuoret taiteilijat, joiden hartaista katseista päättäen luulisi olevan kirkossa. Munchin tauluista maksetaan korkeimmat hinnat – monia tuhansia. Niiden tekijästä kirjoit-

tavat ulkomaalaiset tohtorit ja arvostelijat paksuja väitöskirjoja. Ja kuitenkin maalaa hän ihmiset minkä värisiksi tahansa.¹³⁹

Ekbergin kahvilan kaveriporukka oli eräänlainen oman aikansa sketsiryhmä, joka yhdessä suunnitteli ja toteutti pilojaan *Tuulispäässä*, kuten heidän seuraajansa sata vuotta myöhemmin radiossa, televisiossa ja sosiaalisessa mediassa. Matson tuntuu itse myöhemmin vähätelleen tätä elämänvaihettaan, mutta varmasti siihen sisältyi hyödyllisiäkin piirteitä, kuten ongelmattoman porvarillisen elämäntavan kyseenalaistaminen ja hyvin vapaat keskustelut yhteiskunnan ja taiteen ajankohtaisista asioista. Se oli luovaa irrottelua, joka auttoi näkemään arkipäivän uudessa valossa.

Piirustuskoulusta erottuaan Matson matkusti joulukuussa kuukaudeksi maalle, Perniöön. Matkarahat hän hankki viemällä panttilaitokseen kolmesta puvustaan huonoimman. Matson oli sopinut majapaikakseen pienen perniöläisen maalauskylän kahdesta maalaistalosta toisen. Maalaistalojen lisäksi kylässä oli torppia ja muonamiesten töllejä. Syrjäinen kylä sijaitsi pitkulaisen järven rantarinteellä, peninkulman päässä kulkeva rautatie kuului jo toiseen maailmaan. Perniössä Matson vietti huolettoman kuukauden nauttien vahvaa maalaisruokaa, ja kun hän nousi aamuviideltä ja astui pihalle, ympärillä oli talviyön miltei käsin kosketeltava rauha: ”Kun aamu vihdoin koitti, olivat värisävyt herkimmillään.”¹⁴⁰

Perniön matka ei oikeastaan ollut Matsonille työmatka. Se oli enemmänkin vuosisadan alun herraskaisen kaupunkilaisen matka maaseudun turmeltumattomaan rauhaan. ”Yhden öljyvärityön – veripunainen taivas, musta sahalaitaimen metsä ja sen alla sinertävä lumikenttä – sain aikaan ennen kuin minun oli palattava Helsinkiin”, Matson muisteli.¹⁴¹

Fredikan sakkii

Matsonin taiteilijatoverin Viljo Kojon pilaileva avainromaani *Suruttomain seurakunta* (1921) kuvaa nuoren polven vallattomien taiteilijankokousten elämää 1910-luvun Helsingissä, tosin hyvin huolettomasti liioitellen. Alexander Matson on Kojon romaanissa leveäotsainen,

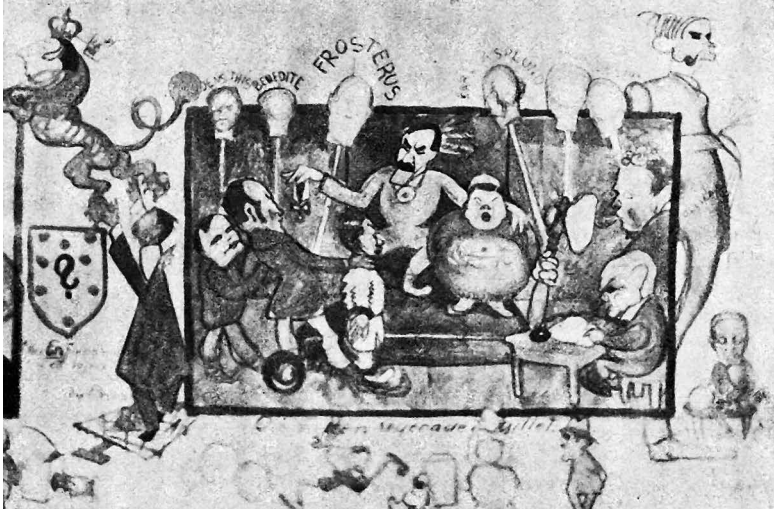
merimiehenäkin työskennellyt Santeri Andersson, joka on lyhentänyt nimensä Anssoniksi.

Kojon romaani on parodia kuvataiteen vanhoillisista opettajista ja radikaaleista nuorista taiteilijoista. Romaanin alkuosa on hauskaa kerrontaa, mutta myöhemmin valtaa alaa pikkuvitsikäs pakinointi ja jutustelu, jolla ei varsinaisesti ole kärkeä. Jotenkin sekin tietenkin kuvastelee nuorten taiteilijoiden huonoja elinolosuhteita ja heidän kokemaansa ankeaa arkipäivää, kiroilua, solvauksia ja nälkää: viina-ostoksia maksetaan porukan kesken omilla tauluilla tai pienillä veistoksilla, jutellaan Brondalla, käydään naisissa kahvilan tarjoilijattarien luona ja koetaan ”syrjäkaupungin salaperäisten kamarien ilot”. Välillä taas kopioidaan perinteisiä taideteoksia pohatoille ja osallistutaan patronessojen sydänsuruihin koiran, ”ystäväraukan”, sairastumisen johdosta:

Brondalle! Nyt piti koko joukon Brondalle, maalarin rouvineen ja kirjailijan kanssa, kahvia ja paljon sämpylöitä ja vichyvesiä ja vaikka mitä. Entäs viinaa! Onkos viinaa? Ei. No ei sille mitä, onkos trokareita? Totta kai. Ainahan sellaisia on. Missä kahvilassa niitä ei olisi. Ja kohta on Jallun takaskussa limonaatipullollinen pirtua.¹⁴²

Brondalla romaanin ihmiset keskusteleivat milloin Venäjän vallankumouksesta, milloin merimieselämästä. Pääkaupungin keskeisiä taidegallerioita olivat romaanin tapahtuma-aikaan Strindbergin taidesalonki, Galerie Hörhammer, Bäcksbackan taidesalonki ja Stenmanin taidesalonki. Taidesalongeilla oli tärkeä asema nuorten taiteilijankokousten elämässä, sillä niihin saattoi myydä taulujaan.¹⁴³ Nuoret taiteilijat ajattelevat romaanissa aikaa, jolloin ”me muodostamme osto- ja palkintolautakunnat ja kaikki helvetin komiteat, me kuulumme asiantuntijalautakuntiin, kaikenlaisiin toimikuntiin, valtuuskuntiin ja johtokuntiin ja hallintoihin ja jaostoihin ja tiedämme kaikki, tunnemme kaikki, ymmärrämme kaikki”¹⁴⁴

Taiteilijamaailmassa ja yhteiskunnassa näkyvään asemaan nousut Akseli Gallen-Kallela saa myös romaanissa osansa nuorten miesten kritiikistä. Suurista suurin, originelleista omituisin, kaikkialla juma-loitu mestari Halin-Hallila on teoksessa juuri palannut Intian viidakoista, missä hän on ollut ”norsuja, tiikereitä ja tiikerikissoja, vuorikaureita ja jättiläiskäärmeitä metsästävässä sekä erikoisia maalaus-



Signe Hammarsten-Jansson ja Toivo Vikstedt laativat Taiteilijaseuran juhlaan lattiasta kattoon ulottuvia, salia kiertäviä pilakuvia. Tässä Akseli Gallen-Kallela kalevalaisena mahtimiehenä. Vasemmalla kädellään hän suojaa koristetaiteilija Eric Ehrströmiä, joka 1918 suunnitteli Suomen kuninkaalle kruunun. Oikealla kädellään Gallen-Kallela ojentaa kunniamerkin Eero Snellmanille, joka tuo vangitun Heikki Tandefeltin majesteetin tuomittavaksi. Yksi kuvista esitti Heikki Tandefeltia purppuratuo- lillaan, ympärillään uskollinen henkikaarti: William Rosenberg, Ilmari Aalto, Alex Matson, Anton Lindforss, Jalmari Ruokokoski ja Tyko Sallinen. Valtaistuimen tunnus oli ”vapaus, veljeys ja tasa-arvo”. *Helsingin Kuvalehti* 1917.

aiheita etsiskelemässä.” Tosiasiassa Gallen-Kallela ei käynyt Intiassa, vaan Afrikassa. Nyt hän Kojon romaanin mukaan alkoi järjestellä taiteilijaseuran asioita päätarkoituksenaan syrjäyttää ”nuorten nenäkäs lauma” pilaamasta hyviä aloitteita. Vanhoillisten kurinpalautus ei Kojon romaanin mukaan kuitenkaan onnistu.¹⁴⁵

Ennen Kojon romaanin ilmestymistä lehdissä kerrottiin, että nuoren polven lupaava kuvanveistäjä Väinö Aaltonen tulisi sommittelemaan kirjaan kansikuvan. Niin ei kuitenkaan käynyt, vaan kansi oli Kojon itsensä laatima. Kojon romaanin vastaanotosta näkyy vanhan

ja nuoren polven vastakkainasettelu oikeastaan selvemmin kuin itse romaanista. Sanomalehtiarvosteluissa heijastuu varovainen odottelu – nuorta polvea ei kannattanut lyödä liiaksi, kun ei tiedetty mitä tuleman pitää.

Uuden Suomen Rafael Forsman, myöhempi kirjallisuusprofessori Koskimies, piti nuorten taiteilijoiden elämän kuvausta hyvänä. Kirja oli hänen mielestään Kojolle taiteellinen voitto, vaikka hän kyseenalaistikin sitä, miksi Kojon piti polemisoida joitakin taidemaalman henkilöitä vastaan. Sympatia oli Forsmanin mukaan kirjailijalle yleisesti parempi suhtautumistapa kuin antipatia.¹⁴⁶ *Aamulehden* arvostelija O. A. Kallio iloitsi, että romaani toi esiin uusia katu-, jätkä- ja kahvilakielen sanoja.¹⁴⁷ U. W. Valakorpi luki hänkin teosta ajankohtaisena kannanottona, sillä siinä kommentoitiin ajankohtaista taide maailmaa ja sen henkilöt olivat tunnistettavia. Kuvausten yllä oli hänen mukaansa aurinkoisen huumorin sovittava hohde: ”Aivan verrattomasti on kuvattu taiteilijapari Anssonin ja Salon oleilu eräässä Helsingin lähiseudun kestikievarissa.” Valakorven mieleen tuli siitä August Strindbergin taiteilijakuvaus.¹⁴⁸

Sanomalehtikeskustelussa siirryttiin kuitenkin pian uuden ”maraskuulaisen” ja vanhan taiteen vastakkainasetteluun ja keskustelu sai periaatteellisemman luonteen. Valtionarkeologi Hjalmar Appelgren-Kivalo, joka luonnollisesti oli maallikko taidearvostelijana, lähetti *Uuteen Suomeen* erittäin ärtyneen ”avoimen kirjeen eräille taide maalaajille ja taidearvostelijoille”. Kirjoittaja puhuu näytteille pannuista ”inhoittavista töherryksistä”, jotka eivät ole parempia kuin huonosti lakaistu katu kaikkine roskineen: ”Teette suuren palveluksen taiteelle, isänmaalle ja ihmiskunnalle, jos poltatte kaikki bolshevistiset maalauksenne taikka panette ne kaunistamaan omia seiniänne.”¹⁴⁹

Kyytiä Appelgren-Kivalolta saivat myös taidearvostelijat, jotka ylistivät uusia taiteilijoita ja olivat sillä tavoin korruptoituneita, että saivat pienen kirjoituspalkkionsa lisäksi esittelemiltään taiteilijoilta vastalahjaksi teoksia. Hänen mukaansa he ”viisastelevat taidekielen kaikilla ylistelevillä fraaseilla” ja heiluvat kuin kellonheiluri totuuden ja valheen välillä. Juuri kriitikot olivat Appelgren-Kivalon mukaan syyäpäitä uusimman taiteen rappiotilaan.

Helsingin Sanomien (29.11.1921) nimimerkki Tiitus otti kantaa Appelgren-Kivalon avoimeen kirjeeseen. Tiituksen mukaan ”kau-

pungissa” oli kauan keräytynyt sähköä taivaalle ja taidemaailman jyrähdys oli odotettavissa. *Suruttomain seurakunta* oli laukaissut säkillisen raehauleja päin tämän vakiintuneen yhteiskunnan naamaa. Tiituksesta oli kiinnostava nähdä miten ”suruttomain seurakunta” ja arvostelijat reagoisivat tähän hyökkäykseen: ”Ellei nyt kohta isketä niin, että maa ja taivas naukuu, niin silloin ei enää tuhatvuotinen valtakunta ole kaukana.”¹⁵⁰

Maaseutulehti *Keski-Pohjanmaa* tuomitsi suorin sanoin *Suruttomain seurakunnan* ja sen taiteilijoiden edustaman taidesuunnan,¹⁵¹ mutta myös esimerkiksi *Valvojan* nimimerkki E. V-e oli kriittinen. Hänen mukaansa teos ei antanut hyvää kuvaa taiteilijapiireistä vaan antoi ymmärtää, että he ovat itsetietoista väkeä, toimivat paljon suullaan ja heidän kurja tilansa johtuu heistä itsestään.¹⁵² Tosiasia oli kuitenkin, että suomalainen kuvataide eli maailmansodan vuosina kasvun ja voimistumisen aikaa.

Lupaava akvarellisti

Matsonin tauluja oli esillä taidenäyttelyissä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Talvella 1912 hän toimitti viisi taulua Suomen Taideyhdistyksen palkintokilpailuun. Yhteensä kilpailuun osallistui 23 nuorta taiteilijaa.¹⁵³ Seuraavana vuonna järjestettiin Viipurissa Piirustuskoulun huoneistossa Taiteenystävain 28. näyttely ja Matson oli mukana viidellä taulullaan.¹⁵⁴ Kun valtakunnan pääkaupungissa Pietarissa avattiin vuoden 1914 lopulla suomalaisen taiteen myyтинäyttely Punaisen Ristin – tarkemmin sanoen haavoittuneiden venäläisotilaiden – auttamiseksi, Suomesta mukaan tuli toista sataa taulua helsinkiläisiltä ja turkulaisilta taiteilijoilta. Kaksi niistä oli Matsonin.¹⁵⁵

Venäjänsä vallan ajan viimeisinä vuosina Matson sai kuvataiteilijana runsaasti julkisuutta ja tunnustusta. Hänen teoksiaan oli esillä yhdessä muiden uusien taiteilijoiden kanssa ja myös yksityisnäyttelyissä Viipurissa, Tampereella, Turussa ja Helsingissä.¹⁵⁶ Matson kuului uudenlaisen taiteen edustajiin, joihin suhtauduttiin uteliaasti.

Maailmansodan sytyessä Matson oli jälleen Hullissa Englannissa, josta käsin hän piti yhteyttä suomalaisiin taiteilijatovereihinsa. Puoli



Alex Matson: ”Naisen muotokuva” (1916). Varkauden taidemuseo, Rakel Kansasen kokoelma. Valok. Sinikka Vesterinen.

vuosisataa myöhemmin hän muisteli: ”Ulkomalaisena en saanut maalata ulkona. Liikuin joen varrella, katselin maisemia ja totuin muistamaan, mitä väriä käyttäisin. Kobolttia, keltaokraa, ehkä vähän indigoa taivaan linjaan ja sitten laivaan. Näitä minä tein ulkomuistista sisällä ja lähetin Suomeen Anton Lindforssille ja Ilmari Aallolle. Meillä oli puhe, että kun tulen Englannista, niin pidetään yhteinen näyttely.”¹⁵⁷

Taiteilijaystävät myivät Matsonin taulut Suomessa – ”menivät hyvin kaupaksi”. Suomeen lähti myös kaksi öljyväretyötä, jotka Matsonin tuttaviiin kuulunut kirjallisuudentutkija Viljo Tarkiainen osti. Nämä Tarkiaisen vaimolle Maria Jotunille menneet työt Matson sai lainata näyttelyyn, joka pidettiin vuonna 1916 syksyllä Strindbergin Taidesalongissa ja jossa oli mukana Ilmari Aallon, Anton Lindforssin ja Matsonin teoksia. ”Mutta liian vähän minulle jäi omia teoksia siihen näyttelyyn”, Matson kuitenkin muisteli.¹⁵⁸ *Dagens Pressin* taidearvostelija Signe Tandefelt ei pitänyt näiden taiteilijoiden, varsinkaan Ilmari Aallon, teoksia mitenkään kovin merkittävänä. Matsonin taulu ”Maisema Pohjois-Englannista” vakuutti hänet enemmän kuin taiteilijan muut teokset yhteensä. Tandefeltin mukaan Matsonilla oli värisilmää ja hän osasi yhdistellä ja tutkia, minkä tämä taulu osoitti. Mutta muuten Matsonin töissä näki vain harvoin jälkiä taistelusta ja ahdistuksesta, joista merkittävät tulokset syntyvät.¹⁵⁹ Matsonin teosten aiheet Strindbergin taidesalongin näyttelyssä kertovat epäsuorasti taiteilijan liikkeistä maailmalla: ”Engelskt landskap”, ”Hamnmotiv fr. Hull”, ”Motiv fr. Santos”.¹⁶⁰

Palattuaan Englannista lopullisesti Suomeen Matson oli aktiivisesti mukana Suomen Taiteilijaseuran (Konstnärsgillet) toiminnassa. Seuran vuosijuhlissa 5. helmikuuta 1917 Apollon uudessa juhlakeroksessa esitettiin kaksi yhtenäistaideteosta, joissa yhdistyivät näyttämötaide, kirjallisuus, musiikki ja kuvataide. Toinen niistä oli Runebergin runoon ”Joutsen” pohjautuva esitys, jossa Oskar Merikannon säveltämään musiikkiin liittyi Nanny Westerlundin lausuntaesitys, ja samaan aikaan Magnus Enckellin luonnostelemat ja Mikko Oinosen, Kaapo Wirtasen ja Matsonin toteuttamat kulisit liukuivat näyttämöllä.¹⁶¹ Kun vähän myöhemmin järjestettiin ”koristetaitteellinen” palkintokilpailu kansilehden aikaansaamiseksi *Kirjailijain ja taiteilijain joulukirjaan*, palkintolautakuntaan kuuluivat taiteilijat Heikki Tandefelt

ja Alex Matson sekä maisterit Edvard Richter ja Ilmari Ahma, jotka saivat päättää palkintojärjestyksestä.¹⁶² Matsonin lujaa uskoa omaan ammatilliseen statukseen osoittivat myös Helsingin vuoden 1917 puhelinluetteloon annetut tiedot: ”Alex Matson, artist, osoite Topeliusgatan 13 C 123, puhelin 105 45”.

”Juopa suuren yleisön ylimalkaisen vaistomaisen maun ja taiteenharrastajain kehittyneen arvioinnin välillä kasvaa päivä päivältä. – – eilen avattu syysnäyttely on siitä todistuksena”, kirjoitti Edvard Richter Ateneumin syysnäyttelyn avajaisista loppuvuodesta 1917. Arvostelija nosti esiin näyttelyn parhaita töitä, joita olivat asettaneet näyttelle Ester Helenius, Viljo Kajo ja Anton Lindfors. Hän totesi lisäksi, että ”Alex. Matson ei jää edellä mainituista jäljelle, sillä hänellä on erikoinen juhlallinen tyylikkyytensä.” Muutkin kriitikot olivat tyytyväisiä Matsonin teoksiin: ”Parasta, siltä minusta tuntuu, ovat Alex Matsonin kolme maisema-akvarellia”, *Dagens Nyheterin* arvostelija kirjoitti todeten: ”Jo viime keväänä näyttelyn yhteydessä minulla oli tilaisuus pitää Matsonia yhtenä parhaista akvarillisteistamme, ja hänen tämänkertaiset näytöt vain vahvistavat tätä vaikutelmaa.”¹⁶³ Yleisökin piti töistä: Matsonin teoksia meni hyvin kaupaksi.¹⁶⁴

Samana syksynä, yhteiskunnallisen tilanteen kiristyessä ja maan ajautuessa kohti sisällissotaa, Matsonilla oli Stenmanin taidesalongissa vielä yhteisnäyttely Viljo Kajojen kanssa. Matsonilta oli mukana sekä akvarelleja että öljyväritöitä, maisemia ja figuurikuvia. *Hufvudstadsbladissa* Signe Tandefelt kirjoitti: ”Kokonaisuus on nyt yhdenmukaisempi kuin viime vuoden varsin hajanaisessa näyttelyssä. – – Matsonilla on tunneherkkä ja kultivoitu maku, mutta ei voimaa ja persoonallisuutta. Mutta silloin kun maku on varma, sekin säästää epäpersoonallisilta harharetkiltä, kunhan alun epävarmuus ja harhailu on voitettu.” Aikaisemmissa kuvissaan Matson oli pysytellyt miellyttävästi harmonisissa hillityissä väreissä. Nyt hän oli liittännyt mustaa kaikkiin väreihinsä. Muutamat kuvat olivat lähes mustavalkoisia vähäisin värinyanssein. Tällä tavoin taiteilija oli akvarelleissaan pääsyt kauniisiin tuloksiin, joista ”Lampi”, ”Rautatie” ja ”Sadepäivä” olivat vaikuttavimpia.

Öljyväritöissään Matson sen sijaan oli samalla menetelmällä päätenyt ikävään, kuolleeseen raskauteen. Pieni ”Jokimaisema” vaikutti Tandefeltista luontevalta ja hyvältä, samoin ”Kesäyö”. Matsonin alas-

tontutkielmat – tai pikemminkin luonnokset – olivat arvostelijan mielestä eläviä ja kauniisti väritettyjä ja parempia kuin muotokuvat. Matson ei kuitenkaan osannut vielä muotoilla vartaloa vaatteiden alla, eikä kasvojen hahmottelukaan ollut hallittua. Kaksi väreiltään kaunista, rytmistä ”Rococos’ta” antoivat aavistaa, että Matson oli sisäistänyt Suomessa varsin epätavallisen maun ja tyyliä. Vasta aika tulisi Tandefeltin mukaan kuitenkin näyttämään, olisiko Matsonilla kylliksi persoonallisuutta ja vakavuutta näiden ominaisuuksien kehittämiseen.¹⁶⁵

Taiteilijan vapaussodat

Syksyn 1917 aikana yhteiskunnallinen tilanne kärjistyi. Sosialistit pyrkivät arkipäivän vallankumoukseen, uudet taiteilijat taiteen vallankumoukseen. Näillä kumouksilla ei ollut juuri mitään tekemistä keskenään. Syksyn aikana, yhteiskunnallisen epäjärjestyksen levitessä ja sisällissodan lähestyessä, syntyi uusi taiteilijakeskittymä, Marraskuun ryhmä. Samana päivänä, jolloin maan hallitus antoi eduskunnalle itsenäisyysjulistuksensa, lehdet kertoivat uuden taiteilijaryhmän synnystä: ”Se taiteilijaryhmä, jonka Juho Rissanen ja eräät muut taiteilijat perustivat, tulee ensi syksystä lähtien kantamaan nimeä ’Novembergrubben’. Siihen tulevat aikaisempien jäsenten lisäksi kuulumaan Ilmari Aalto, Ragnar Ekelund, Viljo Kojo, Anton Lindfors, Alex Matson, Eero Nelimarkka ja Antti Wanninen.”¹⁶⁶

Marraskuun ryhmä on Suomen taiteen historiassa saanut tärkeän sijan, ja sen taiteilijoista klassikon asemaan on noussut ennen kaikkea Tyko Sallinen. Yhteiskunnallisessa mielessä Salliseen ja muihinkin marraskuulaisiin liitettiin jo alusta lähtien vahva kansan puolella olemisen mielikuva sekä väkirikko perinteisen sivistyneistön ja aseman sa vakiinnuttaneen keskiluokan kanssa. Sisällissodan aikana kävi kuitenkin selväksi, että ryhmään kuuluminen ei ollut poliittista kapi-nallisuutta tai vasemmistolaisuutta. Valtaosa marraskuulaisista liit-tyi tai yritti liittyä valkoiseen armeijaan, suuren vastustajansa Aksel Gallen-Kallelan leiriin.¹⁶⁷

Matsonin jäämistössä on säilynyt kaksi suurlakon vuoden 1917 yleislakon päiviin liittyvää lyhyttä muistiinpanoa. Horjahtelevasta

käsialasta ja monista korjailuista päätellen ne ovat luonnoksia Matsonin viimeisinä elinvuosinaan valmistelemaan omaelämäkertaan. Ensimmäinen säilynyt muistiinpano¹⁶⁸ liittyy syksyyn 1917 ja Matsonin opettajatoimeen Taideteollisessa keskuskoulussa:

Lehdestä näin, että työläiset puuhasivat suurlakkoa. Koskiko se koulu-jakin en tiennyt. Päätin mennä katsomaan. Kaupungilla raitiovaunut eivät kulkeneet eikä näkynyt muitakaan liikenneneuvoja. Ihmisiäkin oli kaduilla tavallista vähemmän. Suljetut kaupat loivat vaikutelman kaupungin ylle laskeutuneesta pimeydestä.

Pimeitä eri rakennuksia, mutta Mikonkadun puoleisista ovista pääsin sisään. Vahtimestari oli poissa tavanomaisesta paikastaan, mutta rehtorin huoneesta näkyi valoa. Menin rehtori von Essenin viereiseen opettajainhuoneeseen odottamaan ilmaantuisiko oppilaita. Istuin siellä ja tupakoin, kun käytävästä alkoi kuulua raskaita askeleita. Ajattelin että nyt tullaan vaatimaan rehtoria tilille ja ollakseni hänelle moraalisena tukena siirryin väliovesta hänen huoneeseensa.

Tulijat, keski-ikäiset työläiset, tiukkasivat, miksi Ateneum ei ollut sulkenut oviaan. Eikö von Essen tiennyt, että kansa oli määrännyt suurlakon?

Von Essen selitti säyseästi, että häntä ei kiinnostanut politiikka. Asia oli vain niin, että koulussa kävi iltaisin useita työläisnuorukaisia ammatikursseilla ja hän ei halunnut olla vastuussa heidän opintojensa keskeyttämisestä. Heidän tulevaisuutta silmällä pitäen hän tahtoi pitää koulun käynnissä.

Uhmaatteko määräystä, jos ryhdymme pakkotoimenpiteisiin? kysyi toinen miehistä.

Von Essen vastasi: ”Jos minut pakotetaan, niin tietysti suljen. Muutoin saavat oppilaat tulla jos ovat tullakseen.”

Miehet, jotka eivät käyttäytyneet mitenkään uhkaavasti, lähtivät niine hyvineen.

Istuimme vielä tunnin verran mekin.

Toisessa säilyneessä katkelmassa Matson muistelee, miten hän oli vuoden 1918 alussa matkustanut sekasortoiseen Viipuriin ja keskustellut omasta roolistaan kaaoksen keskellä:

Ajotiellä hitaasti edestakaisin kulkevia synkännäköisiä hahmoja. Mielestäni meidän olisi pitänyt laatia strateginen suunnitelma siltä varalta, että joutuisimme joukkoryntäyksen kohteeksi, sopia siitä missä järjestyksessä

peräytyisimme kaupan uloskäytävään, jos varoituslaukauksemme eivät tehoaisi, mutta koska Geri ei näyttänyt pitävän sitä tarpeellisenä, en sanonut mitään. Kellon lähestyessä kahtatoista katu rupesi tyhjentymään. Kun näkyvissä oli enää yksinäisiä kulkijoita, menimme kadulle, jolloin saimme tiedon että miliisin kanssa oli päästy sovintoon.

Pari päivää myöhemmin palasin Helsinkiin. Jos olisin tiennyt, että Pietisen huonekalutehtaalle oli kerääntynyt valkoisia olisin liittynyt joukkoon ja joutunut Venäjänsaarelaisten mukana Karjalan rintamalle.

Helsingissä elämä jatkui entisellään. Brondalla ei puhuttu politiikkaa.

Irrallinen katkelma ei kerro suoraan, kenen seurassa Matson oli ollut, mutta Geri viittaa Alexia vuotta vanhempaan Gerhard ”Geri” Starckjohanniin. Maininta Pietisen huonekalutehtaasta ajoittaa tapahtuman puolestaan tammikuulle 1918, jolloin puusepäntehtaassa tapahtui paikallisen suojeluskunnan ja punakaartin välinen aseellinen yhteenotto. Katkelmasta käy ilmi, että Matson olisi – ainakin myöhemmän muistikuvansa mukaan – ollut valmis liittymään valkoisiin.

Näiden kahden katkelman lisäksi SKS:n arkiston aineistossa on liuskan mittainen teksti, joka on otsikoitu ”Kapina”.¹⁶⁹ Se alkaa: ”Kapinan saatua kansalaissodan mittasuhteet taide-elämä pysähtyi. Brondalla pohdittiin leivänsaantimahdollisuuksia. Taiteilijaseura järjesti varattomille jäsenilleen päivittäisen lämpimän aterian ravintola Centralissa.” Liuska on kuitenkin varsin luonnonomainen, eikä ajatus tunnu etenevän siinä kovin loogisesti.

Alex Matsonin sympatiat olivat varmasti valkoisten puolella. Hän pysytteli Helsingissä koko sodan ajan ja sen loppuvaiheessa, punaisten vastarinnan kukistuttua ja saksalaisten vallattua kaupungin huhutikuun alussa, hän ilmoittautui valkoiseen armeijaan ja palveli Helsingin Jääkäriprikaatissa kolmen kuukauden ajan.¹⁷⁰

Sisällissodan taisteluihin Matson ei siis ehtinyt mukaan, mutta tavallaan hän otti vahingon takaisin osallistumalla seuraavan vuoden alussa Viron vapaussotaan. Halu auttaa veljeskansaa ja samalla sotia venäläisiä vastaan sai vuoden 1919 alussa suuren määrän suomalaisia lähtemään innokkaasti virolaisten avuksi. 30-vuotiaan Matsonin Viron-retkestä on lyhyt maininta Kansallisarkiston Pohjan Poikien arkistossa, josta löytyy Matsonin henkilökortti. Sen mukaan Matson oli määrätty tammikuun 1919 alkupuolella ryhmänjohtajaksi Pohjan

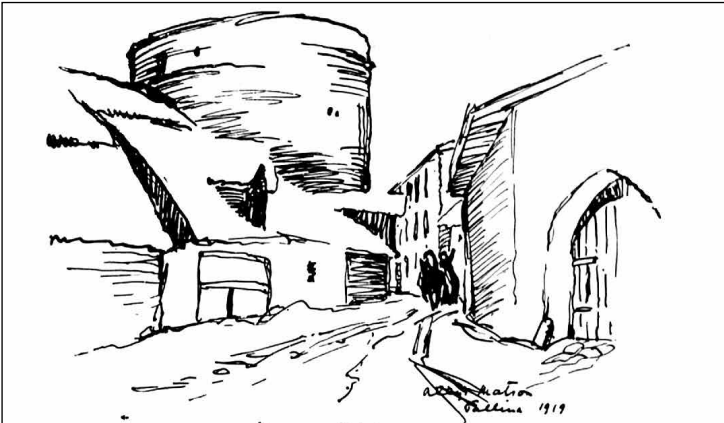
poikien ensimmäisen pataljoonan kolmanteen komppaniaan, mutta vapautettu sittemmin sairastumisen takia.

Pohjan Poikien lyhyt sotaretki oli kaiken kaikkiaan varsin sekava. Retkellä mukana olleiden suomalaisten heimosoturien kirjoittamat innostuneet muistelmateokset kertovat paitsi voitoista myös verisistä taisteluista. Myöhemmän tutkimuksen kuva on huomattavasti kriittisempi: keskinäinen kiistely, juopottelu ja sukupuolitaudit kaatoivat suomalaisia lähes yhtä tehokkaasti kuin vihollinen.¹⁷¹ Matsonin *Otava*-lehdessä 1920 julkaistava pieni, kirjoittajan kuvittama novelli ”Fakii-rintekijä” ei pyri syyllistämään Virossa sotineita suomalaisia, mutta tulee kuitenkin antaneeksi kuvan joukossa vallinneesta kurittomuudesta ja ryypiskelystä:

Yltympäri huutelivat miehet toisilleen, nauraen meluavasti. Toiset kehuivat, kuinka nopeasti ja mielettömästi olivat tuhlanneet Viron hallitukselta saamansa pestirahan; turhanpäiväisiä ostoksia näyteltiin. Monet, etupäässä nuoremmat – 15–16-vuotiaita poikia – tuntuivat katuvaan kauppojaan ja koettivat huikealla alennuksella myydä ostamansa rihkaman. Toiset joivat äänekkäästi pulloista, joita olivat tuoneet kaupungilta, kiroten kauheasti, kun osoittautui, että kielentaitamattomuus ja venäläisten kauppiaitten oveluus olivat johtaneet jonkun mahdottoman juoman ostamiseen.¹⁷²

Kuvataiteilijan parhaat vuodet

Loppuvuodesta 1918 Matsonin töitä oli jo esillä Ateneumin syysnäyttelyssä,¹⁷³ samoin vähän myöhemmin Marraskuun ryhmän näyttelyssä Ateneumissa.¹⁷⁴ Yksi Marraskuun ryhmän näyttelyn kymmenestä taiteilijasta oli Matsonin ystävä Viljo Kojo. Kojo kirjoitti *Maailma*-lehteen artikkelin, josta näkyvät ryhmän senhetkiset pyrkimykset. Artikkelin kuvituksena oli Matsonin teos ”Maantie”. Kojon mielestä taiteen päämäärä ei ole olla palanen luontoa tai elämää, vaan ”realiselta pohjalta versova, herkästi tunnettu, määrättyyn, aistimin havaittavaan muotoon vangittu hengenliike, joka on käynyt valtavana hyökynä ihmisen yli, valahtanut sieluun väkevänä tunteena, riemasuttavana huumana, haltioittanut ja jättänyt mieleen lähtemättömän kuvan jostakin kolkasta kauneusmaailmaa, joka on äärettömän laaja ja kätkee arvaamattomia aarteita uskollisille, rehellisille etsijöille.”¹⁷⁵



„FAKIIRINTEKIJÄ.“

Kirjoittanut
ALEX. MATSON.

Vapaehtoisen suomalaisjoukko, joka viime vuoden alkupuolella avusti Viron veljeksiansa sen taistelussa vapautensa puolesta, oli kokoonpanoltaan kirjava kuten sotaväki yleensä. Taiteilija Alex. Matson, joka oli rehellä mukana, esittää tässä erään yksilön, jonka tapaiset saattoivat toverina olla hankaloita, mutta sotureina herättää kauhua vihollisissa.

Matalassa, liian täyteen ahdetussa huoneessa oli pimeä ja haisi kauheasti. Severi, joka oli vilustunut ja tunsi kuumeen oireita, makasi huojuvassa rautasängyssä kapealla, patjain virkaa toimittavalla heinäsäkillä, ja välittämättä toisten melusta koetti uppoutua suloiisiin unennäkyihin, jotka tuntuivat väräjäivän juuri hänen saavuttavissaan. Hän oli täysissä pukimissa, vain saappaat hän oli heittänyt pois ja suurella vaivalla työntänyt sänkynsä pääpuolen alle, mahdollisimman kauaksi virolaisista työmiehistä, jotka levittäen hien, sipulien, vanhojen vaatteitten, juuston y. m. hajua makasivat yhteensullottuina pitkin huoneen kadunpuoleista seinää. Hänen kiväärinsä ja muut vehkeensä olivat heinäpatjan

alla. Hän oli hyvin väsynyt, ja omituinen kuumuudentunne levisi kuin aalto yli hänen ruumiinsa.

Ylt ympäri huutelivat miehet toisilleen, nauraen meluavasti. Toiset kehuivat, kuinka nopeasti ja mielettömästi olivat tuhlanneet Viron hallitukselta saamansa pestirahan; turhanpäiväisiä ostoksia näyteltiin. Monet, etupäässä nuoremmat — 15-16-vuotiaita poikia — tuntuivat katuvan kauppojaan ja koettivat huikealla alennuksella myydä ostamansa rihkaman. Toiset joivat äänekkäästi pulloista, joita olivat tuoneet kaupungilta, kirotta kauheasti, kun osoittautui, että kielen-taitamattomuus ja venäläisten kauppiaitten oveluus olivat johtaneet jonkun mahdollottoman juoman ostamiseen.

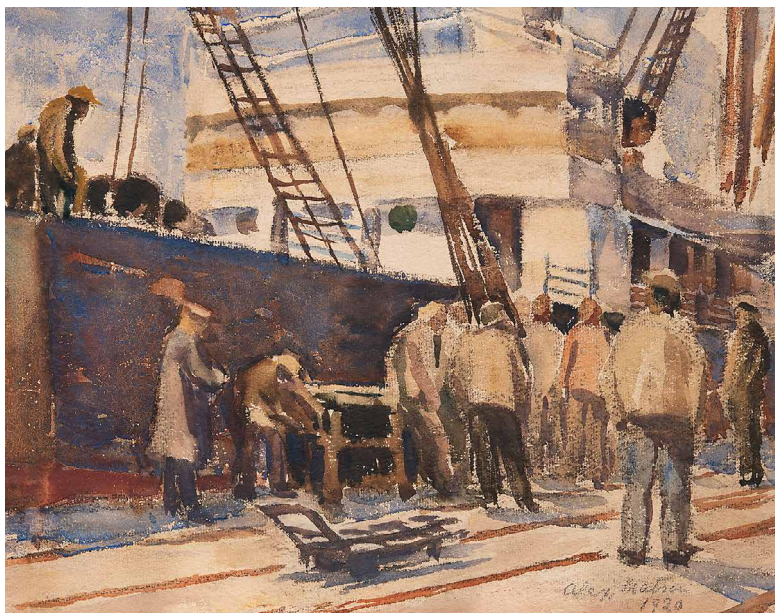
Alex Matsonin ensimmäinen julkisuuteen päässyt novelli sai aiheensa kirjoittajan kokemuksista Pohjan Poikien Viron-sotaretkeltä. Kirjoittajan kuvitusta *Otava*-lehdessä 1920 julkaistuun novelliin.

Matsonin töihin kiinnitettiin Marraskuun ryhmän näyttelyssä erityistä huomiota. Marcus Collin kirjoitti *Dagens Pressissä*, että Matson oli nimenomaan akvarellisti, joka oli jo aikaisemmin osoittanut kykynsä tällä alalla. Hän oli oppinut paljon englantilaisilta akvarellisteilta hukkaamatta kuitenkaan omaa ominaislaatuaan. Matsonin pienet näkymät oli Collinin mukaan toteutettu hienovaraisesti ja valöörejä ja tunnelmia hienosti aistivin silmin.¹⁷⁶

Taiteilijaseuran talven 1919 julkisuudessa paljon huomiota saaneiden riitojen¹⁷⁷ aikaan Matson ei ilmeisestikään ollut pääkaupungissa, vaikka hänen akvarellejaan olikin esillä Taidesalongissa Kasarminkadulla. Hän oli suomalaisen vapaaehtoisjoukon mukana Viron vapaussodassa, joka hänen osaltaan päättyi sairastumiseen jo alkuvuodesta. Matsonin sairastumisen syistä tai laadusta ei ole tietoa, mutta toivuttuaan hän matkusti kesällä 1919 Englantiin ja viipyi siellä kolme kuukautta maalaten syksyllä Suomessa odottavia taidenäyttelyitä varten.

Loppusyksystä 1919 Matson oli valmis avaamaan oman laajan näyttelynsä Strindbergin taidesalongissa.¹⁷⁸ Tämä näyttely sai runsaasti huomiota ja Matsonin töitä ostettiin nyt enemmän kuin koskaan aikaisemmin.¹⁷⁹ Pääkaupungin ruotsinkieliset lehdet – *Dagens Press*, *Hufvudstadsbladet*, *Svenska Tidningen* – esittelivät laajasti Matsonin näyttelyitä, ja hänen vesiväritekniikkansa sai tunnustusta:

Viikon ajan on Salon Strindbergissa ollut esillä Alex. Matsonin yksityisnäyttely. Matson on hiljattain palannut Englannista ja tuonut sieltä mukanaan joukon ilmavia ja kauniita akvarelleja, jotka on maalattu kallioisilla rannoilla tai rehevissä, vanhoja kaunispiirteisiä puita kasvavissa puistoissa. Matsonin erinomaisesti edustama taidesuunta on tavallinen muissa maissa, mutta meillä harvinainen. Mutta ei pelkästään tämänkaltainen harvinaisuus Suomessa vaan myös Matsonin töiden korkea laatu on tehnyt niistä suosittuja. Ja monet näistä lehdistä on todella kauniita ja taidokkaita. Nro 89 Whitby on selkeä ja väriykseltään kaunis, nro 13 ilma-va, kauniisti sommiteltu ja lajissaan erityisen onnistunut. Nro 76 Kylpevä nainen on värisävyltään lämmin ja kaunis ja hyvän liikkeen ilmaiseva ja nro 71 Tienristeys erottuu monista muista. Akvarelli on ilman muuta Matsonin ominta aluetta. Ja juuri tällainen tapa käsitellä akvarellia korostaa sen ominaislaatua ja charmia. Mutta tämä tekniikka on niin vastakkainen öljymaalaukselle, että taiteilijan on varmasti erittäin vaikea yhdistää öljymaalausta ja tämänkaltaista akvarellimaalausta. Matson ei saavuta



Alex Matson: ”Satomasta” (1920). Viipurin Taiteenystävät ry:n kokoelma. Valok. Tuomas Nokelainen, Lappeenrannan museot.

läheskään samaa taitoa öljyvärien käytössä. Mutta hänelle täytyy kyllä antaa tunnustusta, että hän on harjoittanut myös tätä tekniikkaa niin tunnontarkasti kuin on tehnyt Lepäävässä mallissa ja Muotokuvaaluonnoksessa nro 7. Matson ei ehkä ole mikään vahvan ominaislaadun omaava persoonallisuus. Hänen näkemistapansa on kuitenkin sympaattinen ja kaunis ja hänen toteutustaan leimaa vakava pyrkimys ja akvarelleissa selkeä taitavuus.¹⁸⁰

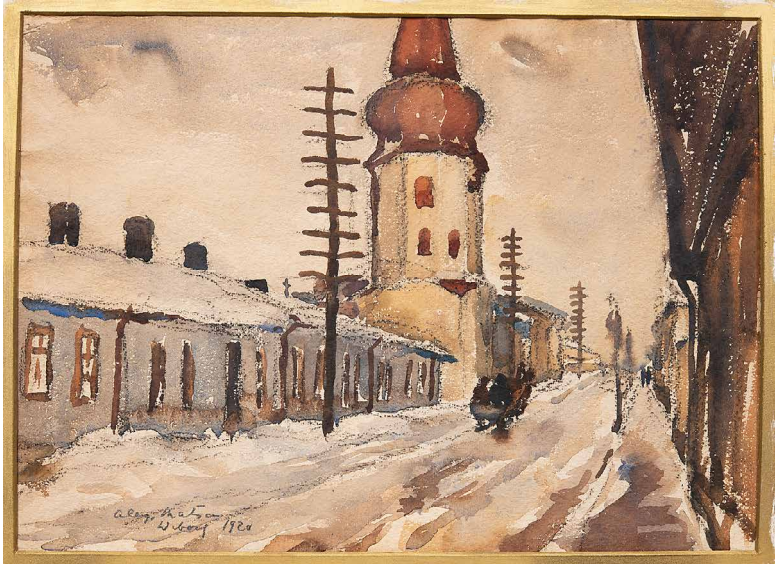
Ylioppilaslehden päätoimittaja Albin Paavolainen kirjoitti näyttelystä lehteensä ja oli suorastaan innoissaan. Matsonin näyttely todisti hänen mielestään, mihin jatkuva, johdonmukainen sekä teoreettinen että käytännöllinen alansa tutkiminen yhtyneenä epäilemättömään taiteelliseen lahjakkuuteen saattoi johtaa. Lukemalla ja tutkimalla kaikkia taiteen ilmiöitä Matson oli hankkinut hyvän taiteelliskirjallisen koulutuksen ja kehittänyt itselleen suorastaan eurooppalaisen maun. Englannin matkalla näytti olleen kaiken kaikkiaan sangen

edullinen vaikutus taiteilijan työtehoon sekä väriaistiin, melkeinpä elämäkatsomukseenkin. Tässä näyttelyssä oli Paavolaisen mielestä enemmän elämäniloa kuin missään Matsonin aikaisemmassa näyttelyssä. Teokset olivat tulleet heleämmiksi, iloisemmiksi ja ilmavamiksi. Ennen hallinneet tummat värit olivat vaihtuneet vaaleampiin ja aurinkoisempiin. Tekotapa oli täsmällistynyt, ääriviivat entisestään selventyneet. Aivan erikoisen nautinnon tarjosivat englantilaisaiheet maisema-akvarellit ja kylämotiivit vahvoinet kompositioineen ja täyteläisine, rikkaine värisointuineen.¹⁸¹

Myös *Dagens Pressin* arvostelija kävi Matsonin näyttelyssä: ”Alex Matson on myös muotokuvamaalari. Tälläkin alalla hän osoittaa taitonsa ja hienon oivalluksensa. Kysyin kuka on Mr P. ’A nice old gentleman’, taiteilija totesi. Sen huomasi kyllä. Ja kuka on Miss H? ’She is married already’, taiteilija vastasi huokaisten. Ymmärrän. Kuvassa oli suloinen nuori nainen.”¹⁸²

Strindbergin syksyn 1919 näyttelystä alkoi Matsonin kuvataiteilijanuran huippukausi, joka jatkui kuitenkin vain muutaman vuoden. Lehdet – ennen kaikkea ruotsinkieliset – esittelivät hänen yksittäisiä teoksiaan niin, että hänen aihepiireistään saa niiden välityksellä hyvän käsityksen. Mukana on esimerkiksi maisemakuvia Karjalasta ja Keski-Suomesta, Suomenlennasta, Pohjanmeren myrskyistä ja Kööpenhaminasta, satamanäkymiä ja englantilaisia maisemia, sairaalakuviu, vankileirikuvia, lepääviä malleja ja muotokuvia.

Matsonin kuvataiteilijan uran huippua merkitsi taidenäyttely Viipurissa vuonna 1922, ikään kuin taiteilijan toisella kotiseudulla, monien viipurilaistuttavien lähellä. Muutamaa viikkoa aikaisemmin Matsonilla oli ollut Strindbergin taidesalongissa näyttely, joka sai kiitosta pääkaupungin lehdissä.¹⁸³ *Iltalehti* oli julkaissut taiteilijan laajan haastattelun, jossa kerrottiin paitsi hänen uusimmista töistään myös hänen värikkäistä elämänvaiheistaan.¹⁸⁴ *Wiborgs Nyheter* puolestaan kävi haastattelemassa nimekästä pääkaupunkilaistaiteilijaa ennen Viipurin näyttelyn avausta. Haastattelijan mukaan akvarellisti Matson oli aito taiteilijaluonne, minkä huomasi heti hänen olemuksestaan. Hänen silmänsä säteilivät ja koko olemus muuttui vilkkaammaksi heti kun tuli puhe taiteesta, varsinkin akvarellitaiteesta. Matson kertoi olleensa melkein koko talven ja kevään Keuruulla, jonka kauniit maisemat tallentuivat hänen kuviinsa. Kesällä hän taas oli



Alex Matson, ”Talvinen katunäkymä Luostarinkadulta” (1920), akvarelli paperille, Wiipuri-museon kokoelma. Valok. Tuomas Nokelainen, Lappeenrannan museot.

työskennellyt Karjalan kannaksella Tyrisevällä. Matsonin mielestä akvarellistilla oli oltava ankaraa itsekritiittisyyttä, jotta hän ei sortuisi pitämään akvarellien maalaamista vähemmän vaativana taiteenalana kuin öljyvärimaalausta ja maalailemaan vain sellaisina joutohetkinä, kun ei ollut muuta tekemistä. Matsonille laatu oli tärkeä, ja hän oli tuhonnut monia öljyväritöitään, joita ei pitänyt riittävän hyvinä.¹⁸⁵

Viipurin näyttely järjestettiin entisen hotelli Viipurin huoneistossa Kauppatorin kupeessa. *Karjala*-lehdessä näyttelyn arvioi nimimerkki L. Y.¹⁸⁶ Hän pani merkille, että Matson oli jättänyt vesivärimaalauksissaan syrjään hänelle aikaisemmin luonteenomaiset harmaanja ruskeansävyiset värit ja siirtynyt kirkkaisiin, lämpimiin väreihin. Tätä kriitikko piti hyvänä kehityksenä. Akvarellit olivat hänen mielestään tasokkaampia kuin Matsonin öljyväriyöt. Lukijoille kerrottiin myös, että näyttelyssä oli käynyt paljon yleisöä, esimerkiksi oppikoulujen yläluokkia opettajiensa johdolla.

Wiborgs Nyheter -lehteen näyttelyn arvosteli nimimerkki B. I. A.¹⁸⁷ Näyttelyn puolensataa työtä, pääosin akvarelleja ja muutama öljyväri-työ, olivat hänen mukaansa osoitus taiteilijan vahvasta luomisvirees-tä. Arvostelija luettelee näyttelyn teoksia – Keuruun kirkko, Imatran koski, maisema Vammelsuusta, Viipurin satama, Viipurin linna – ja esittää kokonaisarvionaan, että Matsonilla oli kaikki edellytykset kehittyä eteväksi koloristiksi. Kuitenkaan yksin väri ei ollut aidon taiteilijan tunnusmerkki, vaan huomioitava oli myös muoto, ja tältä osin Matsonin oli vielä mahdollista kehittyä. Mestaruuteen tarvittaisiin sitkeää työtä, mutta alku oli joka tapauksessa lupaava.

Viipurin näyttelyn menestyksestä huolimatta Matsonin aktiivinen kuvataiteilijanura oli kuitenkin päättymässä. Hän selitti myöhemmin eri yhteyksissä kuvataiteilijanuransa päättymistä sillä, että hän lakasi näkemästä värejä.¹⁸⁸ Se oli tietenkin enemmän tai vähemmän vertauskuvallista puhetta. Pirkkalaiskirjailijoiden haastattelussa hän selvensi, ettei hän värisokeaksi suinkaan muuttunut, vaan alkoi vain nähdä värit kuten kuka tahansa ei-taiteilija.¹⁸⁹

Matson oli pitkään toivonut ja pyydellyt kauppiasisältään rahoitusta taideopintoihinsa, mutta toive osoittautui lopulta turhaksi. Saattaa olla, että kapinointi isää vastaan vaikutti jollakin tapaa taiteilijanuran päättymiseenkin:

Isän vastustus vaikutti siihen, ettei minusta tullut maalaria. Hänellä oli rahaa. Hän perusti uuden liikkeen, hattukaupan, joka ei menestynyt, ja menetti siinä paljon rahaa. Sitten hän perusti tupakkakaupan, joka ei myöskään menestynyt, apulainen varasti sieltä niin paljon. Kuitenkin kun sota päättyi, hänellä oli 400 kultapuntaa kätkössä, paitsi mitä hänellä oli pankkitilillä. Nämä kultarahat olivat nousseet kolminkertaiseen arvoonsa. Puolella sillä minä olisin päässyt Pariisiin. Silloin minä olisin ansainnut Suomessa maalarina niin paljon, että olisin voinut maksaa takaisin ja avustaa häntä. Häntä kohtasi onnettomuus ja hän menetti niin paljon, että minun täytyi lähettää hänelle Helsingistä rahaa. Sittenkin hän teki konkurssin.¹⁹⁰

Matsonin keskeisinä kuvataiteilijavuosina Suomen taidemaailmassa tapahtui käänntekevä murros. Modernistinen taidekäsitys löi itsensä lävitse kuvataiteen asiantuntevimmassa arvioinnissa. Se tapahtui ennen kaikkea johtavien ruotsinkielisten taidekriitikoiden työssä. 1920-luvulta alkaen kansalliset tavoitteet alkoivat kuitenkin jälleen



Alex Matson 1920-luvun alussa. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

dominoida sekä taidearvostelussa että taiteilijoiden töissä.¹⁹¹ Vaikka Matson ei noussut käänteentekevien taide-elämän uudistajien joukkoon ja vaikka hänen työnsä on pitkälti unohdettu myöhemmissä taidehistoriallisissa yleisesityksissä, hänen uransa kuvataiteilijana on sittenkin kiinteässä yhteydessä kotimaisen taidemaailman yleiseen kehitykseen. Sotienvälisen ajan kansallinen pyrkimys ei vastannut Matsonin ihanteita ja tavoitteita, ja sitä taustaa vasten hänen jäämisensä tai vetäytymisensä syrjään oli luonnollista.

Matsonin kuvataiteilijuus – samoin kuin hänen klassisen musiikin harrastuksensakin – muovasi hänen myöhempiä kirjallisuuskäsityksiään. Selittäessään sodanjälkeisissä esseeteoksissaan romaanitaiteen luonnetta hän hakee usein analogioita niin musiikista kuin kuvataiteestakin. 1910-luvun taiteilijapiireissä liikkueensa ja osallistuessaan nuorten taiteilijoiden kapinaan vanhempia vastaan Matson tutustui ajatuksiin, jotka voi nähdä ituina hänen myöhempien romaanikäsitystensä alkuideoille. Myöhemmän Matsonin ja 1910-luvun nuoren kuvataiteilijapolven ajatusten sukulaisuus näkyy esimerkiksi siinä, millä tavalla nuoren polven kuvataiteilija ja taidearvostelija Heikki Tandefelt kirjoitti poleemisessa esseeteoksessaan *Hyvät ja huonot taiteilijat* (1915): kuvataideteoksen arvoa ei määrää sen todellisuutta kopioiva luonne tai aiheen kansallinen merkittävyys, vaan se, miten tositaiteilijat tunteittensa ilmaisutarpeiden mukaan muokkaavat todellisuutta – ”näin syntynyt *muoto* on ainoa esteettisten arvojen ilmaisija”.¹⁹²

Nuoruusvuosiensa muistelmat Matson päätti puoli vuosisataa myöhemmin komeaan loppunousuun, joka omalla tavallaan kuvastaa hänen ajatteluaan. Hän on ollut yhtenä Venäjän vallan viimeisistä kesistä itäisellä Suomenlahdella Seiskarissa maalaamassa tai oikeastaan vain nauttimassa kesästä, kun sopivia aiheita ei tuntunut löytyvän. Matkalla mantereelle hän pääsee ohjaamaan postivenettä, jonka pitämisessä reitillä on kovassa tuulessa vaikeuksia. Äkkiä näköpiiriin tulee Venäjän sotalaivaston osasto. Pienen postipurren ja laivaosaston kurssit näyttävät johtavan yhteen, mutta Matson tietää, että sotalaivat ovat merenkulun sääntöjen mukaan väistämisvelvollisia, eikä muuta kurssiaan:

Aioin juuri kutsua postinkuljettajan avuksi, kun kärjessä olevan sotalaivan mastoon nousi merkkilippuja, se teki yhdeksänkymmenen asteen mutkan ja heti perään toisen joka palautti sen entiselle kurssilleen. Siellä oli ymmärretty tilanne, ja merilain mukaan minulle annettiin tietä.¹⁹³

Kuvaus alkaa tuntua vertauskuvaliselta, vaikka se varmasti pohjautuu tositaapahtumiin. Elämänsä lopulla Matson halusi nähdä itsensä oman tien kulkijana, joka luotti itseensä ja joka vastuksista huolimatta oli onnistunut suunnistamaan määrätietoisesti tavoittelemaansa maaliin.

3 Kirjojen maailmaan

Kirjallisuus oli tarjonnut Matsonille voimakkaita elämyksiä lapsesta saakka. Viimeisinä Englannin vuosina englanninkieliset runoilijat olivat puhutelleet häntä voimakkaasti. ”Minä luin niitä kaikkia. Tennysonia, Henleyta, Keatsia, Browningia”, Matson kertoi Pirkkalaikirjailijoiden haastattelussa 1970. Alfred Tennyson oli Matsonin mielestä sellainen hiottu runoilija, joka osasi kirjoittaa hienoja, laulavia säkeitä – ”aivan ihmeellinen kyky siinä.” Myös John Keats oli tärkeä, mutta eniten Matsonia puhutteli karkeasyinen ja filosofoiva Robert Browning: ”Kirjoitti miten vaan, mutta kuitenkin ihailin hänen runouttaan.” Matson tutustui myös modernin irlantilaisen William Butler Yeatsin runoihin. Ja joku, jonka nimen Matson oli 70 vuotta myöhemmin jo unohtanut, kirjoitti impressionistista runoutta ja käänsi englanniksi ranskalaisia symbolisteja: ”Hänen kauttaan tutustuin näihin ranskalaisiin, Paul Verlaineen ja Rimbaudiin.”¹⁹⁴

Työskennellessään Uuraassa Matson ihastui Aarni Koudan runoihin. Hän osti kirjakaupasta kolme kappaletta tämän *Tulijoutsen*-kirjaa (1905), jotta voisi tarjota muillekin samaa lukunautintoa. Viipurin kirjakaupoista löytyi myös Eino Leinon ja Larin-Kyöstin teoksia sekä ruotsiksi Oscar Levertiniä.

Kirjallisuus alkoi tuntua Matsonista yhä tärkeämmältä ja hän poh-ti, olisiko hänestä myös kirjailijaksi, ei vain hyväksi lukijaksi. Pilalehti *Tuulispää* oli siten eräänlainen harjoituskoulu, jossa Matson joutui toteamaan, ettei hänen kielitaitonsa vieläkään riittänyt suomeksi kirjoittamiseen. Sodan jälkeinen menestys kuvataiteilijana ja lähipiirin kiinnostus tarinoihin hänen värikkästä menneisyydestään houkutelivat kuitenkin kirjoittamaan omista kokemuksista proosaa suomeksi.

Kirjallinen elämä oli käynyt maailmansodan vuosina Matsonille tutuksi, kun hän oli tutustunut suomalaisiin kirjailijoihin. Tuttavapiiriin kuuluivat Helsingissä esimerkiksi Otto Manninen ja Anni Swan. Larin-Kyöstiin Matson tutustui joissakin Ateneumin juhlissa vuonna 1916.¹⁹⁵

Kirjailijanuran alku

Vuonna 1917 Helsinkiin syntyi uusi kustannusliike Minerva. Sen perusti antikvaarista kirjakauppaa jo pitkään pitänyt Paavo Lönngrén. Uusi kustannusliike aloitti julkaisemalla teoksia ajakohtaisesta aihepiiristä – sodasta. Teoksissa kerrottiin muun muassa vedenalaisien laivojen jännittävästä retkistä maailmansodan aikana. Lukijoita kiinnostivat myös tanskalaisen lakimiehen Palle Rosenkrantzin romaani *Gulashi-Hausenin matka Pietariin maailmansodan aikana* (*Gulasch-Hansens resa till Petrograd* 1916, suom. 1917) ja suomalaisen upseerin ja lehtimiehen Verner Humblen teos *Venäjän suuri vallankumous* (*Den stora ryska revolutionen*, 1917). *Tuulispää*-lehden mukaan tällaiset teokset upposivat lukijakuntaan ”kuin voi potaattiin”.¹⁹⁶ Julkaisujen pääpaino oli viihteessä, mutta mukaan osui sittemmin tärkeäksikin osoittautunutta kirjallisuutta kuten Aaro Hellaakosken runokokoelma *Me kaksi* (1920).¹⁹⁷

Alex Matsonillakin oli omista kokemuksistaan seikkailullista, merellistä kerrottavaa. Hän kirjoitti ensin *Iltalehteen* valtamerilaivan kiihkeästä kokista novelliin ”Kosto”.¹⁹⁸ Kun hän meni lehden toimitukseen nostamaan palkkiotaan, se oli vain sata markkaa. Kun Matson valitti palkkion pienuutta, toimittaja totesi yksikantaan, että lehti ei maksa enempää.

Matson valitteli palkkion pienuutta myös ystävälleen Viljo Kojolle, joka neuvoi julkaisemaan tarinat romaanina, jolloin niistä voisi saada paljon enemmän rahaa. Matson otti neuvosta vaarin, ja sillä tavalla syntyi hänen esikoisteoksensa *Maata paossa*, jonka kustannusliike Minerva julkaisi. Matsonin ystävä, *Uuden Suomen* toimittaja Eino Palola korjaili tekstiä ennen julkaisemista. Puoli vuosisataa myöhemmin Matson ei itse antanut esikoisteokselleen suurtakaan arvoa. Hän ei siihen aikaan osannut vielä kunnolla suomea ja käytti päivänsä

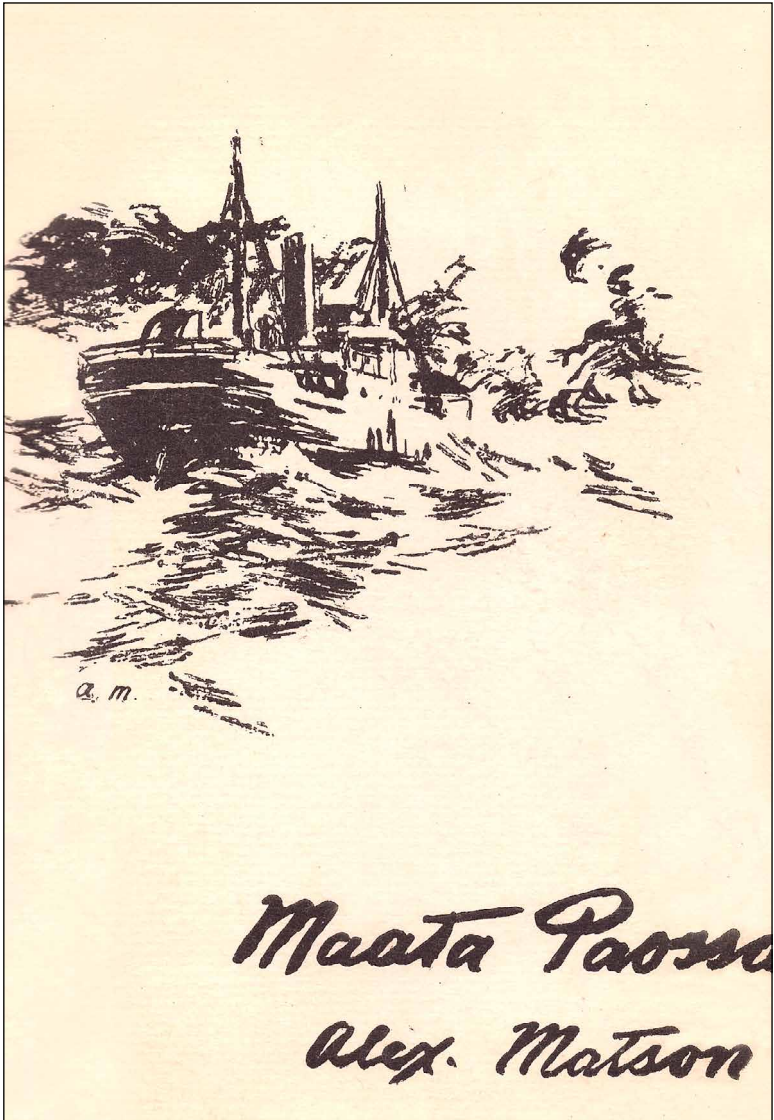
enimmäkseen maalaamiseen, jolloin syntyi hänen mukaansa ”erittäin huono ja jäykkä kirja”.¹⁹⁹

Matsonin omiin merimieskokemuksiin pohjautuva esikoisteos on yhdistelmä romaania, novellikokoelmaa ja muistelmateosta. Se jakautuu kahteen jaksoon, joista kumpikin sisältää puolenkymmentä tarinaa. Tarinoiden kertoja on pestautunut jättiläisalukseen tulkiksi: ”Outo surumielisyys, johon sekaantui salaista helpotusta, valtasi minut katsellessani leveän joen yli nopeasti taakse jäävää kaupunkia. – – Sinne ne jäivät – – sotkuiset asiani, epäonnistumiseni – – mitäpä niitä muistella! – – Olin pestautunut Kanadan ja Liverpoolin välillä kulkevaan siirtolaislaivaan.”

Quebecissä laivasta jätetään siirtolaiset ja osa ”luokka-matkustajista” maihin. Sitten laiva puuskuttaa St. Laurence -jokea ylävirtaan. Kertoja huomaa, kuinka joki muistuttaa omituisesti suomalaista sisävesimaisemaa. Montrealissa kertoja kiipeää yksin kaupungin takana olevalle Mount Royal -vuorelle. Ympärillä on sankkoja lehtimetsiä, joiden yllä tulikärpäset tanssivat iltaisin, ja vuoren huipulla olevasta ravintolasta aukeaa näköala yli hajanaisen, kasvussaan pysähtyneen kaupungin ja sataman takana leveänä merelle virtaavan St. Laurence -joen. Vuorella kertoja sanoo viettäneensä maissa ollessaan yksinäiset hetkensä.

Matsonin kuvataiteilijan taustaa vasten ei ole yllättävää, että esikoisteoksen kertojan havainnot ovat usein visuaalisia näkymiä laivoista, merenkäynnistä, säästä ja valaistusolosuhteista. Toisaalta kertojan ote on dokumentaristinen: siirtolaislaivojen miehistöt palvelivat ehtymätöntä siirtolaisvirtaa ja ”palaavien luku oli säännöllisesti minun aikamani noin kymmenes osa sinne menneistä”.

Myöhempi Alex Matson sanoisi varmasti, että jos on määritellyt kirjan romaaniksi tai novellikokoelmaksi, ei pitäisi tarkkailla siinä olevia omaelämäkerrallisia piirteitä. Mutta *Maata paossa* on jäänyt siinä määrin taiteellisesti puolitiehen, että sen teksteistä voi helposti lukea viitteitä Matsonin omasta henkilökohtaisesta elämästäkin, esimerkiksi kohdassa: ”Jonkun aikaa myöhemmin katselin uuden laivan kannelta Lontoon täpötäyteen ahdettuja sisäsatamia.” Lontoolaisen sataman näkymä on Matsonille kuin akvarelli etu- ja taka-aloiheen, väreineen ja valööreineen:



Alex Matsonin sommittelema kansi teokseen *Maata paossa* (1920).

Lähellämme oli kirjava joukko kaiken maailman merien kulkureita, vakaannäköisiä, mustia tahi harmaita lastilaivoja – mitä erilaisimpia rakenteeltaan ja kansallisuudeltaan.

Mutta kauempana, pitkien varastohuoneiden takana, kohosivat suurien valtameriyhtiöitten laivojen mahtavat kansirakennukset ja eriväriset savupiiput. Tiheä mastometsä ulottui niin kauas kuin Thames-joen saakeassa ilmassa saattoi nähdä.

Harhailtuaan muutamia päiviä Hullin merimieshuoneen ympärillä kertojalle aukeaa tilaisuus päästä töihin Etelä-Amerikkaan purjehtivalle laivalle. Kertoja pääsee ”stewartiksi” hidaskulkuiseen, vanhan malliseen rahtilaivaan, mikä merkitsee siirtolaislaivoihin verrattuna vähän lisää palkkaa, parempaa ruokaa ja vapaita öitä. Laivan miehistö on kansainvälistä. Kaikkien taustoja ei tunneta tarkoin, mutta yhteinen karkea kieli sitoo miehet yhteisöksi. Vain muutamissa kertoja näkee ”voimakasta elämänhalua, joka riittää muuhunkin kuin työhön”. Pian hän jo miettii, kuinka monta viikkoa jaksaisi olla heidän parissaan.

Päiväntasaajan tienoilla ohitetaan Fernando de Noronhan vankilasaari, jossa elinkautisen rangaistuksen saaneet vangit ”kuolevat kuume-tauteihin, kuin kärpäset”, jolloin hallituksen ei tarvitse liian kauas ruokkia heitä. Oman laivaväenkin kuolemat järkyttävät kertojaa. Toinen perämies on sairastunut reumaattiseen kuumeeseen lähdeettä Englannista, ja kertoja joutuu hoitamaan häntä. Hän toivoo, että sairas olisi viety maihin Kanarian saarilla, mutta kun kuume oli sillä hetkellä hieman laskenut, perämies jää laivalle. Kertoja järkyttyy, kun mies kuolee: ”Olen nähnyt miehen kuolevan – ajattelin kerta toisensa jälkeen. Niin helposti henki lähtee meistä.” Ruumis pudotetaan mereen, ja laivan kirvesmies apulaisineen väittelee lähtötelineen rakennustavasta. Muutama telineen lankku irtoaa ja putoaa ruumiin perässä mereen, jolloin perämies haukkuu kirvesmiestä: ”Tiedätkö mitä sellaiset lankut maksavat?”

Laivan ruokasalissa kertoja joutuu tarjoilijan tehtäviin, ja etiketti on ruokailtaessa tärkeä. Kertojaa huvittaa jäljitellä Lontoon hienojen ravintoloiden tarjoilijaa – hän kulkee äänettömästi, ei tee erehdyksiä tarjoillessaan ja vastaa pyyntöihin virallisella äänellä: ”Kyllä, herra”. Tarjoilun välillä hän seisoo liikkumattomana ruokasalin oven vieressä seinää vasten säilyttäen ruokailijoihin sen henkisen välimatkan, ”jota erilainen asemamme vaatii”.

Laivan kapteenin arvovalta perustuu siihen, että hän tarttuu erittäin harvoin käytännön toimiin. Perämies sen sijaan tulee näyttämään työntekijälle ”mitkä kohdat eivät ole valmiit, millä tavalla harjaa tai sivellintä on pidettävä, siksi kunnes mieheltä menee järki sekaisin ja hän odottaa määräystä tai neuvoa joka liikkeelleen”. Kertojan mielestä miehet kyllä tekevät työtä, jos saavat olla rauhassa. Ylimalkaan Matson kuvailee ihmisiä ja sosiaalisia tilanteita taitavasti ja psykologisesti kiinnostavasti.

Merimiesten kesken on usein riitaa. Sosiaaliset erot ovat selvät tavallisten laivamiesten ja päällystön välillä, ja kiinalaiset kuuluvat laivalla alimpaan kastiin. Tämä näkyy kielenkäytössäkin: vajavainen englanti, karski arkikieli ja elegantti seurapiirienglanti lomittuvat. Tämä on asettanut kovia haasteita Matsonille. Kovin luonteelta ei esimerkiksi tunnu tapa, jolla Matson pyrkii välittämään murteellisen englannin kielen suomenkielisessä tekstissä: ”Ottakaa pois tuo vehe tuosta!”

Matsonin kerronnassa on paljon näköhavaintoja, sanamaalauksia. Ne voisivat olla kuvataiteilijan tietoisia painotuksia, oman asiantuntemuksen osoitusta. Mutta luultavampaa on, että näköhavainnot ovat tulleet teokseen luonnostaan. Ne ovat osa Matsonin visuaalista ajattelutapaa: ”Laiva keinui hiukan pasaadituulen lempeässä aallokossa. Meri oli syvänsininen, mutta lähellä, missä saattoi valon heijastaessa hetkeksi nähdä syvemmälle, kuului se smaragdinvihreänä. Valkoinen vahto lepäsi kuin hieno pitsikoriste läheisimmillä keulan murskaamilla laineilla. Olimme päiväntasaajan eteläpuolella.”

Matsonin esikoisteosta rasittaa se, että kustantaja ei ole huoltanut riittävästi sen kieltä. Suomen kieli on muutamien paikoin vierasvoittoista. Esimerkiksi kun satamasta lähtevän laivan köydet on irrotettu, laivassa olijat ovat ”vapaat maasta” ja kun merimies on kuollut laivassa ”tänään piti hänet haudattaa”. Huolimattomuus näkyy myös kirjan painotyössä, painotekstin rivit ovat paikka paikoin vähän vinossa.

Kaikesta huolimatta *Maata paossa* sai yllättävänkin myönteisen vastaanoton. *Iltalehden* laajassa arvostelussa Eino Palola – joka tosin oli itse auttanut kirjan viimeistelyssä – kiitteli Matsonia uudesta aluevaltauksesta. Suomalaisessa kirjallisuudessa oli harvemmin päästy ”aavojen ulapoiden tenhoon”. Matsonin kirjassa Palolaa viehätti varsinkin ”itse-eletyn antama totuudenmukaisuuden leima” ja se, että

Matson kertoi laivaelämän pienistä tapahtumista valoisalla, pehmeällä huumorilla. Lukijan mieleen jäi taitavasti karakterisoituja tyyppejä. Vaikka kirjan suomen kielessä oli parantamisen varaa, Matson oli Palolan mielestä kieltämätön kirjallinen lahjakkuus.²⁰⁰

Myös *Hufvudstadsbladetin* Henning Söderhjelm näki Matsonin pienessä kirjassa lupauksia: ”Mutkattomat tarinat eivät ole kovin merkittäviä, mutta niistä ilmenee kyky nähdä ja kuvata näkemänsä kiinnostusta herättävällä tavalla. Hän kuvaa terävästi tyyppejä ja tilanteita jokapäiväisestä elämästä merellä ja hän antaa eloisan kuvan niistä kokoonhaalituista miehistöporukoista, jotka muodostavat nykyajan merenkäyntäjän miehistöt.”²⁰¹

Matsonin taiteilijaveri Viljo Kojo antoi teoksesta ystävän ja kuva-taiteilijan arvion. Matson oli hänen mukaansa kirjailijanakin samanlainen persoonallisuus kuin maalarina: hillitty, varmalla aistilla siunattu mies, joka katselee elämää hyvän tahtoisen hymyn korkeudelta. Teoksessa toki oli joitakin heikkouksia, mutta tyynten tasaisesti liikkuvien lauseiden alta heijastui väkevä pohjavirta.²⁰²

Aaro Hellaakoski oli syksyllä 1920 vakituksena kirja-arvostelijana Viipurissa ilmestyneessä *Karjalan Aamulehdessä*. Hän arvosteli Matsonin *Maata paossa* -romaanin ja kiitteli ensimmäiseksi tekijän laatimaa kansikuvaa: ”Niin kaunista ja ehyttä kantta ei meillä liene monta nähty”. Itse romaanin suhteen Hellaakoski ei ollut yhtä varaukseton. Matson oli kyllä sen verran kehittynyt taiteilija ja esteettisesti sivistynyt mies, ettei hän kompastellut juttelijanakaan. Tämä teos ei kuitenkaan vielä vakuuttanut, että Matsonista voisi kehittyä todellinen kirjailija. Teoksen huumori oli kaskunkerrontaa, ei huumoria sanan syvemmissä merkityksessä. Parasta Hellaakosken mielestä olivat sanoilla tehdyt värimaalaukset. Itse kirjailijasta syntyi kuitenkin kalpea kuva. Siihen saattoi vaikuttaa Matsonin tottumattomuus kynänkäyttäjänä, mutta enemmän hänen oma vaatimattomuutensa. Matson ei ollut mikään ”n.s. voimakas persoonallisuus” – hänelle oli enemmän ominaista tietoinen pyrkimys tyyliin kuin synnynnäinen luomisvoima.²⁰³

Lehtiarvosteluita Matsonin esikoisteoksesta ilmestyi yhteensä puolisen tusinaa ja niissä kiitettiin yleisesti uutta aihepiiriä ja humoristista tapaa suhtautua ihmisiin ja elämään. Kirjailijan mieltä lämmitti varmasti erityisesti nuoren ruotsinkielisen kriitikon ja kirjailijan

Hagar Olssonin arvio *Dagens Pressissä*.²⁰⁴ Hänen mukaansa *Maata paossa* oli Hellaakosken *Me kaksi* -kokoelman ohella hyvin sympaattinen suomenkielinen teos ja kirjan kansikuva ”ehkä kaunein mitä olen nähnyt”. Olssonin mielestä Matson kertoi yksinkertaisesti ja vaatimattomasti, mitä oli nähnyt, kuullut ja kokenut matkoillaan merillä. Hän ei tehnyt mitään runollisia poikkeamia vaan hänen tyylinsä oli yksinkertainen, mutta siitä huolimatta lukija tunsu koko ajan runouden suonen läsnäolon, hiljaisen kimalluksen, joka ilahduttaa ilman, että voisi sanoittaa miksi. Sellainen ilo oli hyvää iloa ja sellainen kätkeyty runous hyvää runoutta. Vaikka Matson jäljensi uskollisesti arkitodellisuutta, hänellä oli Olssonin mielestä mitä suurimmassa määrin kyky kiehtoa. Lukija sai teoksen kautta kosketuksen meren mahtavaan henkeen, koska kirjailija itse oli sisäistänyt sen niin vahvasti. Ja kerronta ilmaisi täten sellaistakin, mitä ei suoraan sanota.

Esikoisteoksen ilmestyttyä Otto Manninen neuvoi Matsonia vaihtamaan kustantajaa.²⁰⁵ Manninen jopa välitti Matsonin uuden romaanikirjoituksen WSOY:lle, joka julkaisikin teoksen nimeltä *Knuuttilan turvissa* vuonna 1921. Uusi romaani oli esikoisteosta lyhyempi, vain 134-sivuinen. Kannen piirros kuvasi 1800-luvun englantilaista kaupunkitaloa, joka on romaanin tapahtumien keskus.²⁰⁶

Knuuttilan turvissa on kuvaus laivapuusepästä merimieskodin omistajaksi kohoavasta suomalaissyntyisestä Knuuttilasta ja hänen perheestään itäenglantilaisessa sepitteellisessä Northportin satamakaupungissa. Knuuttila ajattelee vielä merillä purjehtiessaan, että merimieskotien ylläpitäjät ovat huijareita ja kiskureita, jotka pyrkivät parhaansa mukaan huijaamaan rahat asiakkailtaan: ”Suuria hunsvotteja kaikki”. Satamakaupunkeihin oli levinnyt shanghaiainen: ”Sana shanghai tarkoitti, että mies tehtiin tiedottomaksi whiskeyn, unijuurman tahi vaikkapa vain voimakkaan iskun avulla ja sitten kannettiin lähtevään laivaan. Kantaja sai kuitenkin, joka oikeutti hänet laivaisänniltä nostamaan miehen ensimmäisen kuukauden palkan.”

Huijareita ovat romaanissa paitsi merimieskotien pitäjät myös juutalaiset kauppiat. ”Juutalaisista” sopi vielä vuosisadan alussa puhua halveksivaan sävyyn, kuten ”neekereistäkin”, joiden ihonväri ilmensi omanlaistaan käyttäytymistä. Tätä kieltä puhuttiin jo Matsonin esikoisteoksessa eivätkä sitä käyttäneet vain romaanin henkilöt vaan jossakin mitassa kertojakin.

Matsonin toisessa romaanissa asetetaan vastatusten merten vapaus ja kaupunkien petomaisuus. Jo parikymmentä vuotta merillä seilanneen Knuuttilan mielestä merimiesten ryöväyksestä oli tehtävä loppu. Hän perustaa merimieskodin satamakaupunginosaan entiselle hienoston asuma-alueelle, joka kasvavan sataman vuoksi on vajonnut työläisten ja köyhälistön alueeksi. Knuuttilan vaimo ja kaksi palvelijataria saapuvat Suomesta Knuuttilan jäljissä. Palvelijat alkavat pian englantilaistua. Rouva Knuuttilalla on vaikeampaa – hän ei tahdo oikein oppia englannin kieltäkään.

Komea nelikerroksinen merimieskoti on aluksi vuokralla, mutta Knuuttila päättää ostaa talon omakseen. Hän uskoo rehellisyyden voimaan: ”Tarvittiin useimmissa satamissa samantapaisia rehellisyyden pohjalle perustettuja merimieshuoneita, jotka hyvän maineensa suomalla arvovallalla suosittelisivat toinen toisiaan, ennen kuin vanhan ajan merimieskodit saataisiin häviämään ja tekemään tietä paremmille. Tässä oli tehtävä, joka ulottui Knuuttilan omaa vaurastumista kauemmaksi.”

Uudenkin romaanin kieli on hieman kömpelöä ja kielii kirjoittajansa englanninkielisestä taustasta. Matson kuvaa kyllä nasevasti merimiesten suomenkielisiä puheita, joita ryydittävät alueelliset murteet, varsinkin Kannaksen ja Koiviston puheenparsit. Mutta suorassa kerronnassa tulee vastaan ilmaisuja, joista paljastuu ongelmia suomen kielen käytössä: erään merimiehen on esimerkiksi lähdeittävä merille ja jätettävä ystävättärensä ”Gladin kosimiselle alttiiksi”. Toisessa kohdassa eräs tyttö ”oli aivan viaton mihinkään epäystävällisyyteen”. Kustantajan kielenhuolto on jäänyt jälleen puolittiehen.

Romaanissa esiintyy samantapaisia tilanteita ja henkilöitä kuin Matsonin puoli vuosisataa myöhemmin aloittamissa muistelmissa hänen kuvatessaan lapsuudenkotiaan. Knuuttilassa on piirteitä Matsonin isästä, hänen merimieskotinsa sijaitsee entisellä hienostoalueella, mukana on suomalainen merimiespappi ja suomalaiset merimiehet joutuvat kokemaan kovia sortuessaan viinaan tai sataman huoriin. Knuuttilan vaimossa on yhtymäkohtia Matsonin kieli- taidottomaan äitiin.

Knuuttila näkee, että viinaan menevät, tappeluihin sortuvat suomalaiset merimiehet ovat pohjimmiltaan kunnan miehiä. Onnettomat olosuhteet ovat ajaneet heidät tappeluihin ja rikosten tielle. Hän

asettuukin tulkkina auttamaan oikeuteen joutuvaa merimiestä. Oikeuskäsittelyyn saadaan myös kunnollinen puolustusasianajaja, joka kuvaillessaan Englannin laajan kauppalaivaston miehistötilannetta hehkuttaa suomalaisten erinomaisuutta: ”– – tähän suunnattomaan laitokseen ei englantilaisia merimiehiä riittänyt, ja parhaimmat niiden joukossa, jotka astuivat esiin tätä puutetta täyttämään, olivat suomalaiset. Uttereria, rehellisiä, ammattitaitoisia kun olivat, he olivat kaunistuksena maan merielämälle. Ilman heitä eivät arvoisat valamiehet sinäkään päivänä olisi voineet aamiaistaan syödä...” Matson haluaa selvästikin korostaa kaunopuheisuuden ja vakuuttelutaidon merkitystä englantilaisessa oikeudenkäynnissä. Tilanne kääntyykin lopulta suomalaisen puukkotappelijan eduksi – valamiehistö päättää, että hän oli vain puolustautunut ryöstäjiään vastaan.

Merimieskodissaan Knuuttilla on jyrkkä viinanviljelyn vastustaja. Hän on kannassaan horjumaton, vaikka osa asukkaistakin alkaa purrata tiukkaa raittiuslinjaa vastaan. He uhkaavat siirtyä sellaisiin merimieskoteihin, joissa voi ryypiskelläkin. Lopulta merimiesten mielihaluja sallivat kilpailevat merimieskodit kuitenkin kaatuvat ja Knuuttilla vakiinnuttaa asemansa. Silmäillessään iltakuutamossa komeata, omaksi ostamaansa merimieskodin taloa – jonka Matson on kuvannut romaanin kanteen – hän ajattelee, että se on kuin hän itse: jos joku koskettaisi sen pintaa, hän itse tuntisi ihollaan kosketuksen.

Hänen mieleensä palaavat merillä viettämänsä vuodet, muilta merimieskodin isänniltä kärsimänsä vääryydet, monet toverinsa, jotka hän on nähnyt puhtaaksi ryöstettyinä – muistoja Olssonista, Nielsenistä ja Brinckistä, kaikki köyhiä, vaikka ovatkin elämänsä aikana niin paljon petoksella keränneet. Ja menestymisen salaisuus oli niin yksinkertainen: ei vaadittu muuta kuin rehellisyyttä.

Knuuttilan hahmo pohjautuu Matsonin omaan isään ja hänen elämäänsä Hullissa. Mielenkiintoinen ristiriita kuitenkin syntyy, jos kuvausta vertaa siihen, miten Matson puoli vuosisataa myöhemmin muistelee isäänsä. Muistelmassa ei enää korostu rehellisyys, vaan Matias Matsonin omahyväisyys ja itsekkyyys. Oliko niin, että 1920-luvun alussa taloudellinen menestys ja suomalaisuuden erinomaisuus olivat se suuri tarina, jota sopi korostaa? Vanhan Matsonin muistelmassa sen puolen taas sai unohtaa – varsinkin kun oma elämäntyö oli

keskittynyt kansainvälisten virkkeiden välittämiseen Suomeen ja koska omalle osalle oli elämässä tullut niin vähän taloudellista menestystä.

Knuuttilan turvissa -romaanin arvostelut olivat melko toteavia. *Uuden Suomen* arvostelijan mielestä romaani oli hauska ja mielenkiintoinen, mutta hän lisäsi, että se oli myös tarpeellinen irtiotto kuvataiteilijoiden radikaalista Marraskuun ryhmästä. Kuvataiteilija Matsonia ei ollut viehättänyt ”suruttomien seura”, vaan eräs sangen vaikea ja vastuksellinen elämänala. Romaani oli suomalaisen kunnan ja tarmon kuva, joka ilahdutti ”suomalaista sydäntä”. Koettaessaan kohentaa kansallista ja siveellistä ryhtiä *Knuuttilan turvissa* oli samalla arvostelijan mukaan myös voimakas vetoamus merimiesten puolesta.²⁰⁷

Arvostelujen yleissävvyä vastasi hyvin *Aamulehden* O. A. Kallion lopputoteamus: ”Koruttomasti ja pirteästi kirjoitetun merimieselämän kuvauksen lukee mielellään.”²⁰⁸ *Hufvudstadsbladetin* Henning Söderhjelmien mielestä Matson kuvaa omia kokemuksiaan yrittämättä antaa niille ”kirjallista” leimaa, mutta samalla hänen terävä silmänsä havaitsee mainiosti luonteenomaisen puolen suomalaisista merimiehistä.²⁰⁹ Samoilla linjoilla liikkui *Vakka-Suomi* -lehti, jonka arvostelija I. K. totesi lopuksi: ”A. Matson on kaikkesta päättäen mies, joka vähitellen raivaa itsellensä tien laajojen kirjallisuutta harrastavien piirin tietoisuuteen.”²¹⁰ Tuskinpa arvostelija aavisti, millä tavoin Matson tulisikaan raivaamaan tiensä kirjallisuudenharrastajien keskuuteen ja kuinka hitaasti se tapahtuisi. Joka tapauksessa *Maata paossa* ja *Knuuttilan turvissa* avasivat Alex Matsonille tien Suomen Kirjailijaliiton jäseneksi.²¹¹

Taiteilija-avioliitto

Syksyllä 1921 Taiteilijaseura valmistautui viettämään pikkujoulujuhliin Stenmanin taidesalongissa Helsingissä. Juhlia valmistelemaan valittiin pieni joukko, johon kuuluivat muutamien muiden ohella Alex Matson ja kirjailija Kersti Bergroth.²¹² Viimeistään tällöin Matson ja viipurilaisen pappisperheen tytär, jo toistakymmentä kirjaa julkaissut Kersti Solveig Bergroth tutustuivat toisiinsa. Kersti oli Alexia kaksi vuotta vanhempi.

Kerstin viipurilainen perhe oli monen 1800-luvun pappisperheen tavoin perehtynyt hyvin taiteeseen ja kulttuuriin. Kodin kirjahyllystä löytyi Ibsenin, Bjørnsonin, Runebergin, Shakespearen, Goethen ja Dickensin teoksia, joita luettiin ahkerasti ja antaumuksella. Kerstin isä oli Viipurin ruotsalaisen lyseon suomenmielinen rehtori, Pohjanmaan ja Keski-Suomen pietistisiä sivistysperinteitä edustava Adiel Bergroth. Kersti itse oli kirjallisesti erittäin lahjakas, nopeaälyinen ja kielitaitoinen. Bergrothien tuttava akateemikko Tauno Nurmela muisteli myöhemmin, että Kersti osasi suomen ja ruotsin lisäksi ranskaa, englantia ja saksaa ”kuin vettä vaan”.²¹³

Kersti oli siirtynyt Helsinkiin opiskelemaan kirjallisuutta, mutta opintoja tärkeämpää oli tutustuminen uuden vuosisadan aatevirtauksiin. Friedrich Nietzschen opit kiinnostivat, samoin ateismi. Ystäväpiiri löytyi pääkaupungin nuoresta ruotsinkielisestä, vapaamielisestä sivistyneistöstä. Vapaamielinen Kersti oli myös miessuhteissaan: sänkyyn hän meni ensimmäisen kerran etevän tutkijan ja Ranskan-kävijän Arthur Långforsin kanssa, ja ensimmäisen avioliittonsa hän solmi maailmansodan edellä latinan ja ruotsin kielen lehtorin Samuel Hagelinin kanssa. Avioliitto kesti vain neljä vuotta ja päättyi aviomiehen kuolemaan.²¹⁴

Alex Matsonin kanssa Kersti solmi avioliiton helmikuussa 1922. Se kesti seitsemän vuotta, vuoteen 1929 asti. Bergrothin elämäkerrassa Tiina Mahlamäki kysyy, oliko kyseessä ”siamilaiset kaksoset vai työavioliitto”? Yhteistä pariskunnalle oli luja uskon sanan voimaan ja ihmisten kansainväliseen yhteyteen, ja he pystyivät myös työskentelemään tämän yhteisen tavoitteen eteen. Vakuuttavin todiste siitä on kirjailijaparin toimittama aikakauslehti *Sininen kirja* (1927–1930).²¹⁵

Ensimmäinen yhteinen hanke oli kuitenkin vaatimattomampi. Vuoden 1922 lopulla aviopari sommitteli yhdessä joululehti *Tapanin*, joka oli yksi WSOY:n joululehdistä. A3-kokoinen *Tapani* oli uutuus joululehtien alalla, sisällöltään huoliteltu aikuisten lehti, kirjallinen ja humoristinen. Sen kannessa oli Matsonin akvarelli kesäisestä maalaismaisemasta. Tavallaan lehti oli myös Bergrothien perheen yhteinen hanke. Kersti Bergroth kirjoitti siihen sekä omalla nimellään että tunnetulla nimimerkillään TET. Lisäksi kirjoittajina olivat Kerstin sisaret Eva Hirn ja Anna Inkeri Relander, Kerstin äiti Lydia Bergroth sekä Alex Matson. Matsonin novelli ”Santosta katsomassa” on erään-

lainen kaunokirjallinen dokumentti hänen muutaman vuoden takaiselta rahtilaivamatkaltaan Etelä-Amerikkaan. Lisäksi joululehden avustajaksi saatiin Otto Manninen.

Alkuun kirjailijapari asui Helsingissä Sepänkadulla. Puhelinluetteloon oli merkitty: ”Kersti Matson, rouva, kirjailija”.²¹⁶ Mieli teki kuitenkin jo heti ulkomaille. Alex oli saanut muutaman apurahan ulkomaisia taideopintoja varten, ja kun *Iltalehti* haastatteli häntä syksyllä 1922 Viipurissa avatun oman taidenäyttelyn johdosta, hänellä oli jo selvät suunnitelmat mielessä:

Oli hauskaa kuulla hra Matsonin juttelevan lähimmäistä suunnitelmistaan. Piakkoin matkustaa hän vaimoineen Lontooseen, johon toistaiseksi aikoo asettua asumaan. Hän toivoo siellä vähitellen saavuttavansa menestystä ja tunnustusta. Sieltä aikoo taiteilija-kirjailija -pariskunta Matson - Kersti Bergroth silloin tällöin kirjoitella tšekäläisiin lehtiin kuulumisia. Hra Matson kertoi erityisesti mieltäneensä varhaisrenessanssiin, 1300-luvun italialaisiin mestareihin, joiden primitiivistä ja naivia, mutta rehellistä taidetta hän halusi tutkia Lontoon National Gallery'ssa. Lontoosta suunnittelee Matson opintomatkaa, jos asianhaarat niin sallivat, Pariisiin, missä hän koettaa päästä Charles Guérin'in oppilaaksi. Eikä hänen tuumillaan tuntunut olevan loppua ollenkaan. Kerran vielä piti hänen päästä Etelä-Amerikkaan, muttei enää kapuamaan mastoissa selvittelemässä laivojen nyörejä, vaan leipäpuun alla käyttelemään sivellintä.²¹⁷

Kuvataiteilijan ura oli siis edelleen vahvana Matsonin suunnitelmissa. Etelä-Amerikka saattoi tulla Matsonin mieleen siitä syystä, että joululehti *Tapanin* novellissaan hän oli juuri kirjoittanut omien kokemustensa pohjalta kahden merimiehen kapakkaillasta Santoksessa, maailman suurimmassa kahvin vientisatamassa.

Vuosi Lontoossa

Yhdessä Kersti Bergrothin kanssa syntyi ajatus muuttaa joksikin aikaa Lontooseen. Lontoon varalle oli selviä suunnitelmiakin. Kersti kirjoittaisi matkapakinoita suomalaislehtiin, Alex perehtyisi perusteellisesti taidegallerioihin. Pariisiinkin teki mieli matkustaa – isän varoista kun siihen opintomatkaan ei ollut liennyt rahaa. Taiteilijanurasta ei siis tässä vaiheessa vielä ollut luovuttu.²¹⁸

Myöhemmin Matson antoi Suomen Taiteilijaseuran matrikkeleihin tiedot, joiden mukaan hän teki ulkomaiset opintomatkat Lontooseen vuonna 1923 ja Pariisiin 1924.²¹⁹ Näillä matkoillaan – joiden ajankohdan hän on myöhemmin muistanut väärin – hän tutustui varmasti taidegallerioihin ja ajankohtaisen kuvataiteeseen, mutta niiden varsinainen tarkoitus oli jo kokonaan toinen. Hän oli avioitunut, tilapäisessä työssä Suomen Lontoon-lähetystössä ja siirtymässä kuvataiteesta kirjallisuuden pariin.

Kuvataiteilijaidentiteetistään Matson ei kuitenkaan tällöinkään luopunut. Hän ei hylännyt maalaustarvikkeitaan ja kulki maalaustelineensä kanssa vielä sotien jälkeenkin Hauholla ja ehkä Kangasallakin. Kuvataide pysyi myös tärkeänä osana sitä henkistä pääomaa, jota hän käytteli kirjoittaessaan sotien jälkeen esseitään kirjallisuudesta.

Lähtö Lontooseen oli varmasti Alexin ja Kerstin yhteinen toive. *Uuden Suomen* toimittaja ja myöhempi teatterinjohtaja Arvi Kivimaa, joka tunsu hyvin molemmat kirjailijat, on myöhemmin kuvannut heidän kansainvälisyyttään. Kivimaan käsityksen mukaan Kerstin elämänfilosofian pohja oli saksalaisella kielialueella, mutta siitä huolimatta hän halusi tutustuttaa suomalaisia ennen kaikkea englantilaiseen hengenelämään, josta Suomessa tiedettiin 1920-luvulla vielä hyvin vähän. Alexissa puolestaan oli noina aikoina vielä ”suomalais-brittiläistä merimiestä”: hän kulki hieman keinahdellen ja hymyili arvoituksellisesti ja poikamaisesti keskustellessaan toisten kanssa. Hän oli kova puhumaan ja ryydittämään puheitaan pikku kaskuoin, joille nauroi makeasti.²²⁰

Pariskunta matkusti Lontooseen helmikuussa 1923. Lehtiin ilmestyi pian Kersti Bergrothin kulturelleja matkapakinoita Lontoosta. Talvella 1923 *Suomen Kuvalehti* julkaisi Kerstin kirjoittaman kuvauksen Hyde Parkista. Kersti kuvailee pakinatyyliin kuuluisaa puistoa, jonka penkille hän on istahtanut Alex Matsonin kanssa maksettuaan ensin istumisoikeudestaan kaksi penniä henkeen. Paljon muuhun ei toistaiseksi ollutkaan varaa. Jutun kuvitukseksi Alex oli piirtänyt muuttaman kuvan.²²¹

Toukokuussa 1923 *Astra*-aikakauslehden lukijat saivat lukea Kerstin pakinasta, millä tavoin Alex ja Kersti elivät ja asuivat.²²² Lontoo oli Kerstin mukaan kallis kaupunki suomalaiselle asua. Jo elokuvailiput olivat kalliita ja teatteriliput vielä kalliimpia. Kerstin mielestä

Lontoo oli kolme kertaa niin kallis kuin Helsinki. Se, mikä Suomessa riitti mukavaan keskiluokkaiseen elämään, riitti Lontoossa vain asunnon vuokraan ja ruokaan. Vaatteista, huvituksista ja toisesta puolesta ruokaa hän olikin jo oppinut Lontoossa luopumaan. Rahat ehkä riittäisivät, jos tulisi opiskelemaan kieltä, mutta jos aikoi tehdä töitä kotonaan ja maksaa kunnon asunnosta, Lontoo oli liian kallis paikka.

Pakinassaan Kersti kertoo asunnostaan. Kotimaan väljiin oloihin tottuneelle Lontoon asunto oli pieni, kun siinä oli vain kolme huonetta eli suuri työhuone, makuuhuone ja keittiö. Suurinta huonetta olivat alkuun koristaneet kaksitoista suurta ”hivittävää” taulua, seitsemän erimuotoista luotaantyyntävää vaasia, maalatut posliinilautaset sekä hopeakukkasin koristetut lasikuvut, jotka ilmensivät vuokraemännän psyykeä. Kaksi päivää oli mennyt huoneen siivoamiseen, ja vuokraemännälle he joutuivat antamaan monta selitystä, miksi esimerkiksi valkoiisiin puetun, vaaleanpunaisella vyöllä vyötetyn tytön jättikokoinen muotokuva sopi heidän mielestään paremmin makuukamarin kaapin taakse kuin salongin seinälle. Lopulta työhuone oli saatu viihdyttäväksi avotakkoineen, takan molemmin puolin olevine pakollisine nojatuoleineen ja koko lattian peittävine mattoineen. Matsoneiden lontoolainen ruokajärjestyskin käy ilmi Kerstin pakinasta:

Aamutee. Meidän käsityksemme teestä on näinä viikkoina muuttunut. Me juomme nyt tummanruskeaa väkevää teetä, ihan toisenlaista juomaa kuin Suomen heikko ja hengetön tee. Lounaamme voi näyttää esimerkiksi seuraavalta: kaurapuuroa, kääritettyä kinkkua, omelettia, keksejä juuston, banaanien ja appelsiinien kera. Näin silloin kun on hyvät ajat ja energiaa riittää ikävään puolituntiseen puurokasarin ääressä. Kello neljän tee. Kello seitsemän illallinen: kinkkupaistos, valmiina ostettu, tomaattien kera, jokin muna- tai jauhuruoka, hedelmiä.

Jokapäiväiset kulut yllättivät helsinkiläisiin hintoihin tottuneet. Vuokra, lämmitys ja ruoka oli maksettava, samoin kotiapulainen, joka petasi ja tiskasi. Lisäksi kotiin tilatut sanomalehdet maksoivat, samoin junamatkat kaupungin ympäristöön sekä Alexin tupakka. Jos olisi elänyt samoin elintasovaatimuksin kuin Helsingissä, elämästä olisi tullut paljon kalliimpaa kuin mihin kirjailijapariskunnalla oli varaa. Yksi asia Lontoossa kuitenkin ihastutti: muutamat parhaat huvitukset olivat halpoja. ”Bussimatka voi olla hieno nautinto, museot ja

galleriat eivät maksa paljon, kävely Piccadillylla on ilmaista, ja se on suuri ja jännittävä elämys.”²²³

Lontoosta retkeiltiin maaseudulle. Bergrothin muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyneessä pakinakokoelmassa *Suurin hulluus aurin-gon alla* (1928, otsikko on napattu *Seitsemän veljeksien* Juhani Jukolalta: ”Peeveli, tämä maailma on suurin hulluus, mikä löytyy auringon alla”) liikutaan osaksi Englannissakin ja tehdään pilaa suomalaisten Suomi-keskeisyydestä: ”Muistin kun läksimme Leith Hillille, koko joukko suomalaisia. Maisema oli tosin englantilainen, mutta ei edes koivujen ja rapakiven puute voinut pilata isänmaallista mielialaamme. – – Ympäriillämme oli suuri vihreä Englanti, eteläinen ja runsas. Mutta vuoren huippu oli suomalaisten vallassa. Neiti S. S. lauloi pohjalaisia ja karjalaisia lauluja, ja taivas yllämme oli selvästi sinivalkea. Joku ’liioittelija’ suostui myöntämään, että maisema oli ’melkein yhtä ihana kuin Kolilta katsottuna.”²²⁴

Kesäkuun alussa *Åbo Underrättelser* -lehden toimittaja tuli Lontooseen tekemään juttua taitelijapariskunnasta. Hän istahti mukavaan nojatuoliin takan ääreen ja pani merkille, miten aviomies puhui ruotsia englantilaisittain korostaen. Matsonit kertoivat, että he olivat alun perin aikoneet jäädä pariaksi vuodeksi, mutta jo nyt oli tullut mieleen ajatus Suomeen palaamisesta. Paluu voisi siirtyä syksyyn, jos Alex saisi Lontoosta työpaikan kolmeksi tai neljäksi kuukaudeksi.

Toimittaja näki lattialla hujan hajan lojuvia korjailtuja konekirjoitusarkkeja. Siinä oli Kerstin tulevan romaanin *Ensimmäisen taivaan* käsikirjoitus.²²⁵ Uusi romaani ilmestyi jo vuoden 1923 lopulla. Se kuvailee nuoren suomalaisnaisen Ruthin kokemuksia Lontoossa. Teos on jatkoa päähenkilö Ruthin aikaisemmalle rakkauselämän ja maailmasuhteen kuvaukselle Bergrothin romaanissa *Kiirastuli* (1922), ja epäilemättä siihen olivat heijastuneet jo tämän Lontoossa vietettyjen kuukausien kokemukset. Mutta oliko elämä Alex Matsonin kanssa Kerstin oma ensimmäinen taivas?

Romaanissa eletään yläluokkaisessa maailmassa, jossa lounastetaan tyylikkäästi, juodaan iltapäiväteetä takkatulen ääressä, puhutaan sivistyneesti ja varataan hotellihuoneita edessä olevaa lomaa varten. Romaanissa on myös muuan kiinnostava ajankohtainen piirre. Tuntuu kuin siinä nostettaisiin esiin 1920-luvun uusi ihminen – tai ainakin bergrothilainen versio siitä. Mieleen tulee Hagar Olssonin

näytelmä S. O. S. (1928), joka oli ekspressionistisen uuden ihmisen näyttävin esiintulo suomalaiseen kirjallisuuteen. *Ensimmäisessä taivaassa* sairastapausta hoitamaan tullut lääkäri käy lääkärintoimeensa kuin pyhäkköön: ”Siellä hän ei ollut hän itse, vaan korkeampi itse, lääkärin ihana toinen itse, joka lääkärille samoin kuin ihmiskunnalle on ihanne, johon on pyrittävä. Hän on lääkärin toinen minä, tulevaisuuden ihminen, joka on olemassa vain sikäli kuin hän palvelee”.²²⁶

Mukana *Ensimmäisen taivaan* tarinassa on Ruthille tärkeä miesystävä, Vincent. Myös rakkaus saa romaanissa ylimaallisen muodon. Päähenkilö esimerkiksi hautaa Vincentin ”sielunsa multa”, ”niin kuin maa ottaa ihmiset multaansa, kun he ovat kypsät multumaan. Muutu mullaksi minussa, rakas, tule osaksi minusta”.²²⁷ Olisiko Vincentissä ripaus Alexia eli Alecia, kuten Matsonia oli alettu ystäväpiirissä tuttavallisesti puhutella? Laivamatkalla Suomeen Ruth arvioi Vincentiä: ”Usein hän näkisi Vincentin yksinäisenä ihmisenä, syvän tietonsa pauloissa, taistelevan miehekkäästi elämänsä läpi, vaikka hän tunsu jokaisen hetken jo saadessaan sen käsiinsä. Hän näkisi hänen tekevän ahkeraa tulista työtä pyytämättä mitään”.²²⁸ Lukijasta tuntuu kuin tekstissä kuvailtaisiin juuri Alexia, ja tämän verran lukijalla on lupa kuvitella.

Ensimmäisen taivaan arvostelijat pitivät uutta teosta liian eteerisenä ja todellisuudelle vieraana. *Karjalan* arvostelija kirjoitti, että ensimmäisen syvän rakkauden tuoma taivas ei tahdo oikein konkreettisesti näkyä missään.²²⁹ *Valvoja-Ajan* arvostelija antoi tunnustusta Bergrothin erikoiselle tavalle kuvata ihmisiä, tunteita ja tilanteita, mutta useimpien muiden arvostelijoiden tavoin hänkin toivoi, että Bergrothin romaaneissa olisi enemmän konkretiaa ja reaalista miljöötä.²³⁰

Alex oli lähtenyt Lontooseen kehittyäkseen kuvataiteilijana. Lontoossa suunnitelmat kuitenkin muuttuivat. Puoli vuosisataa myöhemmin Matson muisteli, että juuri Lontoon matkan aikoihin hän oli etäytymässä ja luopumassakin kuvataiteilijan urastaan. Tämä saattaa olla vääräkin muistikuva siitä syystä, että vanhan Matsonin näkökulmasta kirjallisuus ja kirjallisuuden tulkinta olivat nousseet hänen elämänsä arvokkaimmiksi asioiksi. Vuonna 1970 hän kertoi nauhalle: ”Kun minä lähdin Lontooseen Kersti Bergrothin kanssa, maalaus oli taantunut niin, että päätin, etten maalaa enää mitään. Minä käyn

museoissa vaan, katselen tauluja ja päätän millä tavalla minä uudestaan...”²³¹

Yhtä tärkeäksi kuin käynnit taidemuseossa muodostui tutustumisen uusimpaan kirjallisuuteen. Matson kykeni lukemaan kirjoja hyvin nopeasti, jopa kaksi tai kolmekin romaania päivässä. Hän muisteli myöhemmin, miten Lontoossa oli maksullisia lainakirjastoja, joihin tulivat nopeasti kaikkein uusimmat kirjat: ”Joka toinen päivä hain kaksi, kolme kirjaa. Luin sanomalehdestä arvosteluja, mitä uutta oli ilmestynyt. Sillä tavalla tutustuin Lawrencen romaaneihin ja monen muun... Rebecca Westin. Ne oli sen ajan moderneja kirjailijoita.”²³²

Juuri Lontoossa Matson rakensi perustan vahvalle uusimman anglosaksisen kirjallisuuden tuntemukselleen. Hän luki uusimpia kirjoja ja seurasi lukemisen ohella tiiviisti kaupungissa järjestettyjä kirjallisuusluentoja, kirjallisia matineoita ja keskustelutilaisuuksia:

Sisäänpääsy on joko ilmainen tai pieni, 6 penniä. Sillä tavalla minä kuulin monien kirjailijoiden lukevan teoksiaan tai väittelevän jostakin. Väittelyt olivat hyvin suosittuja. – – Siellä oli lukematon määrä saleja – kerhoilla, raittiusseuroilla, puolueilla. Niitä oli varsinkin Strandin sivukaduilla sen puisen katedraalin alapuolella. Timesissa oli joka päivä luettelo siitä mitä siellä puhutaan. Sosialistinen työväenpuolue järjesti niitä myös. Meinin kerran Aino Malmbergin kehotuksesta kuulemaan Norman Angellia, jonka piti saarnata sodan mahdottomuudesta. Hänhän kirjoitti kirjan, että sotaa ei voida enää käydä. Kansojen raha-asiat ovat niin kietoutuneet toisiinsa, että sota loppuu lyhyeen. Mutta ei hän puhunut siitä. Minä huomasin, että olin tullut valtuutettujen kokoukseen. Norman Angel puhui siitä, miksi emme ole onnistuneet tämän paremmin, miksi viipyy sosialismin tulo. Minä kauhistuin kun mies Skotlannista nousi jaloilleen ja näytti vähän gorillalta ja nyrkit pystyssä sanoi, että se ei ole onnistunut, koska sitä ei vielä ole koitettu. Ja sellaiset miehet kuin sinä eivät sitä auta, sillä se onnistuu kun koitetaan. Minulle jäi sellainen käsitys, että jos vallankumous syttyy Englannissa, Glasgowista se alkaa.²³³

Matson osui usein oikeaan paikkaan oikeaan aikaan. Sir Ralph Norman Angell Lane oli englantilainen yhteiskunnallinen kirjailija ja poliitikko ja hänen tunnetuin teoksensa *Europe's Optical Illusion* (1909) – tunnetaan myös nimellä *The Great Illusion* – kertoo taloudellisen ja poliittisen vallan jakautumisesta ja suhteesta toisiinsa. Hän oli asunut nuoruudessaan Kaliforniassa, mutta palannut Englantiin ja liit-

tynyt työväenpuolueeseen nousten sen kansanedustajaksi vuosiksi 1929–1931. On sanottu, että kirjan ilmestymisen jälkeen toteutuneet kaksi maailmansotaa ovat traagisesti todistaneet Angellin olleen oikeassa. Angell sai Nobelin rauhanpalkinnon vuonna 1933.²³⁴ Oikeastaan Matsonin osuminen Angellin puhetilaisuuteen ei ollut sattumaa. Matsonin älyllinen uteliaisuus johti hänet kerta toisensa jälkeen sinne, missä tulevaisuutta muotoiltiin, myös kirjallisuuden alalla.

Juuri tätä puolta korosti Kersti Bergroth kuvaillaessaan vuosia myöhemmin, avioliiton kariutumisen jälkeen, teoksessaan *Oma muotokuva* (1942) Matsonia. Kuva on perin juurin myönteinen:

Taiteilija ja kirjailija Alex Matson – eli Alec Matson, niin kuin hänen nimensä ystäväpiirissä on – on niitä ihmisiä, joilta loppumattomasti oppii jotakin uutta.

Hänellä on nerokas kyky koota elämäkokemuksia. Jokainen kirja, jonka hän lukee, muuttaa häntä, sillä hän ottaa kunnioittavasti vastaan sen, mitä tekijä enemmän tai vähemmän onnistuneesti koettaa sanoa. Yhtä kunnioittavasti hän suhtautuu muuhunkin elämään ja oppii sen tähden enemmän kuin useimmat muut.

Alec Matsonin tiedot ovat tavaton nautinto hänen ympäristölleen, sillä ne eivät ole vain muistitietoja, vaan hän asettaa ne aina johonkin elävään ja jännittävään yhteyteen.

Hänen seurassaan on aina se tunne, että maailmassa on niin tavattoman paljon asioita ja ne ovat yleensä iloisia ja jännittäviä. Voi helposti tulla sama miellyttävä ja salaperäinen odotuksen tunnelma kuin lapselle sadunkertojan läheisyydessä.²³⁵

Vaikka Alex ja Kersti olivat jo kesällä 1923 kaavailleet paluuta Suomeen, paluu siirtyi vuoden lopulle, kun Alex sai tilapäistöitä Suomen Lontoon-lähetystöstä. Hän työskenteli lähetystössä muutaman kuukauden ajan. Lähetystösihteeri Hugo Valvanne oli sanonut Alexille, että tämä saisi itse määrätä palkkansa. ”Kysyin kuinka paljon konekirjoittajat saavat. Ne saivat 6 £. Minä otin 7 £. Olisin minä voinut saada enemmänkin. Olin siellä kolme kuukautta. Ja tein todella vähän diplomaattityötäkin.”, Alex muisteli myöhemmin.²³⁶

Matsonin diplomaatintöistä löytyy pari pientä mainintaa ajan sanomalehdistä. *Uusi Suomi* ja *Vapaa Karjala* kertoivat kesällä 1923, että suomalaisittain ajankohtainen Itä-Karjalan asia oli ollut esillä Lontoossa. Lehdet viittaavat *Review of Reviews* -lehteen, jonka touko-

kuun numerossa oli selostettu Itä-Karjalan kysymystä ja asiasta käytyä keskustelua ”Kansainliiton Yhdistyksen Balttilais-alakomiteoiden” yhteisessä kokouksessa. Kokouksessa olivat olleet edustettuina Suomi, Liettua, Puola, Norja, Viro ja Latvia, ja Suomen edustajina olivat olleet lähetystösihteerit Hugo Valvanne ja M. Ruuskanen sekä taiteilija Alex Matson.²³⁷ Kansainliiton yhdistys viittaa brittiläiseen Kansainliiton tavoitteita edistäneeseen kansalaisyhdistykseen, joka toimi Lontoossa.²³⁸

Matsonin toiminnasta Suomen Lontoon-lähetystössä löytyy niukkoja tietoja myös Suomen Lontoon-lähetystön arkistosta Kansallisarkiston Oulun toimipisteessä. Lähetetystä kirjeenvaihdosta käy ilmi, että maaliskuussa 1923 Hugo Valvanne oli pyytänyt Kansainliiton edustajaa herra O’Molonya liittämään Kerstin ja Alexin Kansainliiton Suomen alakomitean jäseniksi. Hän perusteli asiaa sillä, että molemmat olivat Suomen lehdistön edustajia ja politiikasta kiinnostuneita.²³⁹

Ilmeisesti Matsonien yhteys diplomaattipiireihin jatkui vielä vuoden 1923 lopulla. Näin voi päätellä siitä, että he olivat mukana, kun Suomen Pariisin-lähettiläs Carl Enckell järjesti marraskuussa vastaanoton, jonka vieraisiin kuului paljon ranskalaisia silmäätekeviä ja suomalaisista muun muassa Alex Matson ja Kersti Bergroth, taiteilija Juho Rissanen sekä professori Yrjö Hirn vaimoineen. Myös tanssitaiteilija Cleo Nordi-Helenius esiintyi tilaisuudessa ja sai *Hufvudstadsbladetin* mukaan voimakkaat suosionsoitukset.²⁴⁰

Loppuvuodesta 1923 Lontoon-lähetystöllä oli kirjeenvaihtoa Hutchinson & Co -kustantamon kanssa suunnitteilla olleesta Finlandia-tietokirjasta, jonka toimittaisivat englantilainen kirjailija Valentin O’Hara ja Alex Matson yhdessä. Kirjoittajat olisivat suomalaisia asiantuntijoita ja artikkeleiden kääntäjäksi Matson kaavaili itseään. Matson oli tuossa vaiheessa, vuoden 1923 lopulla, lähdössä järjestelmään kirjan toimittamista Suomeen. Kustantaja kuitenkin epäili kirjan kannattavuutta, vaikka lähetystö tekisikin tukion.²⁴¹ Lähetystö tiedusteli ulkoministeriöstä, olisiko se valmis rahoittamaan 250 kappaleen tukion.²⁴²

Tammikuussa 1924 lontoolaiskustantaja ilmoitti lähetystölle, ettei se voinut ottaa kirjaa kustannettavakseen, ellei lähetystö takaisi 250 kappaleen ostoa.²⁴³ Lähetystö vastasi, että asiasta neuvotellaan ulko-

ministeriön kanssa, mutta tietoa ei vielä ollut saatu.²⁴⁴ Ulkoministeriön sanomalehtijaosto vastasi Lontooseen, että kuluvan vuoden varat oli jo käytetty, mutta asiaan voitaisiin palata myöhemmin.²⁴⁵ Kielteinen vastaus lähetettiin tiedoksi myös Alex Matsonille, joka asui nyt jo Helsingissä Sepänkatu 7:ssä eli asunnossa, josta Lontooseen oli lähdettykin.²⁴⁶

Melko lyhyeksi jääneen Englannin vierailun tärkein anti niin Matsonin kuin Bergrothinkin kannalta oli se, että Lontoossa kypsyi ajatus oman kirjallisuuslehden toimittamisesta Suomessa:

Kun olimme siellä, niin Middleton Murry ja Katherine Mansfield aloittivat uuden aikakauslehden, joka oli aivan erilainen kuin muut: paljon yksinkertaisempi ja kodikkaampi, ei lainkaan akateeminen. He saivat heti avustajia. Se oli loistolehti, se teki meihin vaikutuksen. Me ajattelimme, että kun palaamme Suomeen, perustamme samanlaisen, ja me perustimme sitten Sininen kirja -nimisen ilman pääomaa.²⁴⁷

Käännöstyöt alkavat

Matsonille Lontoossa kaavailtu käännöshanke siis kaatui, mutta juuri näihin aikoihin hänen muut käännöstyönsä toden teolla alkoivat. Hän käänsi maailmansotien välillä englanniksi suomalaista kaunokirjallisuutta ja tietokirjallisuutta, ja sotien jälkeen tärkeimmäksi käännösprojektiksi nousi merkittävän englanninkielisen kaunokirjallisuuden suomentaminen.

Matson kertoi kirjailijanuransa lopulla, että hänet tavallaan houkutteltiin käännöstöihin.²⁴⁸ Asia saattoi kuitenkin olla toisinkin. Kirjailija Aino Kallas oli muuttanut virolaisen aviomiehensä Oskar Kallaksen kanssa vuoden 1922 alussa Helsingistä Lontooseen, jonne Kallas oli nimitetty itsenäisen Viron ensimmäiseksi lähettilääksi. Vähän ennen lähtöä helsinkiläiset ystävät olivat järjestäneet Kallaksille jäähyväisjuhlan. Jossakin ravintolassa syötiin illallinen ja pidettiin virallisia puheita, minkä jälkeen hajaannuttiin pienten kahvipöytien ääreen. Aino Kallas sattui samaan pöytään Kersti Bergrothin ja Alex Matsonin kanssa. Lontoon muistelmissaan Kallas kertoo:

Alex Matson kysyi tällöin:

”Ettekö ole tuuminut virolaisten novellienne kääntämistä englannin kielelle?”

Tunnustin, etten todellakaan ollut tullut sitä ajatelleeksi.

”Se olisi kuitenkin tehtävä”, hän sanoi. ”Tarjoan mielelläni siihen apuani.”

Valitsimme käännettävät novellit eri kokoelmistani ’Meren takaa’ I ja II, ’Lähtevien laivojen kaupunki’ ja ’Vieras veri’. Yhteiseksi nimeksi tuli ’The White Ship’, ’Valkea laiva.’²⁴⁹

Vuoden lopulla oltiin jo niin pitkällä, että Matson oli kääntänyt valikoiman Kallaksen virolaisnovelleja englanniksi. Kolme ensimmäistä, ”Bernhard Riives”, ”Vanhan Orgin kuolema” ja ”Vieras veri”, olivat jo saapuneet Kallakselle Lontooseen. Kirjeessään Anna-Maria Tallgrenille Kallas kertoi uskovansa, että novellit voisivat ilmestyä Englannissa myös kirjana. Lähettilään rouva oli toivoa täynnä: ”Ehkä annan täällä kirjallisen illankin.”²⁵⁰

Päiväkirjaansa Kallas kirjoitti joulukuussa, ettei pystynyt täysin arvioimaan käännöksiä. Varsinaisia väärinkäsityksiä hän ei löytänyt, mutta käännökset tuntuivat jossakin määrin puisilta. Hän oli antanut käännökset luettavaksi englantilaiselle professori R. A. Cowlille, joka oli luvannut toimittaa kaksi ensimmäistä novellia julkaistaviksi aikakauslehti *Educational Times*issä. Cowl oli myös luvannut hankkia novelleille varsinaisen kustantajan sekä tarkastaa käännökset.²⁵¹

Alex Matson, jolta oli mennyt käännöstyöhöhön aikaa vuoden verran, kirjoitti Kallakselle tämän ”suurista mahdollisuuksista Englannin markkinoilla”.²⁵² Käsikirjoituksen saavuttua Lontooseen alkoi yrityksen vaikein taival. Oli löydettävä teokselle englantilainen kustantaja. Mahdollisuuksia paransivat henkilökohtaiset suhteet, joita suomalaisella lähettiläänrouvalla ja kirjailijalla oli Lontoossa. Helmikuussa 1923 lähetystön kutsuilla olivat paikalla myös Alex Matson ja Kersti Bergroth:

Kuinka hirveä työ on tällaisista suurista kutsuista jo viikkoja ennen! Tehdä vierasluettelo osoitteineen, kirjoittaa kutsut, sitten merkitä vastaukset, tilata tarjoilijat, samppanjat, kakut... Ennen juhlan alkua olin mielestäni kuin orkesterinjohtaja ennen konserttia.

Oli seitsemän mies- ja viisi naisapulaista. Vähän yli neljän alkoivat ensimmäiset vieraat saapua. Ensimmäisiä oli Merry del Val, Espanjan komea

ja ritarillinen ambassadööri, ja Saksan ambassadööri, entinen hampurilainen senaattori Sthamer hyväntahtoisine, porvarillisine rouvineen. Tuli yhä uusia vieraita ja ymmärsin, että kaikki alkoi käydä hyvin. Alex Matson ja Kersti-rouva istuivat kuin katsomossa. Tuli Japanin ambassadööri parooni Hagashi, lopuksi oli kai 22 eri kansallisuutta koossa. Vanha ystäväni, 75-vuotias T. P. O'Connor ilmestyi myös ilokseni ja pisteli nuuskaan enäänsä. The Sunday Times oli kai hänen toimestaan lähettänyt oman edustajansa. Ja sitten Macmillan, kustantajain kuningas, tuli rouvineen ja miniöineen. Se oli suurin voittoni.²⁵³

Kallaksen toinen tärkeä kontaktiverkosto diplomaattipiirien lisäksi oli Lontoon PEN-klubi, jonka kokouksiin ja illallisille niin Kallas kuin Lontoossa tilapäisesti poikenneet suomalaiskirjailijat usein pistäytyivät. Kallas löysikin novellivalikoimalleen kustantajan. 256-sivuinen *The White Ship. Estonian Tales* ilmestyi Jonathan Capen kustantamana vuonna 1924. Esipuheen novellivalikoimaan kirjoitti John Galsworthy, tunnettu englantilaiskirjailija, *Forsytein tarun* (*The Forsyte Saga*, 1906–1921) kirjoittaja ja kansainvälisen PEN-klubin ensimmäinen presidentti, vuoden 1932 kirjallisuuden Nobel-palkinnon saaja.

Onnistuneen alun jälkeen Matson jatkoi Kallaksen englannintajana. *Barbara von Tisenhusenin* ja *Reigin papin* englanninnokset valmistuivat 1926 ja ne julkaistiin seuraavana vuonna niteessä *Eros the Slayer. Two Estonian tales. Sudenmorsian* ilmestyi Lontoossa 1930 nimellä *The Wolf's Bride. A Tale from Estonia*. Viimeisenä Matsonin Kallas-käännöksistä ilmestyi *Bath-sheba of Saaremaa* (*Bathseba Saarenmaalta*) vuonna 1934 John Bournen toimittamassa modernien näytelmien antologiassa *8 New One-Act Plays of 1934*.

Bathseba-englanninnoksen ilmestyminen pantiin merkille jopa Hullin paikallisessa sanomalehdessä, jonka mukaan *Bath-sheba of Saaremaa* oli erittäin hieno teos ja sen kääntäjä Alex Matson erään ”kelpo kaupunkilaisemme poika”.²⁵⁴ Englanninkieliseen *Bathsebaan* liittyy sellainenkin kuriositeetti, että teoksesta dramatisoitu kuunnelma esitettiin radiossa vuonna 1934 englantilaisten näyttelijöiden tulkitsemana.²⁵⁵ Suomessa *Bathseban* kuunnelmaversioon kantaesitys kuultiin radiossa vasta neljä vuotta myöhemmin.

Myös suomalaisen kirjallisuuden ensimmäinen ja paras romaani oli saatava englanniksi. Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* (1870)

käännöstyöstä oli sovittu Lontoossa jo 1920-luvun alussa, ja lehti uutisten mukaan työ eteni ripeästi vuonna 1924 Matsonin palattua Suomeen.²⁵⁶ Englannin *Seven Brothers* ilmestyi sekä Yhdysvalloissa että Englannissa kuitenkin vasta 1929 Aino Kallaksen esipuheen saattelemana. Romaania kääntäessään Matson oli tavoitellut ja jopa opiskellut vanhahtavaa englannin kieltä, joka kuvastaisi Kiven arkaaista suomea ja hänen romaaninsa tukeutumista vanhoihin aineksiin, kuten vanhaan uskonnolliseen kieleen ja myytteihin, vanhaan maailmankuvaan ja heksametriseen poljentoon. Tämä ratkaisu ei aivan täysin miellyttänyt arvostelijoita. Jotkut englantilaislehdet kirjoittivat, että käännös saattoi kyllä tuoda lukijan mieleen 1800-luvun tunnelman, mutta nykylukijalle se oli pikemminkin lukemisen este kuin avain.²⁵⁷

Käännöstutkija Douglas Robinson on vierittänyt syyn käännöksen puutteista Matsonin Kivi-ihailun niskoille. Matson ei uskaltanut luopua ylevästä kielestä, vaan vaimensi Kiven romaanille tärkeän huumorin ja burleskiuden.²⁵⁸ Käännöksestä otettiin kyllä uusia painoksia, mutta vasta vuonna 1952 sen kieltä varovasti korjailtiin uuteen painokseen professori Irma Rantavaaran toimesta. Sittenkin sekä Richard Impola (1991) että Douglas Robinson (2017) ovat englannintaneet romaanin uudelleen.

Suomessa oltiin tietenkin kiinnostuneita tietämään, miten kansallinen klassikko menestyi ulkomailla eivätkä pienet moitteetkaan horjuttaneet kansallista omanarvontuntoa. *Uuden Suomen* pakinoitsija Kivimies kirjoitti 1929:

Eräs arvostelija ihmetteli sitä seikkaa, että hänen tietääkseen Kivi on ollut vainajana vasta kuudettakymmentä vuotta, mutta käännöksen kieli maistuu ainakin kahdensadan vuoden takaiselta. Tämä lausunto on kauneimpia tunnustuksia minkä hra Matson olisi ikinä voinut saada. Hän oli näet ennen kääntämistyöhön ryhtymistään erikoisesti tutkinut Englannin vanhempaa kirjallisuutta saadakseen otteen kivimäisestä arkaistisuudesta.²⁵⁹

Pienet viitteet kertovat siitä, että Matsonin englanninkieliset käännökset saattoivat antaa aihetta myös kritiikkiin. Tiedetään esimerkiksi, että *Bathseban* käännöstä vuodelta 1934 oli muokannut englantilainen kirjailija Bryan Rhys.²⁶⁰ Ja paljon myöhemmin Matson itse muisteli, kuinka muuan amerikkalaisen kustantajan palveluksessa ol-

lut rouva – Ernestine Evans, josta tulee puhetta myöhemmin – olisi tarjoutunut kääntämään Matsonin englannintaman *Seitsemän veljestä* nykyamerikan kielelle – siis ilmeisesti toimittamaan teoksen – mutta Matson kieltäytyi jyrkästi. Teoksen henki ja kieli olisivat hänen mielestään joutuneet ristiriitaan veljesten ajatusmaailman kanssa – nehan heijastelivat keskiajan ihmisen mielikuvitusta. Tärkeintä oli saada Kiven rytmi säilymään.²⁶¹ Ei tiedetä, missä vaiheessa Ernestine Evans oli tämän tarjouksen tehnyt. Hänen ja Matsonin kirjeenvaihtoa on säilynyt vasta 1930-luvulta lähtien.

Matsonin viimeiset merkittävät kaunokirjalliset käännökset englanniksi – ellei oteta lukuun Väinö Linnan *Tuntematonta sotilasta* (1954), josta jäljempänä – olivat F. E. Sillanpään *Nuorena nukkunut* (1931) ja *Hurskas kurjuus* (1919). Ne syntyivät 1930-luvulla. Edellisen romaanin, joka julkaisiin sekä Lontoossa että New Yorkissa 1933 nimellä *Fallen Asleep While Young*, Matson käänsi tavattoman nopeasti Viipurissa. Työ kesti vain kuukauden.²⁶² Toinen Sillanpää-käännös *Meek Heritage* ehti ilmestyä englanniksi vuonna 1938 vielä ennen talvisotaa ja kirjailijan saamaa Nobelin palkintoa.

Larin-Kyöstin novelleja sisältävä englanninnos *Northern Lights. A Collection of Short Stories* oli Matsonille eräänlainen hätäaputyö, jolla hän auttoi vanhaa kirjailijatuttavaansa. Ennen Matsonia asialla olivat jo olleet hämeenlinnalainen kielinero Valfrid Hedman ja Aulis Nopsanen, eikä kirjalle löytynyt kirjailijan ylimitoitetuista toiveista huolimatta ulkomaista kustantajaa.²⁶³ Matson viimeisteli käännöksen ja laati 197-sivuisen teoksen elämäkerrallisen johdannon. Kirja julkaistiin Hämeenlinnassa Suomalaisen Kirjapainon Osakeyhtiön toimesta 1937.²⁶⁴

Matson laati 1930-luvun lopulla luettelon siihenastisista englanninnoksistaan. Siinä olivat hänen kääntämänsä kaunokirjalliset teokset sekä asiaproosaa. Viimeksi mainituista osa on eräänlaisia haamukäännöksiä, joiden tekijätiedoissa ei edes mainita Matsonin nimeä. Jos kaunokirjallisuuden englanninnokset olivat Matsonille eräänlaista kutsumustyötä, tietokirjallisuuden käännöksillä oli yleensä leipätyön luonne.

Listalleen Matson on merkinnyt esimerkiksi Uno Holmbergin (Harvan) ”Suomalais-ugrilaisen mytologian”, jonka sivumäärä oli noin 600 ja joka olisi ilmestynyt vuoden 1921 tienoilla Yhdysvalloissa

Columbian yliopiston kustantamana. Tätä teosta ei löydy kansallisbibliografiasta, mutta *Suomen kirjailijat 1809–1916* (SKS) mainitsee Uno Harvan kirjoittaman teoksen *Finno-Ugric, Siberian*, jonka on julkaistu Bostonissa vuonna 1927. Sen laajuus on 587 sivua. Tämä voisi hyvin olla Matsonin kääntämä teos. Listalla on myös Leo Harmajan teos *Effects of the War on Economic and Social Life in Finland*, joka ilmestyi Yale University Pressin kustantamana 1933. Ilmeisesti sekin on Matsonin kääntämä.

Sotienvälisen ajan käännöslistallaan Matson ei mainitse U. T. Sireliuksen tutkimusta *The Ryijy-Rugs of Finland: a Historical Study*, joka ilmestyi Otavan kustantamana 1926. Sekin lienee kuitenkin Matsonin englannintama, koska joissakin kirjastoluetteloissa Matson on mainittu teoksen toiseksi tekijäksi.

Kun Eino Railo, kirjailija ja kustannusosakeyhtiö Kirjan toimitusjohtaja, väitteli vuonna 1925 tutkimuksellaan Englannin romantiikan ajan kirjallisuudesta, vastaväittäjä Yrjö Hirn heitti esiin ajatuksen, että väitöskirja olisi syytä kääntää englanniksi.²⁶⁵ Seuraavan vuoden lopulla lehdet kertoivat, että Railon laaja väitöskirja *Haamulinna* julkaistaisiin englanniksi. Kirjan oli jo kääntänyt taiteilija Alex Matson kirjailija Railon toimiessa neuvonantajana. Lehtien mukaan englantilainen kustantaja Routledge & Sons Ltd oli pitänyt teosta ja käännöstä erinomaisina.²⁶⁶

Käännös ilmestyi vuonna 1927 kuvitettuna nimellä *The Haunted Castle* Lontoossa George Routledge & Sons:in kustantamana ja samanaikaisesti New Yorkissa E. P. Dutton & Co:n kustantamana. Kirja oli saanut arvokkaan painoasun, jota saattoi ihastella myös Helsingin kirjakauppojen näyteikkunoissa. *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* lainasivat laajasti englantilaislehtien arvioita kirjasta.²⁶⁷ Luonnollisesti arvioista poimittiin huolellisesti nimenomaan myönteiset kommentit.

Saturday Review kirjoitti, että teos oli oppinut, hyvin kirjoitettu ja valaiseva. *The Irish Statesmanin* mukaan Railo oli kirjoittanut hyvin mielenkiintoisen kirjan, josta ei puuttunut huumoriakaan, ja että hänen oppineisuutensa oli tavaton. *Sunday Times* kirjoitti, että Railo oli kirjoittanut mielenkiintoisen ja arvokkaan teoksen, ”todella arvokas, loistavasti kirjoitettu kirja”. *The Outlook* -lehden mukaan Railon teos ylitti muutamaa vuotta aiemmin ilmestyneen Edith Birkheadin jul-

kaiseman etevän tutkimuksen *The Tale of Terror*. Suomalainen tutkija oli ohittanut hänet yksityisseikkojen työteliässä kokoamisessa, tarkassa aineiston erittelyssä ja laajassa bibliografisten ja muiden nootien esittämisessä. Lehdessä ennustettiin, että Railon teoksesta tulisi standarditeos niille, jotka halusivat tutustua Englannin romantiikan omituisiin syrjäiteihin.²⁶⁸ Ennustus piti paikkansa siinä mielessä, että Railon kirjasta otettiin uusia painoksia vielä sotien jälkeenkin, jolloin Railon koko muu tuotanto, niin tieteellinen kuin kaunokirjallinenkin, oli kotimaassaan jo menettänyt ajankohtaisuutensa ja merkityksensä.

Sininen kirjakin muisti mainita käännöksen ilmestymisen: ”Viime viikkoina on toinenkin suomalainen nimi pysähdyttänyt katsemme englantilaisia lehtiä lukiessamme. Tämä nimi on Eino Railo. Tohtori Railon laaja kirjallishistoriallinen tutkielma ’Haamulinna’ on ilmestynyt Routledge’in kustannuksella nimellä ’The Haunted Castle’. Times’ Literary Supplement on jo ehtinyt antaa siitä pitkän ja huomattavalle paikalle painetun arvostelun, jossa teos esitetään arvokkaana ja perusteellisena työnä.”²⁶⁹

Sotien välisen ajan käännöstyönsä Matson kuittasi myöhemmin lyhyesti (tässä hän tarkoittaa kyllä lähinnä asiaproosan kääntämistä): ”Minut houkuteltiin 1920-luvulla tekemään käännöstöitä. Käänsin mm. Eino Railon *Haamulinnan*.”²⁷⁰ Tilapäisesti hän käänsi edelleen kaunokirjallisuuttakin, esimerkiksi 1930-luvun lopulla Elsa Heporaudan erään novellin. Heporaudan varhaisnovellin englanninnos ”Earth and Heaven” oli lehtitiedon mukaan toimitettu kirjailijan amerikkalaiselle agentille samaan aikaan, kun Heporauta vieraili Yhdysvalloissa. Käännös olikin ilmeisesti tehty lähinnä Heporaudan omiin tarpeisiin.²⁷¹

Matsonille tuli silti edelleen pyyntöjä kääntää suomalaista kirjallisuutta englanniksi. Yleensä pyynnöt tulivat kirjailijoilta, jotka halusivat teostensa leviävän nopeammin maailmalle. Kun Hella Wuolijoki välitti kirjeitse 1937 Matsonille terveisiä Lontoosta, hän vaikutti olleen kiinnostunut tapaamaan Matsonin saadakseen tämän näytelmiensä englannintajaksi.²⁷² F. E. Sillanpää puolestaan kirjoitti Matsonille pariinkiin otteeseen pyytäen tätä kääntämään novellejaan, joita oli kyselty anglosaksisiin lehtiin.²⁷³ Myös Ilmari Kianto pyysi käännösapua. Hän yritti saada Matsonin kääntämään englanniksi teok-

sensa *Vanha postineiti* (1935), jota joku oli jo yrittänyt asiantuntemattomasti kääntää.²⁷⁴

Vielä sotien jälkeenkin kirjailijat kyselivät, voisiko Matson kääntää englanniksi heidän teoksiaan.²⁷⁵ Siinä vaiheessa Matson halusi kuitenkin, paria poikkeusta lukuun ottamatta, keskittyä omaan kirjoitustyöhönsä: esseeteoksiin ja suomennostöihin. Englanninnokset vaihtuivat suomennoksiin. Matsonin suomennokset ovat kulttuuri-poliittisessa mielessä merkittävämpiä kuin hänen käänöksensä englanniksi – siitä huolimatta, että käännettävät teokset kumpaisessakin tapauksessa olivat olleet romaanien parhaimmistoa.

Tyrisevän harju

Talvella 1927 Kersti Bergroth ja Alex Matson istuivat Helsingin asunnossaan ja viimeistelivät uuden aikakauslehtensä ensimmäistä numeroa. Lehti oli toimittajien mukaan kokeilu ja se oli päätetty ristiä *Siniseksi kirjaksi*. Näytenumeroon merkittiin toimituksen osoitteeksi ”Helsinki, Yrjönkatu 23”.

Pian toimitus siirtyi kuitenkin Karjalan kannakselle Terijoelle, ja kesällä lehteä toimitettiin jo Terioen Tyrisevän kylässä. Luonnonkaunis Suomenlahden rannikko oli siellä täynnä tyhjilleen jääneitä venäläisen yläluokan huviloita. Tyrisevän harjulla olivat muun muassa Peremontin linnamainen sementtihuvi torneineen, keisarillisen lastenlääkäri Ostragovskin suuri huvila sekä kreivi Scheretjeffin erityisen komea huvila, josta myöhemmin tuli Suomen rautatieläisten kesäviettopaikka lepokoti Harjula. Kesäturismi jatkui Terijoella Suomen itsenäistyttyäkin.

Entisissä venäläishuviloissa viettivät kesäänsä esimerkiksi monet kirjailijat.²⁷⁶ Heidän joukkoonsa liittyivät myös Alex Matson ja Kersti Bergroth, joka kirjoitti *Sinisen kirjan* viidennessä numerossa: ”Tänään olen peitellety tapeteilla tapettien reikiä, maalannut riutuvan pesutelineen vierashuonekuntoon, pönkittänyt kolmijalkaisia emmoja, kannellut 25 markalla ostettuja salinpöytiä, tarkastanut mätäneviä verannanvasoja ja yleensä uiskennellut onnellisen huvilarakkauden nautinnoissa. Sitä samaa toivon sinullekin, lukijani!”²⁷⁷



Terijoen kylänraitti. Aladár Valmarin kotialbumi.

Syksyllä *Uuden Suomen* toimittaja ”Outi” eli Lyyli Voutilainen tuli haastattelemaan kirjailijaparia. Pakina antaa hyvän kuvan heidän senhetkisestä elämästään.²⁷⁸ Isäntäväki väittelee työhuoneessa vilkkaasti jostakin kulttuurikysymyksestä, joka on toimittajalle sen verran vieras, ettei hän osaa osallistua väittelyyn. Kirjailijapariskunta melkein unohtaa, että palvelustyttö on hetki sitten ilmoittanut, että ruoka on pöydässä. Siirrytään pöytään, mutta Kersti-rouvaa ei ruoka näy erityisesti kiinnostavan ja vieraan on muistutettava talon emäntää ottamaan lisää mainiota paistia. ”Ei kiitos”, Kersti sanoo. ”Syön lihaa mahdollisimman vähän. Uskonkin kerran tulevan sellaisen ajan, jolloin ei kukaan sivistyskansan jäsen enää halua syödä lihaa”, hän toteaa. Talon isäntä toki söi lihaa, vaikka olikin ollut aikaisemmin vegetariaani.

Työhuoneen seiniä kiertävät kirjahyllyt, ja ikkunoista näkyy Suomenlahden aava, rauhallinen ulappa. Kerstin mielestä asunto on vielä keskeneräinen, mutta joskus hämärässä tulevaisuudessa huvila saataisiin valmiiksi niin sisältä kuin ulkoakin. Kirjailijat syventyvät työhönsä ja toimittaja lukemaan kirjaa, ja silloin tällöin Alex Matson kysäisee vaimoltaan jotakin kielellistä seikkaa, hän kun ei ole ”ai- van varma suomen kielessä”. Yhä uudestaan leimahtaa jokin uusi kes-

kustelu käyntiin, Alex Matson vetoaa Franciscus Assisilaiseen, Kersti Bergroth Rudolf Steineriin. Jompikumpi muistaa äkkiä jonkun englantilaisen kirjan lauseen, ja keskustelu vaihtuu hetkeksi englannin kielelle. Ja sitten puheeksi otetaan saksalaisia, ranskalaisia, ruotsalaisia kirjoja. ”Mikähän Baabelin sekoitus tässä vallitseekaan, kun kehtään yksikielistä vierasta ei ole paikalla”, toimittaja ajattelee.

Kirjoja oli selailtu ja luettu yömyöhään, ja sama jatkui aamulla. Viidentenä päivänä toimittaja kertoo lähtevänsä kotiin, mutta Alex Matson on englantilaisen herrasmiehen tapaan olevinaan toista mieltä: ”Siinä asiassa emme vielä tänään tule avustamaan millään tavalla.” Kotimatalla toimittaja ajattelee istuessaan junassa, että ehkä hän sittenkin voisi aikaa myöten tottua ”tuohon kaikessa suuressa kauudessaan kuitenkin ankeaan, tuskaisia ajatuksia synnyttävään seutuun.”

Kersti Bergrothille ja Alex Matsonille seutu ei ollut ankea eikä herättänyt tuskaisia ajatuksia. Terijoella he pitivät aktiivisesti yhteyttä paikkakunnan ihmisiin. Erityisesti Tyrisevän nuorisoseura sai heistä pariaksi vuodeksi vahvan tukijan. Jo ensimmäisen syksynä he osallistuivat nuorisoseuran pikkujoulujen valmisteluun, kuten sanomalehti *Karjala* kertoi.²⁷⁹ Ohjelmassa oli Kersti Bergrothin pieni hupaisa näytelmä nimeltä ”Neidin sydän”. Sen lisäksi ”herrasväki Matson” oli valmistanut kaikille seuran jäsenille hauskoja joululahjoja sattuvine omistusrunoineen. Ne nostattivat hilpeän ilon ja mielen korkealle.

Myös Tyrisevän nuorisoseuran perheiltamissa Matsonit olivat vakituisia vieraita. Vaikka esiintyjät olivat usein tottumattomia, *Karjala*-lehden uutisen mukaan ”lämmin kädenpuristus ja ymmärtämyksellä annettu neuvo ja arvostelu esityksestä on tuon nuoren esittäjän herkkään sieluun tehnyt tehtävänsä. Välitön tunne on syntynyt esittäjän ja arvostelijan välille. He ovat löytäneet toisensa.” Kun keskustellaan seuran ohjelmasta, Kersti Bergroth saa puheenvuoron ja ”puhuu lämmöllä ja valaisevasti mielipiteensä puolesta ja jokainen sana lausuttuna maaperän tuntien ja jalon sydämen syvyydestä tekee vaikutuksensa tuohon monikymmenpäiseen nuorisoparveen.”²⁸⁰

Kyläläisiin syntyikin harvinaisen tiivis yhteys. Kersti puhui nuorisoseuran äitienpäiväjuhlassa, kirjoitti nuorisoseuran iltamiin toisenkin näytelmän, ohjasi sen ja Alex rakenteli lavasteita. Kun nuorisoseura järjesti syksyllä 1928 ”Kannaksen päivän”, sen iltajuhlissa



Kersti Bergroth Tyrisevän huvilan portailla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma.

esitettiin salintäydelle yleisölle Bergrothin näytelmä ”Kannaksen luumous”.²⁸¹

Matsonin ja Bergrothin huvilassa 1920-luvun lopulla poikenneet toimittajat toivat Tyrisevälle pääkaupungin kuulumisia. Kirjallisen maailman ihmisiin pidettiin yhteyksiä kirjeitse, mutta myös kirjailijoita poikkesi kylään. Ilmari Kianto ajeli kuumana kesäpäivänä yhdessä Ernst Lampénin, Arvi Järventauksen, Konrad Lehtimäen ja Adolf Carlingin kanssa ”Terijoen pöllähtelevää valtakujaa” pitkin vuokrautolla Tyrisevälle, missä seurueeseen liittyivät Kersti Bergroth ja Alex Matson. ”Joimme mainiota simaa. Mitkä puheet sitten kävivät-kään Sinisten Lintujen huvilan kodikkaissa huoneissa”, Kianto kirjoittaa tapaamisesta *Helsingin Lehden* artikkelissaan.²⁸²

Lampén, Järventaus ja Lehtimäki olivat aikakauden tunnettuja kirjailijoita, mutta kuka oli Adolf Carling, jonka nimi esiintyy *Sinisen kirjan* palstoillakin? Keväällä 1928 hän kirjoitti lehteen suomen kielestä, jonka puhtautta ruotsin kieli oli hänen mielestään alkanut pilata varsinkin pääkaupungissa. Carling oli Viipurin roomalaiskatolisen seurakunnan 45-vuotias pappi, ensimmäinen suomenkielisestä taustasta lähtenyt katolinen pappi sitten keskiajan. Kirjallisuushistoriaan hän on jäänyt siitä syystä, että Joel Lehtonen sai hänestä aiheen novelliinsa ”Orjantappura ja kruunu” (*Myrtti ja alppiruusu*, 1911). Hän oli Joel Lehtosen luokkatoveri, ja Lehtonen oli tavannut Carlingin tämän opiskellessa Roomassa talvella 1908. Carling oli lukenut novellin ensimmäisen luonnoksen, mutta kun hän ei halunnut itselleen pyhimyksen sädekehää, Lehtonen pahastui ja kirjoitti novellista uuden, ivallisemman version.²⁸³

Adolf Carling oli erittäin kielitaitoinen. Äidinkieltänsä suomen lisäksi hän osasi venäjää, italiaa, latinaa, saksaa, ranskaa, englantia, puolaa ja ruotsia, jolla hän piti jumalanpalveluksia toisen maailmansodan jälkeen Helsingissä. Yhtä kaikki hän oli harras suomalaisuusmies, suorastaan fanaattisuuteen asti. Hänen *Sinisen kirjan* artikkelinsa alkoi: ”Menneisyyden kirot, ruotsalaistuminen ja kaksikielisyyden jätteet, painavat nykyistä pääkaupunkiamme alati. Ruotsin kieli pilaa Helsingin suomalaisen kielen, hävittää kielikorvan.” Toisaalta Carling oli vakaumuksellinen hengenmies, joka ei välittänyt siitä, että venäläisen sotaväen poistuttua Viipurista vuonna 1918 pappi ei saanut seurakunnastaan enää kunnan palkkaa.²⁸⁴

Carlingin kirjallisuuskäsitykset eivät päällisin puolin näyttäneet vastaavan mitenkään Bergrothin ja Matsonin ajatusmaailmaa. Carlingin mielestä monet kirjailijat esittivät teoksissaan vaarallisia aatteita, villitsivät kansaa ja vieroittivat sitä kristillisistä hyveistä. Viranomaisten olisi hänen mielestään pitänyt panna syytteeseen kirjailijat, jotka pilkkasivat julkisesti Jumalaa ja levittivät siten myrkyä kansan keskuuteen.²⁸⁵

Sinisen kirjan aikoihin Carlingin tukena ei ollut enää vahvaa roomalaiskatolista seurakuntaa. Hänet oli jätetty pappilaansa ilman kunnan työtä ja kunnan palkkaa. Päiväkirjassaan hän pohdiskeli, pitäisikö hänen muuttaa Palestiinaan, Riikaan, Petroskoihin tai Varsovaan uskonnonopettajaksi: ”Lähdenkö pois? Mitä minä teen maallisella

isänmaalla?”²⁸⁶ Luterilaisessa Suomessa Carling ei ollut vain toisin-uskoja vaan myös yksinäinen toisinajattelija, ja juuri tämä kiinnosti *Sinisen kirjan* toimittajia.

Matson ja Bergroth olivat tutustuneet terijokelaisiin hyvin ja viihtyneet paikkakunnalla. Silti jo *Sinisen kirjan* eräästä varhaisesta artikkelista on aistittavissa, että näiden maailmankansalaisten suhde maaseutuun oli ambivalentti – maaseudulla oli heille kahdet kasvot. Kun Bergroth pohti lokakuun numerossa 1927 pääkaupunkilaisuuden ja maaseutuelämän luonnetta ja merkitystä, hän näki tämänkin kysymyksen kansainvälisessä valossa. Hän kehotti lukemaan François Mauriacin uutta teosta *La province* (1926), jos maaseutu alkaisi ahdistaa. Teos puki hänen mielestään sanoiksi maaseudun synnyttämän tyytymättömyyden. Maaseudulla elettiin sateen, loan ja yön armoilla, jäisessä ja usvaisessa maailmassa. Ja hirveintä oli, ettei hetkeäkään voinut olla huomaamaton. Vapautta ei ollut nimeksikään. Kuljettiin ruokapöydästä työhön, työstä vuoteeseen. Vasta maalla Mauriac oli ymmärtänyt, ettei jaksanut elää, jos sai ”puhua vain oman itsensä kanssa.”

Bergroth tunnistaa ja hyväksyy Mauriacin kannan, mutta löytää sille kuitenkin vaihtoehdon. Suomen talvi oli juuri alkamassa, kun hän kirjoittaa: ”Me maaseutulaiset – ja etenkin me maalaiset – tottellemme luonnon tahtoa, tyydymme, joskin usein vain pakosta, sen hiljaisiin kuolemanaikoihin. Ja vuosien perästä ehkä huomaamme, että kun kaipasimme ja olimme vailla, opimme enemmän kuin saadessamme runsaasti.”²⁸⁷

Syksyllä 1928 Alex Matson valittiin nuorisoseuran johtokunnan jäseneksi, Kersti Bergroth seuran kirjastotoimikuntaan ja molemmat iltamien ohjelmatoimikuntaan.²⁸⁸ Heihin siis luotettiin vahvasti. Kirjailijapariskunnan Tyrisevän kausi oli kuitenkin loppuillaan. Jo lokakuussa nuorisoseura järjesti talossaan Matsonille ja Bergrothille pienen läksiäisjuhlahetken. Lehtiutuisen mukaan pariskunta oli muuttamassa ”joksikin aikaa” paikkakunnalta. Lähtiäisjuhla muodostui ”ainutlaatuiseksi, mieliin painuvaksi muistotilaisuudeksi”. Pidettiin paljon puheita ja laulut kajahtelivat. Juhlat jatkuivat puolen yön tietämiin.²⁸⁹

Vielä seuraavana talvena Kersti Bergroth kävi pitämässä juhlapuheen Tyrisevän nuorisoseuran 10-vuotisjuhlassa. Paikallinen *Kan-*

naksen lehti julkaisi sen kokonaan ja summasi Matsoneiden merkityksen paikkakunnan näkökulmasta: ”Ja jokainen, joka tietää, kuinka syvälle ihmiseen taiteen vaikutus ulottuu, ymmärtää, että nämä pienet ulkonaisesti vaatimattomat taide-tilaisuudet ovat antaneet koko kasvavalle polvelle muistoja, jotka ehkä vaikuttavat siihen läpi elämän.”²⁹⁰

”Vuosisadan syvin tarkoitus ja luonne”

Matsoneiden Terijoen ajan tärkein saavutus oli uuden kulttuurilehden toimittaminen. Lehden ohjelmakirjoitus keväältä 1927 on ilman allekirjoittajaa, mutta se vaikuttaa Kersti Bergrothin kirjoittamalta. Bergroth olikin käytännössä lehden päätoimittaja, vaikka lehdessä annetaan toistuvasti ymmärtää, että se olisi kollektiivisesti kahden toimittajansa voimin toimitettu. Ohjelmakirjoituksen mukaan lehti oli tavallaan elänyt jo vuosikausia toimittajansa sielussa. Sen viimeisimmät virikkeet ovat toimittajaparin Lontoon ajalta:

Lontoossa yhtäkkiä tulin tekemisiin sen todellisuuden kanssa, mikä on kuvien takana. Elämä kohtasi minut täysikasvuisuuden tasolla ja tarjosi minulle vertausten asemasta verhoittomia realiteetteja.

Niitä tulvi vastaanani sanomalehdistä ja kirjoista, ihmisistä ja rakennuksista. Maailman nykyinen ajattelu alkoi ilmetä minulle.

Se oli syvästi järkyttävä kokemus. Se muutti oman ajatusmaailmani mittoja ja suhteita. Huomasin, että nykyelämän voimat ja pyrkimykset olivat toisenlaisia kuin olin luullut. Minulle selvisi, että kaukaisessa maassa asuvaisella on paljon vaikeuksia voitettavanaan, ennenkuin hän saa jonkunlaisen yleiskuvan modernista maailmasta.²⁹¹

Ohjelmakirjoituksen mukaan Suomessa saatiin todellisesta maailmanajattelusta vain hajatietoja. Kirjoja kyllä suomennettiin, mutta epäselväksi jäi, mikä oli niiden merkitys maailmalla. Olivatko ne yksittäisilmiöitä vai merkkejä laajemmista virtauksista? Uuden lehden tehtäväksi otettiin modernin maailmanajattelun ja modernin mentaliteetin tutkiminen, ei rikkiviisaasti vaan kyselemällä: ”Tieto on jotakin kuollutta, kysymys on elävä.” Toisaalta lehti kuitenkin halusi löytää myös kalevalaisuuden hengen, joka toisi rikkaan ja omaleimaisen soinnun maailmanäänien orkesteriin.²⁹²

Sinisen kirjan perustaminen osuu yksiin Suomen PEN-klubin perustamisen kanssa. Kersti Bergroth oli molemmissa hankkeissa aktiivinen. Hän kirjoitti syyskuussa 1927 kirjeen kirjailija Helmi Krohnille, joka oli kansanrunouden- ja kirjallisuudentutkijan, kirjailija Julius Krohnin tytär. Kirjeessä Bergroth ehdotti klubin koolle kutsumista. Ensimmäinen epävirallinen kokous lokakuussa 1927 ei kuitenkaan ollut rohkaiseva kokemus. Bergroth kirjoitti jälleen Helmi Krohnille ja ihmetteli, miten idea ei innostanut Suomessa. Suomenruotsalaiset eivät olleet alussa lainkaan innostuneita asiasta.²⁹³

Sininen kirja ilmestyi kerran kuussa. Sen ensimmäinen numero maaliskuussa 1927 oli 62-sivuinen, mutta se kasvoi syksyllä 1927 84-sivuseksi, sitten 90-sivuseksi. Lehti oli kahden toimittajansa todellinen voimannäyte. Sen toimitustyö oli tehtävä kotioloissa, oli pidettävä yhteyttä avustajiin ja tilaajiin, hoidettava laskut ja hankittava kustantajilta mainoksia. Lehteen saatiin jonkin verran avustuksia muilta kirjoittajilta, mutta pääosin tekstit olivat Bergrothin ja Matsonin omia. Sen lisäksi toimittajien oli koko ajan luettava uutta ulkomaista kirjallisuutta, romaaneja, esseitä, kirjallisuudentutkimusta ja lehtien kirjallisuuskatsauksia. Lehden sisältö edellytti kaiken kaikkiaan ällistytävän suuren kirjamäärän ahkeraa lukemista.

Toimittajat halusivat, että lehden kirjoituksista kuultaisi aina läpi kirjoittajiensa henkilökohtainen ajattelu ja ääni. Suomalainen lehtikirjoittelu ei tässä suhteessa heidän mielestään ollut tyydyttävää. Siinä oli yleensä näkyvissä eräänlainen tahallisen persoonattomuuden leima. Kirjoitukset olivat ikään kuin virallisia yhteenvetoja jollakin alalla saavutetuista tutkimustuloksista, ”asiapaperi, jonka kautta puhuvat viimeiset auktoriteetit, mutta ei kirjoittaja itse”. Jos kirjoittaja esitti oman kantansa, hän teki sen ikään kuin viran puolesta: ”Tuntuu siltä, että hän on ensin harkinnut, mitä hänen asemassaan olevan ihmisen sopii ajatella – että kirjoittaja koettaa saada kirjoituksen laadituksi ilman, että häneltä pääsisi livahtamaan, mitä hän asiasta todella ajattelee”. Lehden toimittajien mielestä suomalaisilla kirjoittajilla tuntui olevan käsitys, että ajatukset ovat samalla tavalla persoonallinen asia kuin rakkaussuhde – niitä ei oikeastaan ollut aivan korrektia paljastaa muille ihmisille.²⁹⁴

Sinisen kirjan uudenlaista ilmettä suomalaisten kulttuurilehtien joukossa korosti sen sisällöllinen ja toimituksellinen moni-ilmeisyys.

Mukana oli niin laajoja esseitä kuin lyhyitä tietoisukuja, oli lainauksia uudesta eurooppalaisesta ja amerikkalaisesta kirjallisuudesta, poleemisia kannanottoja ja tietoja uusista ulkomaisista elokuvista. Samalla joukossa oli myös ruotsalaista taloustiedettä ja analyysia Kiinan asemasta maailmanpolitiikassa.

Vuoden 1928 alkaessa lehden pääkirjoitus esitti haastavan kysymyksen, joka edusti *Sinisen kirjan* toista, Kersti Bergrothin painottamaa linjaa: ”Mikä on tämän vuosisadan syvin luonne ja tarkoitus?” Kirjoituksen mukaan 1800-luvun materialistinen kausi, jolloin ihminen kielsi kotinsa eli henkimaailman ja kapinoi jumalallista kasvatustaan vastaan, alkoi olla ohitse. Uusi tilanne oli kuitenkin haastava: ”– se tulee ratkaisemaan ihmiskunnan henkistä tulevaisuutta jyrkemmin kuin moni muu aika. Hyvän ja pahan voimat taistelevat ikään kuin avonaisemmin. Paha uskaltaa paljastaa tarkoituksensa selvemmin kuin ennen. Se uskaltaa sen siksi, että olemme ikään kuin kadottaneet kyvyn erottaa hyvän pahasta.” Pääkirjoituksessa todettiin, ettei 1800-luvun erehdyksiin ollut enää varaa: ”Väärät ajatuksemme ja tunteemme aikaansaavat ruumiillista ja henkistä murhaa, turmelusta, kauhistusta.”²⁹⁵

Itsensä tunteva tasapainoinen ihminen, joka tunsikin myös kulttuurin maailmaa, oli *Sinisen kirjan* toimittajien ihmisihanne. Keinotekoisena ja ylimitoitettuna minäkuvan rakentaminen oli heistä lähinnä huvittavaa. Ajatusta sopi havainnollistaa viittauksella ajan merkittävään näyttelijäjulkikkaiseen: ”Kaarle Halme on elämänsä aikana näytellyt monta loisto-osaa, ja erikoisen voitokkaasti ja muistamisen arvoisesti hän on esittänyt Kaarlo Halmeen osaa.”²⁹⁶

Matson yhtyi usein Bergrothin käsityksiin esimerkiksi arvostellessaan materialismia ja henkisten tavoitteiden hukkumista kaupallisuuden alle. Hänen ominta aluettaan olivat kuitenkin terävänäköiset ulkomaille suuntautuvat kulttuurikatsaukset ja merkittävien ulkomaisen romaanien esittely. Ne eivät olleet pelkästään esittelyjä, vaan persoonallista analyysia, joka ennakoiti jo Matsonin sodanjälkeisiä esseeteoksia.

Aikaa myöten Kersti Bergrothin kirjoituksiin tuli entistä enemmän metafyyysisiä ajatusretkeilyjä. Syksyn 1929 ensimmäinen kaksoisnumero alkoi toimittajan artikkelilla ”Eurooppa ja kosmos”, jossa ”täysikuu paistoi ja loi tummien metsien ja vetten yläpuolelle kuin valoisamman maailman”:

Olimme äsken istuneet sisällä iltalampun ääressä ja lukeneet uusia lehtiä, sekä kotimaisia että ulkomaalaisia. Olimme tunteneet olevamme keskel- lä Euroopan kuohuja. Oli pohdittu, miksi juuri kuolleesta Hugo von Hof- mannsthalista oli viime aikoina puhuttu niin vähän – oliko hän liian hen- kinen sopiakseen tähän karkeasyiseen aikaan? Olimme istuneet iltalampun alla ja luulleet olevamme Berliinissä, Roomassa ja Lontoossa. Euroopan elä- mä oli kiehunut ympärillämme todellisempaan kuin se hiljainen elämä, mikä täällä suomalaisessa maalaiskylässä ympäröi meitä.²⁹⁷

Kuitenkin Eurooppa tuntui arkipäiväisine hyöriäineen kirjoittajasta yhtäkkiä pieneltä, mitättömältä ja epätodelliselta verrattuna Tyrise- vän juhlalliseen yömaisemaan: ”Mitä on tuo kuu, joka tuolla kiiltää? Milloin ja miksi nämä vedet ja harjut ovat muovautuneet esiin tyh- jästä? Mitä on kaikki?” Bergrothin mielestä nämä kysymykset olivat tärkeämpiä kuin ”elämän pinnalla hääriälevät” yhteiskunnalliset, poliittiset, taloudelliset ja taiteelliset tapahtumat. Vain siinä tapauksessa, että löytyisi positiivisia vastauksia todellisiin peruskysymyksiin, voi- taisiin ratkaista pinnallisempia ongelmia.²⁹⁸

Kersti Bergroth oli tutustunut Rudolf Steinerin antroposofiseen ajatteluun jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Saattaa olla, että hän oli tavannutkin Steinerin, kun tämä saapui muutamien alan harrastajien kutsumana esitelmämatkalle Helsinkiin ja Viipuriin. Itse Bergroth muisteli myöhemmin steinerilaiseksi heräämistään: ” – yhtäkkiä heräsin ymmärtämään, että aineen takana on henki. Maailma oli kuin läpinäkyvä, minä tiesin, että kaikki maallinen on vain harso, joka tavallisilta silmiltä peittää henkisen maailman.”²⁹⁹

Ilmeisesti kirjailijaparilla, myös Matsonilla, oli noina vuosina yh- teyksiä teosofiipiireihin. Siihen viittaa eräs Matsonin alkuvuodesta 1927 saama työtehtävä. Hän maalasi tuusulalaisen päretehtailija K. A. Nystedtin muotokuvan. Samana vuonna kuolleen päretehtai- lijän muistokirjoituksessa kerrottiin, että tämä oli ollut uskontojen harrastaja. Etenkin Charles Spurgeon ja Sadhu Sundar Sing olivat olleet hänelle rakkaita. Jokainen uusi aate oli sytyttänyt hänessä no- peasti palon, eikä hän ollut säästellyt voimiaan sen ruokkimisessa.³⁰⁰ Tässä oli selvästi jotakin samaa kuin Kersti Bergrothin ja Matsonin *Sinisessä kirjassa*.

Yksi uuden ajan ja maailmansodan kokemuksista versonut piirre oli kriittinen suhde sotaan. *Sininen kirjassa* Arvid Järnefelt kyseli syk-

syllä 1927, miten nykyaika suhtautuisi Runebergin sotarunoihin, jos joku julkaisi niitä nyt ikään kuin Runebergia ja hänen mainettaan ei tunnettaisikaan. Moderni lukija huudahtaisi: ”Mitä hulluja sinä miesparka kirjoitteletkaan, tuohan on jo aatamin ajoilta!” Järnefeltin mielestä isänmaallisuus ja tappeleminen isänmaan puolustamiseksi, vaikka ne olivatkin Runebergin aikaan olleet korkeinta mitä ajatella saattoi, eivät olleet enää nykyajan korkeimman elämänymmärryksen tasolla. Runebergin aiheista ei enää saisi taideteoksia tekemälläkään: ”Maailman sota on niille lopullisesti pannut pisteen. Meidän aikamme korkein elämänymmärrys on kansojen ja rotujen veljestyminen yhteisen aseista kieltäytymisen avulla.”³⁰¹

Aikaa myöten *Sinisen kirjan* artikkelit saivat alun positiivisuuden rinnalle myös kriittisiä ja tyytymättömiä sävyjä. Toimittajien mielestä Suomessa oli puutetta arvostelukykyisestä, vaativasta yleisöstä. Jos kirjailija tai tutkija käsitteli julkisuudessa jotakin erikoisalaa, hän ei saanut yleisön puolelta asiantuntevaa arvostelua. Hän kirjoitti pintapuolisemmin ja kliseemäisemmin kuin kirjoittaisi niille, jotka tuntevat riittävästi asioita. Omaperäinen, mullistavakaan kirjoitus ei tehnyt vastaanottajaan vaikutusta, jos vastaanottaja ei huomannut omaperäisen ja keskinkertaisen eroa.³⁰²

Matsonin maanläheisempi kulttuurikritiikki arvosteli esimerkiksi Kordelinin säätiön apurahapolitiikkaa. Kun säätiö oli myöntänyt nestemäisiä polttoaineita koskevalle tutkimukselle enemmän rahaa kuin maalaustaiteelle ja kirjallisuudelle yhteensä, Matson kirjoitti: ”Jos tällä toimenpiteellä on tahdottu auttaa kulttuuriryöntekijöitä hankkimalla heille kotimaista ja huokeaa polttoainetta heidän autojansa varten, on mielestämme aloitettu väärästä päästä: ehkä on vielä joku tiedemies tai taiteilija, jolla ei ole autoa.” Matsonin mielestä Kordelinin rahasto ei ollut tarkoitettu ”liikeluontoisten” tutkimusten avustamiseen.³⁰³

Talouselämän asettamista varauksetta kulttuurielämän yläpuolelle Matson arvosteli muissakin yhteyksissä. Artikkelissaan ”Barbaarisuuden riemuvoitto” hän kirjoittaa, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen Eurooppa oli menossa hyvää vauhtia samaan suuntaan johon Amerikka oli jo mennyt:

Taloudellinen tekijä tunkeutuu nykyään kaikkialle: politiikkaan, filosofiaan katsantokantoihin, kaikkeen inhimilliseen kanssakäymiseen – joskin tietysti olemme tässä suhteessa vielä kaukana Amerikan jäljessä. Kasvatuksesta kitkemme vähitellen pois kaikki epätaloudelliset aineet. Ellei jotakin oppia voi käyttää taloudellisiin tarkoituksiin, pidetään sitä pelkkänä ajanhukkana ja poistetaan mieluummin kokonaan. Tässä asemassa ovat nyt esimerkiksi kuolleet kielet.³⁰⁴

Elokuvien, radiolaitteiden, autojen, lentokoneiden ja muiden vastaavien kanssa tekemisiin joutuva ihminen näytti 1920-luvun maailmassa verrattomasti etevämmältä kuin isoisänsä, joka ei ollut koskaan kuullut kovaäänisen pirinää. Mutta oliko hän todella viisaampi tai humanisempi? Matsonin mukaan olisi vaarallista, jos Suomi kulkisi tekniikan ja talouden ihailussaan enempiä kyselemättä Amerikan tietä.

Ulkomaisista aikakauslehdistä kirjoittaessaan Matson kuvasi, miten Amerikkaan oli syntynyt uudenlainen lehdistö.³⁰⁵ Vielä muutama vuosikymmentä aikaisemmin lehdet olivat kilpailleet siitä, kennellä oli tuoreimmat ja täydellisimmät uutiset. Sitten 1800-luvun puolivälin tärkeä amerikkalainen sanomalehdistön uudistaja James Gordon Bennett oli keksinyt antaa uutisille vaikuttavan ja räikeän muodon. Hänen juttunsa vetosivat sellaisiinkin ihmisiin, joille uutiset sinänsä eivät merkinneet mitään, mutta jotka halusivat mielenjärkytystä. Bennettin jälkeen tuli keltaisen lehdistön luoja William Randolph Hearst, joka vielä tietoisemmin ja tarmokkaammin vetosi hermojännitystä etsivään yleisöön. Hänen käsissään sanomalehti sai kirkuvan, epähienon sävyn. Matson näki, että sama kehitys oli alkanut Suomessakin. Mahtava sivun levyinen otsikko julisti, että joku aikoi lentää yli Atlantin, kun samaan aikaan jokin ”todellinen ja ihmiskunnalle tärkeämpi tapahtuma selostetaan parilla vaatimattomalla rivillä”.

Kirjailijoiden suoraa yhteiskuntakritiikkiä, joka tapahtui taiteen kustannuksella, Matson vieroksui. Hän arvioi kriittisesti Hagar Olssonin teoksen *Mr Jeremias söker en illusion* (1926). Olsson veti Matsonin mielestä teokseensa mukaan toisen maailman ilman, että hänellä olisi ollut selkeää käsitystä siitä, mikä tuo toinen maailma on: ”Luultavasti on pidettävä Mr. Jeremiastakin taiteellisena kokeiluna, joka on kiintoisa ja kielteisessä mielessä opettavainen taiteen tutki-

jalle, mutta tuskin muille. On vain sääli, että todellisen taideperustan puute pakottaa monet parhaista kyvyistä käyttämään aikansa taiteelliseen kokeiluun.”³⁰⁶ Siinä oli kiitos suomenruotsalaiselle radikaalille, joka oli aikanaan arvostellut Matsonin esikoisteoksen niin myönteisesti.

Sama kriittisyys näkyi esimerkiksi suhteessa kirjailija Pentti Haanpään. Teoksessaan *Kenttä ja kasarmi* (1928) Haanpää oli tarkastellut sotilaselämää alhaaltapäin. Matsonin mielestä hän arvioi sotilaselämän kovaa, säännösteltyä luonnetta kulkurin näkökulmasta, ja sen tähden hänen arvostelunsa oli pakostakin katkeraa ja kielteistä.³⁰⁷ Voidaan kysyä, vaikuttiko tämä asenne vielä Matsonin 1950-luvun kritiikkeihin, joissa hän oli varsin penseä niin Pentti Haanpään kuin Veijo Merenkin teoksia kohtaan.

Jälkikäteen arvioiden *Sinisen kirjan* arvokkain anti oli uuden ulkomaisen kirjallisuuden esittely suomalaiselle lukijakunnalle. Heti lehden ensimmäisessä numerossa ilmestyi Matsonin laaja essee James Joycen *Odyssseuksesta* (*Ulysses*, 1922). Se on oivaltava ja arvostava täysin uudentyyppisen romaanikirjailijan esittely maassa, jossa harva oli edes kuullut Joycen nimeä. Useimmat niistä, jotka olivat sen kuulleet, suhtautuivat kielteisesti tähän ”taiteelliseen sekopäähän”, josta tuli myöhemmin modernin kirjallisuuskäsityksen klassikko. Aino Kallas, Viron Lontoon-lähettilään kirjailijapuoliso, oli kuvaillut 1928 teoksessaan *Langatonta sähköä* PEN-klubin kokouksessa tapaamaansa Joycea seuraavasti:

Mies arka, pelokas kuin peto, joka minä hetkenä hyvänsä voi livahda maanalaiseen loukkoonsa. Mahdollisesti myös kuorieläin, nilviäinen, joka vain varovasti pistää esiin tuntosarvensa. Pää merkillisen kapea ja pieni, miltei mikrokefaali. Otsa sekini pieni ja kumman kupera, silmät syvällä onkaloissaan ja ripsettömät – Omasta puolestani lukisin monta vertaa mieluummin jonkun aivolääkärin tutkielman James Joycesta ja hänen teoksistaan kuin kirjallisen arvioinnin.³⁰⁸

Perustellessaan Joycen merkitystä Matson kirjoittaa, että jokaisen maan ajatuselämä liikkui kahdella tasolla. Oli olemassa kansan enemmistön kirjallisuus ja ajattelu, joka oli samalla niiden ajatusten virta, jotka ovat jo saavuttaneet yleisen tunnustuksen. Tämän ison virran edellä polveili ohut purontapainen, jonka kaivamaa uomaa

myöhempi kansallisen ajattelun leveä virta kulki siinä vaiheessa, kun uudemman kirjallisen ajattelun puro oli ehtinyt jo uusille alueille: ”Molemmat ovat yhtä mielenkiintoisia: sekä vallitseva että syntyvä ajattelu. Jos tahdon ymmärtää kansan, minun täytyy tutkia molempia.”³⁰⁹ Joycen kohdalla Matson tutki siis tulevaisuutta pohjustavaa puroa.

Sinisessä kirjassa Matson pani alulle sen klassikkokirjojen esittelyn, joka nosti hänet maineeseen toisen maailmansodan jälkeen. Hän kirjoitti paitsi Joycesta myös Cervantesin *Don Quijotesta* (1605, 1615).³¹⁰ Matsonin myöhempiä Tolstoi-esseitä ennakoி puolestaan *Sinisen kirjan* Tolstoi-essse, joka antaa jo viitteitä Matsonin myöhemmään näkökulmaan:

Suuressa taiteessa muoto ja sisällys pyrkivät aina olemaan yhtä. Taiteellisen nerouden merkinä voidaan melkein pitää muodon ja sisällyksen samankaltaisuutta. Taiteellinen nero ei luo siten, että hän ensin luo käsityksensä ja sitten vasta pukee sen muotoon. Neron kamppailu on siinä, että hän yrittää siirtää aineelliseen maailmaan näkemyksensä, missä muoto ja sisällys ovat jo alun perin yhtä.³¹¹

James Joycen esittely avasi uuden maailmankirjallisuuden esittelyn *Sinisessä kirjassa* ja jatkoa seurasi jokaisessa numerossa. Lehden toisessa ja kolmannessa numerossa Bergroth kirjoitti toisesta suomentamattomasta kirjailijasta, ranskalaisesta Marcel Proustista, jonka teos *Kadonnutta aikaa etsimässä* (*À la recherche du temps perdu*, 1913–1927) oli merkittävällä tavalla menneen ja nykyajan kuva. Sen henkilöahmot edustivat salaperäisellä tavalla enempää kuin vain itseään – Ranskaa, Eurooppaa, nykyihmistä. Proustin kautta lukija pääsi käsiksi ajan Euroopan syvimpään arvoitukseen: siihen kuoleman siemeneen, josta kasvoi epätoivoa, mullistusta ja sotaa.³¹²

Sininen kirja ehti kolmen ilmestymisvuotensa aikana esitellä hämmästyttävän määrän sellaista maailmankirjallisuutta, jota ei Suomessa tunnettu juuri lainkaan ja josta valtaosa oli vielä suomentamatta. Erityisesti englanninkielisen kielialueen kirjallisuuden välittäjänä *Sinisellä kirjalla* oli merkittävä rooli, ja sodan jälkeen Alex Matson oli käytännössä toteuttamassa sitä ohjelmaa, jonka *Sininen kirja* oli nos-
tanut esille.

Monet *Sinisen kirjan* esittelemistä kirjailijoista olivat 1920-luvulla uusia tekijöitä eurooppalaisessakin mittakaavassa. Useiden heistä

teoksia suomennettiin tai ruotsinnettiin Suomessa vielä ennen toista maailmansotaa, monien suomennettiin toisen maailmansodan jälkeen ja muutamien ei ole suomennettu koskaan. Ruotsiksi näitä moderneja klassikoita ilmestyi jossakin määrin nopeammin kuin suomeksi, mutta ruotsinnosten ja suomennosten vertailussa täytyy ottaa huomioon se, että suomenruotsalaiset kustantajat pystyivät julkaisemaan teoksia yhteishankkeina ruotsalaisten kustantajien kanssa.

Sinisen kirjan esittelemistä kirjailijoista suomalaiset lukijat pääsivät jo viimeistään 1930-luvulla tutustumaan seuraaviin: Aldous Huxley (ruots. 1932, suom. 1944), André Gide (ruots. 1920, suom. 1936), André Maurois (suom. 1936), D. H. Lawrence (suom. 1934), Paul Morand (suom. 1932), Paul Valéry (monografia ruots. 1933), Rebecca West (ruots. 1931, suom. 1938) ja Theodore Dreiser (suom. 1939). Pian sodan jälkeen Suomessa julkaistiin myös Bertrand Russellia (suom. 1951), Ernest Hemingwayta (ruots. ja suom. 1944), Hölderliniä (suom. 1949) ja T. S. Eliotia (ruots. 1948, suom. 1949). Vähän kauemmin kesti, että suomeksi saatiin esimerkiksi Alfred Döbliniä (1979), Christian Morgensternia (1977), Gottfried Benniä (1983 ja 2005), Jean Cocteauta (1985), Joseph Rothia (1968), Katherine Mansfieldia (ruots. 1922, suom. 1963), Klaus Mannia (1983) ja Virginia Woolfia (1956).

1920-luvun lukijat ottivat *Sinisen kirjan* innostuneesti vastaan. Ernst Lampén kirjoitti *Helsingin Sanomien* pakinassaan, että Bergroth ja Matson olivat jo sen verran toimineet taiteen palveluksessa, etteivät he olleet uhmapäisiä virvahenkiä. He työskentelivät Terijoen huvilassaan, mutta heidän tuntosarvensa vipattivat Englannissa, Amerikassa, Ranskassa ja Saksassa. Taiteilijapariskunta ei ollut sitoutunut puolueisiin ja salli kaikkien sanoa sanottavansa omalla äänellään: ”Nyt on sodan aika lopussa, nyt astukoon suvaitsevaisuus veriselle kiistatantelle.”³¹³ *Iltalehti* kirjoitti, että Kersti Bergroth oli hyvä opastaja kirjallisuuden maailmaan – hänessä oli hengen joustavuutta, joka ei ollut aivan tavallista laatua. Kun hän Tyrisevän huvilassaan Alex Matsonin kanssa piti ikkunoita auki Eurooppaan, hän osasi taitavasti huolehtia siitä, että ”parhaat valonsäteet ohjautuvat sieltä tänne.”³¹⁴

Tamperelainen 1900-luvun alun kirjailija ja teatteridiiva Fanny Davidsson, joka tunnettiin myöhemmin Pirkkalaiskirjailijoiden jäsenenä nimellä Fanny Sartto, oli yksi niistä, jotka ihastuivat uuteen kir-

jallisuuslehteen: ”Oikeastaan jokainen Sinisen kirjan nidos sisältää niin paljon nykyaikaista kulttuuriharrastusta, että tuollainen nidos on oikea henkinen aarreaitta. Ainakin allekirjoittaneen täytyy tunnustaa, että Sininen kirja on mielilehteni.”³¹⁵

Painokkain arvio tuli *Helsingin Sanomien* johtavalta kriitikolta Anna-Maria Tallgrenilta, joka kirjoitti, että *Sinisen kirjan* toimittajat pitivät taidetta ja kauneutta elämän keskeisimpänä ja vaativimpana ”probleemina”, jota kukaan rehellinen ihminen ei saisi sivuuttaa. Taiteelle on hänen mukaansa annettava se korkea ja todellinen arvo, joka sille kuuluu. *Sininen kirja* esitti, että se, joka suhtautuu penseästi taiteeseen, suhtautuu penseästi ja yliolkaisesti elämäänsä. *Sinisen kirjan* toimittajat olivat eläneet tämän totuuden omanaan ja siihen perustui se syvä vakaumuksen sävy, jonka myös lehden lukija kokee. Bergroth ja Matson muistuttivat Tallgrenin mielestä aivan oikein, että mekaaninen edistys ei turvaa ihmisen parasta. Moderni kirjallisuus, taide ja kulttuuri asettuivat torjumaan kaupallistuvaa, mekanisoituvaa maailmaa, ja siksi niiden parhaita ajatuksia oli tärkeää tehdä tunnetuiksi myös pienessä ja syrjäisessä Suomessa. *Sininen kirja* ei kuitenkaan ollut ”mikään elämän-opin tai moraalifilosofian pienoisopas, kaukana siitä”, vaan meikäläisissä oloissa ainutlaatuinen, ”aurinkoinen” julkaisu.³¹⁶

Viimeisessä teoksessaan *Löytöretki* (1973) Kersti Bergroth kirjoitti eräänlaiset loppusanat *Sinisestä kirjasta* ja ajastaan Alex Matsonin kanssa:

Nämä vuodet olivat täynnä ahkeraa yhteistä kulttuurityötä, osaksi Kannaksen hiljaisuudessa. Perustimme yhteisen aikakauslehden, Sinisen Kirjan, jossa koetimme käsitellä ajan kirjallisia ilmiöitä. Se oli kaunista ja kehittävästä aikaa. En ole aikaisemmin enkä myöhemmin ollut niin tiiviissä kosketuksessa nykyisen maailmansivistyksen kanssa. Opin rakastamaan sitä ja samalla tajuamaan sen vaarallisen aseman. Se oli monessa suhteessa eräänlaisessa välitilassa, menetetyin maailmankatsomuksen ja vielä saavuttamattoman välillä: sillä oli kunnioitettavia kulttuurituloksia, mutta niitä häiritsi traaginen epävarmuus siitä, mitä tulevaisuuden ihanteita voisi innoittavasti palvella. – Muutamien vuosien jälkeen tämä arvokas ja rikastuttava aika päättyi. Tiemme erosivat.³¹⁷

Matsonin ja Bergrothin tiet erosivat vuonna 1930 aviollisessa merkityksessä, mutta eivät ammatillisessa mielessä. Kun Kersti perusti uuden kirjallisuuslehden *Päiväkirjan* 1934, Matson oli sen tärkein avustaja aina siihen saakka, kun lehti lakkasi ilmestymästä vuonna 1938. Tässä uudessa lehdessä ilmestyi säännöllisesti Matsonin laajoja esseitä, jotka ennakoivat hänen sodanjälkeistä esseetuotantoaan. Ne olivat tuoreita ja tulevaisuuteen suuntautuvia esitellessään muun muassa Aldous Huxleyn, Robert Gravesin, Rose Macaulayn, Rebecca Westin ja Virginia Woolfin uusia teoksia. Anglosaksinen kirjallisuus oli nytkin etusijalla, ja Matson korosti edelleen sitä, että kirjallisuus oli oma tärkeä elämäalueensa, jota ei pitänyt typistää samastamalla sitä tiedonvälitykseen tai tieteeseen. Esimerkiksi Huxleyn ajattelua rajoitti Matsonin mielestä se, että hän uskoi maailman olevan mitattavissa, ”jos ei juuri metritikulla, niin ainakin tieteen miljoonasosaa millimetriä mittaavilla laitteilla – he uskovat aina, että oikea lopullinen mittari on juuri tulemaisillaan keksityksi. Hänessä on oikeaa primus-ylioppilaan, tenttineron ylimielisyyttä.”³¹⁸

Myös Matsonin myöhempi näkemys Kiven *Seitsemän veljeksestä* alkaa lopullisesti hahmottua *Päiväkirjassa*, kun hän tarkastelee englanniksi kääntämäänsä Kiven romaania kääntäjän näkökulmasta.³¹⁹ Toisessa, *Kalevalan* (1834) juhlavuoden päätteeksi kirjoittamassaan artikkelissa hän vaatii tietoisempaa ja tulevaisuuteen suuntautuvaa kulttuuripolitiikkaa. Oli oikein juhlia *Kalevalaa*, mutta sen varjolla ei saanut unohtaa uutta, luovaa kulttuuria, jota tuettiin Suomessa liian heikosti.³²⁰

4 Nousukausi ja aallonpohja

Kesällä 1929 Eino Kaila, Viipurin piispan Erkki Kailan vanhin poika ja Turun yliopiston filosofian professori, matkusti Anna-vaimonsa ja poikansa kanssa Suursaareen. Suursaari oli itäisen Suomenlahden suurin saari, yli kymmenen kilometrin pituinen kallioinen lomailijoiden ja turistien suosima kesänviettopaikka. Hyvällä säällä sen korkeat vuorenhuiput näkyivät Kotkaan saakka. Saarella oli kaksi tiheään asuttua kylää, Suurkylä ja Kiiskinkylä, jotka tarjosivat majoitusta kesävieraille. Saaren itäreunalla sijainneessa Suurkylässä oli Suomen matkailijayhdistyksen perustama ravintola, kylän kupeessa Kappeliemessä kasino sekä erinomainen hiekkaranta ja uimakoppeja vieraille.

Eino Kaila oli viettänyt Suursaarella kesäänsä jo useaan otteeseen.³²¹ Nyt hän oli kutsunut saareen kesänviettoon myös toiseksi nuorimman sisaruksistaan, 26-vuotiaan Kertun. Alex Matson ja Kerttu Kaila tutustuivat toisiinsa, rakastuivat kiihkeästi ja Suursaaren kesästä alkoi uusi vaihe Matsonin yksityisessä elämässä.

Uusi avioliitto

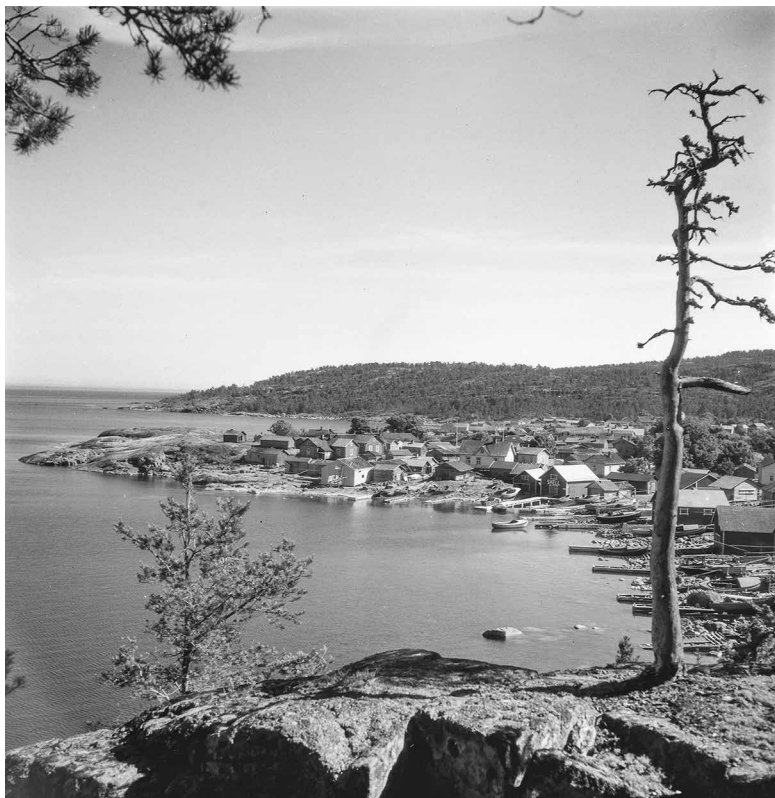
Kerttu Kaila oli sairaanhoitajakoulutuksen pioneerivaiheen oppilaita Suomessa. Florence Nightingalen esikuvan innoittamana hän oli haikautunut sairaanhoitajakoulutukseen vain kuusi vuotta oppikouluikäytyään, ilman ylioppilastutkintoa. Suomessa vuonna 1909 aloitettu sairaanhoitajakoulutus mahdollisti sairaanhoitajan uran myös säätyläisperheiden ja sivistyneistön tyttärille. Sitä ennen sairaiden hoitajat olivat kuuluneet palvelijattarien sosiaaliryhmään. Koulutuskielenä oli



Nuori sairaanhoitaja Kerttu Kaila 1925. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

alkuun ruotsi, ja vasta vuonna 1925 aloitettiin suomenkielinen koulutus.³²² Täten Kerttukin sai koulutuksensa ruotsin kielellä.

Kerttu oli valmistunut kaksi vuotta aikaisemmin sairaanhoitajaksi Helsingin Kirurgisen sairaalan sairaanhoitajakoulusta ja työskennellyt puolisen vuotta Viipurin yksityissairaalassa. Hän oli aktiivinen ja yritteliäs nuori nainen, ollut esimerkiksi mukana neljän muun sairaanhoitajan kanssa sosiaaliministeriön tilastotutkimuksessa työläisnuorison ammattioiloista.³²³ Nyt hän oli saanut kolmen viikon kesäloman.³²⁴



Suursaaren Kiiskinkylä 1938. Valok. V. Koljonen. Museovirasto.

Samoihin aikoihin Suursaareen saapui myös Alex Matson, jonka tarkoituksena oli maalata saaren karikkoisia ja myrskyisiä ranta näkymiä. Jo samana iltana, jona Kerttu saapui saareen, Eino Kailan vaimo Anna, kuvataiteilija, tutustutti Kertun Matsoniin, jota hän ei ollut koskaan ennen tavannut saati tiennyt tämän olemassaolosta mitään. Kerttu muisteli myöhemmin ensitapaamistaan Alexin kanssa: ”Oli ihmeellistä, miten tutulta Alec heti tuntui, oli kuin olisimme aina tunteneet toisemme. Meille ei sitten muita ihmisiä ollutkaan, olimme aina yhdessä. Tapasimme aamukahvilla majalla ja vaelsimme sitten pitkin kujia ja kallioita. Sanoipa eräs saksalainen pariskunta nähdessään Alecin kerran yksin: Wo ist Ihre Frau Gemahlin?” (Missä teidän rouva puolisonne on?)³²⁵

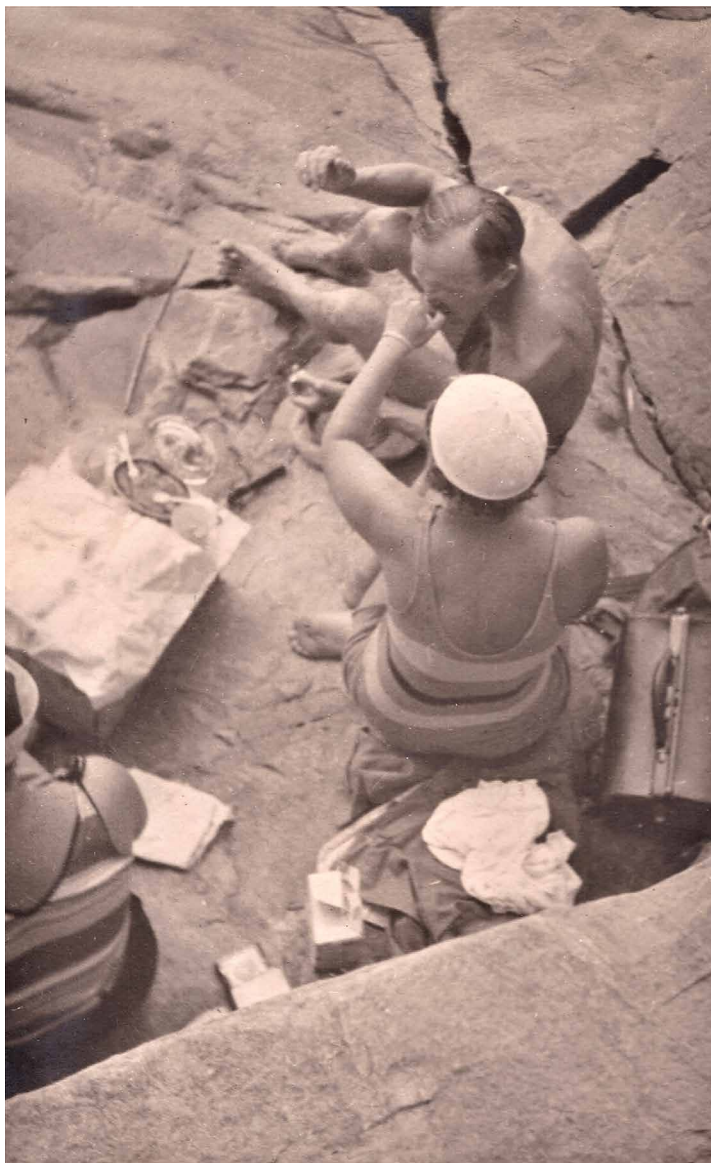
Kertun myöhemmissä muistikuvissa tutustuminen lomasaarella sai satumaisen hohteen ympärilleen. Heti toisen päivän aamuna Kerttu ja Alex olivat kulkeneet pitkin Postikujaa alas satamaan ja kuulleet jonkin talon ikkunasta musiikkia. He olivat istahtaneet tien varressa olevalle kiville kuuntelemaan Carl Maria von Weberin pianosävellystä ”Aufforderung zum Tanz” (”Tanssiin kutsu”). ”Siitä tuli sitten jonkinlainen rakkautemme tunnussävel”, Kerttu kertoo muistelmissaan.³²⁶

Jo neljän päivän kuluttua Kerttu ja häntä lähes 15 vuotta vanhempi Alex päättivät mennä naimisiin niin pian kuin mahdollista. Kaikki vastukset tuntuivat heistä merkityksettömiltä, sillä kaikki oli kuin luonnon määräämää, Kerttu muisteli myöhemmin. Kiinteä seurustelusuhde oli tietenkin skandaali. Alex oli edelleen naimisissa Kersti Bergrothin kanssa, vaikka hän Kertun myöhemmän muistikuvan mukaan olikin jo ennen Kerttuun tutustumistaan päättänyt olla palaamatta vaimonsa luokse.³²⁷

Kerttu Kailan ja Alex Matsonin tapaamisesta Suursaassa alkoi tulisten rakkauskirjeiden vaihto. Alexin ensimmäinen kirje Kertulle on päivätty Suursaassa 15.8.1929, jolloin Kerttu on juuri lähtenyt vuorolaivalla saaresta mantereelle. Alex on täynnä pakahduttavaa rakkauden tunnetta ja pahoillaan, ettei nähnyt vilaustakaan laivalle menevästä Kertusta: ”Voi, laiva ei tullutkaan niin lähelle Hirskalliota, että olisin voinut erottaa Sinut. Näitkö sinä minut? Siellä oli paljon väkeä ja minä piilouduin metsään, kunnes laiva tuli näkyviin, ettei vain kukaan tulisi Sinun ja minun välille. Istuin sitten luotsituvan alapuolella niin kauan kuin laivaa vähänkin näkyi. Silmäni kostuivat vä-lillä, mutta ei surusta vaan onnesta.”

Kirjeitä kirjoitettiin seuraavan puolen vuoden aikana lähes päivittäin ja Kerttu säilytti niitä arvokkaana aarteena läpi elämänsä. Alexin kuoltua hänen tarkoituksensa oli julkaista nämä vuosien 1929–1930 kirjeet osoituksena siitä, kuinka häntä oli rakastettu. Hän jopa kirjoitti koko kirjekokoelman puhtaaksi jättäen sivuun vain muutaman, mielestään liian intiimin kirjeen. Hanke kuitenkin hautautui, kun Kerttu luopui ajatuksesta. Alkuperäiset kirjeet ovat tallessa SKS:n arkistossa.

Lokakuun lopulla 1929 Alex kirjoitti päiväkirjaansa: ”Joko tuli pelko ja katumus? Onni on niitä varten, joilla on uskallusta ottaa se it-



Suursaari veti Matsoneita puoleensa yhä uudelleen. 1930-luvulla sinne palattiin lomaillemaan ainakin 1933, 1934 ja 1939. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

selleen.”³²⁸ Alex Matsonin ja Kersti Bergrothin avioero astui voimaan 31.12.1929.³²⁹ Kertun ja Alexin häät vietettiin Viipurissa seuraavana kesänä, ja piispa Erkki Kaila vihki parin. Kun seremonia oli ohi, Kertun veli Eino kysyi Alexilta: ”Kuinka sinä saatoit mennä naimisiin naisen kanssa, joka on pelkkää lihaa?” Alex hölmistyi hetkeksi, mutta keksi sitten vastata: ”No kuule, kun minä olen ollut naimisissa naisen kanssa, joka oli pelkkää henkeä, niin tämä on ihan hyvää vaihtelua.” Tämän tarinan Alex kertoi vuosikymmeniä myöhemmin useaan kertaan ystävilleen Tuomas ja Helena Anhavalle, ilmeisen tyytyväisenä nasevaan vastaukseensa.³³⁰ Tieto avioliiton solmimisesta julkaistiin *Iltalehdessä* 8.7.1930.

Kertun veljenpoika Osmo I. Kaila muisteli paljon myöhemmin, että Kailojen suvussa oli kuiskailtu Matsonin pelastaneen Kertun viime tipassa ”kyöpelinvuoren rinteiltä”.³³¹ Itse asiassa Kerttu oli naimisiin mennessään vasta 27-vuotias eikä hän ollut lainkaan kohti Kyöpelinvuorta kulkevaa tyyppiä, vaan impulsiivinen, iloinen ja avoin ihminen. Myös avioliitosta tuli harmoninen. Siinä oli alkuvuosina lähes lapsenomaista rakkautta ja myöhemminkin lujaa kiintymystä ja aviopuolisosta huolehtimista.

Matsonit asettuivat asumaan Helsinkiin, jossa Alexille avautui monenlaisia työtehtäviä. Hän oli perustanut oman lehtiyrityksen, *Elämä-lehden*, joka oli luonteeltaan huomattavasti kevyempi kuin *Sininen kirja*. *Sinistä kirjaakin* hän avusti edelleen aina vuoden 1930 loppuun saakka, jolloin lehti lakkasi ilmestymästä. Töitä löytyi myös Iso-Britannian Suomen-lähetystöstä, jossa tarvittiin suomen kieltä taitavaa avustajaa, samoin kuin toimintaansa laajentavasta Suomen viestiyhdistyksestä, eikä Alex suinkaan ollut luopunut kirjallisista tavoitteistaankaan. Uusi romaanikin oli vireillä.

Kun Kerttu-vaimo aika ajoin vieraili Viipurissa muun muassa hoitamassa sairastelevaa Aina-äitiään, yhteyttä pidettiin kirjeiden avulla. Toukokuun lopulla 1931 Englannin lähetystöstä lähti Viipuriin kirje, jossa Alex valitteli yksinäisyyttään. Hän oli työpäivän jälkeen ostanut antikvariaatista seikkailuromaanin ja lukenut sitä kotonaan samoin kuin jonkin kirjoittamansa tekstin oikovedosta ja keittänyt teetä. Helsingissä tuolloin asunut Edith-sisar oli käynyt tervehtimässä, mutta ei viipynyt kauan. Illalla olisi edessä vielä kevätkauden viimeinen keilailta. ”Kyllä kodissamme on hiljaista. Tuntuu merkkilliseltä ajatella

että olen voinut asua siinä niin kauan yksin viime talvena ja keväällä alkamatta höpsii itsekseni”, Alex kirjoitti.³³²

Seuraavan vuoden alussa Helsingistä lähetetyssä kirjeessä Alex kuvailee jälleen yksinäistä oloaan, kun Kerttu oli Viipurissa hoitamas-
sa äitiään ja sairastunutta Ilta-sisartaan: ”Darling Keksa, I miss you very much. The house seems so empty. What a pity! Never mind, old sport, we’ll have a good time when you come.”³³³ Alex oli kirjoitellut Matkailijayhdistyksen esitettä ja käynyt Akateemisessa kirjakaupassa maksamassa ostoksiaan, joihin kuului ulkomaisia aikakauslehtiä ja jokin Kertun toivoma Bonnierin kustannustuote. Jos Kerttu kaipaisi kotimatkalleen matkalukemista, Matson suositteli ostamaan Sulo-Veikko Pekkolan *Kalterijääkäreiden* (1930–1931) toisen osan. Kotimatkaa varten Alexilla oli myös käytännöllisiä neuvoja: ”Toivottavasti uudet villaiset what’s-his-name’it estivät sinua vilustumasta matkalla. Jos kotimatalla on pakkasta, pane kolmet what’s-his-name’it jalkaasi.”

Puolisoiden kirjeenvaihdosta näkyy, että nyt Alexilla ei ollut juuri-
kaan rahahuolia. Erilaisia työtehtäviä riitti. Kotona oli kotiapulainen, Anna-Liisa, joka huolehti taloudenpidosta ja toi aamuisin sanomalehden vuoteen viereen. Kirjeet oli usein kirjoitettu työpaikalta Englannin lähetystöstä, ja iltaisin Alex viihdytti itseään keilaamalla tai seuraamalla jalkapalloa: ”Sitten jalkapalloon. Vaasalaiset pesivät Kiffenin oikein sääliä herättävällä tavalla – ilman Lindgreniäkin, joka oli sairas. 9–0! Kaikki Kiffeniläiset olivat mahdottomia.”³³⁴

Kirjeistä selviää myös, että Matsonin taideasiantuntemusta arvos-
tettiin hänen ystäväpiirissään edelleen. Hän oli ollut keilaamassa tuttavansa Louhoksen kanssa ja he olivat lyöneet vetoa, jonka mukaan hävinnyt saisi tarjota voittajalle viskigrogin:

Louhos hävisi, joten painuimme Kairoon juomaan sen. Hän muutti grogin kuitenkin punssikahviksi, jonka jälkeen kävimme hänen autollaan hänen työmaalla katsomassa miten työmiehet siellä häärivät mestarin poissa ollessa. Hänellä on nimittäin paljon korjaustöitä, joita jatketaan läpi yötä. Punssin maku oli kuitenkin niin makea, että menimme sieltä Lepakkoon syömään suolaista – edelleen Louhoksen laskuun. Nautimme kevyen illallisen – leikkeleitä ja muna Bercy yhden pienen viinakkeen kanssa ja lopuksi lasi madeiraa – joten höyryä ei siitä noussut. – – Paljon väkeä – ei liian hienoa – musiikkia ja innokkaita tanssijoita. Siellä oli Urho Ijäs, joka

kutsui eiliseksi kotiinsa katselemaan erästä vanhaa taulua, jonka hän oli ostanut huutokaupasta sekä laatimaan kirjettä taidekauppiaille Englannissa ja Amerikassa. Niin, kävin Ijäksen kotona tarkastamassa hänen tauluaan, jonka havaitsin sangen hyväksi. Hän oli ostanut useitakin tauluja, mutta tämä oli yliveto ja voi olla hyvinkin arvokas. Rouva tarjosi minulle kahvit pullan kanssa ja Ijäs olisi lisännyt siihen konjakinkin, mutta sanoin ei kiitos, minulla on vielä työtä.³³⁵

Avioliitto Kertun kanssa kesti 42 onnellista vuotta, vaikka sitä aika ajoin koettelivatkin Kertun sairaudet. Säilyneistä kirjeistä voi päätellä, että pariskunnan suhde oli lämmin ja läheinen, myös leikkisä. Jos Alexin ensimmäinen avioliitto oli ollut vaimon teosofiasta ja molempien puolisoiden taiteellisuudesta huolimatta järkiavioliitto, nyt tunteet ja jopa eräänlainen lapsenomaisuus saivat tilaa. Yhdessäolo oli lapsekkaan avointa, pidäkkeetöntä, täynnä suunnitelmia, unelmia ja unia. Asenteet muiden ihmisten suuntaan olivat positiivisia, uteliaita ja tutkivia, eivät kaunaisia tai kateellisia. Myöhemmin, aviomiehen kuoltua, Kerttu muisteli, että Alex oli ollut hyvä aviomies, sängyssäkin. Se oli rempseäpuheisen piispantytären asiantuntijalauseunto.³³⁶ Tuntuu siltä, kuin Kertussa olisi elänyt lapsuudenkotinsa valloisa, kulttuuriystävällinen humanismi ja sama asenne olisi tarttunut Alexiinkin.

Viikkolehti *Elämä*

Ensimmäisen Helsingistä käsin toimitetun *Sinisen kirjan* alkusivuilla oli syksyllä 1928 ilmoitus, joka kertoi, että on ilmestymässä uusi yhden markan viikkolehti *Elämä*.³³⁷ Se oli Alex Matsonin uusi, *Sinistä kirjaa* huomattavasti viihteellisempi lehti. Kertoiko se jotakin kirjailijaparin erimielisyyksistä *Sinisen kirjan* linjan suhteen – tuskin. Ehkäpä Matson tavoitteli *Elämällä* kepeää, ajankohtaisia asioita kommentoivaa uutta *Tuulispäätä*, samantapaista alustaa kuin hänen ensimmäinen kirjoitteluareenansa 1910-luvulla? Lehteä sai tilata osoitteesta Länsiranta 14, joka oli ollut myös *Sinisen kirjan* tilausosoite.

Uuden viikkolehden kolme näytenumeroa julkaistiin vuoden 1928 lopulla. Lehteä kustansi Kustannus Oy Nykyaika ja lehden vastaavaksi toimittajaksi ilmoitettiin Alex Matson. Lehti oli kahdeksansivui-

nen, aluksi nelipalstainen ja seuraavan vuoden helmikuusta lähtien viisipalstainen. Se sisälsi huumoria, pilakuvia, pikku asiatietoja, keskusteluosaston, reseptejä, ”lukujen magiaa”, pieniä kilpatehtäviä, novelleja ja jatkoromaanin.³³⁸ Uusi lehti merkitsi siis *Siniseen kirjaan* verrattuna aimo harppausta kansanomaisempaan ja viihteellisempään suuntaan. *Elämän* ensimmäisessä numerossa Matson kirjoitti lukijoille:

Tämän lehden perustaminen on ollut mielessämme jo kauan, vaikka muut tehtävät ovat estäneet meitä ryhtymästä yritykseen. Maailma on täynnä huvittavia asioita, jos vaivautuu niitä etsimään. Näin asioita on monessakin aikakauslehdessä, mutta aikakauslehti on kuin uunivalkea: ei kukaan voi tyytyä katselemaan, kun joku toinen hoitaa sitä. Luulee aina voivansa itse saada siitä nousemaan vieläkin iloisemman liekin. Sentähden koitukoon se hyväksi tai pahaksi, ryhdymme nyt itse hoitelemaan uunia. ’Elämä’ ei siis aio jäljitellä ketään – paitsi suurta kaimaansa, todellista elämää. Sen pyrkimyksenä on koettaa löytää ja lukijoilleen esittää huvittavia ja mielenkiintoisia elämän puolia. Toivomme, että voimme täyttää tämän tehtävämme lukijoidemme tyydytykseksi.³³⁹

Kyseessä oli siis kaikessa huumoripitoisuudessaankin varsin korkealle tähtäävä ohjelma: lehti pyrki toimimaan elämän tulkkina. Etusijalla oli kuitenkin ajanvietteen tarjoaminen mahdollisimman laajalle lukijakunnalle. Vuoden 1929 alusta lehden alaotsikkona olikin: ”Jokaisen viikkolehti. Tarjoaa leikkiä ja totta, huvia, seikkailua ja tietoa.”

Vuoden 1929 alkupuoliskolla lehden jokaisessa numerossa oli Matsonin ”pääkirjoitus” lehden lukijoille. Niissä pohdittiin humoristiseen sävyyn milloin mitäkin asiaa, mutta tavallisimmin mainostettiin lehteä sen levikin lisäämiseksi. Muutaman kerran esillä olivat vakavatkin asiat, kuten työttömyys, kristinusko, liikennekuolemat ja Pär Lagerqvistin näytelmän ensi-ilta Helsingissä. Vuoden puolivälin jälkeen näitä pääkirjoituksia ei ilmestynyt enää aivan joka viikko, kun lehden toimittaminen Matsonin tekemän ”matkan” – siis Kerttuun tutustumisen ja Suursaarella lomailun – takia muutenkin oli jäänyt suureksi osaksi muiden hoidettavaksi. Nimellisesti Matson kuitenkin toimitti lehteä edelleen, ja vuosien 1929 ja 1930 vaihteessa hänen oli tarkoitus jälleen paneutua aktiivisesti lehden toimittamiseen:

Joulunpyhien jälkeen palasi lehden alkuperäinen toimittaja työhönsä ol-
tuaan sitä ennen puoli vuotta matkoilla. Tämän puolen vuoden aikana
hän on tosin avustanut ”Elämää” lähettämällä silloin tällöin kirjoituksia,
mutta muutoin on hänen suhteensa lehteen ollut vain ’vastaavan’ suh-
de sanan entisessä merkityksessä, toisin sanoen melkein puhtaasti ni-
mellinen. Toivottavasti löytävät lukijakunta ja ’uusi’ toimittaja taas pian
toisensa. – Toimittaja.³⁴⁰

Elämä oli ohjelmansa muutamista korkealentoisista kohdista huoli-
matta ennen kaikkea ajanvietelevä. Se sisälsi runsaasti huvia: kaskuja,
anekdootteja sekä kieli- ja painovirhepoimintoja. Yksi sivu oli omis-
tettu pilakuville, jotka yleensä – kuten lehden muukin aineisto – oli
lainattu anglosaksisista tai ranskalaisista pilalehdistä. Artikkeleita ei
kuitenkaan lainattu aivan sellaisenaan, vaan ne sovitettiin suomalai-
selle lukijakunnalle: ”Meidän menetelmämme näitä pikkuartikkeleita
laatiessamme on lukea maailman lehdistöä, panna merkkeille kaikkea,
mikä meitä itseämme huvittaa tai kiinnostaa, sekä sitten vapaasti ker-
toa se lukijoillemme, niin kuin voisimme sen kertoa ääneen jollekin
tuttavallemme.”³⁴¹

Kotimaistakin aineistoa käytettiin. Piirroksia Matson sai taiteilija-
tuttaviltaan Kosti Meriläiseltä, Hjalmar Löfvingiltä, Alvar Lindiltä ja
nuorelta Yrjö Osolta.

Numero numerolta lehden luonne muuttui entistä kaunokirjalli-
semmaksi. Heinäkuun lopulla 1929 lehti nimittikin itseään ”Suomen
sivistyneistön viikkolehdeksi”. Joka numerossa oli ainakin yksi no-
velli, usein kaksi tai kolmekin. Nimettömämpien kirjoittajien ohella
avustajina oli Matsonin toimittajakaudella useita tunnettuja kirjaili-
joita ja kuvataiteilijoita. Novelleja lehteen kirjoittivat muun muassa
Ilmari Aalto, Albin Ahonen, Heikki Asunta, Kersti Bergroth, Emil
Elenius, Pentti Haanpää, Eva Hirn, Erkki Ilmari, Arvi Kivimaa,
Konrad Lehtimäki, Unto Seppänen ja P. Mustapää. Runoja lehteen
kirjoittivat P. Mustapää ja Larin-Kyösti.

Alex Matsonin päätoimittajakausi *Elämä*-lehdessä kesti vain run-
saan vuoden. Tästäkin ajasta hän oli kolmanneksen erossa varsinais-
esta toimitustyöstä. Lehden novellirikkautta ja kehittymistä kauno-
kirjalliseen suuntaan ei voikaan lukea Matsonin ansioksi, sillä hän
ei vuoden 1929 loppupuoliskolla, jolloin kirjailijoiden määrä leh-
den avustajina oli suurimmillaan, vaikuttanut juuri ollenkaan lehden

sisältöön, kuten hän päätoimittajan paikalta erotessaan itsekin tote-
si.³⁴² Joka tapauksessa *Elämä* tarjosi hänen päätoimittajakaudellaan
areenan yli 30 novellistille, toisaalta aloitteleville kynäilijöille, toisaal-
ta jo teoksia julkaisseille kirjailijoille.

Palattuaan joulun 1929 jälkeen *Elämä*-lehden toimitukseen Matso-
nin oli tarkoitus kehittää lehteä samaan suuntaan, johon se oli kehit-
tynyt vuoden 1929 alkupuoliskolla. Ilmeisesti Matsonin ja joidenkin
muiden lehteä lähellä olleiden henkilöiden välille syntyi kuitenkin
erimielisyyksiä. Tämä näkyy siinä, että vuoden 1930 seitsemännessä
numerossa nimimerkki ”Risto-Setä” nimitti pakinassaan päätoimitta-
jaa aasiksi osoittaakseen, että tämä ei lue artikkeleita ennen niiden
julkaisemista.³⁴³ Pakinan alle Matson oli tehnyt oman lisäyksensä:
”Kaikki pötyä! Ja vielä minustakin, että olen aasi. Risto-sedälle tulee
tästä asiaa minun työhuoneeseeni, sitten nähdään kumpi meistä on
enemmän mussolinimainen.”³⁴⁴

Vaikka *Elämä* on nykyään kutakin täydellisesti hävinnyt kirjastoisi-
ta ja arkistoistakin, aikanaan siihen ja Matsonin kirjoittamiin ”Yksin-
kertaisen miehen” pakinoihin kiinnitettiin jonkin verran huomiota
julkisuudessakin. *Kymenlaakson Sanomien* pakinoitsija Vihtori esi-
merkiksi mainitsi palstallaan Alex Matsonin ”pirtään viikkolehden”
ja siinä olevan ”Yksinkertaisen miehen” pakinan, jossa kommentoi-
ttiin hallituksen kotimaisuuskampanjaa: ”Ostakaa kotimaisia tuotteita,
sillä siten jää maahamme rahaa, millä valtioneuvosto voi tilata
ulkomailta moottoritykkiveneitä.” Kun yksinkertainen mies kuulee
valtion selityksen, jonka mukaan veneet aiotaan maksaa sakkorahois-
ta, hän oikaisee vitsinsä: ”Ostakaa virolaista ja avustakaa Suomen lai-
vasto.”³⁴⁵

Ehkäpä Matsonin mielessä oli kangastellut parin vuosikymmenen
takainen *Tuulispään* aika ja sen kotimaan tapahtumia hauskasti ja
pilaillen kommentoivat kirjoitukset. Aika oli kuitenkin toinen. *Elämä*
ei lyönyt leiville, ja tuskin se viihteellisine painotuksineen tyydytti
muutenkaan Matsonia.

Matsonin jäähyväiskirjoitus lehden lukijoille ilmestyi maaliskuussa
1930, ja samalla lehden vastaavaksi toimittajaksi tuli R. Vilkuna.
Matson siirtyi toimittamaan Suomen Vientiyhdistyksen julkaisemaan
englanninkielistä *Finnish Trade Review* -lehteä, jonka ensimmäinen
numero ilmestyi maaliskuussa 1930. Uusi lehti tarjosi Matsonin elä-

mälle taloudellisesti huomattavasti varmemman pohjan kuin *Elämä* oli tehnyt.

Kauppa se on, joka kannattaa

1930-luvun alku oli taloudellisessa mielessä Matsonin elämän huolettominta aikaa. Hän puhui englantia toisena ellei ensimmäisenä äidinkielenään, ja ruotsin ja saksan kieletkin hän hallitsi. Kielitaito oli nyt käypää valuuttaa.

Ensimmäiset kielitaidon tarjoamat kontaktinsa liike-elämään Matson oli saanut jo ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä pian Suomeen asetuttuaan. Suomen Matkailijayhdistys oli tuolloin palkannut Matsonin järjestelmään ja hoitamaan ulkomailta tulevien harrastajakalastajien majoittumista ja kalastusta Oulujoella, yhdellä sen ajan tunnetuimmista lohenkalastusvesistä.³⁴⁶

Oulujärven pohjoispuolella Vaalassa oli käynyt jo 1800-luvun lopulla englantilaisia urheilukalastajia, joita paikkakunnalla kutsuttiin ”lohiloordeiksi”. Uuden vuosisadan alussa yksi heidän majapaikoistaan oli Uutelan maalaistalo, lähellä Oulujoen niskaa. Uutela siirtyi vuonna 1912 Suomen Matkailijayhdistyksen haltuun ja vuotta myöhemmin Matson palkattiin Uutelaan englantilaisten yhdyshenkilöksi. *Matkailulehti* kirjoitti:

Vaalassa oli yhdistyksen vaatimattomassa Uutela-nimisessä kalastajakodissa heinä- ja elokuussa verrattain runsaasti vieraita. Vaalan alkupe-
räiset olot ja Oulujoella rehoittava ryöstökalastus eivät kuitenkaan olleet Uutelan ylläpidolla eikä Suomen Höyrylaivaosakeyhtiön Vaalaan perustamalla hotellilakkaan poistetut. Eivät kuitenkaan englantilaiset urheilukalastajat Oulujoen kalastusaloja kiittäneet. Yhdistyksen tilapäinen Vaalan asiamies, taiteilija Alex Matson, kyllä koetti parastaan Uutelan taloutta ja urheilukalastajien tarpeita silmällä pitäen, mutta paljon vielä puuttuu ennen kuin paikallisolot ja Uutelakin saadaan tavallisia vaatimuksia vastaaviksi.³⁴⁷

Matson muisteli itse Vaalan aikaansa puoli vuosisataa myöhemmin. Kesävieraat olivat olleet korkean tason ulkomaalaisia turisteja, herrasväkeä. Vaalassa lomaili ja kalasti tuolloin muun muassa Kruppin teh-

taiden osaomistaja Bertha Krupp – nainen, jonka mukaan nimettiin yksi ensimmäisen maailmansodan kuuluisimmista aseista, ”Paksu Bertta”. Vaalassa kävi myös uusiseelantilaisen teeplantaasin omistajia, rikkaita skotteja ja norjalaisia. Matson jatkoi tavallaan siitä, mihin oli jo tottunut laivamatkoillaan: komensi keittiöhenkilökuntaa, puututti sisäkön tyylikkääseen mustaan leninkiin ja valkoiseen esiliinaan, neuvoi keskieurooppalaiseen makuun sopivien aterioiden valmistamisessa ja opetti kohteliaisuutta. ”Meillä oli lohta tarjolla monella tavalla, neljä arteriaa päivittäin ja kello neljän tee”, hän muisteli.³⁴⁸

Matsonin ensimmäinen pistäytyminen liike-elämän pariin jäi ilmeisesti muutaman kesäkuukauden mittaiseksi. 1930-luvun alussa liike-elämä kuitenkin tempasi hänet vahvasti mukaansa. Pirkkalaiskirjailijoiden haastattelussa vuonna 1970 Matson kertoi kyllästyneensä 1920-luvun lopulla käännöstöihin: ”Lähdin Suursaareen, otin avioeron, tulin Helsinkiin”. Siinä on lyhyesti tiivistettynä näiden vuosien suuri elämänmuutos.

Helsingissä Matson pääsi heti Suomen vientiyhdistyksen palvelukseen toimittamaan vastaperustettua englanninkielistä *Finnish Trade Review* -lehteä. *Finnish Trade Review* oli ulkomaille suunnattu laajajakko tiedotuslehti, joka ilmestyi neljästi vuodessa koko 1930-luvun ajan. Lehden päätoimittaja oli alkuun Suomen Liikemiesten Kauppaopiston opettaja maisteri Eino Jauri, ja Matson oli toimitussihteeri. Vuoden 1931 alusta lehden toimitus järjestettiin kuitenkin uudelleen. Matson, joka siihen asti oli vastannut vain lehden kieliasusta, tuli lehden varsinaiseksi toimittajaksi.³⁴⁹ Hänet on merkitty lehden toimittajaksi vielä vuoden 1935 kahteen ensimmäiseen numeroon.

Välillä töistä ja palkasta aiheutui erimielisyyksiä. Vientiyhdistyksen toimitusjohtaja Jaakko Kahma teetätti Matsonilla töitä, jotka eivät Matsonin mielestä kuuluneet hänelle. Syksyllä 1933 Matson tuli sanoneeksi esimiehelleen, että hän aikoo jättää työn seuraavassa vuodenvaihteessa. Kahma kuitenkin suostutteli hänet jäämään lupaamalla parempia työehtoja ja monipuolisempaa työtä. Itse asiassa Matson itsekin oli halukas jäämään, kuten näkyy hänen päivämerkinnästään: ”Älä päätä vielä mitään. Ja todellakin kun ajattelen, että olen pian kyntäni ja suomen kielen taidostani riippuva, tuntuu turvattomalta ja oudolta, kaikkea muuta kuin itsestään selvältä, että olen selviytyvä.”³⁵⁰

Eino Jauri, joka oli edeltänyt ja myös seurasi Matsonia lehden toi-



1930-luvun alkupuoli oli Matsoneille taloudellisesti ja muutenkin huolellista aikaa. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

mittajana, on korostanut, että julkaisu teki tunnetuksi paitsi Suomen vientiteollisuutta myös suomalaista kulttuuria.³⁵¹ Jonkin verran lehdessä esiteltiin kaupan ja teollisuuden ohella myös kulttuuria – savi- ja lasiteollisuutta, taidekäsityötä ja lasitaidetta. Varsinaisen korkeakulttuurin osuus ainakin Matsonin toimittajakaudella jäi kuitenkin suhteellisen vähäiseksi. Valtaosan lehden sisällöstä veivät kat-

saukset suomalaisen talouselämän ajankohtaisiin näkymiin, suurten vientiyritysten esittelyt sekä yrityskohtaiset mainokset.

Toinen elinkeinoelämän kasvava ala, jolla Matsonin kielitaitoa tarvittiin, oli matkailu. Suomessa aloitettiin 1930-luvulla uudenlainen matkailumarkkinointi. Asia katsottiin tärkeäksi, kun naapurimaissaakin oli herätty mainostamaan omaa maata ei vain matkailumaana vaan myös kauppakumppanina. Suomen kuvaa myytiin ulkomaille ja Suomeen toivottiin paitsi ulkomaisia matkailijoita myös ulkomaisia liikekumppaneita. Ajateltiin, että matkailun kehittämiseksi olisi ensin tehtävä Suomea tunnetuksi eikä niinkään myytävä yksittäisiä suomalaisia matkakohteita.

Vuonna 1930 perustettiin Suomen Matkat ry, joka sääntöjensä mukaan harjoitti mahdollisimman tehokasta propagandaa – sana ei ollut vielä samalla tavoin rasittunut kuin sotien jälkeen – viemällä ulkomaille tietoa Suomen nähtävyyksistä sekä taiteellisista ja tieteellisistä saavutuksista.³⁵² Tässä työssä Alex Matsonilla oli oma tärkeä tehtävänsä. 1930-luvun jälkipuoliskolla ilmestyi useita englanninkielisiä matkailujulkaisuja Suomesta hänen englannintamanaan ja muutamissa julkaisuissa Matson oli itsekin kirjoittajana. Tästäkin työstä Matson sai kunnollisen rahallisen korvauksen.

1930-luvun alussa ilmestyi Matsonin toimittama laaja värikuvitettu teos *Helsinki – Helsingfors* (1931), jossa toimeksiantajana oli Suomen Matkat. Suomen Matkailijayhdistyksen Mikkelin osasto julkaisi lehtisen ”Mikkeli, kaunis sisämaan matkailupaikka Suomessa”. Kolmikielisen esitteen englanninnoksen laati Matson. Samoin hän toimitti 32-sivuisen lehtisen *Helsinki, The White City of the North*. (1931) ja matkailuesitteen *Finland for Holidays* (1933).

Matkailupropagandajulkaisuja ilmestyi 1930-luvun kuluessa tiheään tahtiin. *Travel Routes in Finland* (1931) selosti matkailureittejä ja sen jatkoksi ilmestyi kevyemmin kirjoitettu *Summer Tours in Finland* (1934). *Finland for Holidays* -julkaisusta otettiin jopa toinen painos (1933, 1934). Laivayhtiöiden kustantamana ilmestyi *Finland, through the Labyrinth of Lakes* (1934). Kaikki nämä julkaisut olivat Alex Matsonin kirjoittamia tai toimittamia.³⁵³ Helsingin kaupungin tunnetuksi tekemiseksi ulkomaille *Suomen Kuvalehti* järjesti palkintokilpailun, jonka voittajaa ratkomassa istui vuonna 1930 ministereitä ja päätoimittajia. Parhaaksi ehdotukseksi valittiin ”Pohjolan valkea kaupunki”.³⁵⁴



Kerttu ja Alex viettävät ystäviensä parissa ulkoilupäivää huhtikuussa 1932 Rastbölen tilalla Vuosaaressa. Luonnonläheisine, merellisine ympäristöineen Vuosaari oli vielä 1930-luvulla helsinkiläisten suosima retkeily- ja lomailukohde. Helsingistä sinne pääsi jopa höyrylaivalla aamuin ja illoin. Tässä juhlietaan ilmeisesti muutaman päivän päässä olevaa kieltoain kumoamista. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

Osa Matsonin matkailuun liittyneistä kirjoituksista ilmestyi vähän myöhemmin, jolloin hän oli jo siirtynyt matkailualalta muihin tehtäviin. Vuonna 1936 ilmestyi Englannissa Pohjoismaita kuvaileva matkaopas *Guide to Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, jonka Suomea esittelevän osuuden Matson oli kirjoittanut Suomen Matkojen toimeksiannosta. *Suomen matkailu* -lehden mukaan Matsonin artikkeli oli kirjan parhaita.³⁵⁵

Lontoossa samana vuonna ilmestynyt teos *1936 ... on the Continent. The Entertaining Travel Annual*³⁵⁶ oli uudentyypinen matkakirja, jossa 26 kirjailijaa kuvasi Euroopan eri maita ja niiden elämää. Suomea koskevan osuuden oli kirjoittanut Matson: ”Kirjoittaja antaa täyden arvon maamme omalaatuisuudelle ja kansan erityisluonteelle ja pitäisi olojemme ja elämämme hänen kuvaamaan tosiaankin herättää ulkomaalaisessa harkitsevaa huomiota. Tyyli on joustavaa ja sisältö joskus huvittavaakin.”³⁵⁷

Matson kuvaili Suomea myös seuraavana vuonna ilmestyneessä yli tuhatsivuisessa teoksessa *1937 in Europe* (1937). Teoksen pääpaino oli siinä, mitä matkailija koki kussakin maassa, eikä pelkässä nähtävyyksien ja historian esittelyssä. Matsonin artikkeli oli hauska ja kirjoitettu ja sisältörikas. *Svenska Pressenin* arvostelija esitti kuitenkin myös kritiikkiä. Vaikka tarkoitus oli teoksen hengen mukaisesti kertoa suomalaisten arjesta, Matson ei maininnut mitään maan kaksikielisyydestä. Kaikki paikannimetkin olivat suomeksi: ”Suurkirkko Church” ja ”Hiekkaranta” eivät kertoneet paljontaan turistille.³⁵⁸ Vielä ennen talvisotaa ilmestyi laaja, 289-sivuinen *Guide of Finland*, jonka Matson oli toimittanut yhdessä R. Bosleyn kanssa.³⁵⁹ Näin Matsonin miltei pääasiallinen työ oli vuosikymmenen verran Suomen markkinointi ulkomaalaisille.

1930-luvun alkupuolella Matsonin rahakkaiden ansiotöiden lomaan mahtui myös eräs kaunokirjallinen käännöstyö. Kerttu muisteli myöhemmin, miten hän oli kirjoittanut liuskoja liuskojen jälkeen puhtaaksi Alexin kääntäessä pikavauhtia Sillanpään *Hurskasta kurjuutta* englanniksi. Työ kesti vain kuukauden, ja sen jälkeen Alex otti kolme virkaansa Helsingissä takaisin: aamuisin hän työskenteli lähetystössä, päivällä vientiyhdistyksessä ja illalla hän käänsi asiategstejä englanniksi.³⁶⁰

Kolmannen leipäpuun Suomen vientiyhdistyksen ja Suomen Matsojen ohella Matsonille tarjosi 1930-luvun alun vuosina Englannin Helsingin-lähetystö, jonne hänet pestattiin kääntäjäksi.³⁶¹ Hän työskenteli lähetystössä Pohjoisranta 4:ssä aamupäivisin ja laati päivän suomalaisista lehdistä englanninkielisen katsauksen.

Vienti- ja matkailualan sekä lähetystön tehtävissä toimiessaan Matson joutui usein toimimaan Suomeen tulleiden ulkomaalaisten toimittajien tai liikemiesten oppaana ja tulkkina. Vuodenvaihteessa 1932–1933 Matsonia työllisti ”British Week – Englantilainen viikko”, joka esitteli suomalaisille erilaisia aspekteja englantilaisesta elämästä, muitakin kuin kaupallisia.³⁶²

Matson oli mukana myös, kun Viipuriin saapui kesällä 1933 vierailulle englantilaisia sanomalehti- ja matkatoimistomiehiä. Vierasjoukko oli edustava. Siihen kuului kymmenkunta eri uutistoimistojen ja matkatoimistojen edustajaa sekä nimekkäitä lontoolaisia lehtimiehiä. Vieraiden joukossa oli esimerkiksi *Daily Telegraph* ja *Sunday Times*

-lehtiä edustanut herra Georg W. Bishop, joka *Karjala*-lehden selostuksen mukaan oli kiinnostunut suomalaisesta taiteesta ja kirjallisuudesta. Syksyllä hän kuulemma saisi arvosteltavakseen *Nuorena nukkuneen* englanninnoksen. Bishop itse totesi lehden haastattelussa kohteliaasti, että ”Alex Matson on varsin viisas mies”.³⁶³

Vieraat tutustuivat Viipurin ja sen ympäristön nähtävyyksiin, ja kun kaupunki tarjosi heille Pyöreässä Tornissa lounaan, vieraat ihasuivat niin vanhan torniravintolan historialliseen henkeen kuin erinomaiseen keittiöönkin. Kaupunginjohtaja Arno Thuneberg – myöhempi Tuurna – toivotti vieraat tervetulleiksi ja Matsonin lanko, liikemies ja konsuli Peter Starckjohann piti hauskan puheen kertoen ensimmäisestä Suomeen saapuneesta matkailijasta. Hän oli ollut piispa Henrik, joka oli saapunut Kupittaalalle kastamaan suomalaisia. Kun piispa oli käynyt vieraisilla suomalaisen Lallin kotona, jossa paikalla oli ollut vain tämän rouva, Lalli oli tappanut piispan. Konsuli kuitenkin vakuutti vieraille, että tavat olivat sittemmin muuttuneet ja vieraat voisivat jatkaa Suomen-matkaansa turvallisin mielin.³⁶⁴

Alexin ja tuoreen aviovaimon Kertun muutamat säilyneet kirjeet tarkentavat kuvaa pariskunnan 1930-luvun alun kiireisistä arkipäivistä ja tuovat niihin inhimillistä eloa. Keväällä 1931 Kerttu on ilmeisesti ollut lapsuudenkodissaan Viipurissa huolehtimassa vanhemmistaan ja varsinkin sairastelevasta äidistään. Lähetystön kirjoituskoneella Alex naputteli tuoreen aviomiehen viestejään Viipuriin: ”Darling, Tididihump, kun täytyy olla vielä yhden illan yksin.”³⁶⁵ Kertun ollessa Viipurissa Alex eli tavallaan poikamieselämää Helsingissä. Tammi-kuussa 1932 hän oli mennyt lähetystöön todetakseen vain, ettei se sinä päivänä ollutkaan auki. Päivä kului kotona, jossa ”Simson” – ilmeisesti kotiapulainen, josta tiedetään vain etunimi Anna Liisa – keitti iltaruuaksi munan ja sai sen jälkeen lähteä kotiinsa. Matsonin 1930-luvun alkupuolen kirjeissä Kerttu on ”Keksan” ja kirjoittaja ”Papan”, ”Papsu” tai välillä vain Alec. Kirjeet antavat kuvan taloudellisesta ja muutenkin huolettomasta elämästä.

Alexin Edith-sisar oli muuttanut Hullista Helsinkiin. Tarkkoja tietoja hänen toimistaan ja liikkeistään Suomessa ei ole, mutta Helsingin puhelinluetteloiden mukaan hän joka tapauksessa asui koko 1930-luvun alkupuolen Helsingissä ensin Runeberginkadulla, sitten Museokadulla. Puhelinluetteloon hänen ammatikseen merkittiin kir-



Alex Matsonin sisaret Annie Starckjohann ja Edith Matson. Edellinen eli Viipurissa, jälkimmäinen toimi erilaisissa tiedotustehtävissä Helsingissä lähes koko 1930-luvun ajan. SLS:n arkisto, SLSA 1312.

jeenvaihtaja.³⁶⁶ 1930-luvulla Alex piti edelleen yllä yhteyksiä kaikkiin sisaruksiinsa: Anniehen Viipuriin, Helsingissä asuneeseen Edithiin ja Idaan Hulliin. Isään, joka palasi Englannista Judith-vaimonsa kanssa Koivistolle, välit olivat etäisemmät.

Ida-sisar, joka asui edelleen Hullissa, tuntuu olleen Alexille varsin läheinen. Kirjeessään vuodelta 1931 Ida kertoo Alexille lukemastaan kirjallisuudesta, joka ei tasoltaan ollut yhtä laadukasta kuin Alexin lukema. Hän onnitteli veljeään siitä, että tämä oli löytänyt työpaikan Englannin lähetystöstä nyt ”kun koko Eurooppa on vaikeuksissa” – työpaikka merkitsi leipää ja voita. Ida kyseli, onko lähetystö varma työpaikka, vaikka totesikin saman tien, että varmoista työpaikoista oli nykyisin vaikea puhua. Hänellä itsellään oli kuitenkin hyvä työpaikka, ja hän oli avustanut sisarusten isääkin taloudellisesti.³⁶⁷

Näinä vuosina Matsonin elämään kuului vaimon ollessa Viipurissa ikään kuin itsestäänselvyytenä käytännön asioista huolehtiva koti-apulainen. Syksyllä 1932 Kerttu oli jälleen Viipurissa ja Matson kirjoittaa: ”Elämä on vähän ikävää ja vähän epätodellista. En muistanut antaa Anna-Liisalle rahaa siltä varalta että hänen olisi pitänyt mennä torille, mutta kaipa hän ennättää ostaa jotakin päivälliseksi myöhemminkin. Asemalta painuin eilen kotiin, keitin kahvia, luin ja tein vähän työtä. – – Hassulta tuntui järjestää syvässä hiljaisuudessa maatamenonsa. Yöllä herätessä tuntui vielä hassummalta. Mutta tulipa nukutuksi ja Anna-Liisa muisti tuoda lehden 20 minuuttia ennen kahdeksaa. – – On se hassua kun pitäisi olla aina yhdessä, mutta sellainen taitaakin olla oikea avioliitto, jossa kaksi muuttuvat yhdeksi. Niinpä tunnen itseni nyt puolikkaaksi.”³⁶⁸

Kirjeen alku oli jälleen kirjoitettu lähetystössä, lähetystön kirjoituskoneella. Loppu on kirjoitettu käsin: ”Nyt olen syönyt – kyljys ja viili, josta pyydän lausua ’Kiitos ruuasta’. Ja nyt A-L saa lähteä viemään tämän postiin. Sain rahat Finnish-Britishiltä, niin että jos tahdot jotakin niin ilmoita vain Papsulle.” Viimeiseksi Matson kirjoittaa: ”Rakastan sinua rajusti. Pidä hauskaa siellä. Laita Ilta ja äitisi terveeksi. Sano heille paljon terveisiä minulta. Suutelen Sinua, oma rakas vaimoni.”³⁶⁹ Ilta oli Kertun ainoa sisar, Kerttua 15 vuotta vanhempi.

Kerttu oli syyskuun lopulla palaamassa Viipurista, ja Alex suunnitelti parin viikonlopun ohjelmaa. Hän pohti kirjeessään, että sunnun-

taina he voisivat käydä katsomassa Helsingin maratonia ja sen jälkeen pesäpalloa Hesperian puistossa. Kertulle lähti myös rahaa:

Lähetän tämän mukana kaksisataa markkaa ettet jää ankkuriin sinne. Ole ystävällinen alkuasukkaille äläkä ole huomaavinas heidän pukuasuun. He oppivat toivottavasti paljon tästä vierailustasi, älykkäimmät heistä ainakin. – Katso että Ilta lepää tarpeeksi – oikein vuoteessa, ja hoida äitiäsi. Sano heille oikein paljon terveisiä papsulta. Lauantaina kai tulet kotiin, eiks nii?³⁷⁰

Matson oli kiinnostunut urheilusta, vaikka ei ollutkaan ruumiinrakenteeltaan erityisen vahva. Hänen omasta mielestään nuorena sairastettu tuberkuloosi oli jättänyt häneen jälkensä. Joka tapauksessa Matson pyrki hoitamaan kuntoaan mahdollisuuksien mukaan. Hän käveli paljon ja voimisteli kotioloissa. Nyt hän alkoi harrastaa keilailua, mikä tuntui sopivan hänen senhetkiseen liikemiesarkeensakin hyvin. Hän kehittyi keilaajana niin pitkälle, että hänen nimensä esiintyi lehtien urheilusivulla 1930-luvun alkupuoliskolla. Hän jopa teki seuransa, helsinkiläisen Viiskulman Keilaajien piste-ennätyksen.³⁷¹ Sano-malehtimiesten valtakunnallisissa keilailukilpailuissa hän voitti keran henkilökohtaisena kiertopalkintona olleen Suomen Tupakka Oy:n maljan.³⁷²

Kun Matson vuosikymmenen puolivälissä muutti Helsingistä Turkuun, *Keilaaja*-lehti onnitteli häntä hänen 50-vuotispäivänään. Merkkipäiväkirjoituksen mukaan Matson oli Helsingissä asuessaan ollut innokas ja hyvä keilaaja. Vuonna 1933 hän oli voittanut Helsingin B-mestaruuden ja seuraavana vuonna noussut keilaajien A-luokkaan. *Keilaaja*-lehdessä toivottiin, että Matson ryhtyisi mielityöhönsä uudelleen Turun radoilla, vaikkapa edessä olevia maailmanmestaruuskisoja ajatellen.³⁷³

Keilaradoille Matson ei Turussa palannut, mutta kilpailuhenkisyytään hän toteutti toisella tapaa. Kohta 50-vuotispäivien jälkeen sanomalehdistä oli luettavissa, että Alex Matson oli voittanut ensimmäisen palkinnon Turun Kameroiden syysnäyttelyssä valokuvallaan ”Merimaisema” sekä kolmannen palkinnon kuvallaan ”Sumuinen aamu”.³⁷⁴ Kuvataiteilija haki uutta välinettä kertoakseen, mitä näki maisemassa.

Kilpailun ja leikin ilmapiiri kiehtoi Matsonia loppuun asti. Vielä elämänsä viimeisinä vuosina hän suuntasi Tampereella vastaraken-

nettuun jäähalliin katsomaan jääkiekko-otteluita, ja kun televisiosta tuli Suomen jääkiekkomaajoukkueen pelejä, hänen oli välttämättä nähtävä ne.

Kun Matson 1930-luvun alkupuolella teki rinnakkain kahta työtä, hänellä oli – kuten hän myöhemmin kehaisi – suuremmat tulot kuin Kerttu-vaimon isällä Viipurin piispalla. Lisäksi iltaisin jäi aikaa kirjoittaa omia töitä. Vuonna 1935 hän oli kuitenkin jo kyllästynyt vientiyhdistyksen lehtityöhön ja rahantuloon: ”En viitsinyt enää kulkea raitiotievaunussa vaan vihelsin taksin, ja milloin vain voimme mennä ravintolaan syömään. Ajattelin mennä maalle ja alkaa itse kirjoittaa, mutta eihän siitä mitään tullut, rahat loppuivat ja taas oli otettava käännöstyötä.”³⁷⁵

Rinnakkaisten töiden teko jatkui neljän vuoden ajan. Sitten Alex väsyi, jätti kaikki työnsä ja Matsonit muuttivat Nummelle.³⁷⁶ Ajasta Nummen Ävikissä, Kailan perheen ja Kertun lapsuuden kesähuvilassa, tiedetään hyvin vähän. Matsoneiden valokuva-albumeiden perusteella Alex ja Kerttu ovat asuneet Ävikissä ainakin jo talvella 1935 ja viiptyneet siellä vuoden 1936 syksyyn.

Ävik sijaitsi Mäntsälän kartanon mailla, Valkerpyyn järven pohjoispuolella polveilevan Härkäjoen rannassa. Erkki Kailan perhe oli viettänyt kesänsä tässä viiden huoneen ja keittiön kesäasunnossa 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä 1920-luvulle saakka. Kun Mäntsälän kartanon maille ja rakennuksiin sijoitettiin vuonna 1930 Uudenmaan maatalouskoulu, huvilakin siirtyi maatalouskoulun käyttöön. Maamieskoulu siirrettiin kuitenkin jo 1934 Vihtiin ja Ävikin huvila jäi jälleen kesäasunnoksi. *Uuteen Suomeen* ilmestyi kesäkuussa 1934 ilmoitus: ”Kesähuvila käsittäen 5 huonetta ja keittiön kalustettuna ja saunan, kauniilla paikalla joen rannalla annetaan vuokralle heinäkuun ajaksi halvalla.” Matsonit tarttuivat ilmeisesti heti tilaisuuteen.

Perhealbumin kuvien perusteella Matsonit nauttivat maalaiselämästä ja myös osallistumisesta lähiseudun asukkaiden elämään. Kerttu järjesti lähiseudun lapsillekin ohjelmaa: unikeon päivänä 1936 tusinan verran lapsia kokoontui huvilan puutarhaan karnevaaliasuihin pukeutuneina. Kuvat osoittavat, että Matsonit ovat pitäneet kanoja ja kasvattaneet huvilansa kasvimaalla vihanneksia. He olivat hankinneet saksanpaimenkoiran, ilmeisesti turvaksi maaseudun yksinäisyydessä. Kuvissa liikutaan kyläteillä, peltomaisemissa, soudellaan joella



Alex ja Kerttu Matson kesällä 1935 Nummen pitäjän Ävikissa, Kertun isän arkkipiispa Erkki Kailan entisellä kesäasunnolla, polveilevan Härkäjoen rannalla. Kerttu palasi nyt lapsuutensa kesämaisemiin. Maaseudun yksinäisyydessä turvaksi oli hankittu saksanpaimenkoira. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

ja järvellä, kalastetaan, nostetaan hangolla heinää heinäkärriyltä laatoon ja vietetään kahvihetkeä peltotöiden lomassa sekä ruokitaan kilejä. Kameran käyttäjällä on ollut esteettistä silmää: kuviin on pyritty tallentamaan pilvimuodostelmia, jokimaisemia, pilvien heijastumista vedestä, valon ja varjon vaihtelua, sateenkaaria.

Mäntsälän kartanon omisti 1920-luvun lopulta lähtien Arvo Mela, ja Matsonit pitivät kartanoon tiiviitä yhteyksiä. Talvella käytiin hiihtämässä kartanonväen kanssa tai oltiin talvikalassa Valkerpyyn järvellä, kesällä pelattiin tennistä kartanon puistoon rakennetulla tenniskentällä, jolta Matsoneiden kotialbumiin tallentui kuva ”voittaja Kertusta”.

Maallemuuton taustalla oli halu irtautua kaupungin hektisestä ilmapiiristä. Maalla eläminen oli myös halvempaa kuin kaupungissa. Pitempään asumiseen olosuhteet olivat Ävikissa kuitenkin vaikeat. Kerttu muisteli vuosikymmeniä myöhemmin, miten rotat vaelsivat huvilan nurkissa.³⁷⁷ Asuminen Nummella jäi kahden talven ja kahden kesän mittaiseksi.

Talvella 1935 Kertun isä Erkki Kaila oli valittu Suomen arkkipiispaksi ja hän muutti vaimonsa kanssa Viipurista Turkuun piispantaloon. Seuraavan vuoden lopulla saatiin tyrmistyttävä diagnoosi Kertun äidin Ainan uusista terveyshuolista: syöpä. Asiaa ei voinut enää auttaa, vaan potilas sairasti kotonaan ja Kerttu saapui ammattilaisena hoitamaan häntä. Äiti kuoli vapunpäivänä 1937. Vajaata kuukautta myöhemmin arkkipiispa täytti 70 vuotta. Puolison kuolema mäsensi häntä syvästi, hän kääntyi sisäänpäin ja viipyi menneisyydessä. Kerttu oli ensimmäisenä pannut merkille tämän muutoksen. Hän oli Alexin kanssa jäänyt äidin kuoleman jälkeen Turkuun pitämään huolta kodista. Näin Alex ja Kerttu asuivat viimeiset talvisotaa edeltävät vuodet arkkipiispan talossa.³⁷⁸

Kertun myöhemmän muistikuvan mukaan Alex oli pappilaympäristössä onneton ja Turun aika oli hänelle kuollutta aikaa.³⁷⁹ Yli 50-vuotias vävypoika eli toisten nurkissa ja joutui mukautumaan toisten elämänrytmiin. Usein hän istui pitkään ongella Aurajoen rannassa, sataman läheisyydessä. Pientä vaihtelua toimituksiin päiviin antoi se, että Matson pääsi antamaan englannin kielen opetusta turkulaiselle herrasväelle. Hänen yksityisoppilaitaan olivat muun muassa Turun yliopiston rehtori Einar W. Juva, Turun ja Porin läänin maaherra Wilho Kyttä ja Turun varuskunnan päällikkö eversti Väinö Polttila.³⁸⁰

Ulkopuolisista Matsoneiden elämä arkkipiispan talossa ei näyttänyt mitenkään puuduttavalta. Alkukesästä 1937 *Keskisuomalaisen* pakinoitsija Urmakka tapasi Matsonit käydessään talossa. Presidentti Kyösti Kallio oli juuri vierailulla Turussa ja kävi tervehtimässä myös 70 vuotta täyttävää arkkipiispa Kailaa:

Tietysti kaupunki oli lippumerenä Kyösti Kallion kyläilyn vuoksi. Auto ohjattiin Kareksen ”murheen kryynin” Hospitz Bethelin pihalle ja arkkipiispan juhlijat kävivät vaihtamaan pukujaan kristilliseen hotelliin. Me kiirehdimme jo ennakoon Arkkipiispalaan, sillä tiesimme, että siellä olivat juhlamenot käynnissä. Vastassa oli arkkipiispan vävy, kirjailija Matson ja hänen herttainen rouvansa sekä päivänsankarin muu perhe, joka otti ”neekerin” ystävällisesti vastaan. Tietysti vastaanottajain joukossa oli arkkipiispan journalistipoikakin, joka siskojensa kanssa piti lehtimiesten viihtyisyydestä hyvää huolta, näyttäen lähetystöjen käyntien välissä kauniin piispalan erikoisuuksia. Sopivassa välissä ystävällinen arkkipiispakin vaihtoi muutamia sanoja lehtimiesten kanssa.³⁸¹



Kerttu Matsonin veljentyttären Aina Santa Kaarina Kailan kastetilaisuus järjestettiin arkkipiispan talossa alkukesästä 1937. Lapsi sai ensimmäisen etunimensä vähän aikaisemmin kuolleen isoäitinsä mukaan. Kerttu (oikealla) oli lapsen sylimummi, vasemmalla arkkipiispa Erkki Kaila, oven-suussa Alex Matson. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

Vahvimmin Turussa Matsonia veti puoleensa kirjallinen maailma. Hän oli mukana V. A. Koskenniemen kuuluisassa kirjallisessa piirissä, joka keräsi yhteen turkulaisia kirjailijoita ja kirjallisuuden harrastajia. Kun piiri juhli kymmenvuotista toimintaansa talvella 1938, Matson oli mukana, kuten *Uuden Auran* julkaisemasta joukkokuvasta näky.³⁸²

Ernestine Evans

Matsonin kääntäjänura oli alkanut Lontoosta ja henkilökohtaisista kosketuksista sikäläisiin kirjallisuusihmisiin. Viimeistään 1930-luvulla syntyi tärkeä linkki myös Yhdysvaltoihin, kun Matson tapasi Ernestine Evansin. Evans oli Matsonin ikätoveri, syntynyt vuonna 1889. Hän oli opiskellut Chicagon yliopistossa englannin kieltä, taloustiedettä ja journalistiikkaa ja toiminut sen jälkeen toimittajana eri lehdissä. *New York Tribunen* Moskovan kirjeenvaihtajana hän oli esimerkiksi raportoinut paikan päältä Venäjän vallankumouksesta. 1920-luvulla hän liikkui freelance-lehtinaisena Euroopassa ja Yhdys-

valloissa, julkaisi kirjoja, toimi kirjallisuusagenttina ja avusti vapaana toimittajana useita amerikkalaislehtiä kirjoittaen Euroopan poliittisesta ilmastosta ja naisasialiikkeestä.³⁸³

Ernestine Evansin Venäjä-kiinnostusta selittää osaltaan se, että hänen silloinen aviomiehensä Kenneth Durant johti 1920-luvulla Neuvostoliiton uutistoimiston (Telegraph Agency of Soviet, TASS) Yhdysvaltojen toimistoa. Parin yhteiseen tuttavapiiriin kuului myös muun muassa radikaali toimittaja ja Venäjän-kävijä John Reed. 1920-luvun lopulla Durantin ja Evansin avioliitto oli kuitenkin jo päättynyt avioeroon.³⁸⁴

Suomessa Evans kävi vähän epävarman tiedon mukaan ensimmäisen kerran sotakirjeenvaihtajana vuonna 1915³⁸⁵ ja uudelleen kesällä 1921, kun kirjailija Aino Malmberg oli kertonut hänelle Lontoossa kuinka kaunis oli Suomenlahti ja kuinka hän tulisi pitämään Munkkiniemestä. Näin Evans muisteli myöhemmin *Röda Korsets jul* -julkaisussa Suomi-kiinnostuksensa alkua.³⁸⁶ Maailmansotien välillä hän vieraili lukuisia kertoja Suomessa, tutustui suomalaiseen yhteiskuntaan ja taiteeseen ja kirjoitti niistä amerikkalaisiin lehtiin. Suomalaislehdet seurasivat kiinnostuneina Evansin liikkeitä Suomessa. ”Tulen Suomeen vuodesta toiseen ikään kuin asuisin täällä”, Evans kertoi *Röda Korsets jul* -julkaisun haastattelijalle talvisodan kynnyksellä. 1930-luvun puolivälissä Evans oli tutustumassa Suomen osuustoimintaliikkeeseen, jota hän halusi esitellä amerikkalaisille. Tätä varten hän haastatteli muun muassa Väinö Tanneria.³⁸⁷ Kirjaa suomalaisesta osuustoimintaliikkeestä ei kuitenkaan ilmestynyt.

Evans tunsikin henkilökohtaisesti useita suomalaisen kulttuurielämän eturivin henkilöitä. Hän kuului esimerkiksi Hella Wuolijoen läheisiin ystäviin viimeistään 1920-luvun alusta lähtien. Evansin Wuolijoelle lähettämiä kirjeitä on säilynyt yli 300 kolmen vuosikymmenen ajalta.³⁸⁸ Hän vieraili useaan otteeseen Hella Wuolijoen luona Iitin Marlebäckissa tavoitteenaan saada hankittua Wuolijoen näytelmien esitysoikeudet Lontooseen ja Hollywoodiin. Wuolijokin oli hankkeessa aktiivinen ja pyrki saamaan Greta Garbon Hollywoodissa sodan jälkeen filmatun näytelmänsä *Parlamentin tyttären* (1941) pääosaan. Näytelmän tekstiä muokattiin kuitenkin vahvasti. Elokuvesta tuli lopulta *The Farmer's Daughter* ja alkuperäiseksi käsikirjoittajaksi merkittiin ”Juhni Terpae”.



Ernestine Evans aviomiehensä Kenneth Durantin seurassa 1920-luvulla. Ernestine Evans Papers; Rare Book and Manuscript Library, Columbia University Library.

Evans oli intohimoinen kirjeenkirjoittaja. Hänen ja Matsonin laaja kirjeenvaihto on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa ja Yhdysvalloissa Columbian yliopiston kirjastossa. Kolmen vuosikymmenen mittaan hän kirjoitti Matsonille 57 säilynyttä kirjettä. Kirjeitä on joskus mahdoton ajoittaa, koska Evansin tapana ei ollut kirjoittaa kirjeisiinsä päiväystä. Käsien kirjoitettuja kirjeitä lähti milloin mistäkin – hotelleista, lentoasemilta, muista tilapäisistä majapaikoista. Matsonin kirjeitä Evansille on Columbian yliopiston kirjastossa tallella vain neljä.

Alex Matsoniin Evans oli kirjeitse kosketuksissa ainakin jo vuonna 1933. Silloin ”My dear Mr. Matson” nimittäin sai Tukholman Grand Hotelissa kirjoitetun kirjeen, jossa Evans esitti, että lama-ajasta huolimatta olisi englanniksi käännettävä enemmän suomenkielistä kirjallisuutta. Yhdessä he voisivat keksiä keinon Kiven *Nummisuutarin* (1864) kääntämiseksi englanniksi, ja myös Joel Lehtosen teosten kääntämistä pitäisi harkita.³⁸⁹

Joulukuussa 1936 Matsonille lähettämässään kortissa Evans kertoi olevansa pikakäynnillä Leningradissa, palaavansa hotelli Torniiin ja että hänellä olisi uutisia. Matson odotti kiinnostuneena näitä uutisia naapurimaasta.³⁹⁰ Tieto Neuvostoliiton-matkasta herättää tietenkin kysymyksen siitä, millä asioilla Evans siellä liikkui. Yhdysvalloissakin tämä kysymys esitettiin. Erkki Tuomiojan Wuolijoki-elämäkerran mukaan Britannian turvallisuuspalvelut pitivät Evansia silmällä amerikkalaisten pyynnöstä löytämättä kuitenkaan todisteita kumouksellisuudesta.³⁹¹ Niitä ei näkynyt myöskään yhteydenpidossa Matsonin kanssa.

Matsonin 1930-luvun ajattelusta tiedetään, että se ei ollut vasemmistohenkistä, pikemminkin oikeistolaista. Evans puolestaan näyttää vasemmistoyhteyksistään huolimatta olleen yhteiskunnallisilta näkemyksiltään sitoutumaton liberaali. Kun hän kesän 1936 Suomen-käynniltään jatkoi Kööpenhaminaan kansainväliseen nuorten radikaalien, demokraattien ja liberaalien konferenssiin yhdessä seuralaisensa Miss F. L. Josephyn kanssa,³⁹² *Turun Sanomien* toimittaja oli taksilla saattlemassa heitä junalle kohti seuraavaa vierailukohdetta Tamperetta. Lehtihaastattelusta kuvastuu Evansin vapaamielinen ajattelutapa:

Miss Josephy arveli, ettei Baldwinin hallitus voi pysyä pystyssä kauemaksi kuin hallitsijakruunaukseen asti. Se on epäonnistuneella Abessinia-politiikallaan ja erällä muilla otteillaan menettänyt huomattavasti oikeudentuntoisten englantilaisten kannatusta. Miss Josephyn toveri vain hymyili ja kuunteli. Kun tiedustelimme, mitä mielenkiintoista hänellä olisi kerrottavana, kuului vastaus: Te puhutte politiikasta. Minä en ole poliitikko. Siksi suonette minulle kuuntelijan osan. Koko keskustelu ja tietojen saanti oli tapahtunut auton kiidätessä jo vieraita rautatieasemalle sekä perillä junanvaunussa, ja näinä muutamina minuutteina oli lähtöhetki koittanut. Terhakan pirteä poliitikkosihteeri Miss Josephy ja hänen hymyilevä ystävättärensä, miss Evans lähettivät käsillään viime terveiset junaikkunasta vanhalle Turulle.³⁹³

Matsonille Evans oli tärkeä henkilö monestakin syystä. Ensinnäkin kuvataide yhdisti Evansia ja Matsonia. Evans oli esimerkiksi julkaisut Yhdysvalloissa 1929 ensimmäisen englanninkielisen teoksen meksikolaisesta taidemaalariesta Diego Riverasta.

Matsonia kiinnosti kääntäjänä tietenkin myös se, että Evans oli välittämässä suomalaista kirjallisuutta englanninkieliseen maailmaan. *Helsingin Sanomat* haastatteli Evansia loppukesästä 1933, jolloin tämä kertoi joutuvansa tekemään suomen kieltä taitamattomana käännösehdotuksiaan ”täkäläisten kirjallisuudenharrastajain lausuntojen pohjalta”. Hän kehui haastattelussa Matsonin tekemää *Seitsemän veljeksien* englanninnosta ja sen saamaa hyvää vastaanottoa. Hän vakuutti myös – vähän ennenaikaisesti – että *Nummisuutareita* oltiin kääntämässä parhaillaan englanniksi.³⁹⁴

Evansin välityksellä Matson saattoi myös seurata hyvin amerikkalaisen kulttuurin tuoreimpia ilmiöitä. Hän sai Evansilta vielä sotien jälkeisen eristäytyneisyyden aikanakin amerikkalaista kirjallisuutta ja amerikkalaisia kirjallisuuslehtiä, joiden avulla hän pystyi tavallista paremmin seuraamaan Yhdysvaltain kirjallisuuden ja kirjallisuudentutkimuksen uusia ilmiöitä. Sodan jälkeen Matson yritti Evansin avulla tarjota myös omia tutkimuksiaan amerikkalaisille kustantajille. Tämä ei onnistunut, mutta vahva ystävyysuhde säilyi Matsonin pariskunnan ja Evansin välillä aina viimeksi mainitun kuolemaan saakka.

1960-luvulle asti jatkuneiden kirjakeskusteluiden aiheet vaihtelivat ajankohtaisten kirjallisten tapahtumien kommentoinnista perhepiirin kuulumisiin. Sotien jälkeen Matson ja Evans tapasivatkin vielä pari kertaa: ensimmäisen kerran kun Evans kävi Suomessa Helsingin olympiakisojen aikaan vuonna 1952 ja toisen kerran vuonna 1957, jolloin hän viipyi Matsoneiden vieraana Kangasalla usean päivän ajan.

Suuri kirjallisuustaistelu – johtavatko kirjallisuusarvostelijat meitä harhaan?

1930-luvun puolivälin jälkeen poliittiset intohimot kuohuivat julkisessa kirjallisuuskeskustelussa. Arvostelijat ja kirjailijat hyökkäsivät railakkaasti toisiaan vastaan, ja lukijat seurasivat silmät ymyrkäisinä tätä sanasotaa. Heikki Asunnan, runoilijan ja äärioikeistolaisen *Sinimusta*-lehden päätoimittajan, kerrotaan todenneen: ”Jos kiljaset tai karjaset, niin Viljaset ja Marjaset on kohta kimpussas.”

Perimmiltään oli kyse siitä, että 1920-luvun lopun innostunut kirjallisuuden uudistaminen, jota suomenkielisellä taholla ajoi Tulen-

kantajien ryhmä jolla suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa oli vastineensa, oli nyt jakautunut keskenään kilpaileviksi suunniksi. Esitettiin erilaisia kulttuuripoliittisia vaatimuksia: kirjallisuuden piti joko ottaa poliittisesti kantaa ja uudistaa yhteiskuntaa, kuvata syvintä suomalaisuutta tai seurata kansainvälisiä taidevirtauksia.³⁹⁵

Kiista lähti liikkeelle siitä, kun Mika Waltari syytti *Uuden Suomen* artikkelissaan ”Kirjallisuutemme tienhaarassa” porvarillisten lehtien kirjallisuuskritiikkiä hampaattomaksi.³⁹⁶ Kirjallisen elämän sisären-gas oli Waltarin mielestä johtamassa kirjallisuutta väärään suuntaan, kohti yhteiskunnallista kumousta. Porvarillistenkin lehtien arvostelijat olivat Waltarin mielestä omaksuneet Moskovassa syntyneet ideat ja olivat haluttomia puolustamaan todellista kulttuurihumanismia. Kyseessä oli siis aito salaliittoteoria.

Keskustelu leimahti ilmieliekkieihin ja siinä toistuivat sentapaiset käsitteet kuin kulttuurikommunismi ja agitaattorisivistyneistö. Alex Matson osallistui tähän sanasotaan talvella 1936 *Uudessa Suomessa* kirjoituksellaan ”Arvostelumme tienhaarassa”.³⁹⁷ Hänen mielestään keskustelua oli jatkettava, koska eräät tärkeät peruskysymykset oli saatava selvitettyiksi. Waltarin kirjoitus oli Matsonin mukaan sisältänyt paljon väärää ja kulttuurille vahingollista, ja oikeatkin asiat hän oli esittänyt väärässä yhteydessä.

Matsonin mielestä keskustelussa ei ollut riittävästi muistettu kaunokirjallisuuden varsinaista tehtävää eikä sen luonnetta – sitä erikoista tapaa, jolla kaunokirjallisuus vaikutti kulttuuriimme. Hänelle perusasia oli se, että kaunokirjallisuus ”rikastuttaa ja laajentaa henkistä minäämme välittämällä meille elämyksiä, jotka eivät muutoin olisi hankittavissamme”. Hyvät kirjailijat kykenivät välittämään lukijoille kokemuksia, jotka ovat ”samankaltaisia kuin suoraan elämästä saadut kokemukset, mutta selkeämpiä, kirkastuneempia ja useimmiten hienompia kuin nämä”. Matsonin ajatukset alkoivat lähestyä niitä näkemys-kiä, joita hän esitti sodan jälkeen esseeteoksissaan.

Kirjailijan oli Matsonin mukaan osattava esittää ilmiöitä ”elämän omien salaisten syy- ja seurauslakien mukaisesti”, olipa hän sitten realisti, romantikko, sadunkertoja tai humoristi. Hän ei saanut valokuvata elämää, vaan hänen piti luoda sommittelu, joka olisi eräänlainen elämän rinnakkaisilmiö pienoiskoossa.

Matsonin mielestä vaatimus siitä, että arvostelijoiden olisi jo lähtö-

kohtaisesti otettava huomioon eettisiä näkökohtia, oli järjetön. Häntä suorastaan pelotti ajatella mitä seuraisi, jos kirjallisuusarvosteluissa alettaisiin soveltaa eettistä mittapuuta taiteellisen sijaan. Romaanin, joka julisti äänekkäästi jonkin moraalin hyvää, oli yleensä huonoa taidetta. Itse elämä ei antanut ihmiselle mitään eettisiä ohjeita. Moralisovien teosten tarjoama elämänkuva oli väärä ja ne saattoivat Matsonin mukaan johtaa vaarallisesti harhaan.

Kirjallisuusarvostelussa ei Matsonin mielestä pitänyt ottaa huomioon poliittisiakaan näkökohtia. Poliittisilla kamppailuilla oli aivan oma tehtävänsä, mutta ne arvot, joiden mukaan kirjallisuutta tuli arvostella, olivat politiikan yläpuolella samalla tavoin kuin Punaisen Ristin toiminta sodan aikana oli sodan aiheuttaneen poliittisen riidan yläpuolella. ”Millään puolueella ei ole vahinkoa siitä, että kansallinen kulttuuri saadaan nousemaan. Mutta kuinka voi kirjallisuus osaltaan auttaa tätä nousua, jos arvostelijat, poliittisista syistä, rakentavat sulkuja kansan ja kirjallisuuden välille?” Matson kirjoitti.

Suomalaisen kirjallisuuden tasossa oli Matsonin mukaan toki toivomisen varaa. Yksi syy tälle oli suomalaisen arvostelukulttuurin hyvänhakkaisuus: taiteellista mittapuuta ei sovellettu kyllin ankarasti. Jos suomalaisia kirjallisuusarvosteluja käännettäisiin ulkomaalaisten luettavaksi, nämä saattaisivat luulla, että Suomessa on korkeinta eurooppalaista tasoa oleva kaunokirjallisuus. Arvostelijat käyttivät ”kiinalaista kukkaiskieltä”, jonka lävitse kokenut lukija näki, mutta jonka kokemattomampi otti todesta.

Musiikkiarvostelu oli Matsonin mielestä Suomessa yhtä pätevää kuin vaikkapa Berliinissä tai Pariisissa. Kirjallisuuden arvostelu sen sijaan oli helläsydämistä, ihastuttiin pienimmästäkin hyvästä ja moitteet käärittiin pumpuliin. Tällaisesta kirjallisuusarvostelusta ei hyötynyt kukaan: eivät kirjailijat, eivät kustantajat, ei yleisö. Parempaan oli pyrittävä, sillä ”osoittaahan historia, kuinka kerta toisensa jälkeen kirjallisuudenarvostelija on voinut hedelmöittää aikansa kirjallisuutta ja myötävaikuttaa suurten kirjojen syntyyn.”

Yksi niistä, joihin Matsonin kritiikki periaatteessa olisi voinut osua, oli *Helsingin Sanomien* kirjallisuusarvostelija Lauri Viljanen. Hän kuitenkin kiitteli artikkelissaan ”Kirjallisuusarvosteluko liian helläkätistä” Matsonin puheenvuoroa.³⁹⁸ Viljasen mielestä Matsonin kirjoituksesta ”ilmenee valistuneen miehen järkevä kanta, miehen,

joka uskoakseni samalla edustaa lukijamaailman tiettyä kultivoitunutta osaa. Kirjoittaja siirtää keskustelun toiselle tasolle kuin millä se on liikkunut tähän asti.” Matsonin ajatusta siitä, että suomalainen kirjallisuusarvostelu olisi heikkotasoisista, Viljanen ei kuitenkaan hyväksynyt. Hän piti epäolennaisena sitä, miten Matson nosti esiin Helvi Hämäläisen romaanissa *Lumous* (1934) olleita merimieselämää koskevia asiavirheitä, joita arvostelija ei ollut huomannut:

Pelkään että Alex Matsonkin havaitsisi itsensä pian arvostelijana hyödyttömäksi, jos hän katsoisi velvollisuudekseen opastaa jotakuta kirjailijaa esimerkiksi maatalouden alalla yhtä innostuneesti kuin nyt merenkulun alalla, jonka hän minun tietääkseni hyvin tuntee. – Monestakaan syystä ei suomalaisessa kirjallisuusarvostelussa ole mahdollista eikä onnellistakaan seurata Lontoon horisonttia, joka häämöttää kirjailija Matsonin mielessä.

Karjala-lehden kriitikko, Matsonin taiteilijaystävä Viljo Kojo osallistui hänkin keskusteluun. Kojon mielestä oli kierrelty ja kaarreltu liikaa. Ainoa kirjoittaja, joka oli tarttunut ongelmaan järkevästi ja oikealta kohdalta, oli Alex Matson. Kojo ei kuitenkaan peitellyt omaa poliittista kantaansa. Hänen mielestään poliittisia ylilyöntejä oli jo tapahtunut ja nyt oli päästävä siihen, että kirjallisuus ja taide pidettäisiin erillään politiikasta. Yhteiskunnallisia oloja tuli toki kirjallisuudessa arvostella, mutta se ei saanut tapahtua ”tiettyjen puolue-suuntaviivojen rajoittamasta näkökulmasta”.³⁹⁹

Viimeinen romaani

Werner Söderström Osakeyhtiö järjesti vuonna 1937 esikoisromaanikilpailun, johon osallistuttiin innokkaasti kautta maan. Yli 300 käsikirjoituksesta valittiin parhaaksi nuoren tamperelaisen Ilpo Kaukovallan *Lippujen hulmutessa* (1938), kuvaus sisällissodasta pienen hämäläisen maalaiskylän näkökulmasta. Myös Alex Matson oli osallistunut kilpailuun, vaikka hän oli jo 1920-luvulla julkaissut kaksi teosta, joista jälkimmäinen oli eittämättä romaani. Matsonia ei palkittu, mutta hänen käsikirjoituksensa julkaistiin.

Romaani *Lunnaat* ilmestyi vuonna 1938 salanimellä Aleks Valkeakylä. Matson oli ehdottanut salanimekseen Tilttiä, mutta kustantajan

mielestä se oli huono nimi: ”Tiltti-nimi ei suomalaisen korvaan kuulosta vakavasti otettava.”⁴⁰⁰ Salanimi ei tosin salannut kirjoittajan henkilöllisyyttä, kun WSOY:n *Kirjasanomissa* kirjailijan entiseksi nimeksi mainittiin – virheellisesti tosin – ”Alex Mattson” ja lisäksi kustantaja julkaisi kirjamainoksessaan tekijän valokuvan.

Romaani oli syntynyt Turussa, arkkipiispan asunnossa, jonne Alex oli muuttanut vaimonsa mukana. Romaanin syntyvaiheista Matson kertoi myöhemmin: ”Oli yläkerrassa suuri huone, täydellinen rauha ja ylläpito”. Romaanin virikkeistä hän kertoi: ”Minä tunsin erään erittäin itsekkään miehen ja ajattelin, että tästä miehestä voisi tulla hyvä näytelmä. Hän imee kaikki tyhjiksi, eikä hän ole mitään pahaa tekevinään, vaan imee. Mutta sitten näytelmän kirjoittaminen tuntui liian vaikealta.”⁴⁰¹

Alkuun käsikirjoituksen nimenä oli ”Tuhlaajapoika”. WSOY:n toimitusjohtajan Jalmari Jäntin mielestä se oli huono nimi ja se vaihdettiinkin *Lunnaksi* – lopullisen nimen keksi Kerttu. Matson oli pyrkinyt rakentelemaan tekstin niin, että se asettaisi lukijalle haasteita: ”Minä kirjoitin lauseita pakottaakseni lukijan kääntymään takaisin ja lukemaan uudestaan”. Alex näytti puolivalmista käsikirjoitusta piispanpantalon vierailulle tulleelle Anna-Maria Tallgrenille ja kysyi, kannattiko työtä jatkaa. Tallgrenin mielestä käsikirjoituksessa oli ”aitoja, ansoja kyllä aivan liian monta”, kuten Matson myöhemmin muisteli. Kirjan loppu oli kirjoitettava uudelleen. Matsonin mielestä lopun muuttaminen Tallgrenin toiveiden suuntaan ei ollut hyvä ratkaisu. Taitekohdan huomasi romaanista, ja se jäi vaivaamaan tekijää: ”Minä en ollut siitä enää ylpeä.”⁴⁰²

Romaanin tapahtumat sijoittuvat Viipuriin. Tarinan keskeinen henkilö on Lea Saarela, viipurilaisen kauppaneuvoksen naimaton tytär, jonka mieltä painaa aikanaan katkennut suhde Manu Suviseen. Manulle suhde on ollut pikemminkin liikesuhde: ”Jos olisin tahtonut, olisin kauppaneuvoksen vävynä”, hän ajattelee. Manu on epäonnistunut liikemies, vapaussodan jääkäri, keinottelija ja ennen pitkää täysi huijari, joka koettaa selvittää rahahuolistaan Lean avulla. Hän on matkustanut Helsingistä Viipuriin ja uskottelee Lealle, että on tekemässä edullisen talokaaupan, kunhan vain saa tarvittavat rahat. Hän uskottelee, itselleenkin, että on taloushuolineen itsemurhan partaalla.

Lea ja hänen isänsä ovat erittäin läheiset. Heidän läheisestä suh-

teestaan kertoo se, että sekä tytär että isä antavat Manulle rahaa, toisistaan tietämättä, jotta tyttären mielenrauha palautuisi. Tarinan yhteydet reaaliiseen yhteiskuntaan ovat ohuet. Silti lukijalle syntyy mielikuva vastakkainasettelusta. Toisaalla on vanha patriarkaalinen, vanhojen sivistysperinteiden ryhdistämä Viipuri ja toisaalla uusi liikemiesmäinen Helsinki. Manun tajunnanvirrassa uusi jäsenyyty seuraavasti:

Entiset tavat, entiset rajoitukset – kaikkialla näet niitä uhmattavan, hauskimmat ihmiset niitä uhmaavat. Elämän pohjasävelmänä on villi, oudosti kiihoittava rummutus – uudet tanssit, niistä vaistosit parhaiten eron vanhan ja uuden välillä. Niistä käsin alat aavistaa uuden, vielä kiehtovamman vapauden mahdollisuuden. – – Maailma aukenee laajemmaksi kuin olit uskaltanut toivoakaan. Et vain ennätä jokaisesta ovesta pyrkiä, päivä loppuu aina yhä korkeammalle nousevaan innoitukseen, jonka huipuilla elämänliekkisi kuitenkin äkkiä alkaa lepattaa kuin liian ohueen ilmaan joutuneena, oletkin yksin – –.

Lean herraskainen ympäristö Viipurissa on asujilleen tuttu ja turvallinen. Kauppaneuvoksen asunto on suuri ja sen yksityiskohdat henkivät vanhaa perinnettä. Seiniä kiertävät suuret kirjahyllyt ja arvokkaat taulut ja taloudenhoitaja Aliina valmistaa aterioita, joita sisäkkö Sohvi tarjoilee ruokasalissa isälle ja tyttärelle. Aamiaispöydässä on valkea pöytäliina. Patriarkaalisuuden vaikutelmaa kodissa korostaa sekin, että isä sinuttelee tyttärtään, mutta tytär puhuttelee isää kolmannessa persoonassa. Romanin lopulla keskustellaan viimeisen kerran siitä, mitä merkitsee, että sekä Lea että tyttären tietämättä isä ovat lainanneet Manulle rahaa: ”Tuotinko isälle suurta vahinkoa?” ”Et sinä. Ja minusta tuntuu niin kuin me olisimme kaikki olleet jotakuinkin avuttomia tässä asiassa, emme voineet mitään.”

Turvallisen elämän kääntöpuoli on se, että varakkaan perheen tyttärellä, jonka turvaksi isä on sijoittanut rahaa pankkiin, ei ole omaa tahtoa. On kuin hän olisi jonkinlainen historiallinen jäännös, joka kokee taloudellisen määräysvallan vain rajoittavan vapauttaan. Hän haluaisi siitä eroon. Miksi hän ei saisi luopua rahoistaan, jos hän sen kautta voisi vapautua Manusta?

Kauppaneuvokset ja heidän tyttärensä eivät olleet kirjailijalle vieras aihepiiri. Matson oli 1930-luvun mittaan ollut paljonkin tekemi-

sissä liike-elämän kanssa toimittaessaan *Finnish Trade Review* -lehteä. Sen ohella viipurilainen suurliikemies Peter Starckjohann ja hänen vaimonsa Annie, Alexin sisar, olivat Alexin hyviä tuttuja. Hän oli vierailut perheessä usein, viettänyt aikaa heidän kesäpaikassaan Nokossa Johanneksen pitäjän saarella ja Peter oli lainannut hänelle rahaakin 1910-luvun alun taideopintoja varten. Voisi jopa ajatella, että *Lunnaiden* tarinaan lomittuu Alex Matsonin alitajuinen syyllisyyden tunne siitä, että hän oli turvautunut rikkaan suvun rahalliseen tukeen kykenemättä maksamaan kaikkia velkojaan takaisin.

Matsonin kolmannenkaan romaanin kieli ei kaikin kohdin ole oikein sujuvaa suomea. Kun päähenkilön isä esimerkiksi oli tavallista sulkeutuneempi, hän oli ”tavallista suljetumpi”. Talossa vierailevalta sisareltaan kauppaneuvos puolestaan kyselee: ”Mistä sinä sellaista johduit ajattelemaan?” Matson oli itsekin perillä kielitaitonsa puutteista. Vielä 1950-luvulla hän kirjoitti päiväkirjaansa, että alkoi hallita suomea jo niin hyvin, että voisi kirjoittaa romaanin suomeksi.

Lunnaiden kertojalla on jälleen eräänlainen taidemaalarin katse. Hän näkee maisemat samaan tapaan kuin Matson monissa maisemakuvissaan: vettä, vehreitä puistoja, kukkia, voimakkaita pilviä. *Lunnaisissa* Matson katselee päähenkilönsä silmin yläluokkaisen viipurilaisasunnon ikkunasta aukeavaa näkymää:

Keltaisten, kultareunaisten sinipunertavien ja ihmeen herkkien kukkamaisen punaisten juovien yläpuolella taivas himmeni monivivahteiseksi utumaiseksi harmaaksi, mutta keskellä tuota pehmeätä harmaata, korkealla tiilirakennuksen savupiippujen yllä purjehti yksinäinen ruusunpunainen pilvi. Tuota pilveä katsellessaan Lea tunsu omituista riemua, samalla kertaa huimausta ja vapauttavaa avartumista, niin kuin lapsena korkealle keinuessaan.

Itse asiassa Matson pyrkii käyttämään romaanissaan eräänlaista tajunnanvirtaa. Käsité ja tekniikka eivät olleet Suomessa vielä kovin tuttuja. Matson itse oli *Sinisessä kirjassa* esitellessään Joycen *Odysseusta* vuonna 1927 viitannut niihin: ”Me katselemme suoraan ihmisen aivoihin, ja ellemme tunne jokaista hänen elämänsä tapahtumaa, emme voi toivoa käsittävämmä kaikkea hänen ajatteluaan. Kuta enemmän meissä on vaistomaista ymmärtämystä ja yleistä elämäntuntemusta, sitä enemmän kuitenkin käsitämme.”⁴⁰³

Lunnaat sai monin verroin enemmän arvosteluja lehdissä kuin Matsonin aikaisemmat, vähälle huomiolle jääneet kaunokirjalliset teokset. Pätevimpien arvostelijoiden kritiikeissä kirjailija sai varovais- ta tunnustusta, mutta mikään arvostelumenetys romaani ei ollut siitä huolimatta, että se esiteltiin yli 20 lehdessä. Juonta pidettiin yleises- ti laihanpuoleisena ja uudenlaisen kerrontatekniikan kokeilukin he- rätti hämmennystä, kuten ilmenee Eino Railon kirjoittamasta *Uuden Suomen* arvostelusta: henkilöiden tajuntaa kuvaileva kerronta luotasi ”elämän harmautta, sielujen alakuloisia salaisuuksia, virittyä kyynil- lisesti, jopa pessimistisesti”. Eniten Railoa ilmeisesti kiusasi se, että romaanin henkilöistä ei ollut positiivisiksi sankareiksi. Arvostelijan mielestä olisi ollut hauska nähdä mihin tuloksiin olisi tultu, jos oli- si tutkittu ”tervettä, sopusointuista, voimakkaasti suuriin päämääriin pyrkivää psyykeä”. Tarina pelastui vain Lean henkilökuvan ansiosta ”ehdottoman mitättömyyden tuomiolta”.⁴⁰⁴

Nimekkäistä arvostelijoista Lauri Viljanen näki, että kirjoittajalla oli määrätietoinen artistinen ote, joka ilmeni enemmän yksityiskoh- dissa kuin kokonaisuudessa. Lea Saarelan henkilökuvassa oli hänen mukaansa välillä suorastaan ”sillanpääläistä aineetonta herkkävirei- syyttä”. Valkeakylän kerronta oli arvostelijan mielestä joissakin koh- din metaforista, ja hänen kerrontatapansa oli ”lämpänä runoutta kuin uusimpien kirjailijoiden yleensä”. Teoksen sanottava oli sisäises- sä mielessä kehittyntä, taiteellista ja valmista, mutta toisaalta ro- maani oli ”sisäiseltä suunnitelmaltaan himmeä ja epävalmis”.⁴⁰⁵

Maija Savutie oli toinen arvostelija, joka näki romaanin kertoma- tekniset ratkaisut uuden kokeiluna: ”Teoksen ansiot löytää helppoi- min tältä ulkonaiselta, muotopuolelta, tyylin miellyttävästä kyp- syydestä ja kielen herkkyydestä, jota ei esikoisteoksesta aina tapaa. Mutta sisällykseltään se ei jaksa voittaa lukijaansa. – Puuttuu luja ja selkeä romaanin pohjapiirros.”⁴⁰⁶ Toisessa arvostelussaan Savutie oli vielä kriittisempi. Romaani liittyi hänen mukaansa uusimmassa kir- jallisuudessa usein esiintyvään linjaan, jossa ”ajatuksen ja hengen hei- veröisyys” oli lujassa.⁴⁰⁷

Mika Waltarikin kiitteli, että *Lunnaat* oli kirjoitettu herkällä psy- kologisella vaistolla ja hillityn tyylikkäästi. Hänenkin mielestään teoksen juoni oli romaanin heikoin osa, eikä siinä tapahtunut mitään inhimillisesti merkitsevää.⁴⁰⁸ Matsonin pitkäaikainen taiteilijaystävä

Viljo Kajo, *Karjala*-lehden kriitikko, vihjasi, että kauppaneuvoksen hahmoon samoin kuin nuoreen huijariin oli lainattu piirteitä ”elämässä tavatuista ja epäilemättä aina tavattavista tyypeistä”. Henkilöt olivat uskottavia, mutta eivät erityisen elävästi nähtyjä. Kirjailijalla olisi kuitenkin mahdollisuuksia maan sivistyneistön kuvaajaksi.⁴⁰⁹

Matsonin päiväkirjoista näkyy, että hän suunnitteli ja aloittikin uusia romaaneja useaan otteeseen vielä sotien jälkeenkin. Oli kuin hänen suurin haaveensa olisi ollut merkittävän romaanin kirjoittaminen. *Lunnaat* jäi kuitenkin Matsonin viimeiseksi romaaniksi. Myöhemmin kirjailija pohti, miksi hänestä ei tullut romaanikirjailijaa. Hän oli kasvanut Englannissa, oppinut suomen kielen käytännössä Koivistolla ja Uuraan satamassa, ja sittemmin hänen lähimmässä ystäväpiirissään puhuttiin paljon ruotsia. ”Oikeastaan se oli Kersti Bergroth, joka oli kaksikielinen ja jonka kautta jouduin näihin piireihin”, Matson pohti. Pääosa tuttavista oli Helsingin ruotsinkielisiä perheitä. Tämä aiheutti Matsonin mielestä sen, että hänen oli vaikea ilmaista omia tunteitaan suomen kielellä.⁴¹⁰

5 Kirjailijan sota ja rauha

Toisen maailmansodan sytyttyä Alex Matson joutui kokonaan uudenlaisiin tehtäviin. Hän toimi Valtioneuvoston tiedoituskeskuksessa, joka oli perustettu lokakuussa 1939. Talvisodan sytyttyä se hankki tietoja viranomaisille, tiedotti yleisöä viranomaisten toiminnasta ja piti huolta siitä, että lehdissä ja radiossa ei julkaistu maanpuolustuksen kannalta vahingollista tietoa. Tehtäviin kuului myös Suomen ja suomalaisen politiikan tunnetuksi tekeminen ulkomailla. Lauri Puntila oli Valtioneuvoston tiedoituskeskuksen sihteeri ja myöhemmin jatkosodan aikana Valtion tiedoituslaitoksen apulaispäällikkö.⁴¹¹

Jatkosodan aikana saamansa Valtion tiedoituslaitoksen henkilökortin mukaan Matson toimi laitoksen ulkomaanosaston käännöstoimistossa ”ulkoradiotoimiston” toimittajana ja englanninkielisten uutisten laatijana. Hänen talvisodan ja välirauhan aikaisesta toiminnastaan mainitaan henkilökortissa, että hän oli ollut valtioneuvoston käännöstoimiston päällikkö vuoden 1940 alusta seuraavan vuoden tammikuulle asti.

Talvisotaa kahdella rintamalla

Joulun alla 1939 Turun piispantalossa oli kokoonnuttu jouluaterialle. Ateria oli katettu suureen ruokasaliin, arkkipiispa istui pöydän päässä. Hän risti kätensä, laski päänsä ja luki rukouksen. Sitten hän veti ruokaliinan renkaasta ja tunki yhden nurkan liivinsä yläaukkoon. Tumma-asuinen sisäkkö alkoi tarjoilla. Ateriointia ja sen dramaattista päättymistä kuvaili myöhemmin arkkipiispan pojanpoika Osmo Kaila, kirjailija, joka 14-vuotiaana osallistui itsekin aterialle.⁴¹²

Kun Osmo oli tullut taloon, häntä vastassa oli ollut Kerttu Matson, joka ei hymyillyt eikä toivottanut hyvää joulua, vaan näytti olevan pahalla päällä. Alex Matson, jota oli suvun piirissä alettu pitää esimerkkinä englantilaisesta gentlemannista, sen sijaan toivotti Osmolle hyvää joulua ja otti hänet mukaansa tapaamaan arkkikiipspaa. Valkotukkainen vanha mies istui kirjoituspöydän ääressä, kääntyi tuolissa, hymyili ja veti pojanpojan lähelleen.

Aterioitiin, ja kun oltiin aloittamassa jälkiruokaa, ilmahälytys sireenit alkoivat soida. Kiirehdittiin tilavaan kellarivarastoon, joka toimi piispantalon väestösuojana. Sinne oli tuotu tuoleja ja penkkejä ja arkkikiipspaa varten keinutuoli. Arkkikiipspa istui keinutuolissaan, musta talvipaltoo napittamatta, tumma huopahattu hiukan vinosti päässä. Kerttu oli asetellut hänen jaloilleen kevyen huovan. Arkkikiipspan silmät olivat kiinni, keinutuoli liikahteli hiljalleen. ”Ajatteliko hän tuossa olevia viholliskoneita? Pelkäsikö hän? Pohdiskeliko hän ylimalkaan sotaa, vai aivan muita asioita? Ehkä hän rukoili”, Kaila kirjoittaa.

Kaupungilta kuului etäisiä jymähdyksiä, talo tuntui tärahtelevän. Alex vaihtoi jalkojensa asentoa, oikea siirtyi vasemman polven päälle, ruskea kenkä kiilsä. Hän puhdisti linkkuveitsen terällä kynsiään. Vähän myöhemmin hän taivutti sormet löysäksi nyrkiksi, katseli arvostellen kynsiään, ja kun äänet ulkoa vaimenivat, hän arveli: ”Taitaa olla ohi taas tällä erää.” Saman tien sireenit alkoivat soida, vaara oli ohi.

Turku oli talvisodan aikana Viipurin jälkeen Suomen pommiteuin kaupunki. Pommitusten kohteena olivat erityisesti satama ja teollisuusalueet. Joulupäivänä, jolloin oli kirkas pakkassää, Virosta saapuneet venäläiskoneet pommittivat jälleen kaupunkia. Osumia tuli satamaan linnan läheisyyteen ja siitä kohti kaupunkia. Pommituksessa kuoli turkulaisia ja aineelliset vahingot olivat huomattavia.⁴¹³

Arkkikiipspan perheestäkin lähdettiin sotimaan. Osmo Kaila, joka täytti 20 vuotta vasta syksyllä 1944, osallistui vapaaehtoisena molempiin sotiin ja kirjoitti sotavuosistaan myöhemmin hienon muistelmateoksen *Seitsemän nuoruuden vuotta* (2003). Kertun Yrjö-veli kaatui Vuosalmella talvisodan viimeisenä päivänä.

Alex ja Kerttu Matsonin jokapäiväisestä elämästä ja ajattelusta on talvisodan ja jatkosodan alkuvaiheen ajalta säilynyt yksityiskohtaisia, eloisia kuvauksia enemmän kuin miltään muulta ajalta sen vuoksi, että Alex toimi tuolloin Valtioneuvoston tiedoituskeskuksen ja sit-



Port Arthurin kaupunginosaa Turussa joulun 1939 pommitusten jäljiltä. Valok. Pietinen 20.12.1939. Museovirasto.

temmin Valtion tiedoituslaitoksen tehtävissä Helsingissä ja Kerttu sotasairaalan sairaanhoitajana Turussa. Kokemuksia ja ajatuksia vaihdettiin kirjeitse, usein päivittäin. Joulukuun alussa 1939 Alex kirjoitti Kertulle:

Rakas Keksa, en tiedä oletko saanut kirjeeni. En ole itse saanut muuta kuin Putnamilta tulleen kirjeen, jonka osoitteen Sinä olit muuttanut tänne. Olet siis Turussa. Kävin viimeksi eilen Museokadulla katsomassa oliko tullut kirjettä. Tänään en pääse vapaaksi kuin aamuyöstä – on kaksi radiopuhetta Amerikkaan, ja on luultavaa, että saan olla käytettävissä loppuun saakka. Useimpina öinä pääsen vuoteeseen vasta kahden aikana. Eilen pääsin jo yhdeltä, mutta yöllä tuli kolme puhelinsoittoa viereisessä vuoteessa makaavalle Puntilalle enkä niiden jälkeen oikein tahtonut päästä uneen kiinni. Tämä kirjoitus hyppelee ja taitaa tulla lyöntivirheitä, kun on vieras kone ja koko lailla pimeätä. Ajattelin vain kirjoittaa nyt ennen kuin minun kiireeni alkavat.⁴¹⁴

Matsonin kiireet alkoivat saman tien. Oli käännettävä Suomen poliittisen johdon puheenvuoroja lähetettäväksi Yleisradion englannin-

kielisissä lähetyksissä. Joulukuun puolivälissä ”soitettiin ylhäältä että Presidentin puhe on juuri tulossa”.⁴¹⁵

Matsonin tehtäviin kuului myös huolehtia siitä, että englanninkielisiä tekstejä saatiin Suomeen saapuneiden sotakirjeenvaihtajien tarpeisiin. Tosin näissäkin töissä oli mutkia ja katkoja yllin kyllin:

Eilen menin ennen yhtätoista kansliaamme, odotin, ja kun ei odotettu työ vielä tullut, menin ostoksille. Ostin kaksi flanellipaitaa, villatakin ja damaskit, ilma on muuttunut siksi kylmäksi etten voinut odottaa Turusta villapaitaa. Sitten taas odottamaan, ja kun ei työtä kuulunut, menin Eliteen syömään. – – Sitten määräys saapua heti tärkeään paikkaan. Yritin siellä tehdä työtä, mutta kun en siellä saanut sopivaa konekirjoittajaa, oli pakko ajaa takaisin kansliaamme. Kun pääsin sinne, tuli tieto, että konekirjoitetut kappaleet eivät riittäisikään, ja taas oli ajettava takaisin tärkeään paikkaan, koska siellä oli monistuskone. Olin kuitenkin sillä välillä saanut käännöskonseptin valmiiksi, ja keinottelin itseni Kämppiin, jossa sain kahvia ja konjakkia. – – Monistetut kappaleet tulivat perille vasta kuin suuri osa ulkomaisista lehtimiehistä oli ennättänyt lähteä. Toivola oli vihainen, mutta selitin, ettei syy ollut kansliassa, vaan turhissa ajoissa.⁴¹⁶

Urho Toivola oli ulkoministeriön osastopäällikkö, joka johti tiedoituskeskusta. Tiedoituskeskuksen arkipäivä oli täynnä liikettä paikasta toiseen. Asuttiin kaupungin laidoilla, tehtiin kansliatöitä toimistolla ja papereiden monistamista varten oli ajettava ”tärkeään paikkaan”, jota sotasensuurin takia ei saanut nimetä tarkemmin. Myös kaupungin pimennys aiheutti omat ongelmansa. Automatkoihin kuului sen vuoksi aikaa:

Kaupunki on nyt todella pimeä. Valoraoista voidaan vaikka ampua, ja auto matelee eteenpäin, ajajan vieressä istuvan miehen huudahdellessa: enemmän tänne – älä helkkarissa enempiä, ajat jalkakäytävälle – vasemmalle, täällä on parkkeerattu auto. Joskus ei auta, täytyy vilautella vähän valoa, ei tiedä yhtään missä on, mutta silloin pysäyttää poliisi vähän matkan päässä – Ei valoa saa vilkutellessa, ettekö sitä jo tiedä – kukas te olette? Nukumme kaupungin laitaosassa, ja toissayönä meidät pysäytettiin neljä kertaa, viime yönä vain kerran. Sotilas kysyy, ketäs te olette? Minne matka? Toivola vastaa. Sinne ja sinne, ja olemme Valtioneuvoston tiedotuskeskus. Jos olette valtion laitos, miksi teillä ei ole sotilaskuljettajaa? Emme tarvitse olemme suoraan pääministerin alaisena. Jaa, Pääministeri Rydinkö? – Tahoi kai sanoa, ettei pääministeri Kuusisen miehillä ole asiaa maantiellä.⁴¹⁷



Lauri A. Puntila Valtion tiedoituslaitoksessa. Puntilan ja Matsonin ystävyys säilyi viimeksi mainitun kuolemaan saakka. Museovirasto. Historian kuvakokoelma.

Sota oli luonut nopeasti uusia slangisanoja. Kaupungilla liikuttaessa piti muistaa ottaa ”kaasis” mukaan. ”Ilmikseenkin” tottui – jo toisen pommituskerran jälkeen kadulla kulkija oli kuin vanha veteraani. Työpaikallaan Alex kuuli tietenkin paljon uutisia, mutta niitä ei ollut lupaa kertoa kirjeessä Kertullekaan. Sen hän kuitenkin saattoi kertoa, että eräs tuttavaruuva oli saanut mieheltään kirjeen ”itärintamalta” – siis Kannakselta – , jossa mies oli kertonut, että suomalaiset pärjäsivät loistavasti. Ei merkinnyt mitään, että oli peräännytty pääpuolustuslinjalle. Oli säästettävä miehiä, ja tappiot olivatkin olleet hyvin pienet.⁴¹⁸

Toiminta tiedotuskeskuksessa saattoi houkutella turhankin optimistiseen ajatteluun. Kirjeessään Kertulle Matson arveli, että Suomesta saattaisi tulla ”toinen Espanja”. Espanjan sisällissotaanhan oli 1930-luvulla lähtenyt eri puolilta Eurooppaa joukoittain vapaaehtoisia – niin Francon puolelle kuin häntä vastaankin. Vapaaehtoisia tarjoutui nyt samalla tavalla eri maista auttamaan Suomea. ”Uskon, että selviämme. Ja että ne järkisyyt, joihin perustin uskoni, ettei tulisi sota, tulevat osoittautumaan oikeiksi. Ryssä vain oli typerämpi kuin luulin. Täytyy nyt hakata järkeä hänen päähänsä. Luulen, että ne nyt jo rupeavat katumaan, että antautuivat sodan tielle”, Alex kirjoitti.⁴¹⁹ Tässä näkemyksessä oli tietenkin mukana aimo annos sota-ajan tiedotuksen retoriikkaa, mutta ehkä vielä enemmän Kertun rauhoittelua.

Matson koki tekevänsä työnsä hyvin. Hän oli saanut toimistoonsa apulaisia, ja joulukuun puolivälissä hän kirjoitti ylpeänä Kertulle: ”Pelkään, etten pääse lomalle vain siitä syystä, että saan tunnetusti aina työn valmiiksi määräaikana. Nyt ovat Erkko, Ryti ja Tanner lausuneet tunnustuksensa minulle, ja Hannula on taas kovin ystävällinen.”⁴²⁰ Erkko, Ryti, Tanner ja Hannula olivat maan hallituksen ministereitä.

Kun Matson oli saanut sen verran lomaa, että pääsi käymään Turussa, paluumatkasta junalla tuli venäläisten ilmahyökkäyksen takia jännittävä ja vaarallinenkin.⁴²¹ Alex kuvaili matkaa kirjeessään Kertulle. Jo ennen Saloa oli tullut ensimmäinen hälytys, ja junasta metsään komennetut matkustajat näkivät ilmassa pommikoneita, jotka lensivät ohi, ”onneksi ei Turun suuntaan”. Vähän myöhemmin ohitettiin juna, jota oli ammuttu lentokoneista – ikkunat olivat rikki, seinissä oli reikiä ja ihmisiä oli kuollutkin. Seuraavalla asemalla junaan liitettiin ravintolavaunu, jonne Alex siirtyi ja tilasi konjakkia ja sikaarin: ”Kallista olla kapakassa ilmiksen aikana. Puolen tunnin kuluttua oli vaara ohi ja minä 25 markkaa köyhempi”. Todellinen koettelemus tuli kuitenkin vasta vähän myöhemmin:

Meidän vuoromme tuli muutamia kilometrejä kauempana. Juna jarrutti äkkiä ja veturin pilli tuuttasi kolmasti. – – Odotin juuri aamiaista ja olin ripustanut palttooni naulaan. Ravintolavaunun koukut ovat niin leveät, että kesti vähän aikaa ennen kuin sain takkini pois, joten kun vihdoin hyppäsin junasta, olin melkein viimeinen. – – Olin päässyt vasta

kymmenkunta metriä metsikköön, kun kuularuisku alkoi soida. Heittäydin kasvoilleni puun taakse ja toivoin parasta. Se oli kyllä kirkas hetki. Konekivääri rätsi kuin jättiläiskokko – ääni on aivan toisenlainen, terävämpi kuin kauempaa kuunneltuna. Sitten se lakkasi, ja lentokone suhahatti ärjyen puun latvojen ylitse. Koska maa oli aivan tasainen, vääntäydin selälleni ja näin miten kone kaartui jyrkästi ylös ja oikealle ilmassa. Se oli pienenpuoleinen kaksitaso. Mutta samassa tuli toinen kuularuiskun pärrinä. Puun latvassa paukkui, mutta kun katselin ylöspäin omaan puuhuni, en nähnyt katkeilevia oksia. Kerran vain kuulin kuulan viheltävän ohi. Minulle tulikin tunne, ettei tällä kertaa satu, ja kun se kone oli suhahtanut ohi, nousin panemaan palttoon päälleni ja syöksähdin parempaan suojaan ennen kuin seuraava kone alkoi ampuu. Kolme konetta näin varmasti, mutta kun ammuttiin useampaan kertaan, en tiedä oliko niitä enemmän, vai ennättikö ensimmäinen kone kiertää takaisin uuteen hyökkäykseen.

Matson etsi lumihangesta itselleen vielä kolmannen suojapaikan. Hän löysi pari puunkantoa ja pienen syvennyksen niiden välillä, ja siihen hän ”strutsin tapaan” työnsi päänsä. Lentokoneiden ampuessa myös maasta yritettiin vastata tulitukseen: joku poliisi ampui kiväärillä ja meriväen luutnantti pistoolilla – ”jälkimmäinen asianharrastuksesta niin kuin hän minulle kertoi. Sitten oli kaikki ohi”, Matson kirjoitti.

Tiedoituskeskuksessa Matson oli tekemisissä ulkomaisten rintamakirjeenvaihtajien kanssa. Kun hän kertoi heille seikkailustaan, hän sai lähteä suoraan päätä tiedotustilaisuuteen Kämppiin kertomaan tapauksesta kansainvälisille lehtimiehille. Kirjeessään Kertulle hän kehuskeli, miten 200 ulkomaista lehteä julkaisisi kertomuksen siitä, mitä ”Mr. Alex Matson, tunnettu suomalainen kirjailija, ikä 51”, koki junamatkallaan. Matson pääsi jopa kertomaan tarinansa United Pressin ”dictafooniin”. Ja kun Associated Pressin mies tuli tilaisuuteen liian myöhään, Matson lohdutteli häntä sillä, että seuraavasta jännittävästä kokemuksestaan hän tulisi puhumaan ensimmäiseksi Associated Pressin sanelukoneeseen.

Joulukuun lopulla Alexin kirjeissä Kertulle oli edelleen rohkaiseva sävy. Suomalaiset olivat puolustautuneet menestyksekkäästi: vihollisen hyökkäykset oli torjuttu eikä vaaraa kotirintamalla ollut, kunhan muisti mennä pommisuojaan ilmahälytyksen tullessa. Lunta vain olisi saanut olla enemmän eikä pakkaneenkaan olisi pahitteeksi, sillä ne panisivat vihollisen huollon sekaisin. Sanat oli tarkoitettu rauhoit-

telemaan Kerttua, mutta toisaalta Matsonkin tuntui vuoden lopulla ajatelleen sodan kulkua melko epärealistisesti: ”Meikäläiset jo myöntävät, että minä optimistina ja ryssä kyvyn halveksijana olin oikeassa.”⁴²²

Matsonin viimeinen talvisodan aikainen kirje Kertulle on tammi-kuun loppupuolelta. Siinä hän vakuuttelee edelleen rintaman kestävyyttä, mutta rivien välistä on luettavissa myös huolta: ”Jos lähellä paukkuu, painaudu vielä lattiaan, niin ei ilmanpaineakaan iske niin pahasti. Lattioihin voisi ruiskuttaa jotakin tomua sitovaa ainetta, ettei tulisi hengitykseen liikaa tomua.”⁴²³

Kerttu oli Alexin Helsingissä olon ajan työskennellyt sotasairaalaloissa. Hän oli ensin joulukuun puolivälissä tullut osastonhoitajaksi 5. sotasairaalaan Turkuun, työskennellyt siellä kolme kuukautta ja siirretty sitten Helsinkiin 1. sotasairaalaan kolmeksi kuukaudeksi. Tänä aikana hänet hyväksyttiin myös Suomen sairaanhoitajaliiton jäseneksi.⁴²⁴

Muuten Kertun toiminnasta sotasairaalaloissa on vain toisen käden tietoja. Arkkipiispa Erkki Kailan elämäkerrassa Kalevi Toiviainen mainitsee, että Kerttu oli ollut potilaiden keskuudessa hyvin suosittu raikkautensa, herttaisuutensa ja leikkisyytensä vuoksi.⁴²⁵ Jatkosodan aikana Alex välitti Kertulle kirjeitse terveisiä joltakin eversti Björckiltä. Björck oli maininnut Kertun veljelle Jaakko Kailalle Kertun olleen reipas hoitaja. Samaa oli vakuuttanut Osmo Orkomies, Matsonin työtoveri Valtioneuvoston tiedoituskeskuksessa: Kerttu oli reippaudellaan vaikuttanut positiivisesti potilaisiinsa. ”Niin kuin näet, olet jättänyt itsestäsi hyvän muiston”, Alex kirjoitti.⁴²⁶ Nämä arviot tuntuvat Kertun iloisen ja mutkattoman luonteen valossa osuvilta.

Myös päiväkirjaansa Matson teki sotatalven mittaan merkintöjä, mutta ne ovat sattumanvaraisia ja katkelmallisia – aikaa kunnolliseen päiväkirjanpitoon ei ilmeisesti ollut. Uudenvuodenpäivänä 1940 hän mainitsee kirjoittaneensa poliittisen pakinan Stalinin kieroudesta: ”Lausuin julki epäilykseni, että Stalin vaatisi liian suurta hintaa avunannostaan. Aamiainen ja päivällinen Elannossa. Vatsan repimistä paljon kasvisruualla. Yksin koko päivän.”⁴²⁷

Alexin sisaret seurasivat talvella 1940 Englannista käsin tiiviisti Suomen tapahtumia. Sodasta huolimatta kirjeet kulkivat. Tammi-kuussa Ida kirjoitti kuulleensa Edith-sisareltaan, että Alex ei ollut

enää Turussa, mutta toivoi, että kirje löytäisi perille. Hän halusi tietää, mitä velipoika parhaillaan puuhasi. Lehdestä hän oli lukenut, että Alex oli kääntänyt englanniksi Sillanpäättä, ja kyseli nyt, eikö Alex koskaan aikonut saada valmiiksi omaa romaaniaan. Ida pyysi kirjoittamaan: ”On vaikeaa kun ei saa kuulla uutisia.”⁴²⁸

Runsasta kuukautta myöhemmin Alex sai jälleen sisareltaan Hulista kirjeen. Ida kiitti saamastaan syntymäpäiväkirjeestä ja toivoi, että vaikka Alex työskenteli aamusta iltaan ja illasta aamuun, hän ei saisi unohtaa sisartaan. Alexin uusimmat kirjeet olivat olleet hänelle ja Edith-sisarelle trillereitä vailla vertaa. Hän kyseli, voisiko hänkin tehdä jotakin Suomen hyväksi. Eikö hänen koulutuksensa saaneita ihmisiä tarvittu hoitamaan kenttäsairaaloista tulevia miehiä? Kotikaupungissaan hän oli jo kerännyt kymmenen puntaa Suomen Punaiselle Ristille. Seuraavalla viikolla hänen oli tarkoitus osallistua sidetarpeiden hankintaan Suomea varten: ”Vereni seisauttaa kun luen miten sotilaat taistelevat, tekevät urotekoja ja saavuttavat suuria voittoja.” Viipuriin viitaten hän kirjoitti, että ”meidän kotikaupunkimme on uloin linnake, jota on koeteltu vuosisatoja ja joka tulee kestäämään vuosisatoja.”⁴²⁹

Matsonin saadessa tämän kirjeen Viipuri oli kukistumisillaan tai jo kukistunut. Valtioneuvoston tiedoituskeskuksessa Matson oli pysynyt hyvin Suomen poliittisen ja sotilaallisen tilanteen tasalla, paremmin kuin Kertulle lähetetyistä optimistisistä kirjeistä voisi päätellä. Hotelli Kämpissä, ”kotirintaman noidankattilassa”, tiedot rintamatapahtumista ja maan poliittisen johdon tekemistä ratkaisuista täydentyivät ulkomaisten tiedotusvälineiden tarjoamalla kuvalla. Helmikuun lopulla selvisi ulkomaisista radiolähetyksistä Matsonin ensimmäisen kotiseudun Koiviston saarien menetys venäläisille. Ja kun taistelut taukosivat 13. maaliskuuta, rauhanehdot kuultiin ensimmäiseksi aamuyön tunteina ulkomaisilta radiokanavilta ja vasta myöhemmin suomalaisista radiolähetyksistä.⁴³⁰

Sodan päätyttyä Matson jatkoi työtä tiedoituskeskuksessa. Myöhemmän Valtion tiedoituslaitoksen henkilökortin mukaan Matson toimi talvisodan päätyttyä seuraavaan tammikuuhun saakka valtioneuvoston käännoistoimiston päällikkönä. Näinä kuukausina hänen päiväkirjoistaan on luettavissa uupumusta ja alakuloa. Hän kirjoitti, että rauhanteon jälkeen hänen elämänsä ei ollut päässyt oikeille rai-

teille: ”Olen väsynyt, hermostunut – en liiku mielelläni kadulla, siis pelkään ihmisiä – on rahahuolia jne. Koko elämä on jollakin tapaa järjestymätöntä. Jään virkaani, mutta palkka on kovin pieni. Mietin miten sillä voisi tulla toimeen.”⁴³¹

Kenen joukoissa seisot?

Jatkosodan kynnyksellä Matson jatkoi työtään Valtioneuvoston tiedoituskeskuksessa. Hänen uuteen henkilökorttiinsa merkittiin, että hän astui Valtion tiedoituslaitoksen palvelukseen 17.6.1941. Se tarkoitti, että entinen työ jatkui nyt uudessa virastossa.

Talvisodan jälkeisenä kesänä Matson oli kulkenut kymmenhenkisen ulkomaisen lehtimiesvaltuuskunnan oppaana ja johtajana eri puolilla Suomea. Kiertomatka oli järjestetty, jotta ulkomailla saataisiin käsitys sodanjälkeisestä Suomesta, maan talouselämästä, käynnissä olevasta jälleenrakennustyöstä ja maassa sodan jälkeen vallitsevista mielialoista. Matka kesti kymmenen päivää ja sen aikana käytiin Lahdessa, Jyväskylässä, Kuopiossa, Oulussa, Kemijärvellä ja Tampereella. Paikallisina isäntinä toimivat kaupunginjohtajat ja teollisuusjohtajat, jotka kertoivat alueensa ja yritystensä toiminnasta.⁴³²

Monet toimittajista olivat Matsonille tuttuja jo talvisodan päiviltä. Mukana oli kolme toimittajaa saksalaisista lehdistä ja tietotoimistoista, muut olivat Pohjoismaista, Hollannista, Unkarista ja Yhdysvalloista. Parhaiten Matson tunsi entuudestaan saksalaisen Friedrich Egen, joka oli kesällä 1939 ehdottanut Matsonille yhteistyötä kansainvälisessä kustantamohankkeessa. Suomeen 1930-luvulla muuttanut Ege kertoi, että hiljattain oli perustettu uusi kansainvälinen kustannusosakeyhtiö, jonka kotipaikkoja olivat Lontoo ja Leipzig. Uuden kustantamon tarkoituksena oli tuoda suurten maiden markkinoille systemaattisesti pohjoismaista kirjallisuutta. Ege oli saanut tehtäväkseen etsiä kääntäjiä, jotka pystyisivät kääntämään suomenkielistä kirjallisuutta englanniksi. Hän tiedusteli, olisiko Matson valmis tehtävään ja milloin hän voisi aloittaa, vasta syksyllä vaiko jo heti?⁴³³

Hanke ei lopulta toteutunut. Sota siirsi sen syrjään, ja Matson oli ehkä nähnyt, että se oli yhtä utopistinen kuin Viljo Kojon kaavailema uusi kuvataiteilijoiden liitto, jonka sihteeriksi Kajo oli vuonna 1938



Ulkomaisten lehtimiesten delegaatio kiersi heinäkuussa 1940 Suomea tutustumassa maan elinkeinoelämään ja selviytymiseen sodan tuhoista. Tampereen asemalla edessä vasemmalla ryhmän suomalaiset johtajat Alex Matson ja Ilta Helsingius, seitsemäs oikealta saksalainen Friedrich Ege. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

suunnitellut Matsonia.⁴³⁴ Jatkosodan aikana 1942 Ege saksansi Artturi Järviluoman pateettisänmaallisen, sota-ajan Saksassa teatterin lavallekin päässeen *Pohjalaisia*-näytelmän (1914), mutta toisaalta hänellä oli yhteyksiä suomalaiseen vasemmistoon. Häntä syytettiin jopa vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Hella Wuolijoen tavoin hän joutui oikeuteen ja istui vankilassa jatkosodan päättymiseen saakka. Sodan jälkeen Ege joka tapauksessa ansioitui suomalaisen kirjallisuuden välittäjänä Saksaan, varsinkin DDR:ään.⁴³⁵

Vuoden 1940 kesälomansa Matsonit viettivät eteläisessä Hämeessä Kylmäkoskella Jalanti-järven rannalla. He saivat edullisen loma-asunnon Kertun veljen Jaakko Kailan kesähuvilasta, ja loma virkisti mieltä varsinkin sen takia, että nyt Alexilla oli taas aikaa maalata sekä tilaisuus kuunnella musiikkia ja lukea kirjallisuutta. Virkistyminen näkyy myös päiväkirjamerkinnoista:

Lomalta takaisin virkaan. Hyvä loma. Maalasin akvarelleja ja kalastelin. Maisemat eivät ole Kylmäkoskella erikoisia, mutta järven pinta, saari ja taivas tarjosivat harjoittelun aihetta. Tuli maalatuksi joka päivä. Innostuin joskus kovasti, vaikka tulokset eivät vielä ole keuhuttavia. Aion myös jatkaa täällä kaupungissa.

Ensimmäinen vaikutelma täällä virastossa on, että mikään ei ole muuttunut. Työtäkin näyttää tulevan vähän.⁴³⁶

Loppukesästä Matson yritti yhdistää virkatehtävät ja lomalla jälleen valloilleen päässeet taiteelliset suunnitelmansa: ”Kaksi päivää olen ollut kaupungissa, mutta vielä ei ole elämäni asettunut mitenkään sellaiseen uomaan kuin tahtoisin, että se asettuisi. Työ käy mekaanisesti, ajatukset eivät jaksa paljon nousta.”⁴³⁷ Hän kuunteli radiosta Leipzigiä lähetettyä oopperamusiikkia, aarioita ja duettoja, ja mieli rauhoittui ja selkiytyi. Hän analysoi tenorin intohimoista rintakaikua ja pohti, mitä yhteistä on Tšaikovskilla ja Griegillä: ”Kumpikin harrastaa eräänlaista henkeäpidättävää liikuttunutta asennetta. He tavoittelevat liikutuksesta kauneutta.” Myös kirjallisuuteen hän syventyi nyt kaikessa rauhassa. Joel Lehtosen romaani *Sirkus ja pyhimys* (1927) oli hänen mielestään tekotavaltaan hiukan avuton ja kuiva: ”Tyyli ei ole imaginiininen vaan pikemmin pakinoiva. Se pyrkii äänenpainoilla korvaamaan mitä se ei pysty plastillisesti luomaan. Olisiko tämä Hamsunin vaikutusta? Mutta Hamsunhan yhdisti tyyliinsä muotoiluun myös psykologista valintaa. Hän ikään kuin tarvitsi äänenpainoa saadakseen esille vivahteita, joita ei muilla keinoilla saa esille.”⁴³⁸

Oman romaaninkin suunnittelu käynnistyi jälleen. Matsonista tuntui kuin hän olisi vihdoinkin löytänyt oikean henkilökohtaisen äänensävyä ja hengen. Uudessa kirjoitustyössä tuntui olevan mahdollista saada esiin sellaista, joka oli ”erikoisesti minua ja johon kukaan muu ei pystyisi”. Romaanista tulisi kirjoittajansa hengenlaadun mukaisesti analyyttinen, ja samalla siihen nivoutuisi lyyrisyyttä ja sielunelämän herkkyyttä, joiden Matson koki myös kuuluvan hengenlaatuunsa.⁴³⁹

Maailmansota oli kuitenkin edelleen läsnä eikä se hävinnyt ajatuksista. Matsonin talvisodan jälkeen ja jatkosodan alussa tekemät päiväkirjamerkinnot avaavat kirjeitäkin kiinnostavamman näköalan Matsonin – ja suomalaisen sivistyneistön – ajatteluun sotavuosina. Syksyllä 1940 Saksan pommittaessa Englannin kaupunkeja Matsonin

tuttavapiiriin kuuluvien helsinkiläisten keskuudessa puhuttiin paljon Euroopan uudesta tilanteesta ja Suomen tulevaisuudennäkymistä. Kun kirjeet Kertulle pyrkivät tynnyttelemään ja tasoittelemaan, päiväkirjat mahdollistivat myös viriävien poliittisten näköalojen ylös kirjaamisen ja tulevaisuuden spekuloinnin.

Syyskuussa 1940 Matson kävi Seurahuoneella lounaalla. Tilaisuus oli mielenkiintoinen. Mukana oli sekä tuttuja että ennestään tuntemattomia ulkomaisia lehtimiehiä, joilla oli tietoja ja näkemyksiä Euroopan tuoreista tapahtumista. Lounaan aluksi juotu cocktail sai tosin Matsonin kielen kangertelemaan niin, että ruotsin puhumisesta ei tahtonut tulla mitään. Sitten kieli kuitenkin liukastui viinin ansiosta, ja lopuksi Matson puhui sujuvasti niin saksaa, englantia kuin ruotsia. Kahvin ja konjakin aikana puhuttiin politiikkaakin. Saksalainen Werner Klingeberg innostui selittämään, että Suomi oli maantieteellinen sillanpääasema Venäjää vastaan, eikä Saksa näin ollen voinut sallia sen joutuvan jonkin ulkopuolisen valtion käsiin. Yksin Suomi ei kestäisi, eikä Ruotsikaan. Mutta kahden saksalaisen divisioonan ja lentokoneosaston avustamana suomalaiset valtaisivat milloin hyvänsä Leningradin.⁴⁴⁰

Kuka oli Werner Klingeberg? Hän oli saksalainen urheilumies, joka oli toiminut tärkeissä suunnittelutehtävissä jo Berliinin vuoden 1936 olympiakisoja järjestettäessä. Hänet oli kutsuttu Suomeen vuonna 1938 neuvonantajaksi valmistauduttaessa vuoden 1940 kisoihin. Klingeberg asui pitkään Suomessa vielä kisojen peruunnuttuakin. Hän oli mukana Matsonin johtamalla kesän 1940 lehtimiesretkellä ympäri Suomea, ja syksyllä hän oli vastaanottamassa Saksan, Suomen ja Ruotsin kolmimaaootteluun saapuvia saksalaisurheilijoita Malmin lentoasemalla. Suomesta hän lähti vuoden 1940 lopussa ja toimi sen jälkeen Saksassa urheilun organisaatiotehtävissä.⁴⁴¹

Saksan armeija oli keväällä 1940 valloittanut salamasodalla Tanskan ja Norjan, ja alkukesästä se valloitti nopeasti Hollannin, Belgian ja Ranskan. Syyskuussa saksalaiset pommikoneet pommittivat Englannin kaupunkeja: ”Sotatilanne on nyt sellainen, että Saksan maihinnousuyritys on odotettavissa”, Matson arvioi päiväkirjassaan. ”Jos se epäonnistuu, ei toista yritystä kai tehdäkään. Silloin jatkuu hävitys.” Lounaspöydässä Klingeberg oli vakuutellut myös, että englantilaiset pommikoneet eivät voineet kuljettaa suurta pommilastia Berliiniin

saakka. ”Tämä kuukausi on sodan ratkaisevin”, Matson arveli päiväkirjassaan.⁴⁴²

Syyskuun puolivälissä 1940 Matson oli kuullut, että Pohjanmaan kautta oli kuljetettu pohjoiseen saksalaisia joukkoja. Päiväkirjaansa hän merkitsi, että tuntui kuin joukkoja olisi siirrelty ”suurisuuntaista sodan laajentamista, todellista maailmanpaloa varten” – seuraavaksi olisivat vuorossa Yhdysvallat, Japani, Espanja, mahdollisesti Turkki ja Kreikka. Egypti olikin tavallaan jo mukana.⁴⁴³

Matson spekuloi sodan mahdollisuudella ja sen Suomelle tarjoamalla näkymillä. Sotainen tunnelma oli ollut ikään kuin jo laskemassa, mutta ”kun ei tiedä mitä ryssät ovat vaatineet, on mahdotonta varmasti sanoa mihin olemme joutumassa”, Matson kirjoitti. Sota näytti hänestä lokakuussa kuitenkin epätodennäköiseltä. Sodan laajentaminen ei olisi eduksi Venäjälle sen enempää kuin Saksallekaan. Jos Suomi kuitenkin joutuisi uudelleen sotaan Neuvostoliittoa vastaan, se olisi nyt vahvoilla: ”Uskon tosissani, että Suomi selviäisi voimainmittelystä voittajana. Emme tietysti voisi valloittaa Venäjää emmekä asevoimin pakottaa Venäjää antautumaan, mutta merkittäviä etuja olisi saatavissa.”⁴⁴⁴

Kevättalvella 1941 Matsonit vaihtoivat asuntoa. Uusi pieni huoneisto sijaitsi Sutelantie 7:ssä. Kerttu ei käynyt enää töissä, mutta aika ajoin hänet komennettiin aputyövoimaksi Punaisen Ristin sairaalaan. ”Ostimme maton, leposohvapeitteen ja uutimet, yli varojemme kyllä, mutta niin kauniit”, Matson kirjoitti päiväkirjaansa.⁴⁴⁵

Jatkosodan alettua Valtioneuvoston tiedoituskeskuksen nimi muutettiin Valtion tiedoituslaitokseksi, tehtäviä laajennettiin ja henkilökuntaa lisättiin. Kun talvisodan aikana tiedoituskeskuksessa oli työskennellyt vain kymmenkunta henkeä,⁴⁴⁶ jatkosodan aikana henkilökunta kohosi useisiin satoihin. Oli muokattava yleistä mielipidettä hallituksen politiikan linjoille suotuisaksi, seurattava mielialoja kotimaassa ja ulkomailla, tiedotettava havainnoista maan hallitukselle ja sotilasviranomaisille ja sodan puhjettua lähetettävä ulkomaille tietoja sodan kulusta.

Muutamia päiviä ennen sodanjulistusta Matson kommentoi päiväkirjaansa: ”Aamun kirkkaudessa tuntuu mielettömältä, että taas lähtee miehiämme tapettavaksi. Ilmankin on kadulla invaliideja. Mutta iloisina miehet näyttävät lähtevän. Ja kansan rauhallisuus on täyd-



Valtion tiedoituslaitoksen tuotantotoimiston kirjailijoita ja toimittajia jatkosodan alkupuolella. Seisomassa vasemmalta: Toivo Pekkanen, Olof Enckell, Lauri Viljanen, Mika Waltari, kaksi seuraavaa tunnistamattomia, Antero Manninen ja Eino Jutikkala. Istumassa vasemmalta E. N. Tigerstedt, Viljo Kojo, Yrjö Kivimies, Martti Ruutu ja Maire Salomaa. SA-kuva.

linen.⁴⁴⁷ Päiväkirjamerkinnän sodanvastaisuus on huomiota herättävää. Se oli taiteilijan tunteenomainen suhtautuminen tapahtumiin, ei niinkään valtionviraston nuhteettoman virkailijan.

Valtion tiedoituslaitos mobilisoi riveihinsä nyt suuren määrän yliopisto-opettajia, lehtoreita, sanomalehtitoimittajia, kirjailijoita, taiteilijoita, liikemiehiä ja matkailuelinkeinon kielitaitoisia edustajia. Matsonin kirjailijakollegoitaakin oli mukana useita: Viljo Kojo, Elmer Diktonius, Yrjö Kivimies, Toivo Pekkanen, Ensio Rislakki (Valentin), Mika Waltari, Lauri Viljanen, Yrjö Soini.⁴⁴⁸

Tiedoituslaitoksessa oli yleisten asiain jaosto, jonka neljästä osastosta yksi oli ulkomaan osasto. Se piti yhteyksiä ulkomaisten Suomesa oleviin lähetystöihin, Suomen edustustoihin ulkomailla ja ulkomaisiin lehtitoimistoihin. Se suunnitteli vieraskielisiä julkaisuja ja palveli maassa olevia ulkomaisia kirjeenvaihtajia muun muassa järjestämällä matkoja rintamalle ja jakaen informaatiota. Se huolehti suomalaisten

ulkomaille suuntaamista radiolähetyksistä lukuun ottamatta ”vihollismaiden” kieliä. Ulkomaan osaston sisällä oli ulkomaantoimisto, lehtimiestoimisto, ulkoradiotoimisto ja käännöstoimisto.⁴⁴⁹

Jo jatkosodan ensimmäisinä päivinä Matsonin tehtäviin kuului kääntää englanniksi presidentti Rytin puhe, jossa tämä kertoi Suomen liittymisestä sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Samoin hän käänsi englanniksi marsalkka Mannerheimin ensimmäisen päiväkäskyn: ” – lähdemme Suomelle turvaton tulevaisuuden luodaksemme Saksan mahtavien sotavoimien rinnalla ja asetovereina vakain mielin ristiretkelle vihollistamme vastaan – ”.⁴⁵⁰ Päiväkäskyn sanamuodoista oli väännetty kättä ennen sen esittämistä: hallitus olisi ollut varovaisempi määrittelemään sodan tavoitteita aina Itä-Karjalaan asti, mutta Mannerheim piti päänsä.⁴⁵¹

Sodan edetessä Matsonistakin tuli suomalaisen sotapolitiikan kannattaja. Päiväkirjasta on nähtävissä, että hän ei kyseenalaistanut tehtyjä ratkaisuja, vaan päinvastoin pohti Suomen mahdollisuuksia Saksan rinnalla. Hän kirjoitti enemmän tai vähemmän Venäjän vastaisia ja saksalaismielisiä katsauksia ja radiopuheita, ja myös hänen päiväkirjassaan on merkintöjä, jotka osoittavat, että hän uskoi Suomen uuden sodan menestykseen.

Suomen ja Englannin väliset diplomaattisuhteet katkesivat heinäkuun lopussa 1941. Diplomaattisuhteiden katkeaminen vaikutti siihen, että suomalaisten Englanti-vastaisuus kasvoi, vaikka kuva Yhdysvalloista pysyi edelleen myönteisenä.⁴⁵² Myöhemmin Valtion tiedoituslaitos sai tehtäväkseen laatia kirjoituksia, joissa Englannin radiopropaganda saatettiin sen tekemisiin asiavirheisiin vedoten naurettavaan valoon ja ”rauhantarjoustä koskevalta uutiselta poistetaan kaikki uskottavuus.”⁴⁵³

Tästä alkaen Englannin radiolähetyksiä seurattiin aikaisempaa tiiviimmin.⁴⁵⁴ Eino Jutikkala totesi Valtion tiedoituslaitoksen historiikissaan, että ”onneksi näyttää ulkoradiomme virkistyneen ja luvan saatuaan käyneen aktiivisemmaksi”. Myös Alex Matson alkoi terävissä pakinoissaan ”vetää leijonaa hännästä”⁴⁵⁵ – vähän epäselväksi tosin jää, kuka oli leijona, mutta tiedoituskeskuksessa oltiin selvästi tyytyväisiä Matsonin panokseen.

Matsonin radiopakinoista on Matsonin kirjeenvaihdossa säilynyt arvostava maininta vuodelta 1942 – tosin yhteydessä, jossa ulkoasiain-

ministeriö esitti, että eräs hänen pakinansa jätettäisiin radioimatta ulkopoliittisista syistä. Rafael Seppälä, joka oli saanut tehtäväkseen tarkistaa ministeriön puolesta Matsonin englantilaisten valistamiseksi kirjoittamat radioesitykset, kirjoitti Matsonille syyskuussa 1942: ”Sannon suoraan ja ollenkaan imartelematta Teitä, että tämä uusi tehtäväni on ollut minulle sekä mielenkiintoinen että opettavainen.” Matson oli Seppälän mielestä hoitanut tiedottamista mallikelpoisesti. Nyt Seppälä kuitenkin halusi, että Matsonin laatima Suomen Washingtonin lähettilään Hjalmar Procopén sanomalehtihaastatteluja koskeva kirjoitus jätettäisiin lähettämättä. Synyn tähän oli se, että juuri noina päivinä suomalais-amerikkalaiset suhteet olivat ”selvitte-lyjen alaisina” ja lausunnoissa oli oltava varovainen.⁴⁵⁶

Suomen itsenäisyyspäivänä joulukuussa 1941 Englanti oli liittolaisensa Neuvostoliiton vaatimuksesta julistanut Suomelle sodan. Sodanjulistus oli ymmärrettävä: Saksan pommikoneet pommittivat Lontoota, ja Suomi oli käytännössä Saksan kanssa yhteisessä rintamassa. Matsonin kirjeistä tai päiväkirjoista ei kuitenkaan juuri löydy merkintöjä siitä, että vanhan kotimaan muuttuminen vihollismaaksi olisi vaikuttanut häneen. Hän ei uskonut Englannin kukistumiseen. Talvella 1942 Matson oli lyönyt työpaikallaan vetoa ”Lassin” kanssa – ehkä Lauri A. Puntilan, jonka kanssa hän jakoi suuren työhuoneen – tuhannen markan päivällisistä, joihin molemmat osallistuisivat vaimoineen: ”Lassi väittää, että Englanti häviää kokonaan syyskuun 1. päivään mennessä.”⁴⁵⁷ Matson oli siis toista mieltä.

Kun Englanti oli julistanut Suomelle sodan, Matsonilla oli paljon tekemistä vanhaan kotimaahansa lähtevän radiopropagandan kääntämisessä ja kirjoittamisessa. Talvella 1942 Matsonin päivittäisiin tehtäviin kuului kirjoittaa englanninkielinen katsaus suomalaisten leh- tien uutisista. Sen ohella hän kirjoitti itsekin englanniksi radioitavia juttuja, esimerkiksi poliittisen pakinan Stalinin kieroudesta.⁴⁵⁸

Valtion tiedotuslaitoksessa työntekijöiden henkilökohtaiset käsi-tykset sodan lopputuloksesta vaihtelivat. Matson kirjasi päiväkirjaan- sa: ”Reuter on kuulemma kauhean peloissaan, että ryssä voittaa. Se johtuu siitä, että hän kuuntelee Amerikan lähetysten propagandaa.”⁴⁵⁹ Ole Reuter oli Helsingin yliopiston vastanimitetty englantilaisen filo- logian professori, joka hänkin oli mobilisoitu Valtion tiedotuslaitok- seen.

Talvella 1942 Matson pohti päiväkirjassaan sodan jatkonäkymiä: ”Englannin tähti on alimmillaan, mutta onkohan sota jo lopussa? Saksa saavuttaa varmaan tänä vuonna voimansa huipun – mutta Napoleon?”⁴⁶⁰ Viittaus Napoleoniin oli kirjallisuusmiehen kommentti. Matsonin mielessä oli Tolstoin *Sota ja rauha* (*Voina i mir*, 1865–1869), Napoleonin sotaretki Venäjälle ja mahdollisuus, että Hitlerille voisi käydä samoin kuin Napoleonille.

Sotavuosien päiväkirja sisältää usein myös hyvin arkisia merkintöjä omista menemisistä ja tulemisista, syömisistä ja juomisista. Juomia tuntuu Valtion tiedotuslaitoksen miehillä olleen käytettävissä riittävästi: ”Hyvä illallinen: suolalohta, lihapullia, leipää. Join 3 ryyppyä ja 2 konjakkia tulematta humalaan. Muut tulivat. Kova räihinä. Kotiin 1/2 1.”⁴⁶¹ Ruoosta sen sijaan oli talvella 1942 pulaa ja vaatimatonkin herkku tuntui ylelliseltä. Alex oli alkanut käydä illallisella Linnankoskenkadun Elannossa, jonka hyvästä ruokalistasta hän kirjoitti Kertulle: tarjolla oli ollut perunoita, kaksi hiillostettua silakkaa ja jälkiruokana hillottuja hedelmiä.⁴⁶² Myös kunnan tupakka oli ilon aihe, ja kun Elannosta sai ostettua paketin Twenty Goldea kyseessä oli Alexin mukaan: ”suuri tapaus, kassa kertoi minulle, ja alhaalla eräs tarjoilijatar.”⁴⁶³

Myöhemmin keväällä annokset kaventuivat entisestään:

Et olisi tykännyt eilisestä päivällisestäni. Leipää on nykyään täällä, miten lienee Turussa? Mutta Elannolta oli loppunut perunat ja leikkeleiden kanssa oli lanttumuhennosta, sellaista vetistä, ja kasvis-Oskarinleikkeleen kera sitä samaa lanttua. Mutta vatsa tuli kuin tulikin täyteen, ja illalla join vielä teetä ja söin leipää. Leipää oli ainakin eilen kaupoissa jonottamatta saatavissa, ja jo edellisenäkin päivänä – ei muuta kuin mene kauppaan ja pyydä hyllyltä.⁴⁶⁴

Matsonin sodanaikainen suhde Saksaan oli periaatteessa myönteinen, mutta jollakin tapaa se vaikuttaa ulkopuoliselta ja tarkkailevalta. Syksyllä 1940 tehdyn päiväkirjamerkinnän mukaan hän ei kuitenkaan hyväksynyt ajatusta, että Saksalla olisi ilman muuta velvollisuus tukea Suomen intressejä. Hän ei ymmärtänyt niitä, jotka ”huutavat, että Saksa on pettänyt entisen aseveljeytemme”⁴⁶⁵

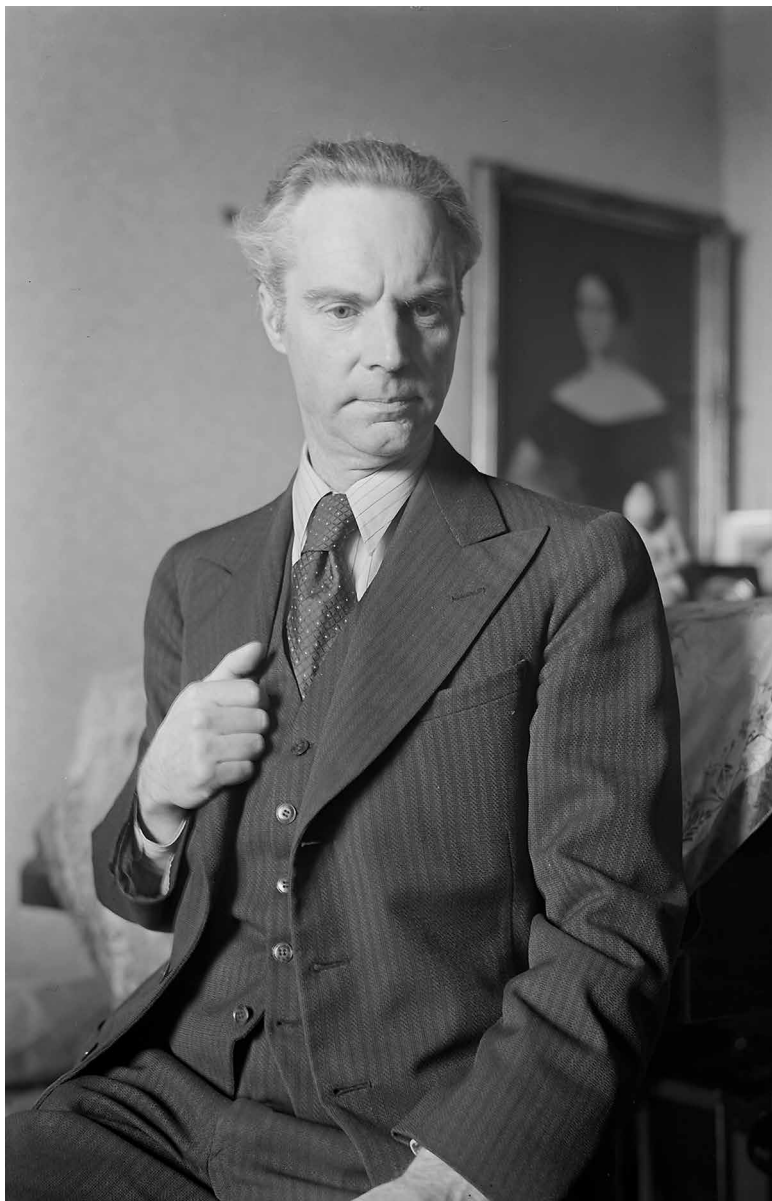
Matsonin päiväkirjojen Venäjä-vastaiset ja saksalaismieliset kannanotot eivät ole mitenkään yllättäviä. Matson ei näissä mielipiteissään ollut suinkaan yksin, vaan samoin ajattelivat monet keskiluokan

ja sivistyneistön edustajat. Saksa oli pitkään ollut Suomesta katsoen esimerkillinen kulttuurimaa, ja Matsonilla oli siitä itselläänkin kokemuksia vuosien takaa. Neuvostoliitto puolestaan oli yleisen mieliteen mukaan uskonnoton barbaarimaa, joka oli hyökännyt Suomeen vuonna 1939 ja anastanut Karjalan.

Perhepiirissäkin suhde Saksaan puhutti. Kertun isä, arkkipiispa, oli periaatteessa saksalaismielinen. Hän oli pitänyt Kansainliittoa hankkeena Saksan rankaisemiseksi ja nujertamiseksi ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Hän kyllä suhtautui jossakin määrin kriittisesti Hitlerin hallintoon, mutta Saksan sotapolitiikka oli hänestä kuitenkin hyväksyttävissä, koska se merkitsi taistelua pakanallista bolshevikkihallintoa vastaan.⁴⁶⁶

Myös Kertun Eino-veli, Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professori, suhtautui puheenvuoroissaan varsin ymmärtäväisesti Saksan uuteen politiikkaan ja nosti esiin sen taustaideologioissa näkemäänsä myönteisiä piirteitä. Kuitenkin jo vuoden 1942 alkaessa hän teki päiväkirjaansa merkinnän, joka osoittaa uskon Saksan voittoon hävinneen, ja julkisesti hän arvosteli saksalaisia kirjoittaessaan mielipidekirjoituksen Tanskan juutalaisvainoja vastaan *Uuteen Suomeen* syksyllä 1943. Hän kysyi, miten Saksa, jolle ”historian kaitselmus” näytti antaneen tehtäväksi eurooppalaisen sivistyksen turvaamisen itäistä vaaraa vastaan, saattoi tehdä itsensä syyppääksi tekoihin, jotka loukkaavat tämän sivistyksen perusolemusta.⁴⁶⁷

Kevättalvella 1942 Alex oli kutsuttu kirjailija Vappu Roosin luokse illallisille jossakin käännöisasiassa ja paikalle oli tulossa myös Atos Wirtanen, ruotsinkielinen kirjailija ja sosiaalidemokraattinen poliitikko. ”Tulee olemaan mielenkiintoista saada selville hänen nykyiset fundeerauksensa. Sossit näyttävät kääntyvän enemmän Englantia vastaan kuin tähän saakka viimeisten englantilaisten suunnitelmien takia ryssien kanssa”, Alex pohti kirjeessään Kertulle.⁴⁶⁸ Pian tämän jälkeen Matson arveli tapaavansa ministeri G. A. Gripenbergin, entisen Suomen Lontoon-lähettilään, joka oli joutunut lähtemään asemapaikastaan Englannin julistettua sodan Suomelle. Hänen kanssaan Matsonin oli tarkoitus neuvotella propagandasta: ”Odotamme jännityksellä Miettisen kanssa mitä Gripenberg tulee ehdottamaan. Hänelä on luettavanaan parikymmentä minun juttua, jotka ovat syntyneet sen jälkeen kun hän lähti Englannista.”⁴⁶⁹



Professori Eino Kaila 1943. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Valokuvaamo Pietisen kokoelma.

Jatkosodan loppupuolella Suomessa virisi kysymys siitä, tulisiko maan yrittää solmia erillisrauha Neuvostoliiton kanssa ja välttää siten yhteinen romahdus Saksan kanssa. *Suomen Sosialidemokraatin* pääkirjoitus oli vihjannut jo 4.1.1942 suomalaisten haluun erillisrauhan solmimisesta. Mieliala ei Suomessa ollut kuitenkaan vielä yleinen, ja Saksa oli yhä voimissaan. Vielä syyskuussa 1942 tehdyn mielipidetiedustelun mukaaan lähes sata prosenttia kokoomuslaisista, maalaisliittolaisista ja edistysmielisistä uskoi Saksan voittavan kaikki vihollisensa. Ruotsalaisen kansanpuolueen äänestäjistäkin tähän uskoi 83 prosenttia ja sosialidemokraateista 65 prosenttia.

Vuotta myöhemmin Saksan ehdottomaan voittoon uskoi kokoomuslaisista enää puolet, maalaisliittolaisista, sitoutumattomista, ruotsalaisista ja edistysmielisistä alle puolet ja sosialidemokraateista enää joka viides. Jyrkimmin sotatilanteen uudelleenarviointi oli tapahtunut asioista perillä olevien helsinkiläispiirien keskuudessa.⁴⁷⁰ Päämajan tiedustelujaoston päällikkö Aládar Paasonen oli järkyttänyt suomalaisia poliitikkoja synkillä tulevaisuudenkuvillaan jo vuoden 1943 alussa, Stalingradin taisteluiden jälkeen. Keväällä 1943 sodan lopputulos alkoi olla selvä ainakin Suomen sodanjohdolle.⁴⁷¹

Alex Matsonkin alkoi näihin aikoihin mielessään irrottautua sodasta. Samalla hän irrottautui myös Valtion tiedoituslaitoksesta. Syyt eivät ilmeisesti kuitenkaan olleet poliittisia tai maailmankatsomuksellisia, vaan henkilökohtaisia.

Kerttu sairastuu

Matsonin perheen elämä muuttui perusteellisesti jatkosodan kuluessa. Kerttu oli muuttanut Turusta Helsinkiin talvisodan aikana 1940 saatuaan työpaikan helsinkiläisestä sotasairaalarasta. Kesällä 1941 hänet lomautettiin sairauden vuoksi ja myöhemmin vapautettiin kokonaan palveluksesta. Sairauden luonteesta ei kuitenkaan alkuun ollut tarkkaa käsitystä.

Alex oli sitä mieltä, että sairastumisen syy oli henkinen sotarasitus, joka paranisi muutolla rauhalliseen ympäristöön ja syömällä terveellisesti. Sotavuosina se ei ollut helppoa, koska ruoasta oli pulaa. Päiväkirjassaan Matson kuvailee elintarvikkeiden hamstrausta syksyllä

1940. Hän oli juuri ostanut kaksi kilon purkkia sian- ja naudanlihaa, purkillisen lihapullia, yhden anjovispurkin, kaksi rasiaa juustoa, kilon herneitä ja palasen saippuaa. Sitten oli ostettava myös ”Robo-maltolia”, jota lehti-ilmoitukset mainostivat: ”Kotimainen, tiivistetty terveys- ja ravintovalmiste, joka sisältää elimistön säännölliselle toiminnalle välttämättömiä A-, D-, B-vitamiiniryhmiä ja runsaasti tärkeitä C-vitamiineja sekä fosforia ja kalkkia.”⁴⁷²

Matsonin mielestä hamstraaminen oli rumaa, mutta koko maa tuli sitä paremmin toimeen mitä useammassa perheessä oli kohtuullinen ruokavarasto. Päiväkirjamerkintä päättyy toteamukseen: ”On niin kuin tulevan talven nälkä heittäisi jo varjonsa Europan ylle.”⁴⁷³

Vuoden 1942 alussa Kerttu oli palannut Turkuun, ja syy oli ilmeinen. Ajateltiin, että terveysongelmat olivat ohimeneviä ja että Kerttu saisi parasta ruokaa sekä parhaan hoidon ja huolenpidon Turussa piispantalossa.

Kertun sairauden oireista saa jälkikäteenkin melko tarkan kuvan siitä ahkerasta kirjeenvaihdosta, jota käytiin Alexin ja Turkuun siirtyneen Kertun kesken. Tosin vain Alexin kirjoittamat kirjeet ovat säilyneet, sillä Kerttu talletti ne uskollisesti. Kerttu kuvaili kirjeissään huonoa vointiaan, ja Alex antoi parhaansa mukaan ohjeita siihen, miten vaivoja tulisi hoitaa. Maaliskuussa 1942, kun säilyneissä kirjeissä tuli ensimmäisen kerran puhetta Kertun vaivoista, Alex lohdutteli: ”Ole sielussasi rauhallinen ja vaikka sattuisi pieni takapotkukin, niin älä hätäile – ajattele väliin, että se johtuu siitä, ettet ole vielä ennättänyt tulla terveeksi. Rakastan sinua niin, että ottaisin itse kantaaksesi kaikki vaivasi mieluummin kuin näkisin Sinulla niitä olevan. Alec.”⁴⁷⁴

Kertun sairaudesta oli keskusteltu myös Kertun veljen, tunnetun psykiatrin Martti Kailan kanssa. Tämä oli huomannut Kertun niskassa pienen vaarattoman pahkan, mutta pitänyt myös mahdollisena, että Kertulla olisi aivokasvain. Alex kuitenkin torjui mielestään tämän diagnoosin ja rahoitteli Kerttua. Hänen mielestään tauti saattaisi olla neurasteniaa eli psyykkisen ja fyysisen stressin heikkoa sietokykyä. Kertun tuli vain levätä ja syödä hyvin. Oli hyvä, että ”on sellainen paikka kuin Turku, missä voit lämpimissä huoneissa levätä, nukkua ja syödä. Hyvää Sinulle tekee se syöminen. Saat nähdä että vähitellen voimistut”, Alex kirjoitti Kertulle.⁴⁷⁵

Alex löysi Kertun uupumukselle, huimaukselle ja pahoinvoinnil-

le omia selityksiään. Hän muistutteli Kertun mieleen Turun pommitusta: ”Siitä Sinun niskastasi ajattelen, että ehkä siitä kannattaisi ottaa röntgen-kuva, sillä minusta se on ikään kuin kaiken lähtökohta. Muistatko kun pommi putosi lähelle piispantaloa, sanoit että tunsit miten ilmanpaine sai niskasi naksahamaan. Ajattelen, että siinä jokin painaa päähermoa, sillä vasta sen jälkeen alkoi se Sinun pahoinvoinnin tilasi, ikään kuin vähitellen.”⁴⁷⁶

Alex palasi samaan selitykseen useaan otteeseen. Hänen mielestään varsinainen kolaus Kertun hermostoon oli tapahtunut talvisodassa ja uusi sota esti paranemisen. Sodan vaikutus hermosysteemiin oli yleisestikin todettu salaperäiseksi: ensimmäisen maailmansodan jälkeen terveet miehet olivat saaneet vielä pitkien aikojen kuluttuakin salaperäisiä vikoja. Alex marssitti todistajakseen Dostojevskinkin, joka armahdettiin mestauskentällä ja sai myöhemmin kaatumataudin. Hermojärkytys oli jo unohtunut, tauti ilmestyi vasta jälkepäin.⁴⁷⁷

Alex oli jatkossakin sitä mieltä, että Kerttu paranisi luonnonmenetelmien avulla. Olisi syötävä vitamiineja ja päästävä maalle, nauttimaan oikeasta kesästä ja yhdessäolosta: ”Tahtoisin ottaa Sinut syliini ja pitää Sinut siinä suojassa kaikelta pahalta.”⁴⁷⁸

Lopulta sairaus paljastui kuitenkin aivokasvaimeksi. Alkuvuodesta 1943 Kerttu kirjoitti isälleen sairastumisestaan. Leikkaus olisi ainoa mahdollisuus jäädä henkiin. Leikkaukset olisivat kuitenkin Kertun mukaan 15 000 markkaa eivätkä hän ja Alex kykenisi selviytymään niistä. Kerttu kyseli isältään olisiko tämä valmis kirjoittamaan vekselin ja jatkoi: ”Älä sure puolestani.”⁴⁷⁹

Martti-veljen avulla Kertulle järjestettiin tilaisuus päästä Ruotsiin maailmankuulun aivokirurgin Herbert Olivecronan leikattavaksi. Erkki Kaila osallistui leikkauksen rahoitukseen, ja leikkauksen jälkeen Kerttu kuvaili isälleen kuusi tuntia kestänyttä leikkausta kysyen samalla, oliko hänen kallonsa isän mielestä 20 000 markan arvoinen.⁴⁸⁰

Alex oli matkustanut ennen leikkausta Tukholmaan, ja Kerttu sai ennen operaatiota luvan kulkea hänen seurassaan kaupungilla. Tukholma tuntui parista sotavuosien Suomeen verrattuna paratiisilta. Pari vuotta myöhemmin Alex kuvaili Tukholman-käyntiään kirjeessään Virosta Ruotsiin maanpakoon siirtyneelle Aino Kallakselle: ”Tiedän mikä keidas Ruotsi on. Olin saattamassa vaimoani sinne kevättälvella

1943. Vaimoltani tosin leikattiin aivokasvi, mutta ennen leikkausta Olivecrona antoi hänen kulkea kanssani kaupungilla, ja meillä oli hyvin hauskaa kruunujen vähydestä huolimatta. Koimme molemmat siellä niin paljon ystävällisyyttä, että meille jäi hyvin kaunis muisto Ruotsista ja ruotsalaisesta kulttuurista.⁴⁸¹ Leikkauksen jälkeen Kerttu pääsi vielä viettämään Ruotsissa lyhyen toipumisloman.⁴⁸²

Kerttu toipui leikkauksesta hyvin eikä kasvain uusunut myöhemmin. Leikkauksen yhteydessä Kertun päähän oli asennettu pieni metallilevy, josta hänellä riitti omintakeista kerrottavaa vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Hän saattoi leikillisesti napauttaa sormellaan ohimoaan ja todeta tutulle keskustelutoverille, että hänen suorapuheisuutensa johtui päässä olevasta levystä.

Hauholle maaseudun rauhaan

Vuonna 1943 Matsonit muuttivat Hauholle. Hauho oli perinteikäs maalaispitäjä. Tämä näkyy vaikkapa U. T. Sireliuksen vuonna 1925 johtaman kansatieteellisen kylätutkimusretkikunnan laajasta selvityksestä *Vanhaa Hauhoa* (1934). Kylien tiiviit taloryhmät, luhtiaitat, talojen välitse kaartelevat kylänraitit, risuaidat ja veräjät kertoivat vielä vanhasta perinteestä samoin kuin talollisten ja itsellisten puhuma hauholaismurre, vaikka linja-autot olivat jo alkaneet kulkea mutkaisilla kyläteillä.⁴⁸³ Ne muistuttivat edelleen menneiden vuosikymmenten vankasta maalaisyhteisöstä, jossa oli tiukka sosiaalinen hierarkiansa.

Hauho oli kappale kauneinta Hämettä. Maaseudun maantiet johtivat siihen aikaan vielä viljelysaukioita, järvenselkiä ja kalliokumpareita väistellen kylästä kylään. Kylien keskustoissa ne kulkivat asumusten seinänvieriä viistäen kaupan kohdalle, jossa linja-autot pysähtyivät jättämään postia. Linja-autojen etäisenä päämääränä oli kaupunki – Hämeenlinna, Lahti tai Tampere. Tiet pölyisivät kesäisin ja talvisin lumituisku saattoi tukkia ne pahan kerran. Mutkaisilla teillä liikkui pääasiassa hevosajoneuvoja, pyöräilijöitä ja jalankulkijoita. Viivoittimen avulla kaupungista kaupunkiin vedettyjä suoria teitä alettiin rakentaa vasta vuosikymmeniä myöhemmin, kun autot yleistyivät.

Monet historialliset muistot antoivat Hauhon pitäjälle ja Lehdesmäen kylälle, johon Matsonit muuttivat, historiallista ulottuvuutta.

Lehdesjoen etelärannalla, Pyhäjärvestä Iso-Roineeseen laskevan virran partaalla sijaitsi Lehdesmäen kartanon rakennusryhmä, jonka päärakennus oli peräisin 1860-luvulta.⁴⁸⁴ Sen monipuolinen historia oli miltei käden ulottuvilla. Sisällissodan aikaan vuonna 1918 olivat Lehdesmäen kartanon navetta karjoineen sekä Joen talo palaneet punaisten kaoottisen pakomatkan sekasorrossa, josta Väinö Linna sai aineksia *Pohjantähti*-trilogiansa (1959–1962) toisessa osassa olevaan kuvaukseen. Taisteluiden muistoksi Lehdesmäkeen oli pystytetty muistokivi. Se oli kivenheiton päässä Matsoneiden uudesta kodista.

Hauhon pitäjä oli ollut jo ennen sotia suosittu lomanviettopaikka. Varsinkin pääkaupungista tultiin kesäisin nauttimaan rauhallisesta maalaiselämästä ja järvimaisemien kauneudesta. Majoituspaikat täyttyivät kesästä toiseen. *Hämeen Sanomat* kertoi vuonna 1938, miten kesän lopulla näki linja-autoissa lomaltaan palaavia kaupunkilaisia, joiden olemuksesta loisti kesäisen auringon antama rusketus ja vahvan maalaisruoan tarjoama ulkonainen hyvinvointi. Jokainen uhkui tyytyväisyyttä: ”Ohhoh, kun tuli mukava olla.”⁴⁸⁵

Lehdesmäen pieni kylä oli runsaan puolen peninkulman päässä Hauhon kirkolta. Lehdesmäessä sijaitsi muun muassa Pelto-Hannulan maatila, joka oli kesällä 1937 majoittanut näyttelijöitä kuvattaessa Hella Wuolijoen näytelmään perustuvaa elokuvaa *Niskavuoren naiset*. Siitä kehittyi sotien jälkeen Ilorannan täysihoitola.⁴⁸⁶ ”Luontonsa ja ympäristönsä puolesta tämä vauras ja vanha rustholli hämäläisine sävyineen ja rakennusryhmineen oli kuin tehty Niskavuoren taloksi tarjoten samalla kaikki ne muutkin edellytykset, joita oli kauan ja perusteellisesti etsitty. Tässä mielessä ei Niskavuoren aitoutta vastaan voine olla mitään muistuttamista”, kirjoitti *Kansan Lehti* Valentin Vaalan elokuvan valmistuttua.⁴⁸⁷

Kysymyksiä herättää se, miksi Matson lähti Valtion tiedoituslaitoksesta sodan vielä jatkuessa. Eräs selitys lähtöön saattoi olla Kertun sairaus, joka Alexin mielestä parani parhaiten rauhallisessa maalaisympäristössä. Mutta eihän sellaisin perustein sota-aikana yleensä poistuttu riveistä. Matsonin ikäkään tuskin oli lähdön syy – hän oli vasta 54-vuotias. Ehkäpä lähdön ainakin osaksi mahdollisti se, että Matson tavallaan jatkoi Hauhollakin aikaisempia tehtäviään, esimerkiksi käännöstöitä ulkoministeriöön.

Miksi Matsonit tulivat valinneeksi juuri Hauhon uudeksi asuinpaikakseen? Parin peninkulman päässä lännessä sijaitseva Kylmäkoski oli heille tuttu jo talvisodan jälkeiseltä kesälomalta. Keväällä 1941 heidän silmiinsä oli osunut sanomalehti-ilmoitus, jossa tarjottiin kesälomalaisille täysihoitoa Hauholta.⁴⁸⁸ Kesäkuun alkupuolella Matsonit saapuivatkin Hauhon Lehdesmäkeen, Iso-Roineen rantamaisemiin. Tuona kesänä he viipyivät Hauholla vain viikon, mutta tämä viikko oli heille erityisen tärkeä siitä syystä, että he tutustuivat siellä Ville-poikaan, jonka adoptointia he alkoivat suunnitella.

Ville oli Hauholle siirretyn Hiitolan lastenkodin lapsia. Kun Matsonit palasivat lyhyen loman päätyttyä Helsinkiin ja Kerttu oli matkustanut Turkuun, Alex kirjoitti kesäkuun lopulla Kerttulle: ”Mitenköhän Ville-poika jaksaa Hauholla?”⁴⁸⁹ Ville pysyi Matsoneiden ajatuksissa koko kesän ja seuraavan talvenkin. Juhannuksen tienoilla 1941 Alexin kirjeeseen sisältyi maininta, että perheen tuloihin oli luettava paitsi hänen sotilasvirkamiehen palkkansa ja päivärahan- sa myös ”200 markkaa Villestä”. Viikkoa myöhemmin kirjeessä pohdittiin taas sitä, miten Ville-poika jaksoi Hauholla – ”onneksi hän kylä viihtyy, kun on vain poikia.”⁴⁹⁰

Ville pysyi kirjeissä jatkossakin. Seuraavana talvena Alex kiitteli Kerttua siitä, että tämä oli hankkinut Vилlelle tavaroita, ja muistutti vaimoa siitä, että oli turha olla huolissaan ”Villestä ja Martasta”. Seuraavassa kirjeessään Alex kertoo kuulleensa, että Villen isä oli uudessa avioliitossa, ja ”nainen, joka tämän kertoi, oli ollut sitä mieltä, ettei hän tule enää ottamaan luokseen yhtään näitä aikaisempia lapsia”. ”Ollaan hyviä Vилlelle, tuetaan toisiamme siinä suhteessa”, Alex kirjoitti.

Adoptiosuunnitelma ei syystä tai toisesta toteutunut, mutta seuraavana vuonna Matsonit palasivat Hauholle Lehdesmäen kylään, ja nyt oli tarkoitus jäädä paikkakunnalle pitemmäksi aikaa. Matsonien Lehdesmäestä vuokraama talo sijaitsi keskellä kylää, Hauhon ja Luopioisten välisen maantien varressa pienellä kumpareella, josta auke- si peltojen ylitse näköala Lehdesmäenjoelle. Talon nurkilta kulki tie, jota pitkin ajoivat Lahden ja Tampereen väliä liikkuneet linja-autot.

Talo oli jäänyt tyhjilleen, kun maalarinleski Amanda Tamminen oli kuollut helmikuussa 1942.⁴⁹¹ Se myytiin huutokaupalla kevään korvalla, ja Matsonit olivat uuden omistajan ensimmäiset vuokralai-



Kerttu ja ottopojaksi kaavailtu Ville tarkkailevat kanaperheen elämää Hauholla Lehdesmäen kylässä kesällä 1941. Kerttu ja Alex Matsonin koti-
albumi.

set.⁴⁹² Talo oli vanha hirsirakennus, jonka ikkunalautojen koristelussa näkyi edelleen vanhojen talonrakentajien hyvä esteettinen maku. Alarinteen suuntaan kohti lounasta talossa oli kuisti, kaakkoispäädystä tilava ”sali”, länsikulmassa makuuhuone ja pohjoiskulmassa keittiö. Talon pinta-ala oli yhteensä noin 80 neliometriä.

Talonpito vaati tietenkin uudenlaisia askareita ikänsä kaupungissa asuneilta. Talon lämmittäminen toi talvisaikaan paljon puuhaa. Polttopuut oli ostettava kylältä ja saatava kuljetettua halkovajaan. Oli myös perustettava kasvimaata, josta sai syötävää talven tarpeisiin, ja tupakkaakin oli pantava kasvamaan. Lisäksi oli käytävä kalassa.

Kerttu oli vielä toipilas, joten Matsonit harkitsivat vakavasti kotiapulaisen hankkimista. Alex kaavaili jo Kertulle Helsingistä kirjoittamissaan kirjeissä apulaisen töitä ja työaikoja – jos saataisiin paikakunnalta tyttö, joka voisi asua kotonaan, tilat saataisiin riittämään. Lopulta ajatuksesta kuitenkin luovuttiin. Varatkaan eivät oikein antaneet myöten.

Helsinki ja maailmansota eivät kuitenkaan Lehdesmäen kylässä jääneet kokonaan taakse. Niitä saattoi seurata sanomalehtien välityksellä, ja radio välitti tapahtumia Alexin ja Kertun kuultavaksi suoraan ulkomailtakin. Ennen Helsingistä lähtöään Alex oli hankkinut myös puhelimen, johon liittyviä käytännön seikkoja oli pohdittu työtövereiden kanssa: miten liiyyttäisiin puhelinverkkoon Hauholla ja varmistettaisiin, että kuuluvuus olisi hyvä eikä linja olisi ylikuormitettu. Alex tarvitsi puhelinta myös yhteydenpitoon vanhaan työpaikkaansa Valtion tiedotuslaitokseen, kuten myöhemmin ilmeni.

Alexin ja Kertun ahkera kirjeenvaihto päättyi maallemuuttoon, eikä kirjeistä sen jälkeen ole juuri saatavissa tietoa Matsoneiden elämästä ja ajattelusta. Alexin päiväkirja sen sijaan on edelleen antoisa lähde sen seuraamiseen, miten elämä ja ajattelu kulkivat eteenpäin.

Alex teki esimerkiksi huolellisia merkintöjä Lehdesmäen joulusta 1943, jonka hän vietti kahden Kertun kanssa. Hän iloitsi saamistaan lahjoista: kokoonpantava puutuoli maalausretkelle ja talvikalaan, talvi-onki ”kaikkine vehkeineen”, pullo Eau de Colognea, Soyaa käsittelevä romaani, Rilken *Cornet* (1912), jonka hän oli kerran omistanutkin mutta kadottanut sekä tupakanleikkauskone. Myös Kertun valmistamat jouluruoat olivat maistuneet: sianlihapaistia lanttulaatikon ja kuorittujen perunoiden kera, voileipäpöytä, johon kuului makkaraa, sardiineja ja silakkasalaattia sekä jälkiruuaksi Tosca-kakkua ja lasillinen konjakilla terästettyä Karjala-viiniä. Senkin Alex kirjasi päiväkirjaansa, että Kertulle alkoholi ei näyttänyt sopivan.

Aattoiltana oli käyty vielä yhdeksän jälkeen naapurissa Lauri Nurmisen perheen luona kahvilla, ja taas oli tärkeä merkitä päiväkirjaan sota-ajan herkkuja: vehnästä, pikkuleipää ja kolme kuppia korviketta omien kotona juotujen kahden lisäksi. ”Vatsassa tuntuikin vähän raskaalta yöllä, sydän hieman pamppaili – osaksi myös kuuman saunan ansiosta”, Alex kirjoitti.⁴⁹³

Joulupäivän iltana kävivät ”Lauri Nurmiset” vastavuoroisesti Matsoneilla kahvilla. Tällä kertaa tarjolla oli korvapuusteja, torttuja ja kolme lajia pikkuleipiä. Illalla mentiin vielä Mikko Nurmiselle kahville. ”Ahkeraa vierailemista jo aattona ja ensimmäisenä päivänä”, Alex raportoi päiväkirjaansa.⁴⁹⁴

Tapaninpäivänä Matson kirjoitti: ”Elämämme on sujunut niinkuin korkeamman voiman avustamana”. Aamuisin Kerttu ja Alex olivat

nukkuneet niin, että olisivat kohta täysin levänneitä. Polttopuutilanne oli välillä näyttänyt synkältä ja Alex oli jo luullut, että olisi lähdeittävä jonnekin täysihoittoon, mutta sitten Eetu Nieminen oli ilmestynyt taloon ja tarjonnut kolmea sylvä pieniä halkoja. Alex oli ymmärtänyt niiden hinnan väärin ja ajatellut, että olipa kova hinta, mutta ei auttanut. Halkoihin olisivat menneet kaikki perheen rahat, ja varmuuden vuoksi Alex otti halonostoon lähtiessään pankista mukaansa vielä veronmaksuun varattuja rahoja. Sitä iloisemmaksi hän tuli, kun selvisi, että hinta oli koko pinon hinta, ei sylvähintaa. ”Tulemme hyvin toimeen talven yli”, hän kirjoitti.⁴⁹⁵

Huoneiden lämpötilasta huolehtiminen olikin tärkeä tehtävä. Kylmänä talviyönä lämpötila saattoi pudota kymmenen asteen vaiheille salissa ja makuukamarissa. Päiväsaikaan oli miellyttävämpää. Alex kirjoitti päiväkirjaansa: ”Tänään kun leivotaan ja aurinko paistaa ikkunasta, tulee lämpö nousemaan 20:een”.⁴⁹⁶

Lehdesmäen kylässä koko elämänsä asunut yli 80-vuotias Erkki Nurminen on muistellut, että Matsonin pariskunnan suhteet kyläläisiin olivat hyvät. Tämä näkyy myös Matsonin päiväkirjoista. Oma-kohtaistakin kokemusta Erkillä oli Matsonista: kerran kylän pikkupojat olivat olleet lähellä syyttää tulipalon, mutta Matsonin setä oli saanut sen sammutettua.⁴⁹⁷

Matsonit osallistuivat ahkerasti kylän elämään. Erityisesti sairaanhoitaja Kertun apua tarvittiin. Hänet kutsuttiin hoitamaan keuhkokuumeeseen sairastunutta Kallion Everttiä, joka parani ”vaikka sydän olikin huono”. Sen jälkeen sai Mäkelän Lauri keuhkokatarrin, mutta sinne Kerttua ei Alexin päiväkirjamerkinnän mukaan kutsuttu.⁴⁹⁸ Pian Kertusta tuli milteipä Lehdesmäen kylän epävirallinen sairaanhoitaja. Hänet kutsuttiin apuun, kun naapurin Eino Nurminen sairastui vaikeaan keuhkokuumeeseen: kuumetta oli yli 41 astetta. Kun kuume välillä hiukan laski lääkkeiden vaikutuksesta, poika sai angiinan ja kuume nousi taas 41 asteeseen. Hauhon nuori naislääkäri oli määrännyt hänelle niin vahvoja lääkkeitä, että pojan sydän oli koetuksella. Kertun täytyi antaa hänelle kofeiini- ja kalsiumruiskeita. Niitä poika oli oppinut jo pelkäämään – valtimo alkoi heti lyödä kiivaasti, kun Kerttu vain lähestyikin häntä ruisku kädessään. Kuuri kuitenkin tepsii, ja poika parani.⁴⁹⁹

Helmikuun puolivälissä 1944 Alex merkitsi päiväkirjaansa, että

naapurin Reino oli jokseenkin toipunut, vaikka lääkäri pelkäsiikin tuberkuloosia. Nurmisen Erkki oli jo kokonaan terve. Martta Kirkkokallion lapset puolestaan olivat kovassa kuumeessa ja yskässä. Kerttu kävi hoitamassa heitä kaikkia, ja kyläläisten hoitaminen toi Matsonille kaivattua ruoka-apua: ”Eilen saimme jo toisen matikan ja välillä on tullut leipää, maitoa ja kaniini, josta eilen söimme hyvällä ruokahalulla puolet.”⁵⁰⁰

Alex aloitti Lehdesmäellä jälleen innokkaasti oman romaaninsa sommittelun. Sen päähenkilö oli Topi, kuvataiteilija, ja kirjan alussa keskityttiin hänen lapsuuteensa Englannissa. ”Onnistuu ehkä paremmin kuin jollakin toisella aiheella, kun voin käyttää niin paljon suoraista muistitietoa ja omakohtaista kokemusta”, Matson merkitsi päiväkirjaansa.⁵⁰¹ Hän tarttui uuteen romaaniinsa niin innostuneena, että päiväkirjan pitäminenkin unohtui – tai oikeammin hän koki, ettei hänellä ollut varaa tuhlata aikaa ja energiaa siihen:

Olen istunut koko ahkeraan työpöytäni ääressä ja kirjaillut romaanin alkua. Ajatukseni ovat myös pysyneet koko kiinteästi Topin nuoruudessa. Ehkä ei aivan niin intensiivisesti kuin ’Lunnaita’ kirjoittaessani, mutta siksi paljon, että uusia kuvia on lakkaamatta tullut mieleeni. Ei ole tarvinnut istua kirjoituspöytäni ääreen ja ruveta miettimään, mistä nyt jatkaisi. Ero on vain edelleen suunnaton sen välillä mitä mielessäni kuvittelen ja mitä todella saan paperille. Kuvat tulevat kuolleina paperille.⁵⁰²

Turun arkkipiispantalosta kuului kevättalven mittaan kummia. Arkkipiispa oli vaimon kuoltua jäänyt yksin ja tuntui vanhenevan ennen aikojaan. Kerttu oli keksinyt virkistää isäänsä kutsumalla taloon Matsoneiden kirjallisen tuttavan Anna-Maria Tallgrenin. Arkkipiispa oli kiinnostunut kirjallisuudesta ja kirjallisista keskusteluista, ja ennen pitkää hän oli kiinnostunut myös Anna-Maria Tallgrenista. Talossa vierailut arkkipiispan pojanpoika oli jo kesällä 1943 pannut narkästyneenä merkillä isoisän uuden suhteen:

Hän on jo vanha mies. Kerttu hoitaa huushollia, on toipilas talvellisen aivoleikkauksen jäljiltä. Alec istuu päivät pitkät ongella Aurajoen rannassa. Maalaaminen ei enää onnistu, kädet vapisevat siihen malliin. Jokapäiväinen vieras talossa näytti olevan tämä neiti Tallgren. Yliystävällinen mielitelijä – tsenaat tyypin. Viipyy kuvassa aikansa ja häipyä. Toivottavasti.⁵⁰³

Anna-Maria ei häipyinyt. 76-vuotias arkkipiispa ja 58-vuotias kirjallisuuskriitikko vihittiin alkukesästä 1944. Tämä oli yllätys niin Matso-neille kuin turkulaisille ja muillekin suomalaisille. Jopa pääministeri Edvin Linkomies paheksui julkisesti tällaista ”itsehillinnän puutetta”⁵⁰⁴.

Vaikka Matsonit olivat siirtyneet maalle ja näennäisesti kauas suuren maailman tapahtumista, Alex seurasi niitä tarkkaan radion ja leh-tien välityksellä. Joulupäivänä 1943 hän oli liikkunut kylällä maito-kannun kanssa, ympärillään ”hiljainen valkoinen maailma, josta puut työntyvät esiin ihmeen hienoina viuhkoina ja värisommitelmina”. Mieli oli kevyt ja virkeä ja sota tuntui hänestä mielettömältä tätä tau-lua vasten: ”Mitkä syyt sen lienevätkin suoraan aiheuttaneet, se on kehittynyt niin kuin jo alussa saattoi aavistaa kamppailuksi bolshevis-min ja länsimaisen sivistyksen välillä, Saksan esiintyessä länsimaiden johtajana ja sieluna. Taitaa Hitler olla kaikesta arvostelusta huolimatta historian kaikkein suurimpia henkilöitä.”⁵⁰⁵

Talvella 1944 poliittisissa piireissä alettiin entistä voimakkaammin puhua Suomen erillisrauhasta. Suomen olisi oman etunsa vuoksi ir-tauduttava sodasta eikä jäätävä odottamaan Saksan lopullista luhistu-mista. Helmikuun lopulla Alex merkitsi päiväkirjaansa, että hänen sydämensä oli pysähtyä, kun pääministeri Linkomiehen ilmoitettiin puhuvan radiossa. Ruotsin radiosta Matson oli kuullut, että Suomen eduskunta pitäisi valmisteluistunnon. Hän arveli, että kyse olisi eril-lisrauhan solmimisesta Neuvostoliiton kanssa. Matsonin mielestä pääkaupungin väestö ei pystynyt näkemään sotatilannetta kokonai-suutena. Se piti Saksan perääntymistä itärintamalla häviön merkki-nä eikä käsittänyt, että Saksan oli tiivistettävä voimansa voidakseen sen jälkeen käydä voitokasta hyökkäyssotaa. Helsingissä kuunneltiin Matsonin mielestä liian paljon amerikkalaista propagandaa, ja varsinkin sosiaalidemokraatit olivat ”raivostuttavan herkkäuskoisia”. Hän pelkäsi, että maan ruotsinkielinen vähemmistö ja jotkut maa-laisliittolaiset saisivat nyt aikaan sen, että päätös rauhasta syntyisi.⁵⁰⁶

Linkomiehen radiopuheen kuunneltuaan Matson arvosteli päivä-kirjassaan maan koko sotapolitiikkaa:

Emmehän yleensä ole hoitaneet tätä sotaa taidolla. Meidän olisi pitänyt ehdottomasti katkaista Muurmannin rata – amerikkalaisten uhallakin

– ja myötävaikuttaa Pietarin antautumiseen. Tällä toimenpiteellä ryssä ei olisi ehkä lopullisesti lyöty, mutta varmaa on, että ryssä olisi nykyistä heikompi ja meidän asemamme nykyistä vahvempi. Ryssän Itämeren laivasto olisi mennyt, ja me sotisimme lyhyellä rajalla. Pietarin sotatarvetehtaat olisivat Saksalla. Pohjoista reittiä tulevista sotatarpeista olisi suurin osa jäänyt ryssälle tulematta, samoin ruokatarpeista. Onneksi eduskunnan ei ole vielä tarvinnut ratkaista kysymystä välirauhasta.⁵⁰⁷

Hauhon seurapiirit eivät seuranneet ajattelussaan helsinkiläisten esimerkkiä. Sen Alex pani mielikseen merkille, kun hänet kutsuttiin maaliskuussa 1944 Leppäniemen kartanoon seurakunnan kinkereiden päättäjäisiin, ”kinkerin runtuihin”:

Täällä ei suinkaan vallitse mikään ’rauha mihin hintaan hyvänsä’ -tunnelma. Eilen illalla – oikeammin jo päivälläkin – oli koko kirkonkylän herasväki koolla Leppäniemessä. Vietettiin kinkerin runtua. Olin vähällä mennä saappaissa ja villapaidassa, kun joku Atte joka toi meille puhelin-kutsun, kertoi vain että ”rovastikin tulee”. Pistin kuitenkin Kertun ehdotuksesta sinisen pukuni päälleni, vaikka paitaani en suostunut vaihtamaan. Panin vain rumaan flanellipaitaani solmion.⁵⁰⁸

Päiväkirjassaan Matson arveli samana iltana, että sanomalehtien kirjoittelusta päätellen oli olemassa voimakas mielipide rauhantunnustelujen jatkamisen puolesta. Siihen ei hänen mielestään voinut olla syynä mikään muu kuin salainen amerikkalainen painostus: ”Amerikkalainen propaganda on saanut Helsingin päästään pyörälle.” Matsonin mielestä oli vain hyvä, että Neuvostoliitto ei ollut halukas tinkimään ehdoistaan, joihin kuului suomalaisten paluu Itä-Karjalasta talvisodan rauhan rajoille. Hän oli kuunnellut BBC:n radiolähetystä, jossa oli selostettu *Pravdan* tuoretta artikkelia. Sen mukaan Neuvostoliiton ”suurenmoisen anteliaitten” aselepoehtojen torjuminen suomalaisissa lehdissä pani epäilemään, ettei Suomi vilpittömästi halunnutkaan rauhaa. Jos Suomi hylkäisi nykyiset ehdot, se saisi jakaa Saksan kohtalon.⁵⁰⁹

Jälkikäteen on helppo nähdä Matsonin poliittisen ajattelun lyhytnäköisyys. Hän ei kuitenkaan ollut ainoa, joka ajatteli tähän tapaan. Sodan lopulla suuren osan suomalaista keskiluokkaa ja sivistyneistöä oli käytävä läpi kivulias prosessi, jossa suomalaisen kulttuurin pitkä saksalaissuuntaus taittui ja alkoi anglosaksinen aika. Käytännössä

prosessi kesti vuosikymmeniä, mutta sen tärkein surutyö tehtiin jatkosodan vaikeina vuosina.

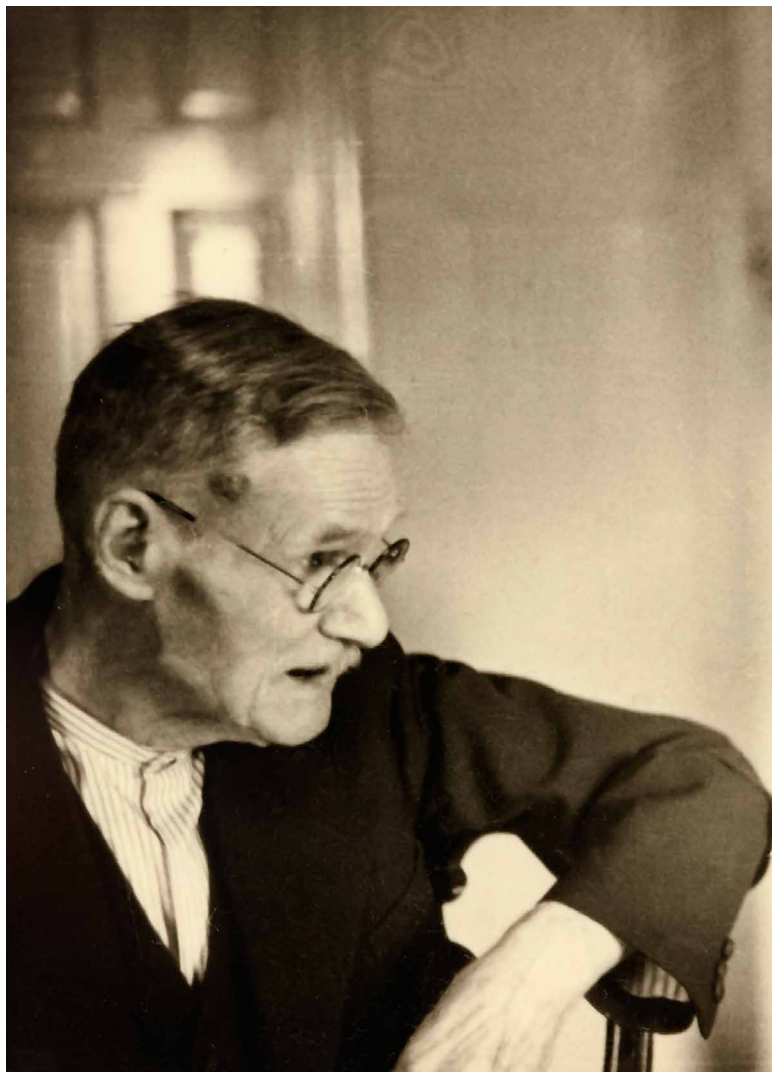
Alex Matsonin ajattelussa tapahtui toinenkin muutos, henkilökohtainen ja vielä merkittävämpi. Matsonin innostunut puhe Hitlerin suuresta lähetystehtävästä vielä vuoden 1943 lopulla osoitti, että hänen suhteensa maailmalla riehuvaan sotaan oli jo irronnut kaikesta konkretiasta. Tarvittiin enää pieni ajattelun muutos, että poliittinen ajattelu muuttui hänen mielessään jälleen toissijaiseksi ja taiteellinen ajattelu ensisijaiseksi.

Viimeisen kerran isää tapaamassa

Alex Matsonin isä ja äiti olivat palanneet vuonna 1935 Englannista kotiseudulleen Koivistolle.⁵¹⁰ Äiti Judith oli kuollut jo ennen talvisotaa, mutta isä Matias eli edelleen. Talvisodan päätyttyä hän tuli koivistolaisten evakkojen matkassa Juupajoelle, pohjoishämäläisen maaseutupitäjän metsäisille syrjäkulmille. Koiviston kauppalan ja maalaiskunnan asukkaiden varsinaiseksi sijoituspaikaksi oli valittu Orivesi, ja melko pian valtaosa koivistolaisista siirrettiinkin sinne.⁵¹¹ Matias Matson jäi kuitenkin Juupajoelle syrjäiseen Kolmikouran kylään.

Jatkosodan alettua Alex oli Helsingistä lähettänyt isälleen Juupajoelle pienen summan rahaa, josta isä kiitti lyhyessä kirjeessä. Se oli pölkkykirjaimin kirjoitettu, ja pääosin hieman virheellistä englantia. Joukossa oli myös joitakin suomen kielen sanoja. Isä valitteli kirjeen ulkoasua – ”pääni ei ole entisensä” – ja onnetonta kohtaloaan. Liikkuminen oli vaikeaa, näkö oli huono eivätkä rahat riittäneet elämiseen tai lääkärissä käynteihin. Isä kirjoitti: ”Minä en pelkää kuolemaa, koska olen tehnyt sovinnon Jumalani kanssa. Haluaisin nähdä tämän hirveän sodan loppuvan ja haluaisin nähdä rakkaiden tyttärieni Idan ja Edithin olevan turvassa. Silloin voisin kirjoittaa heille ja toivottaa Jumalan siunausta. Toivon, että te siellä voitte hyvin. Rakastava isä M. M.”⁵¹²

Annie Starckjohann onnistui hankkimaan isälleen hoitopaikan eteläisestä Suomesta. Tiedossa ei ole siirtynyt Matias Matson Helsinkiin vaiko muualle eteläiseen Suomeen, mutta viimeisen sotavuoden



”Grandpa” Matias Matson toisen maailmansodan vuosina. P. J. Bögelundin valokuvaamo, Helsinki. SLS:n arkisto, SLSA 1312.

alkaessa hän joka tapauksessa oli potilaana Hyvinkään sairaalassa, jonne Alex matkusti Hauholta tapaamaan isäänsä:

Eilen kävin isää tapaamassa Hyvinkään sairaalassa. En ollut kovin halukas lähtemään, sillä matka on vaikea, parempi olisi sanoa, että kapinoin ajatusta vastaan, että minun olisi keskeytettävä kirjoitelmani. Olin varma, että matka tekisi kaiken työn mahdolliseksi pitemmäksi aikaa kuin ne pari päivää, jotka arvelin matkan kestävän.

Matka sujui kuitenkin odotettua paremmin. En tarvinnut paljon seisokella kylmässä, junat ja bussit soveltuivat tarkoituksiini hyvin, ja ainoa merkittävä haitta oli nouseminen, joka seurasi lyhyttä katkonaista yölepoa. Herätyskellomme toimii minkä toimii – se seisahtui taas noin tunti ennenkuin sen olisi pitänyt soida, minkä vuoksi heräilimme kumpikin ja kuuntelimme, tikittääkö kello.

Isä oli huomattavasti vanhentunut, jopa siinä määrin, että hän itsekkin tunnusti olevansa vanha. Hän puhui hieman ylpeillen 82 ikävuodestaan ja sanoi olevansa valmiina kuolemaan milloin vain.

Hän ei heti tuntenut minua – sanoi myöhemmin minun tulleen niin ”herran näköiseksi”. Vasta kun kerroin terveisiä Kertulta, hän huomasi kuka olin. Lauseitten väliin hän vaipui jonkinlaiseen horrostilaan. Hengitys näytti lakkaavan. Mutta sitten se alkoi jälleen tasaisena ja rauhallisena, ja pian hän avasi silmänsä ja rupesi puhumaan jälleen. Hän puhui järkevästi, lapsistaan, sodasta, tulossa olevista Amerikan presidentinvaaleista, jotka hän arveli republikaanien voittavan. Rooseveltiä hän arveli nimen perusteella juutalaiseksi.

Kun pelkäsin väsyttäväni häntä, tyydyin pian myötäilemään hänen puheitaan. Kehotin häntä ottamaan pienet unet. Hän vastusti tätä ajatusta ja antoi minun syyttää savukkeensa. Mutta melko pian hän nukahti. Istuin noin neljänneksen hiljaa ja lähdin sitten hiljaa pois. Ajattelin kirjoittaa Annille kortin postitoimistosta ennen junan lähtöä. Postitoimisto oli kuitenkin kiinni, joten sain viettää puolituntisen aseman odotussalissa.

Minulla on ollut tunne, että matkani tuotti minulle siunausta. Se, että voitin laiskuuteni, koitui minulle hyväksi, samoin se että sain isän kanssa jutella ystävällisessä sovinnollisessa hengessä. Omituista on myös, että käännessopimus, jonka tulo oli viivästynyt, tuli tänään. Olin pelännyt, ettei ensimmäinen käännekseni ollutkaan tyydyttävä. Sattumaako? Ehkä mutta ennenkin asiat ovat minulla lähteneet liikkeelle, kun olen uhrannut jotakin isän tai jonkun toisen hyväksi.⁵¹³

Helmikuussa 1944 Matson merkitsi päiväkirjaansa, joka oli muiden kiireiden vuoksi jäänyt pitkään pitämättä, että isä oli kuollut:

Isä kuoli pari viikkoa sitten, nukahti pois kesken astmakohtausta, vaikka en usko, että hänen tautinsa oli mikään tavallinen astma, hengenahdistus johtui hermoyhteyksien katkeamisesta. Olin näkevinäni niiden lähenevää, lopullista tuhoutumista silloin kun kävin häntä Hyvinkäällä katsomassa. Luulen, että kuoleman lähestyessä hän tuli horrokseen, jossa kuolema ei tuntunutkaan pelottavalta. Ja niin pyöristyi hänen elämänsä kokonaisuudeksi ja loppui luonnon suureen mereen.

Hautajaisiin en katsonut voivani mennä. Hänet haudattiin Viipuriin, ja matka oli niin pitkä ja vaivalloinen ja rahamme niin vähissä, että päätimme olla menemättä. Hiukan yksinäiseltä tuntui niinä päivinä, kun isä haihtui noin elämästäni. Hautajaisilla taitaa sittenkin olla tärkeä sija ihmisen elämässä, ne muodostanevat juhlallisen hetken, joka vain puoliksi tajuttunakin vastaa ihmisen palvomis- ja mystisiä tarpeita.⁵¹⁴

Vähän epäselväksi jää, missä Matias Matson kuoli. Matson-suvun sukututkimuksen mukaan hän kuoli Hyvinkään Ridasarjällä. Talvella 1944 *Uuteen Suomeen* ilmestyi hänen kuolinilmoituksensa, jonka mukaan hän olisi kuollut Helsingissä.⁵¹⁵ Kuolinilmoituksessa olivat kaikkien neljän lapsen nimet, Annien ja Alexin puoliset sekä lastenlapsi Thelma aviomiehensä Martti Virkkusen kanssa. Matias haudattiin Viipuriin Sorvalin hautausmaalle vaimonsa viereen. Muutamaa kuukautta myöhemmin Viipuri ja Sorvalin hautausmaa jäivät Neuvostoliitolle. Sittemmin hautausmaa rapistui ja osan siitä peitti alleen uusi maantie.

Matka pommitettuun Helsinkiin

Helmikuun kuudennen päivän iltana vuonna 1944 Alex ja Kerttu olivat käymässä naapurinsa Mikko Nurmisen kotona. Kerttu oli hoitanut perheen Reino-poikaa, joka oli ollut sairaana, ja kun juotiin kahvin korviketta, alkoi ulkoa kuulua outoa kolinaa. Alex ajatteli ensin, että joku oli pyrkimässä sisään ja pyyhki jalkojaan rapuilla. Ketään ei kuitenkaan tullut. Kun kolina toistui, emännän äiti arveli, että hevonen potki tallissa.⁵¹⁶

Kun Matsonit lähtivät pian kahvihetken jälkeen kohti kotiaan, Alex huomasi, että etelästä alkoi kuulua selvä tykkien jyske. Jylinä oli yhtämittaista ja sitä kesti kauan, melkein siihen saakka kun Kerttu ja Alex hiukan tavallista myöhemmin menivät nukkumaan. Ja kun he



Helmikuun 1944 ensimmäisten suurpommitusten tuhoja Helsingissä Lönnrotinkatu 33–35:n sisäpihalla. Valok. Rafael Roos. Helsingin kaupungin museot.

yöllä heräsivät, jylinä oli taas täydessä käynnissä. Alex arveli ensin, että äänet voisivat kuulua kaakosta Narvan suunnalta, missä Neuvostoliiton joukot olivat ankarissa taisteluissa alkaneet työntää saksalaisjoukkoja kohti länttä. Mutta äänet kantautuivat yötä myöten suoraan etelästä.⁵¹⁷

Seuraavana päivänä selvisi, että kyseessä oli Helsingin ensimmäinen suurpommitus, joka oli osa liittoutuneiden yhteisesti sopimaa strategiaa akselivaltojen nujertamiseksi. Teheranin konferenssissa edellisen vuoden lopulla Stalin, Churchill ja Roosevelt olivat neuvottelleet tulevista sotatoimista, ja siinä yhteydessä oli tullut esille myös Helsingin ankara pommittaminen Suomen irrottamiseksi sodasta. Helmikuussa neuvostopommittajien massiivinen hyökkäys koetteli Helsingin asukkaita vielä kahdesti, viikon väliajoin.

Maaliskuussa Alex pääsi omin silmin näkemään Helsingin pommitustuhoja. Hän oli saanut ulkoministeriöstä kirjeen, jossa ulkoministeriön poliittisen osaston apulaisosastopäällikkö Rafael Seppälä

pyysi häntä pistäytymään pääkaupungissa. Matson ei ollut erityisen innostunut lähtemään, mutta kun oli vielä haettava joitakin tavaroita Helsingistä, hän päätti mennä. Lisäksi Matson oli utelias kuulemaan ”rauhanasiasta”.

Helsingin-matka alkoi maitoauton kyydissä Lehdesmäestä Hauhon kirkolle. Helsingissä Matson majoittui ”Lassen” luokse. Ilmeisesti kyseessä oli Lauri A. Puntila, Valtioneuvoston tiedoituskeskuksen aikainen työtoveri, jonka lämpimät suhteet Matsoniin jatkuivat sodan jälkeenkin. Pommitusvaurioita näkyi jonkin verran, Olympiastadionkin oli saanut pari osumaa. Muuten Helsinki näytti olevan ennallaan. Kulkiessaan Yrjönkatua lankonsa Martti Kailan luokse Matson tapasi kuitenkin jo talonraunioita, särkyneitä ikkunoita, so-
raa ja tuhkaa. Katuvalaistus oli sammutettu, raitiovaunut eivät kulke-
neet ja hänen kävellessään kapsäkkeineen Mannerheimintietä alkoi yleinen hälytysmerkki soida. Alex aikoi ensin mennä pommisuojaan, mutta päätti sitten jatkaa sisarensa Annien luokse. Siellä hän odotti, kunnes annettiin vaara ohi -merkki. Venäläiset pommikoneet olivat pommittaneet Tallinnaa, kuten jälkepäin selvisi.⁵¹⁸

Seuraavana päivänä keskusteluissa Rafael Seppälän kanssa selvisi, että Matsonilta haluttu käännöstyö koski Washingtonin konferenssia. Alex sai paperit, jotka hänen piti kääntää. Rauhan mahdollisuudesta puhuttiin. Koska ulkoministeriön työ tulisi kestäämään yli pyhänsäädyn, Alex vaati, että pääsisi välillä käymään Hauholla, jossa oli sovittu järjestettäväksi viikonloppuna talkoot. Sitten hän poikkesi käymään Kertun veljen Jaakon luona, jonne oli aikaisemmin jätetty vaatetavaraa säilytettäväksi.

Lauantaiaamuna hän käveli asemalle ja sai ostettua istumapaikkalipun. Matka alkoi kuitenkin epäonnisesti, kun hänen ensin täytyi luovuttaa paikkansa lapsen kanssa matkustavalle äidille ja kun hän sen jälkeen kadotti matkalippunsa ja joutui ostamaan uuden. Hämeenlinnassakin oli epäonnea: Alex ei saanut ostettua bussilippua Hauholle ja kun hän sitten vuokrasi kuorma-auton kuljettamaan hänet perille, hinta oli järkyttävät 550 markkaa. Portaan tienhaarasta hän sai kantaa tavaransa kotiin. ”Ja turhaa oli ollut koko puuha, koska talkoot oli lykätty”, Alex kirjoitti päiväkirjaansa.⁵¹⁹

Lehdesmäessä Matson paiski viikonlopun aikana ahkerasti töitä. Maanantaina oli edessä uusi lähtö kohti Helsinkiä: alkumatka sujui

maitoautolla, mutta epäonni jatkui. Tällä kertaa jäivät silmälasit koitiin. Hämeenlinnasta oli ostettava uudet lasit, jotka eivät olleet oikein sopivat ja rasittivat silmiä. Helsingissä Alex jätti käännoistyönsä ministeriöön jossa sovittiin, että sitä kokoonnuttaisiin tarkastelemaan seuraavana päivänä.

Illalla Alex meni tapaamaan amerikkalaista lehtimiestä Donald Daya, johon hän oli tutustunut Valtioneuvoston tiedoituskeskuksen tehtävissä ollessaan. Paikalla oli enemmänkin Dayn ystäväpiiriä. Pommituksen jäljet olivat nyt läheltä nähtävissä: Day kertoi, että talon kellariin oli osunut pommi ja kahdeksan ihmistä oli kuollut.

Donald Day oli toiminut pitkään *Chicago Tribune* -lehden Pohjois-Euroopan kirjeenvaihtajana, ja talvisodan aikana hän oli sotakirjeenvaihtajana Suomessa. Jatkosodan aikana 56-vuotias, vahvasti saksalaismielinen Day yritti päästä vapaaehtoisena Suomen armeijaan, mutta kun se ei onnistunut ja sotaonni kääntyi, hän jätti Suomen ja toimi kesästä 1944 alkaen Saksan radion palveluksessa kommentaattorina.⁵²⁰

Nyt isännällä ja hänen vierailaan oli yhteistä pohdittavaa: miten kävisi Euroopan ja länsimaisen sivistyksen, jos suomalaiset luopuisivat taistelusta ja Saksa häviäisi sodan? ”Pelkäsimme kaikki, että hel sinkiläiset veisivät meidät turmioon houkuttelemalla meidät väärään rauhaan.”⁵²¹ Jotkut illan vieraista tiesivät Pohjanmaalla järjestetyistä kokouksista, joissa oli vastustettu rauhantekoa. Alex lupasi ottaa selvää, mitä Hauholla ajateltiin. Seurueeseen ilmestyi myöhemmin illalla joku miellyttävä suomalaisamerikkalainen, jolta Alex sai vahvistuksen käsitykselleen siitä, että ”ryssät valmistavat pohjoisessa hyökkäystä.”

Tiistaiaamuna Alex tapasi ulkoministeriössä joitakin käännoisasiaa hoitavia virkamiehiä ja tapaamisen jälkeen hän valvoi käännostekstinä puhtaaksikirjoitusta ministeriössä niin pitkään, että ei ehtinyt lähemään enää sen päivän pikajunalla kohti Hämeenlinnaa.

Matkansa aikana Matson oli pistäytynyt myös WSOY:ssa kysymässä pääjohtaja Jalmary Jäntiltä, voisiko hän saada WSOY:n säätiön apurahaan romaaninsa kirjoittamiseen. Matson arveli, että vanha Jäntti voisi kyllä pitää hänen puoliaan, mutta säätiön hallinnossa olivat myös Eino Railo ja V. A. Koskenniemi, jotka eivät suhtautuneet hänen yhtä suopeasti.

Kolmipäiväinen Helsingin matka päättyi. Matson ei tälläkään kertaakaan päässyt linja-autolla Hämeenlinnasta Hauholle, ja kyyti kuorma-auton lavalla syystakki yllä oli kylmä. Hauhon kirkonkylässä Matson pistäytyi vielä pappilaan ”puhumaan politiikkaa”, kuten hän päiväkirjaansa merkitsi. Paikalla sattui olemaan piispa Aleksis Lehtonen, jolle Matson kertoi Helsingin kuulumiset ja jolta hän sai kuulla, että myös Hauholla oli kokoonnuttu sodan jatkamista koskevassa asiassa.

Sota jatkui vielä yli puoli vuotta. Matsoneilla oli edessään kesä Hauholla, viimeinen Lehdesmäen kylässä. Tulossa oli muutto lähemmäs kirkonkylää, hieman suurempaan asuntoon. Siellä oli harjoiteltava uusia henkisiä asentoja ja keskityttävä siihen, mikä Alexille itselleen oli tärkeintä: kirjallisuuteen.

6 "Elämän muodonrakentelua noudattaen"

Tie kiertelee hämäläistä pelto- ja järvimaisemaa. Eteen aukeaa Hauhon kirkonkylä ja vähän sen pohjoispuolella idyllinen Vitsiälän pikkukylä. Kuljetaan matalien asumusten lomitse, riukuaita erottaa tien sitä reunustavista taloista ja melkein kylän keskellä, lähellä Hauhonselkää, on kaksikerroksinen puurakennus, puoliksi maalaistalo, puoliksi huvila. On siirrytty Lehdesmäestä puolen peninkulman verran länteen paikkaan, jossa Matsonit viettivät seuraavat kymmenen vuotta ja Alexin tärkeät esseeteokset syntyivät.

Vanha Vitsiälän kylä oli edustava esimerkki hämäläiskylistä aikakaudelta ennen usjakoä. Sitä oli kuvailtu useissa kansatieteellisissä julkaisuissa ja siitä tehtiin jopa tarkka pienoismalli Kansallismuseoon. Vappuna 1945 Hauhon kirkollisiin uutisiin ilmestyi tieto, että kirjailija Alex Matson ja vaimo Kerttu olivat muuttaneet Helsingistä Vitsiälään.⁵²²

Elämä vakiintuu

Matsonit asettuivat vuokralle Uotilan taloon. Seppälän vanhaisäntä Oskari W. Seppälä oli 1930-luvulla ostanut tilan itselleen Uotilan suvulta, ja talvisodan aattona rakennuttanut tontille oman talon eläkepäiviään varten. Kun Oskari vuonna 1944 kuoli, taloon otettiin vuokralainen. Vuonna 1945 talon alakerta vuokrattiin Matsoneille.

Kun kylätieltä poikettiin talon pihapiiriin, kuljettiin ikivanhan tammen alitse. Oikealle jäi vanha Uotila ja vasemmalle uusi asuinrakennus, jonka runko oli rakennettu pihapiirin alalaidalta puretun pakarituksen ikivanhoista hirsistä. Uudisrakennuksen tieltä oli



Vitsiälän kylää Vitsiälänlahden pohjukassa 1900-luvun alussa. Museo-
virasto. Kansatieteen kuvakokoelma.

purettu myös muita tyyppilliseen hämäläiseen pihapiiriin kuuluneita ulkorakennuksia – ratasliiteri, lantanavetta, talli, sauna, kota ja puukatos. Jonkun vanhan rakennuksen kivijalan tuntumaan oli kasvatettu syreeneistä lehtimaja. Pihan vanha kaivo oli reunustettu ladotuin kivenlohkarein.

Pihan perällä olivat rantasauna, pieni navetta, liiteri ja ulkokuone, jonka korkeat portaat johtivat kaksireikäiselle istunto paikalle. Kaikkien näiden tilojen käyttäminen vaati kaupunkioloihin tottuneilta alkuun harjaantumista, mutta alkoi aikaa myöten tuntua suorastaan viihtyisältä. Kerttu hoiti pientä puutarhamaata, jossa kasvoi karviaismarjoja, porkkanaa, retiisejä ja meheviä raparpereita.

Asuinrakennuksen alakerrassa oli huonepinta-alaa lähes sata neliometriä, yläkerrassa lisäksi kaksi pientä huonetta ja komeroita. Ikkuinoista avautui näkymä kylätielle, pieneen puutarhaan ja ulkorakennusten ohitse Hauhonselälle. Kun pihamaalta astui rakennuksen kuistille, edessä oli kaksi ovea. Oikeanpuoleinen johti talon keittiöön ja vasemmanpuoleinen sisäeteiseen, josta pääsi paitsi keittiöön myös lounaispöydän kahteen huoneeseen eli isännän huoneeseen ja saliin. Sisäeteisen seinässä oli puhelin, jolla pidettiin yhteyttä ensin Helsinkiin ja myöhemmin myös Tampereelle.

Sisäteisestä pääsi kierreportaita yläkertaan ja keittiöstä alas kellarisiin. Yläkerran pienen hallin lyhtyikkunoista avautui näköala järvelle, kylänraitille ja naapuritaloon Vähä-Hannulaan. Kesäaikaan, kun Seppälän perhe vietti kesää yläkerran huoneissa, puhelin oli yhteiskäytössä. Lasten piti kulkea hiljaa yläkertaan johtavia portaita, kun taiteilija oli päivälevolla tai työnsä äärellä.

Uotilan vanha harmaakivijalkainen asuinrakennus oli ollut tarkoitus purkaa, mutta sota muutti suunnitelmia. Talo kunnostettiin ja siihen pääsi asumaan suvun vanhuksia ja sotien jälkeen Karjalasta tullutta siirtoväkeä. Yksi neljästä vanhassa Uotilassa asuneista karjalaisperheistä oli Rakkolaisten perhe. Heillä oli Uotilan navetassa rantaan vieressä oma lehmäkin.

Talon huoneissa oli puulämmitteiset uunit ja keittiössä hella. Moniruutuiset ikkunat loivat taloon herraskaisuuden tuntua. Salin nurkassa oli isännän maalausteline ja seinustalla suuri kirjahylly, jossa oli kirjoja suomeksi, englanniksi, saksaksi ja ruotsiksi.

Vitsiälässä Matsonit elivät vuosikymmenen ajan maalaiselämää, seurustelivat kyläläisten kanssa ja sovittivat menemisensä vuodenaikojen rytmin mukaan. Kertulla oli yrttimaansa ja Alex pilkkoi halot, haki polttopuut pihan perällä olevasta halkovajasta ja huolehti talon lämmityksestä. Maito lehmättömiin talouksiin haettiin naapuritalosta, Vähä-Hannulasta, ja sieltä Kerttukin sen haki. Hunajaa saatiin lähellä sijaitsevasta Linkomaan mehiläistarhasta. Silloin tällöin kylälle ilmestyi kulkukauppias myymään ”kuhhaa” talosta taloon.⁵²³ Kylän posti tuli linja-autolla kylän laidalla olevaan suurempaan taloon, Iso-Hoviin, josta se kannettiin milloin kenenkin toimesta taloihin.⁵²⁴

Matsonit, niin vaatimattomia ja tavallisia ihmisiä kuin he kyläläisten mielestä ulkonaisesti olivatkin, toivat Uotilan talon ja koko kylän ilmapiiriin eräänlaisen ”kulturellin nyanssin”.⁵²⁵ Rahasta ja ravinnosta oli kuitenkin puutetta. Matsonit olivat pian sodan jälkeen hankkineet ruokittavakseen possun, mutta se ei oikein ottanut lihoakseen. Kun se pantiin lihoiksi, kilomäärät oli ilmoitettava kansanhuoltoon. Sielä ihmeteltiin, miten aikuinen sika saattoi painaa niin vähän.

Vitsiälänlahti taustallaan Haapasaari, Alvettulan rannat ja Liina-vuoren silhuetti oli leppoisana kesäiltana auringon laskeutua värikäs ja kaunis näky. Vuokraisäntä Aaro Seppälä oli yhtenä iltana kysynyt

Alexilta, innostiko kaunis näkymä taiteilijaa tarttumaan pensseliin. Matsonin vastaus on sittemmin unohtunut, mutta vuosia myöhemmin hän antoi Seppälän perheen valita rantamaisemista maalaamistaan akvarelleista yhden itselleen. Myöhemmin taulu sai perheessä nimekseen ”Rakkolaisen lehmä”. Kuvan etualalla rantaniityllä oleva lehmä kuului Karjalan evakoille, vanhassa rakennuksessa asuneelle Rakkolaisen perheelle.⁵²⁶

Matsonin kuvataiteilijan ura alkoi olla lopullisesti takanapäin. Alex kierteli kylällä ja Roineen rantamaisemissa maalaustarvikkeet mukanaan enemmänkin rentoutuakseen. Kylän lasten mieleen jäi vieras taiteilijasetä – ja hänen ystävällinen rouvansa. Usein Matsonin nähtiin istuskelevan Uotilan rannan laiturilla musta baskeri päässään ja puinen laatikko vierellään. Kylän lapsista mies tuntui hiljaiselta, omissa ajatuksissaan olevalta. Kyläläiset tiesivät, että vieras joko maalasi taulua tai kirjoitti. Lapsia oli komennettu olemaan hiljaa, koska taiteilijaa ei sopinut häiritä.⁵²⁷

Kerran, kun Nurmisen Kari ja Tuula olivat uimassa kylän uimapai-
kassa Kotkonkärjessä, he tapasivat paluumatkalla Matsonin istuskele-
massa keskellä Kolmiopeltoa ja maalaamassa taulua. He hiipivät lähemmäksi ja näkivät taulun aiheen: TVH:n hiekkakuoppa.⁵²⁸

Uotilan naapuritalon Mustiston läheltä lähti pitkin Vitsiälänlahden rantaa vanhojen piilipuiden varjostama polku, joka oli kyläläisten ja kesävieraiden ahkerassa käytössä. Matsonin pariskuntakin vaelteli usein rantapolulla, joka kulki talonnurkkia, ulkorakennuksia ja venevajoja hipoen päätyen lopulta Palokunnan mäelle tanssilavan tuntuun. Polku kulki monen tontin halki, mutta yksittäiset kulkijat eivät häirinneet ketään. Vasta 1950-luvun loppupuolella tontteja alettiin rajata piikkilangoin, ja vähitellen selkeä polkukin hävisi näkyvistä.⁵²⁹

Kun Kerttu Matson osui rantapolulle yhtäaikaan kylän lasten kanssa, hän kaivoi lähes aina taskustaan muutaman karamellin. Lapsia riitti-
kin lähipiirissä. Vanhan Uotilan vuokralaisilla oli paljon lapsia, ja heidän tovereitaan tuli kylältä pihapiiriin leikkimään. Kerttu jäi kaikkien mieleen hymyilevänä, lapsirakkaana tätinä. Alle kouluikäisen Aaro Seppälän mieleen jäi, miten Kerttu oli kerran hakenut aitasta savustetun kinkun ja leikannut siitä maukkaat viipaleet talon lapsille.⁵³⁰ Kerttu leikki lasten kanssa suojaisessa pihapiirissä, jonka keskeinen paikka oli hiekkalaatikko. Piilopaikkoja olivat syreeni- ja marjapensaat ja

talojen nurkantaukset. Kun yhdellä lapsista oli ihottumaa, Kerttu hieroi siihen hellästi sinistä linimenttiä ja ihottuma parani.⁵³¹

Raskaiden sotavuosien jälkeen ympärillä vallitsi nyt maaseudun rauha. Mutta samalla rauhallisessa maalaisympäristössä, puutarhahoidon ja maalaisaskareiden keskellä Matsoneiden ajattelun kiintopisteet olivat maailmalla: kuunneltiin radiosta ulkomaisia radiolähettyksiä, pidettiin puhelimitse yhteyksiä eri puolille Suomea ja kirjeitse maailmalle. Alex suomensi englanninkielistä kirjallisuutta ja kirjoitti kirjojaan, joiden tavoiteltu lukijakunta oli lähipiiriä kauempana.

Kustannusosakeyhtiö Tammen lukijana

Sodan jälkeen elämää pyrittiin rakentamaan uudelta pohjalta, myös kirjallisuudessa. Kun Matsoneiden ja Ernestine Evansin kirjeenvaihto jatkui toisen maailmansodan jälkeen, yhdessä ensimmäisistä kirjeistään Hauholle Ernestine kirjoitti toivovansa, että Matson voisi välittää suomalaisille kustantajille amerikkalaisia kirjoja. Hän puolestaan oli valmis auttamaan suomalaisen lastenkirjallisuuden kääntämisessä ja julkaisemisessa Yhdysvalloissa. Hän lopetti kirjeensä kirjoittamalla, että vasta nyt oli alettu ymmärtää, että ”totuus ja taide kohoavat monilta vuorilta eivätkä suurten armeijoiden päämajoista”.⁵³²

Alex Matson oli saanut Lehdesmäkeen marraskuussa 1943 kirjeen kustannusosakeyhtiö Tammesta. Siinä Tammen kirjallinen sihteeri Vihtori Laurila kiitti Matsonia kirjalähetyksestä ja toivotti menestystä Ottwell Binnsin *Java Jack* -romaanin (1927) käännöstyöhön.⁵³³ Tämä on varhaisin tieto uuden kustannusosakeyhtiö Tammen ja Matsonin alkaneesta yhteistyöstä.

Helsinkiin jatkosodan aikana syntyneellä kustannustalo Tammella oli yhteyksiä työväenliikkeeseen. Ruotsissa oli jo parin vuosikymmenen ajan harjoitettu osuustoiminnallista kustannustoimintaa. Ruotsin Kooperativa Förbundetin yhteydessä toimi kustannusosasto, joka oli erikoistunut laadukkaan ja ajankohtaisen tietokirjallisuuden julkaisemiseen. Se oli rohkaiseva esimerkki Suomellekin. Tammi perustettiin jo välirauhan aikana, mutta varsinaisesti toiminta lähti käyntiin vasta keväällä 1943. Kustantamon taustalla oli osuustoimintaliikkeen järjestöjä, ammattiyhdistysliike sekä Työväen Sivistyслиitto. Sen perusta-



Kustannusosakeyhtiö Tammen johtohenkilöiden kokous syksyllä 1947. Oikealla toimitusjohtaja Untamo Utrio työpöytänsä ääressä. Vasemmalla istuu Vihtori Laurila, keskellä Jarl Hellemann ja oikealla Taito Otava. Valok. Atte Hyvärinen. Työväenmuseumo Werstas.

miseen vaikutti halu saada markkinoille yleisestä linjasta poikkeavaa kirjallisuutta. Alex Matsonista tuli uuden kustantajan tärkeä neuvonantaja, suomentaja ja kirjailija.

Tammen ensimmäinen toimitusjohtaja Untamo Utrio selosti *Osuusliike*-lehdessä uuden kustantamon lähtökohtia. Tavoitteena oli ”puoleettomuuden periaatteiden mukaisesti kustantaa varsinkin kansan syvien rivien kaipaamaa kirjallisuutta ja siten kohottaa kansan sivistyksellistä tasoa sekä tarjota sille hyvää ajanvietettä vapaahetkien rikastuttamiseksi”. Tehtävä ei ollut helppo, sillä sota-aikana oli pulaa työvoimasta ja paperista, ja kontaktit ulkomaihin olivat poikki. Hankkeella oli joka tapauksessa työväenjärjestöjen vahva tuki takanaan.⁵³⁴

Vuoden 1943 joulumarkkinoille Tammi toi jo kymmenkunta teosta. Mukana olivat muun muassa Jan Fridegårdin *Karu nuoruus* (*Jag Lars Hård*, 1935) Elmer Diktoniuksen suomentamana, Moa Martinsonin *Kuninkaan ruusut* (*Kungens rosor*, 1939) Katri Valan suomentamana sekä amerikkalaisen Sherwood Andersonin ensimmäinen suomeksi ilmestynyt teos *Mustaa naurua* (*Dark Laughter*, 1925).⁵³⁵

Uutta kustannusliikettä ei alkuun otettu yksinomaan myönteisesti vastaan. *Yksityisyrittäjä*-lehti arvosteli Tammen perustamista työväenjärjestöjen juonena tunkeutua peitenimellä kustannusmarkkinoille. Lehden mukaan Ruotsissa Kooperativa Förbundet julkaisi kirjoja reilusti omalla nimellään eikä salanimen suojassa, kuten täällä yritettiin.⁵³⁶

Jos porvarillisessa lehdistössä tunnettiin aluksi epäluuloja Tammen kirjallisen linjan suhteen, epäluottamusta oli myös vasemmalla laidalla. Kun Matsonin suomentama John Steinbeckin *Vihan hedelmät* (*The Grapes of Wrath*, 1939) ilmestyi vuonna 1944, *Vapaan Sanan* nimetön kirjoittaja huomasi, että suomennoksesta puuttui jotakin. Pois oli jätetty ”omistavalle luokalle” tarkoitettu lause: ”Jos voisitte erottaa syyt seurauksista, jos voisitte tietää, että Paine, Marx, Jefferson, Lenin olivat seurauksia eikä syitä, saattaisitte jäädä eloon”. Kirjoittaja piti poistoa osoituksena siitä, millaisia hedelmiä viha tuottaa ja syytti Matsonia ja kustantajaa poliittisesta sensuroinnista. Matson vastasi samassa lehdessä ja kiisti tarkoituksellisuuden. Lauseen jääminen pois suomennoksesta oli Matsonin mukaan vahinko, ei teoksen tarkoituksellista sensurointia.⁵³⁷ Tässä asiassa tekee mieli uskoa Matsonia, niin tunnontarkasti hän yleensä seurasi ja kunnioitti kirjailijoiden tekstiä.

Alkuun Tammen toimintaa kommentoivat selvästi enemmän työväenliikkeen lehdet kuin porvarilliset lehdet. Mutta kun huomattiin Tammen kustannustuotteiden kiinnostavuus ja uudet avaukset läntiseen kirjallisuuteen, kustantamon arvostus nousi nopeasti kautta kirjallisen kentän. Parin ensimmäisen toimintavuoden aikana Tammen kustannusohjelmassa oli jo pitkä rivi tärkeitä ulkomaisia kirjailijoita: Anatole France, Jan Fridegård, Antoine de Saint-Exupéry, André Gide, Aldous Huxley, Ernest Hemingway ja John Steinbeck.

Uuden kustantamon kirjallinen johtaja, alkuun ”kirjallinen sihteeri”, oli Vihtori Laurila, joka oli alun perin äidinkielen opettaja mutta ollut mukana monenlaisissa kirjallisuusalan toimitustöissä jo 1930-luvulla. Kun Matson tuli Tammen kirjalliseksi neuvonantajaksi, hän asioi pääasiassa Laurilan kanssa. Tammen alkusuunniteluissa Matson ei Laurilan muistaman mukaan ollut mukana,⁵³⁸ mutta heti toiminnan käynnistyttyä hän alkoi aktiivisesti suositella käännettäviä kirjoja, arvioida kustantajan saamia käsikirjoituksia ja kääntää

Tammelle englanninkielistä kirjallisuutta. Kymmenen vuoden aikana Matson luki yli 200 suomennosehdokasta ja kotimaista romaani-käsikirjoitusta ja kirjoitti niistä Tammelle perusteelliset lausunnot.⁵³⁹

Alkuun kyse oli ennen muuta leipätyöstä: Matson sai käännettäväkseen melko vaatimattoman tason viihdekirjallisuutta. *Java Jack* oli maailmansotien välisen ajan tuotteliaan brittikirjailijan Ottwell Binnin seikkailuromaani, joka sai suomenkielisen nimen *Vihreä jalokiviristi*. Se aloitti vuonna 1944 Tammen seikkailukirjasarjan – ”joka sivulla uusia seikkailuja juuri siihen tyyliin, jota nykyajan ihminen kaipaa”, kuten Tammi mainosti teosta.

Toinenkaan käännöstyö, saksan kielestä suomennettu Ruth Rewaldin *Luokan intiaani* (*Janko, der Junge aus Mexiko* 1934, suom. 1945), seikkailukertomus nuoresta meksikolaispojasta, ei tyydyttänyt Matsonin taiteellista kunnianhimoa. Yhtä vähän sitä tyydytti kansainvälinen kohuteos, amerikkalaisen lehtimiehen John Hersey'n draamaattinen reportaasi *Hiroshima* (1946, suom. 1947), joka kuvaili ensimmäisen atomipommin synnyttämiä kauhuja kuuden kokijan näkökulmasta. Nämä suomennokset toivat kuitenkin kaivattuja lisätuloja perheen niukkaan budjettiin.

Tammi oli halukas tarjoamaan lisääkin kevyttä lukemistoa Matsonin suomennettavaksi. Ehdolla oli nuorisokirjoja, joiden kääntämisessä kustannustoimittaja Taito Otavan mukaan ”etupäässä reipas kieli olisi tärkeintä ja Sinä ehkä saattaisit pyytää rouvaasi tekemään raakakäännöksen tai täysin valmiin, jonka yhdessä lukisitte lävitse”. Tarjotut nuortenkirjat olivat Otavan mielestä ”sopivia ulkoilukäännostöiksi, sillä ne ovat laajuudeltaankin vähäisiä ja kieli perin helppoa”.⁵⁴⁰ Viimeisenä sotakesänä Matsonille tarjottiin käännettäväksi Eyvind Johnsonin *Stad i mörker* (1927).⁵⁴¹ Johnsonin teos olisi kuitenkin pitänyt suomentaa ruotsista, josta Matsonilla ei ollut käännöskokemusta.

Itse asiassa Tammen kustannustoimittajalla Taito Otavalla oli juhannuksen alla 1944 lähetetyssä kirjeessään ajankohtaisempaakin asiaa kuin Matsonin suomennostyö. Hän kirjoitti Kauvatsalta, jonne osa Tammen henkilökunnasta oli siirtynyt pakoon Helsingin pommituksia.⁵⁴² Hän oli juuri kuullut radiosta, että Viipurin suunnalla taiseltiin Summassa, siis kaupungin porteilla. Oliko tarkoituksena saada rauha ja perääntyä Moskovan rauhan rajoille, hän kyseli Matsonilta.

Hän ei ymmärtänyt tällaista ”juoksujalkaa pakenemistä”, vaikka vihollisen ylivoima olikin suunnaton. Neuvottelivatko Saksa ja Neuvostoliitto rauhasta? ”Jos tiedät jotakin, niin selvennä tilannetta, mikäli siinä enää selventämistä sitten on, kun saat tämän kirjeeni”, Otava kirjoitti.⁵⁴³

Matson oli tässä vaiheessa saanut omiin taitoihinsa ja kirjalliseen makuunsa sopivaa suomennettavaa. Tammi oli nimittäin päättänyt julkaista suomeksi John Steinbeckin yli 600-sivuisen romaanin *Vihan hedelmät*. Sen suomentamisen Matson aloitti Lehdesmäessä tammi-kuun puolivälissä 1944. Jo viikkoa myöhemmin hän oli saanut suomennettua lähes sata sivua: ”Työ etenee niin, ettei malta iltaisin lopettaa”, Matson kirjoitti päiväkirjaansa.⁵⁴⁴

Mieluisa suomennostyö syrjäytti myös omat mielikuvitusretket:

– – omat ajatukseni ovat saaneet siirtyä miltei kokonaan syrjään Steinbeckin tieltä, ja niinpä on usein käynyt niin, että aivoni tai oikeammin ajatteleva minäni on ollut turruksissa. Ei ole edes yöllä valvoessani tullut noita hedelmällisiä hetkiä, jolloin olen näkevinäni tavallista syvemmälle elämään – käytän sitä sanaa koska se mitä koen on vain omaa elämäni. Joskus tulee romaanini mieleen, mutta harvemmin enää Topi-kertomukseni. Sen sijaan on Filip-kirja pyrkinyt elämään.⁵⁴⁵

Rauhan tultua yhteistyö Tammen kanssa syveni, ja tätä kautta Matson sai pitävän jalansijan Suomen kirjalliseen elämään. Samalla suomalaiset lukijat pääsivät ensimmäisen kerran tutustumaan englanninkielisen kirjallisuuden moderneihin klassikoihin. *Vihan hedelmien* lisäksi suomalaiset saivat luettavakseen Matsonin suomennoksina James Joycen *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta* (*A Portrait of the Artist as a Young Man* 1916, suom. 1946), William Faulknerin teokset *Villipalmut* (*The Wild Palms* 1939, suom. 1947) ja *Kun tein kuolemaa* (*As I Lay Dying* 1930, suom. 1952) sekä Steinbeckin *Oikuttelevan bussin* (*The Wayward Bus* 1947, suom. 1948) ja *Helmen* (*The Pearl* 1947, suom. 1949). Ne olivat Suomen kirjallisen kansainvälistymisen kannalta tärkeitä suomennoksia. Matsonin avulla Tammelle avautui näiden kirjailijoiden kautta todellinen kultasuoni – Faulkner sai kirjallisuuden Nobel-palkinnon 1949, Steinbeck 1962.

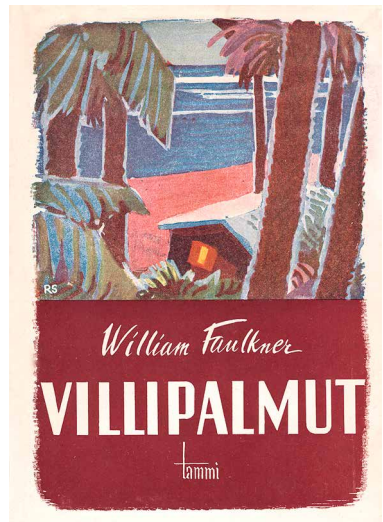
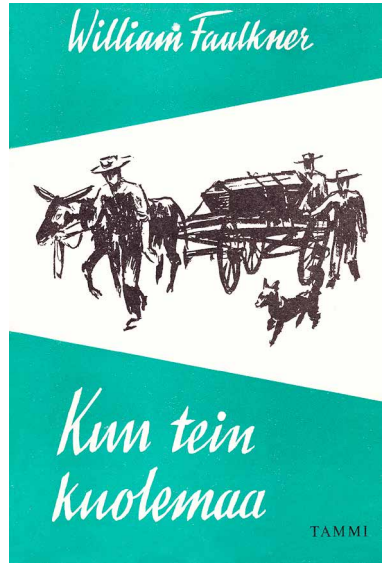
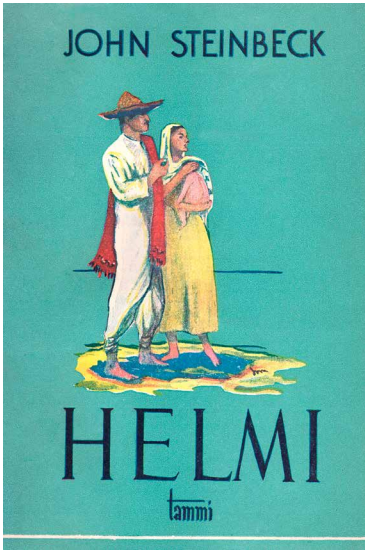
Modernien klassikoiden tuominen Suomeen ei kuitenkaan ollut niin mutkatonta ja helppoa kuin miltä jälkikäteen saattaa näyttää.

Tammen toimitusjohtaja Jarl Hellemann kertoo kustantajan muistelmissaan, että professorit Rafael Koskimies ja V. A. Koskenniemi saattoivat kyllä sanomalehtiesseissään kirjoittaa teoksista ihailevasti, mutta suurten kustantamoiden johtokunnissa he eivät puoltaneet niiden julkaisemista. Vanhoilla kustantajilla oli ennakkoluulonsa. Hellemann on muistellut, että Heikki Reenpään mielestä Faulknerin *Villipalmut* oli pornografiaa ja Yrjö Jäntin mielestä Steinbeckin *Vihan hedelmät* kommunistista propagandaa.⁵⁴⁶

Hellemann kertoo muistelmissaan esimerkin siitä, millaisiin esteisiin merkittävänkin romaanin julkaiseminen saattoi kaatua. Matson oli kirjoittanut Tammelle perusteellisen lausunnon tuntemattoman islantilaiskirjailijan tuoreesta romaanista *Independent People* (1934–1935). Lausunnossa mainittiin sivumennen tarinassa esiintyvä osuuskaupan hoitaja, joka oli syyllistynyt petokseen. Kun ehdotusta käsiteltiin Tammen johtokunnassa, vannoutunut osuustoimintamies Yrjö Kallinen jyräytti: ”Mitä tämä on! Ei ole epärehellisiä osuustoimintamiehiä!” Ja niin jäi tuleva nobelisti Halldór Kiljan Laxness toisen kustantajan julkaistavaksi.⁵⁴⁷

Vihtori Laurilan mukaan sekä Steinbeck että Hemingway olivat olleet Tammen ohjelmassa jo ennen Matsonin tuloa kustantajan avustajaksi. Tämän täytyisi käytännössä merkitä sitä, että näiden kirjailijoiden suomentamisesta oli päätetty jo Tammen perustamisen yhteydessä vuonna 1943:

Matson ei ollut Tammen alkusuunniteluissa mukana, ja mainitsemistanne kirjailijoista [Faulkner, Hemingway, Joyce, Steinbeck] niin Steinbeck kuin Hemingway olivat jo ennen hänen avustustyötään Tammen ohjelmassa, niin vaikeasti hoidettavia kuin silloin sodan aikana olivatkin ulkomaiset suhteet. Sen sijaan muistan selvästi, että hän kerran tuli luokseni varustautuneena valmiilla suositteluvalla lausunnolla. Olen melko varma, että kysymys oli silloin Faulknerin *Absalom*-romaanista (ellei Joycen *Omastakuvasta*). Faulkneria en ollut pitänyt niin suuressa arvossa kuin kahta ensin mainittua, mutta Matsonin ryntäys sai aikaan sen, että teos otettiin ohjelmaan jo vuoden 1945 lopulla, vaikka paperipulan takia panttiin työnalaiseksi vasta 1947.⁵⁴⁸



Alex Matsonin suomentamia romaaneja alkuperäisine suojarahapereineen.

Laurilan muistinvarainen tieto ei vaikuta aivan kiistattomalta, sillä Tammen ensimmäisenä Faulkner-suomennoksena ilmestyi jo vuonna 1945 teos *Kohtalokas veripisara* (*Light in August*, 1932). Silti Matson on voinut suositella Faulknerin ottamista Tammen ohjelmaan. Ilmeisesti Matson keskusteli myös Joycen kääntämismahdollisuuksista – olivathan *Taiteilijan omakuva nuoruudenvuosilta* ja *Odyseus* samoin kuin Joycen kääntämisen vaikeus Matsonille tuttuja jo sotaa edeltäneeltä ajalta. Vaikein Matsonin saamista käännöstehtävistä olikin *Taiteilijan omakuva nuoruusvuosilta*. Jo 1930-luvulla Eino Railo oli ehdottanut Matsonille *Ulysses*kin suomentamista, mutta tuolloin Matson oli pitänyt romaanin suomentamista mahdottomana ilman, että vahingoitettaisiin liiaksi alkuperäistä taideteosta.⁵⁴⁹

Matsonin ja Tammen välille kehkeytyi monipuolinen yhteistyö: Matson suomensi romaaneja ja luki lausuntoja varten englanninkielisiä kirjoja sekä suomalaisia romaanikäsikirjoituksia. Suurelta osin postitse tapahtuneeseen yhteydenpitoon Helsingin ja Hauhon välillä liittyi huvittaviakin hankaluuksia: milloin jäivät kiireelliset lausuntopyynnöt tai lausunnot postineidin huolimattomuuden takia lojumaan päiväkausiksi kylän postitoimistoon, milloin kustantajalle palautettava kirja ei sopinut postilaatikkoon. Kerran murtuivat arvosteltavaksi lähetetyn kirjan kannet, kun autosta heitetty postisäkki oli vierähtänyt lumipenkereeltä linja-auton takapyyriin alle.⁵⁵⁰

Yhteyttä ei kuitenkaan pidetty vain postitse, vaan Matson kävi myös henkilökohtaisesti usein Tammessa. Vihtori Laurilan mukaan Matsonin käynnit muistuttivat maalaisen käyntejä kaupungissa; keskustelut saattoivat venyä kovin pitkiksi. Silti Matson oli kertonut olevansa tyytyväinen hauholaiselämäänsä ja työskentelymahdollisuuksiinsa siellä.⁵⁵¹

Vaikka Matsonin kirjallisuuskäsitys oli sellainen, että vain paras oli kyllin hyvää, hän ymmärsi hyvin, että kustantaja tarvitsi myös bestsellereitä:

Ei minusta ole mitään moitittavaa siinä, että Tammi etsi bestsellereitä. Varsinaisen romaanitaiteen sivussa on paljon romaaneja, jotka tarjoavat täysin hyväksyttävää ajanvietettä. Satujen kuuleminen on ihmisen vanhimpia huvituksia, eikä ole mitään syytä miksi ihminen ei saisi virkistykseen nytkin etsiä lepoa mukaansatempaavista kertomuksista. Amerikassa syntyy kuitenkin keinotekoisesti niin paljon bestsellereitä – lukuisat

kirjakerhot kykenevät aikaansaamaan suuria painoksia melkein mistä vain – että niiden valinnassa meidän markkinoitamme varten täytyy käyttää harkintaa. Tällöin on viisainta kiinnittää huomiota itse kertomukseen tai aiheeseen. Mitä yksinkertaisempi ja luonnollisempi, sitä parempi. Hall Cainen – kaikkien aikojen bestseller-neron – resepti on luultavasti vieläkin voittamaton. Hän valitsi aina ihmiskunnan vanhimpia aiheita, etsi niitä Raamatusta ja sellaisista lähteistä vakuuttuneena siitä, että kertomus, joka on elänyt vuosisatoja ja vuosituhansia, on todistanut elinvoimaisuutensa.⁵⁵²

Matsonin arviointiperiaatteista antaa hyvän kuvan hänen Tammelle antamansa lausunto Elisabeth Laurilan käsikirjoituksesta romaaniin *Hillitön sydän*. Matsonin mielestä käsikirjoituksessa näkyi liian vahvasti Thomas Mannin *Tonio Krögerin* (1901) vaikutus. Tällaiset mallit olivat vaarallisia, koska niistä ei näkynyt millaisen määrän työtä ja vaivaa niiden hyödyntäminen oli kirjailijalta vaatinut. Kirjailija ei saanut pitää julkisuuteen pääsyään tärkeämpänä kuin käsikirjoituksensa kypsyttämistä.⁵⁵³ Romaani ilmestyikin Tammen sijaan pienen Mantere-kustantamon toimittamana 1946.

Vihtori Laurilan ja Jarl Hellemannin mielestä Matsonin arviot olivat aina luotettavia.⁵⁵⁴ Ilmeisesti Matsonin silmä oli kuitenkin tarkempi huomaamaan sellaisia puoliksi unohtettuja romaaneja, joihin oli jo ajallista välimatkaa – tällaisia monet hänen ehdottamistaan englanninkielisistä romaaneista olivat. Aivan uusien romaanien suhteen hänen arvionsa eivät aina osuneet yhtä oikeaan. Norman Mailerin myyntimenestykseksi muodostunutta esikoisromaanina *Alastomat ja kuolleet* (*The Naked and the Dead*, 1948) hän ei esimerkiksi suositellut Tammelle,⁵⁵⁵ ja kirja ilmestyikin myöhemmin Gummeruksen kustantamana.

Matsonin viimeistä edellinen Tammelle suomentama romaani oli Willa Sibert Catherin *Professorin talo* (*The Professor's House* 1925, suom. 1950). Tämäkin projekti lähti Matsonin aloitteesta. Cather oli aikanaan tunnettu amerikkalainen kirjailija, jolle povattiin jopa Nobelin palkintoa, mutta hänen tähtensä on sittemmin melko tyystin sammunut.

Siirryttyään toisen maailmansodan aikana suomentamiseen Matson oli kieltäytynyt suunnitelmallisesti – niin pitkälle kuin se oli taloudellisesti mahdollista – englanninnostöistä välttyäkseen hajautta-

masta voimiaan. Hän esimerkiksi hylkäsi vuonna 1945 Aino Kallaksen pyynnön tämän Lontoon-päiväkirjojen englannintamisesta.⁵⁵⁶ Matsonin hartaana toiveena oli, että hän pääsisi kokonaan keskittymään suomen kielellä kirjoittamiseen. Siihen ei kuitenkaan pitemmän päälle ollut mahdollisuuksia, sillä yritysten tarjoamat englanninnostyöt kannattivat taloudellisesti kolmin verroin paremmin kuin suomentaminen.⁵⁵⁷ Tietoteoksia Matson sitten käänsikin englanniksi, varsinkin 1950-luvulla.

Matsonin ja kustantajien – Tammen ja vähän myöhemmin WSOY:n – välinen kirjeenvaihto osoittaa selvästi, että kaksikielisyys vaikutti Matsonin kirjallista työtä ja toi siihen välillä suorastaan tragiikkaa. Suomenkielisen tekstin laatiminen vaati häneltä tavallista suurempia ponnistuksia, syventymistä ja aikaa. Sotavuosina tekeillä ollut taiteilijaromaani ei ottanut edistyäkseen, kun kirjoittaja uskoi koko ajan pääsevänsä entistä syvemmälle suomen kielen ilmaisuväriin. Käännöstyössä oli sama vaikeus: kertaalleen suomennetulle tekstille alkoi äkkiä ilmaantua ilmeikkäämpiä käännösmahdollisuuksia. Matsonin tunnollisuutta kääntäjänä osoittavat ne kustantajille osoitetut kirjeet, joissa hän pyytää saada käännöksensä korjausvedoksia luettavakseen, koska joihinkin kohtiin tehtävät pienet parannukset tuntuivat hänestä välttämättömiltä.⁵⁵⁸

Rinnan kustantajalle tekemiensä käännöstöiden ja käsikirjoituksesta antamiensa lausuntojen kanssa Matson kehittäi Hauhon hiljaisuudessa omaa romaaniaan. Teosta oli vuoden 1944 lopulla valmiina jo pari sataa liuskaa, mutta työ ei ottanut sujuakseen: uusia näkökulmia avautui, suomen kielen ilmeikäs käyttö tuotti englanninnosten parissa painiskelevalle kirjailijalle vaikeuksia ja muutamat romaani-luonnoksesta annetut arviotkaan eivät olleet kovin rohkaisevia.⁵⁵⁹

Tammessa suhtauduttiin kuitenkin vakavasti Matsonin suunnitelmaan taiteilijaromaanista, jonka työnimenä oli siinä vaiheessa ”Mestariteos”. Hänelle myönnettiin apurahaakin romaanin kirjoittamiseen, mutta valmista ei tullut. Matson itse oli sitä mieltä, että syy kirjoittamisen vaikeuteen oli hänen edelleen puutteellinen suomen kielen taitonsa. Hän kirjoitti 1945 kustantajalleen: ”Ehkä vielä tänä vuonna opin hallitsemaan suomea yhtä hyvin kuin englannin kieltä.”⁵⁶⁰

Omaa romaania ei kuitenkaan enää ilmestynyt, yrityksistä huolimatta. Ajatus eli kyllä edelleen, mutta ehkä enemmänkin henkilökoh-



Alex ja Kerttu Matson Uutilan talon portailla. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

taisena harrastuksena ja ilon aiheena, mahdollisuutena, josta ei tarvinnut kokonaan luopua.

Kun Alex Matson esseeteos *Kahden mestarin* ilmestyessä siirtyi vuonna 1950 WSOY:n kirjailijaksi, yhteistyö Tammen kanssa väheni. Tyystin se ei kuitenkaan katkennut, vaan jatkui keskustelujen ja käännöstöiden muodossa 1950-luvun puoliväliin saakka.⁵⁶¹

Millainen on hyvä romaani?

Kymmenen Hauhon vuoden aikana Matson julkaisi kolme romaaneja käsittelevää esseeteosta, jotka varsinaisesti loivat hänen maineensa Suomen kirjallisessa elämässä. Antaessaan Tammelle lausuntoja kustannettavaksi tarjoutuista käsikirjoituksista Matson pohti paljon romaanin olemusta ja samalla hyvän ja huonon romaanin rajaa. ”Romaanien arvostelu on intohimoni”, hän kirjoitti vuonna 1945 Vihtori Laurilalle.⁵⁶² Lausunnoissaan hän oli varsin ankara, ja vaikka Tammen kirjallinen johtaja olikin yleensä samaa mieltä Matsonin kanssa käsikirjoitusten arvosta,⁵⁶³ Matson halusi selventää vielä tarkemmin arviointiperusteitaan. Heinäkuussa 1945 hän kirjoitti Laurilalle:

Koska voinee tuntua, että olen lausunnoissani liian ankara, olen tuuminut kirjoittaa muistion arvosteluperiaatteistani. Olen myös ajatellut suurta yleisöä varten tarkoitetun romaanin käsittelevän kirjan kirjoittamista, mottona: hauska ja hyödyllinen. Tästä tulisi romaanin olemusta valaiseva kirjallinen pakinasarja. Juttelin kerran romaanista eräässä seurassa, jolloin Kivimies tarjoutui esittämään mielipiteitäni huomattavana alakertana ellen itse aikonut niitä julkaista.⁵⁶⁴

Vuoden 1945 aikana Matson ei kuitenkaan alkanut vielä kirjoittaa pääteostaan *Romaanitaidetta*, vaan suunnitelma siirtyi puolellatoista vuodelle. Tammelle tarkoitettu muistio ja ajatus romaania käsittelevästä kirjasta sulautuivat yhteen. *Romaanitaide* oli, kuten Matson oli kaavaillutkin, hauska ja hyödyllinen ”romaanin olemusta valaiseva pakinasarja”, erikoisterminologiaa karttava ja eloisesti kirjoitettu.

Erikoisterminologian välttäminen oli Matsonille suorastaan periaatekysymys. *Suomennoskirjallisuuden historiassa* (2007) todetaan, että kirjailijoiden taiteellisia ratkaisuja kuvaillessaan Matson haki

omia ratkaisuja, jotka poikkesivat totutusta tieteellisestä kielenkäytöstä. Esimerkiksi kirjoittaessaan D. H. Lawrencesta, T. S. Eliotista tai Joycesta hän ei puhunut modernista tai modernistisesta kirjallisuudesta, vaan eteenpäin katsovasta kirjallisuudesta.⁵⁶⁵ Taustalla oli ajatus, että kirjallisuudentulkintojen ja puheen kirjallisuudesta täytyi pysyä yleistajuisena ja palvella laajemman, kirjallista kulttuuria ylläpitävän lukijakunnan tarpeita.

Romaanitaiteella on kuitenkin toinenkin esihistoriansa. Jo *Sinisesä kirjassa* mutta varsinkin Kersti Bergrothin *Päiväkirjan* artikkeleissaan Matson oli korostanut romaanitaiteen ominaispiirteitä tavalla, joka on sukua samoihin aikoihin syntyneelle uskriitikille. Uskriitikki oli Yhdysvalloissa 1920-luvulta alkaen kehitelty tieteellinen tapa tarkastella kirjallisuutta. Siinä teoksen yhteyksiä traditioon, historiaan tai kirjailijan henkilöön pidettiin toissijaisina. Olennaista olivat kaunokirjallisen teoksen sisäiset suhteet ja sen ainutkertaisuus, jotka antoivat teokselle sen varsinaisen merkityksen. Esitellessään *Päiväkirjassa* vuonna 1936 Virginia Woolfin *The Waves* -romaanin (1931) Matson kiinnitti huomiota juuri teoksen sisäisiin jännitteisiin: ”Virginia Woolfia lukiessa tulee aina ajatelleeksi romaanitaiteen muotoongelmia – niitä joita romaanikirjailijain suuri enemmistö ei tunnu ajattelevan lainkaan. – – Hän pyrkii – – luomaan rakennelmia, jotka kokonaisuudollaan – siis ei vain sisällöllään – tehostavat ainesosiensa vaikutusvoimaa.”⁵⁶⁶

Vuonna 1934 Matson oli *Päiväkirjan* Kivi-esseessään korostanut *Seitsemän veljeksien* rakentuneen niin, että siinä tulivat näkyviksi luonnon ja yhteiskunnan lainalaisuudet. Se oli teema, joka toistui *Romaanitaiteessa* ja joka aiheutti myös paljon vastaväitteitä: ”Kuolemattoman kirjan ehtymättömyys on sukua itse elämän ehtymättömyydelle. Henkilöissään, tapahtumisissaan, maisemissaan ja taustoissaan se on tavannut luonnon oman muotoilun ja muodonvaihdoksen logiikkaa.”⁵⁶⁷

Matson oli nostanut *Seitsemää veljestä* koskevat ideansa esiin myös esimerkiksi Aleksis Kiven seuran julkaisussa *Minä elän* (1945). *Kauppalehden* arvostelija Oiva Talvitie piti tuolloin Matsonin artikkelia suorastaan käänteentekeväenä niin Kiven romaanin analyysinä kuin kuvauksena siitä, miten kääntäjän tulee suhtautua työhönsä.⁵⁶⁸ Tällainen tunnustus pani Matsonin tietenkin paneutumaan entistä intensiivisemmin romaanitaiteen pohdiskeluun.

Matson oli suunnitellut romaania koskevien ajatustensa julkaisemista omana teoksenaan jo 1930-luvulla. Silloiselle kustantajalleen WSOY:lle vuonna 1937 lähetetyssä kirjeessä hän kertoi keräävänsä ai-neksia nykyaikaista englantilaista romaanikirjallisuutta käsittelevään teokseen.⁵⁶⁹ Tällaista teosta ei ilmestynyt, mutta sen sijaan *Karjala*-lehden kirjallisuus- ja taideliitteeseen ilmestyi jo 1930-luvun lopulla Matsonin laaja kirjoitussarja romaanitekniikasta.⁵⁷⁰

Matsonin käsikirjoitus muovautui lopulliseen muotoonsa nopeasti, mutta siinä esitetyt ajatukset olivat pitkän kypsyttelyn tulosta. Romaanit olivat kiinnostaneet Matsonia jo *Sinisen kirjan* aikoihin enemmän kuin mikään muu kirjallisuudenlaji. Hän oli esitellyt useita *Romaanitaiteen* esimerkkiromaaneista jo *Sinisessä kirjassa* ja *Päiväkirjassa*. Matson on itse maininnut romaanin teoriaa koskevien pohdintojensa ensimmäiseksi foorumiksi *Karjala*-lehden taide- ja kirjallisuusliitteen, jota toimitti vanha ystävä Viljo Kojo. *Karjalan* liitteessä ilmestyi huhtikuulta joulukuulle 1938 kirjoitussarja ”Romaani ja romaanitekniikka”, jota voikin pitää *Romaanitaiteen* alkumuotona. Näissä artikkeleissa Matson korosti rakenteellisten seikkojen tärkeyttä romaanissa ja vertasi romaanin teemojen kehittelyä sinfonian teemojen kehittelyyn.

Kun Matsonin Tammea varten kirjoittama *Romaanitaiteen* käsikirjoitus valmistui vuoden 1947 lopulla, johtokunta hyväksyi teoksen julkaisemisen, mutta ei kuitenkaan kovin innostuneesti. Arveltiin, että teoksesta ei ehkä olisi oppaaksi kenellekään, mutta jos kirja herättäisi keskustelua, pieni painos saataisiin kenties myydyksi. Lisäksi ajateltiin, että teoksen julkaiseminen olisi tunnustus Matsonille hänen siihenastisesta yhteistyöstään kustantajan kanssa.⁵⁷¹ Jälkikäteen katsottuna teoksen julkaiseminen oli hyvä päätös, sillä kirjasta on otettu vuosien mittaan kolme painosta. Ennen kaikkea *Romaanitaide* synnytti keskustelua ja antoi uusia ajatuksia kirjallisuudenharrastajille ja romaanikirjailijoiksi aikoville.

Kun Matson kirjansa esipuheessa mainitsi poleemisuudestaan, ainakin yksi kritiikin suunta oli selvä: jos kustantaja halusi pyytää käsikirjoituksesta ulkopuolisia lausuntoja, sellaista ei pitänyt pyytää Rafael Koskimieheltä, sillä Matson katsoi jossakin suhteessa ”astuneensa hänen varpailleen”.⁵⁷² Rafael Koskimies oli arvostettu kirjallisuudentutkija ja Helsingin yliopiston professori, jonka teos *Theorie*

des Romans oli julkaistu Saksassa 1925. On vaikeaa tietää, kuinka kaukaista ja minkäluonteista tuo varpaille astuminen oli. Ei tiedetä, milloin ja miten Matson olisi arvostellut Koskimiestä tai asettanut hänen tutkimuksensa kyseenalaiseksi, mutta myöhemmin Matsonilla oli selvästi aihettakin pitää Koskimiestä vastustajanaan, eikä Tammi koskaan pyytänyt tältä lausuntoa.

Tammeen jatkosodan lopulla ja välittömästi sodan jälkeen lähetetyt ja Matsonin luettavaksi tulleet romaanikäsittekirjoitukset olivat ta-
soltaan kirjavia, ja *Romaanitaiteen* esimerkkiromaaneja valitessaan Matson asetti riman mahdollisimman korkealle. Kotimaisista romaaneista mukana ovat Kiven *Seitsemän veljestä*, Volter Kilven *Alastalon salissa* (1933), Joel Lehtosen *Putkinotko* (1919–1920) ja Sillanpään *Nuorena nukkunut* (1931). Maailmankirjallisuudesta on mukana vanhoja mestariromaaneja, kuten Cervantesin *Don Quijote* ja Defoen *Robinson Crusoe* (1719), mutta myös 1900-luvun tärkeitä moderneja klassikoita: Romain Rollandin *Jean-Christophe* (1904–1912), Sigrid Undsetin *Ida Elisabeth* (1932) sekä James Joycen *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta* ja *Ulysses* – teoksia, joista osa oli edelleen suomentamatta. *Romaanitaiteen* vuoden 1969 kolmanteen painokseen Matson pääsikin liittämään alaviitteen, jonka mukaan ”käännöskirjallisuutemme on nykyisin koko lailla ajan tasalla”.⁵⁷³ Siinä Matson kiitti myös itseään.

Matson ei tyydy vain esittelemään romaaneja, vaan hänellä on niihin kaikkiin oma vahvasti persoonallinen, aktiivisen lukijan näkökulma. Romaanin oli hänen mukaansa oltava totuudellinen, mikä ei kuitenkaan tarkoittanut tosiasioiden jäljentämistä. Lukijan oli ajateltava romaania moniaineksisena rakennelmana, jossa osien suhteisiin on kiinnitettävä huomiota. Kun tämä rakenne havaitaan, romaani alkaa kertoa myös ihmisen – lukijan – ympärillä olevasta maailmasta auttaen orientoitumaan siinä.

Joskus Matson romaanin rakenteita pohtiessaan kääntää näkökulman kirjailijaan ja miettii, miten tämä romaania hahmotellessaan puntaroi ideoitaan. Ajatuksen haparoidessa eri vaihtoehtojen välillä kirjailija tekee hänen mukaansa luovaa työtä: ”Luulen että ymmärrämme paremmin mihin Kivi pyrki, jos emme ajattelekaan häntä kirjailijana, joka kirjoituspöytänsä ääressä punoo eteenpäin kertomuksen köyttä, vaan kuvittelemme häntä lapsiksi, joka lattialla istuen

rakentaa maailman suuremmoisimmasta rakennuspalikkavalikoimasta kaikkien aikojen linnaa."⁵⁷⁴

Kirjailijan rakentama "kaikkien aikojen linna" ei ole kuitenkaan mielivaltaisesti koottu, vaan sen yksityiskohtien on oltava sopusoinnussa sen kanssa, mitä kirjailija näkee ja lukija oppii näkemään maailmasta ympärillään. Juuri tässä on Matsonin ydinajatus: hyvä romaani heijastaa yhteiskunnan ja maailman rakenteita. Se on tarkkaavaiselle lukijalle hyödyllinen opas maailman ymmärtämiseen.

Matsonin analyysi Sillanpään *Nuorena nukkuneesta* kertoo romaanin sommittelun ja ympäröivän maailman suhteesta. Sillanpään romaani oli Matsonille läpikotaisin tuttu jo siitä syystä, että hän oli kääntänyt sen englanniksi, kuten *Seitsemän veljestäkin*. Matson oli yleensä hyvin kirjallisuus- ja kirjailijamyönteinen, mutta suomalaisen Nobel-kirjailijan yhteydessä hän yllättävästi pyrkii osoittamaan kirjailijan tekemän virheen. Romaani on Matsonin mielestä suorastaan varoittava esimerkki siitä, miten käy, kun kirjailijan tarkkaavaisuus romaanin maailman luomisessa herpaantuu.

Matsonia häiritsi, että *Nuorena nukkuneen* eräät ajanmääritykset eivät voineet pitää paikkaansa. Vanhan Kustaa Salmeluksen ikä ei ole linjassa sen kanssa mitä hänestä kerrotaan aikaisemmin, ja keuhkotautia sairastavan Siljan oleilu saunakamarissaan kerrotaan lähes kesän mittaiseksi, vaikka se toisaalta tekstin perusteella on laskettavissa vain parin kolmen päivän pituiseksi. Tämä osoittaa Matsonin mielestä sen, että Sillanpää ei ole saanut rakennettua romaaniinsa johdonmukaista, totuudellista muotoa. Ajoitusvirheet paljastavat, ettei alkusivujen lupaama ehyt muoto säily loppuun saakka. Kirjoittaminen on herpautunut eikä alun ihmeellinen taituruus ja syvyys ulotu koko romaaniin.⁵⁷⁵

Tässä kohden *Romaanitaiteen* lukija alkaa pohtia, onko Matsonin kriittisyys jollakin tapaa ideologista. Oliko Sillanpään teosten liikkuminen alimman kansan parissa ja heidän ongelmissaan hänestä jotenkin vastenmielistä tai riittämätöntä? Eihän Matson pitänyt erityisesti Pentti Haanpään teoksistakaan. "Matsonin teorian kauneusvirhe on, ettei siihen sovi Haanpään tyylinen realismi", Yrjö Sepänmaa kirjoitti myöhemmin arvostellessaan sinänsä myönteiseen sävyyn Matsonin *Mielikuvituksen todellisuus* -teoksen (1969). Sepänmaan mielestä Matson näytti elättelevän sankarimyyttiä, eikä nykypäivien

massaihminen sopinut hänen ihanteeseensa.⁵⁷⁶ Tuskinpa Matson kuitenkaan vierasti Sillanpään tai Haanpään ideologioita. Ne olivat hänelle vain ainesta, josta romaania rakennettiin. Sillanpään ajoitusvirhe kieli hänelle vain siitä, että romaanin osien suhde ei ollut loppuun asti harkittu.

Matsonin romaanianalyyseissa korostuu lukijan vapaus ja näkökulma. Tässä kohden hän heittää haasteen perinteiselle kirjallisuudentutkimukselle, joka hänen mielestään rakensi tulkintansa liian vahvasti sen pohjalle, mitä muut olivat sanoneet ja kirjoittaneet samasta aiheesta aikaisemmin. Matsonin mielestä romaaneja tai ylimalkaan kirjallisuutta ei voinut ymmärtää, vaikka kuinka keräisi eteensä aikaisempia tulkintoja.

Matson kirjoittaa, että tieteellinen tutkimus joutuu rajoittumaan vanhoihin teoksiin, koska aineiston karttumiseen menee aikaa ja koska ajan on annettava näyttää, kannattaako kirjailijaa lainkaan tutkia. Kun sitten tutkitaan vanhoja teoksia, on houkutus antaa niille iän tuomaa kanonista arvoa. Samalla vaikeutetaan uusien hyvien romaanien esiinpääsyä. Kirjallisuushistoriasta löytyi Matsonin mukaan paljon esimerkkejä siitä, miten ansioituneet tutkijat olivat torjuneet romaaneja, joista oli sittemmin tullut uuden aloittajia.⁵⁷⁷ Esimerkiksi *Seitsemän veljeksien* aikaisemmasta tutkimuksesta Matson kirjoittaa, että se on nähnyt Kivessä kyllä neron, mutta lähinnä ”luonnontilassa olevan lyyrikon, jonkinlaisen sublimoidun pelimannin, koska se ei huomaa sen muotoa hallitsevaa kypsää taidekäsitystä.”⁵⁷⁸

Mitä tästä ajatteli Viljo Tarkiainen, kotimaisen kirjallisuuden professori ja arvovaltaisin Kiven monista tutkijoista? Matson oli lähettänyt hänelle kappaleen *Romaanitaidetta* ja Tarkiainen kiitti kohteliain sanakäntein: teoksessa oli hänen mielestään paljon omintakeisia ja hyviä oivalluksia romaanin taiteellisesta rakenteesta ja se oli tervetullut lisä suomalaisille kirjailijoille ja kirjallisuudentutkijoille. Kaikkea Tarkiainen ei kuitenkaan sulattanut: ”– – minun on tunnustettava, ettei Kilven Alastalon salissa ole antanut minulle sisäisesti juuri mitään, minä kun en ole kirjallisen maalaustaiteen erikoinen ihailija, ja etten ole jaksanut lukea Joycen Ulyssesta loppuun asti, yhtä vähän kuin Rabelais’nkaan Gargantuan ja Pantagruelin ilottelevia sanalitanioita.”⁵⁷⁹

Seitsemän veljeksien rakennetta kuvaillessaan Matson käyttää hyväkseen musiikkianalogioita. Romaani on sukua musiikille siinä

mielessä, että rytmiä käytetään tekstiä jäsentävänä taidekeinona, mutta yhtäläisyyttä on syvemmälläkin. Jo itse romaanin pohjakuviossa Kivi käyttää ja kehittää johtomotiiveja ja hyödyntää kontrapunktia, teemoja muunneltua, polyfoniaa, harmoniaa sekä äänivolyymien vaihteluja eli ”lyhyesti kaikkia sinfonikon keinovaroja”.⁵⁸⁰

Kiven romaanin dialogeista kirjoittaessaan Matson siirtää huomion niiden nasevuudesta ja ilmaisuvoimaisuudesta niiden esitystapaan romaanissa. Pienellä vertailulla hän tekee selväksi, kuinka tehokas Kiven tapa jättää pois kaikki kuvailevat luonnehdinnat puhujan puhettavasta on. Matsonin mukaan Kiven tarkoitus vesittyisi täysin, jos hän alkaisi selittää puhujan tarkoituksia:

– Annapas, Tuomas, tuo leivänpuolikas tuolta pöydän päästä, Juhani sanoi koettaen pysytellä rauhallisena. – Väärät profetat –, hän jatkoi Simeonia matkien, – en kiusaa ketään syntiin ja vääryyteen, ja itse en varastaisi naskaliakaan suutarilta enkä neulan silmää kraatarilta. Mutta sydämeni kipenöitsee, koska tarkoitukseni aina kierretään pahimmaksi, tehdään pikimustaksi, vaikka mustanruskea karva olisi jo kylliksi, hän lopetti koettaen yhdä asian leikiksi.⁵⁸¹

Voi vain kuvitella, millä antaumuksella Väinö Linna luki näitä analyseja kirjoittaessaan vähän myöhemmin *Tuntemattoman sotilaan* ja *Pohjantähti*-trilogian iskeviä repliikkejä. Ei ole kaukainen ajatus, että Linnan luja kiintymys *Seitsemään veljekseen* on saanut vauhtia Matsonin tekemistä analyyseista.

Romaanitaitteen analyysi Volter Kilven *Alastalon salissa* -romaanista on kirjoitettu vain vajaa vuosikymmen kirjoittajan kuoleman jälkeen eikä mammuttiromaanin luonnetta ollut kukaan siihen mennessä kuvaillut yhtä osuvasti. Kilven romaanin poljennoissa ja attribuuttien käytössä Matson näkee kirjallisten muistojen vahvan läsnäolon, joka ei ole samasta lähteestä kuin itse saaristolaisuuden kuva. Kilven kuvausta ohjasi hänen mielestään kirjallisuudesta saatujen esteettisten elämysten paljous. Jos *Alastalon salissa* olisi kirjoitettu jollakin suurella sivistyskielellä, Kilpi kuuluisi romaanitaidetta kehittäneiden taiteellisten löytöretkeilijöiden joukkoon. *Romaanitaitteellaan* Matson aloitti Kilven mestariromaanin tulkinnat, joita useat eturivin kirjallisuudentutkijamme ovat jatkaneet 2000-luvulla.

Siirtyessään teoksensa poleemisempaan osaan Matson arvioi oh-

jelmallisen suomalaisuuden vaikutusta suomalaisen kulttuurin tilaan. Matsonin mielestä vanhoissa sivistysmaissa romaanitaiteen teoreettinen tunteminen ei ollut yhtä välttämätöntä kuin Suomessa. Niissä lukijoiden tukena oli vanhoihin perinteisiin nojaava kirjallinen kulttuuri. Suomessa lupaavasti alkanut Kivestä Jotuniin jatkunut perinne oli puolestaan ikään kuin tyrehtynyt. Romaanien tason oli kyllä sanottu laskeneen muuallakin maailmassa, ja syyksi oli esitetty muun muassa yleisen oppivelvollisuuden synnyttämää lukijakunnan huimaa kasvua. Matsonin mielestä tämä oli kuitenkin näköharha. Vain suurimman menestyksen saavuttaneet romaanit olivat huonoja, eli suuren lukevan yleisön maku oli madaltunut. Kirjallisuuslehdet ja parhaat arvostelijat olivat kuitenkin pitäneet edelleen esillä merkittäviä kirjailijoita. Maailmalla ongelma oli Matsonin mukaan enemmänkin se, että ”kirjallisen aikakauslehden ääni hukkuu kaupallisen mainosrummutuksen pauhuun”.⁵⁸²

Suomen kirjallisessa elämässä oli kuitenkin toinenkin ongelma, ja se oikeutti puhumaan myös tason laskusta. Aikaisemmat parhaat kirjailijat olivat edustaneet kulttuuria, josta Suomessa oli nyt luovuttu: vanhan ruotsinkielisen kulttuurin pohjalle rakennettua kaksikielistä kulttuuria. Vanhan polven hankkima taito ei näin ollen ollut periytynyt seuraavalle polvelle: ”Kulttuurisesti itsenäistyessämme aloitimme kirjallisuudessamme uuden linjan, mistä johtuu uudemman romaanitaiteemme lapsellisuus entiseen verrattuna.”⁵⁸³ Kun Matson Vitsiälän talon avarassa olohuoneessa kirjoitti tätä, hän ehkä ajatteli ruotsinkielisessä perheessä kasvanutta ensimmäistä vaimoaan Kersti Bergrothia, ehkä toista appiukkoaan, kirjallisesti sivistynyttä arkipiispa Erkki Kailaa.

Romaanianalyysiensä tulokset Matson tiivistää määritelmäksi: ”Romaani on kaunokirjallinen muoto, jossa elämän muodonrakentelua noudattaen luodaan suljettu moniulotteinen muoto, jossa elämää tietyn välimatkan päästä jäljentämällä luodaan totuudellinen, suljettu, moniulotteinen sommittelu.”⁵⁸⁴ Kirjallisuudentutkija löytää tiivistelmästä heikkouksia: mitä on elämän muodonrakentelu, mitä on suljettu muoto, millainen on totuudellinen sommitelma? Matsonin romaaninlukutavan tiivistäminen näin lyhyeksi määritelmäksi ei tee kään oikeutta hänen keskeisille oivalluksilleen. Teoksen tärkein anti syntyy Matsonin lukijanäkökulmasta: sen havainnoista, oivalluksista,

kysymyksistäkin. Hän ei hylkää eettisiäkään painotuksia eikä kysymyksiä ihmisyydestä, jotka yleensä ovat kirjallisuudentutkijalle tois-sijaisia.

Matsonin esittämä huoli suomalaisen kirjallisuuskritiikin tilasta oli samansuuntainen kuin amerikkalaisten uskriitikoiden pyrki-mys kritiikin tason nostamiseksi. Matsonin alkuperäisenä tavoitteena olikin sisällyttää *Romaanitaiteeseen* kokonainen kritiikkiä käsittelevä luku.⁵⁸⁵ Uskriitikoiden tapaan Matson oli valmis nimittämään omistaan poikkeavia esteettisiä näkemyksiä hölynpölyksi. Taiteen luonteesta hän esitti eri yhteyksissä samaa mitä uskriitikotkin: totuusarvo ei ollut pelkästään tieteen tunnus, vaan myös runous oli tietoa. Se vain välitti totuutensa metaforien kautta.

Kai Laitinen on nähnyt – ilman tarkempaa taustamateriaalia ja lähinnä *Romaanitaiteen* perustella – Matsonin uskriitiikin ensimmäiseksi alueeksi Suomessa.⁵⁸⁶ Matsonin lehtikirjoitukset ja kirjeenvaihto vahvistavat Laitisen antamaa kuvaa. Mutta vaikka Matson tulikin välittäneeksi uskriitiikin teoriaa Suomeen, hän ei ollut mikään puhdasverinen uskriitikko. Monet Matsonin käyttämistä menetelmistä – esimerkiksi musiikkitermonologiaan turvautuminen – olivat uskriitikoille vieraita. Hänen romaanikäsitelynsä eivät myöskään muodostaneet sellaista yksityiskohtaista teknistä järjestelmää, jollaisena uskriitikot mielellään näkivät kritiikin.

1950-luvun alussa Matson *Uudessa Suomessa* julkaistussa vastineessaan professori Rafael Koskimiehelle – joka oli arvostellut lehdes-sä hänen *Kaksi mestariaan* (1950) – suoraan ilmoittikin seuranneensa uutta amerikkalaista romaanintutkimusta.⁵⁸⁷ Hän kertoo seuranneensa amerikkalaista *Partisan Review*'ta ja vetoaa uskriittisen koulu-kunnan nimekkäimpiin edustajiin kuuluneeseen Lionel Trillingiin. Kiistakirjoituksessaan Matson nimenomaan huomauttaa haluavansa ”jatkaa eteenpäin siitä mihin amerikkalaiset tutkijat olivat pysähtyneet”.

Romaanitaiteen ilmestyttyä alkuvuodesta 1948 erityisesti uuden polven kirjallisuuskriitikot ilahtuivat. *Suomen kirjallisuuden vuosikirjassa* Kai Laitinen totesi Mustapään runoista kirjoittaessaan, että Mustapään kertosaiteiden tehtävä selittyi lukijalle parhaiten, jos runoa katseli musiikkikappaleen tavoin, samaan tapaan kuin Alex Matson romaania ”mainiossa teoksessaan *Romaanitaide*.”⁵⁸⁸

Anja Vammelvuo kirjoitti samassa vuosikirjassa, että sodanjälkeiset romaanit eivät olleet vakuuttaneet lukijaa. Hänestä oli jännittävää havaita, että samaan aikaan Alex Matson julkaisi *Romaanitaiteensa*, joka ”uhkuu – taiteilijan ja intellektuellin hätää romaanin kohtalosta”. Matson teki Vammelvuon mielestä perusteellisia analyyseja ja yllättäviä kirjallisia rinnastuksia, ja taiteilijan kirjoittama teos omasta ammatistaan sisälsi ”enemmän puhdasta taiteellista tietoa ja oivallusta kuin tieteellinen, subjektiivisia epätarkkuuksia välttävä esseeyrittys”.⁵⁸⁹

Alpo Routasuo esitteli *Romaanitaiteen* radiossa ”viikon kirjana” ja kirjoitti teoksesta myös *Maaseudun Tulevaisuuteen*. Routasuon mielestä Matsonin ”raikkaasti ja pirteästi kirjoitettu teos ei ole suinkaan kuiva ’tieteellinen’ tutkimus jollaiseen tavallinen lukija suhtautuu tiettyllä kammolla, vaan asiapitoisuudesta, oivallisista havainnoistaan ja terävistä toteamuksistaan huolimatta se on suurin piirtein jokaisen valistuneen ja kulttuuriasioista kiinnostuneen lukijan omaksuttavissa.” Routasuo suositteli teosta jokaiselle, joka piti itseään valistuneena kirjallisuudenlukijana. Hänen mukaansa joistakin sen tulkinnoista voitiin olla montaa mieltä, mutta teoksen ”avartava tietämys, sen persoonallisten näköalojen tuoreus ja sen herättävä ja tervehdyttävä vaikutus on poikkeuksellinen suuri”.⁵⁹⁰

Romaanitaide herätti kevään 1948 mittaan paljon huomiota julkisuudessa. Kirjailijaryhmä 13 kutsui toukokuiseksi perjantai-illaksi ”Helsingin parhaat kriitikot” keskustelutilaisuuteen, jossa Matson sai alustaa uudesta kirjastaan. Keskustelu jatkui puoleen yöhön ja sen aikana käytettiin yhteensä puolisen sataa puheenvuoroa. Tilaisuus oli ”mitä hedelmällisin ja käsitteitä aukova”, kuten *Suomen Sosialidemokraatti* kertoi.⁵⁹¹

Suomen Sosialidemokraatti palasi vielä syksyllä Matsonin merkkipäiväkirjoituksessa *Romaanitaiteeseen*:

Alex Matson on niitä harvinaisia kulttuuripersoonallisuuksia, jotka eivät tavoittele näkyvää asemaa, vaan tekevät arvokasta työtään syrjässä ja suuren yleisön tietämättä. Hänen laajan lukeneisuutensa ja hienostuneen makunsa sanelemat arviointinsa ovat aina viime vuosiin asti enimmäkseen jääneet suppean ystäväpiirin omaisuudeksi. Akateemisesta kuivuudesta vapailla, aina mielenkiintoisilla ja inspiroivilla esseillään ja varsinkin uusimmalla teoksellaan *Romaanitaide* hän on kuitenkin viime vuosina astunut laajemmankin yleisön tietoisuuteen.⁵⁹²

Marxilainen intellektuelli Raoul Palmgren arvioi *Romaanitaiteen* vähän myöhemmin, yhdessä Matsonin seuraavana vuonna ilmestyneen Steinbeck-monografian kanssa. Hän antaa Matsonille tunnustusta siitä, että tämä pohti romaanin luonnetta aikana, jolloin ”jokainen kirjoitustaitoinen henkilö luulee olevansa romaanikirjailija”. Ansiokasta oli sekin, että muodosta ylimalkaan puhuttiin, koska siihen oli kiinnitetty liian vähän huomiota. Matson tekikin teoriansa pohjalta ”todella monia näköaloja avaavia toteamuksia”. Kuitenkin Palmgrenin mielestä kunnan romaaniteoria voitiin rakentaa vain muodon ja sisällön dialektiselle vuorovaikutukselle.⁵⁹³

Palmgrenin mielestä romaanin kehitys oli selvässä yhteydessä yhteiskunnallisten ristiriitojen historiaan 1800-luvulta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka: ”Romaani on perusluonteeltaan suurten joukkojen runousmuoto: missä uudet joukot tulvivat historian näyttämölle, siellä on sillä elinvoimainen maaperä; missä kulttuuri irrottautuu kansasta, siellä romaanikin näivettyy, siellä syntyy romaanin kriisi.” Matson tuli itse asiassa Steinbeck-monografiallaan osoittaneeksi Palmgrenin jälkimmäisen teesin oikeaksi.

Huugo Jalkanen, pitkän linjan kirjallisuuskriitikko, jolla oli oma kohtaistakin kokemusta kirjailijantyöstä 1900-luvun alkuvuosilta, kirjoitti *Uuden Suomen* arvostelunsa alkuun, että Matson oli lähtenyt matkaan kovin aprioristisin käsittein. Jalkasen mielestä Matson esitti miltei Platonin ideaopin ehdottomuudella väitteen, että olisi olemassa jokin romaanin idea tai henki, jonka kirjailijat vasta Cervantesista alkaen ovat tajunneet ja toteuttaneet teoksissaan. Tämän purevan alkukritiikin jälkeen Jalkanen kuitenkin lämpenee, ikään kuin vanha kirjailija nousisi hänessä esiin. Hän on Matsonin kanssa samaa mieltä siitä, että Suomessa ei vähään aikaan ole ilmestynyt merkittäviä romaaneja eikä romaanien arvostelukaan ole sillä tasolla, millä sen pitäisi olla. Ja lopuksi Matsonkin saa tunnustusta:

Hänen kirjassaan puhuu ennen kaikkea taiteilija, ei tavallinen kirjallisuudentutkija, puhuu taiteellisista kysymyksistä, jotka taiteilijalle luonnollisesti ovat muoto-ongelmia. Matsonin selvittelyissä on paljon terävää ja viisasta niin teoretisoivaa kuin käytännöllisesti valottavaa romaanitaiteen tutkimusta, mikä varmasti on mitä suurimmaksi hyödyksi kirjailijoille ja arvostelijoille. ”Romaanitaide” on syvästi persoonallinen ja kiinnostava tutkielma meillä tuiki vähän viljellyltä kirjallisuudentutkimuksen alalta.⁵⁹⁴

Romaanitaiteen saamasta yksityisestä palautteesta on säilynyt matemaatikko Rolf Nevanlinnan kirje Matsonille. Nevanlinna ei tuntenut Matsonia henkilökohtaisesti, mutta *Romaanitaide* oli tehnyt häneen sen verran suuren vaikutuksen, että hän päätti onnitella Matsonia romaanista tämän 60-vuotispäivänä kirjeitse: ”Loistavalla tavalla olette siinä ratkaisseet vaikean probleeman selkeästi puhua syvällä olevista asioista.”⁵⁹⁵ Matsonille olikin luonteenomaista hakea kirjailijoiden taiteellisia ratkaisuja kuvaillessaan yleistajuisia formulointeja, jotka poikkesivat totutusta tieteellisestä kielenkäytöstä.

Myös monet suomalaiset kirjailijat ovat lukeneet *Romaanitaidetta* innoissaan. Muutamiin romaaneihin se on jättänyt välittömän jäljenkin. Esimerkiksi Jorma Korpelan romaanissa *Tohtori Finckelman* (1952) kuvataan romaanikirjailija Raiskia, jonka luova vire on kadonnut. Raiskille tarjotaan tarinaa kerrottavaksi, mutta aihe on hänestä mitätön: ”Jos vähän juonen tynkää onkin, niin ei romaani sillä ole valmis. Muoto puuttuu, pääasia”. Kun Raiski alkaa selittää, mikä muoto on, hänen keskustelukumppaninsa autokauppias Mellonen, joka tuntee ja hyväksyy vain autokirjallisuuden, esittää, että ”romaanin on oltava vähän niin kuin sinhvonia”. Hän on kuullut tämän viisauden tohtorilta, joka oli ”sattumalta jostakin lukenut tuon viisaan ajatuksen”. Oppi on mennyt perille eikä Mellonen ujostelee selittää, että romaanissa ”on alku niinkuin sinhvoniassa ja että loppu on samalla lailla. – – Keskikohta kanssa”. Kyse ei ole pelkästään parodiasta, sillä Korpelan tiedetään olleen Matsonin *Romaanitaiteen* innokas lukija.⁵⁹⁶

Lauri Viidan viimeisessä, verhotusti omaelämäkerrallisessa romaanissa *Entäs sitten Leevi* (1965) nuoren kirjailijanalun Leevin naapurissa asuu Matsonin olinen kauppias Svensson, joka opettaa Leeville kirjoitustyön aakkosia: ”– – ihmisellä on kuitenkin henkinen pääomansa, ja sille hän antaa jonkin äärellisen muodon ja sanoo sitä vaikkapa romaaniksi.”⁵⁹⁷ Myös Svenssonin mielipiteet Tolstoin *Sodasta ja rauhasta* ovat samantapaisia kuin Matsonin *Kahdessa mestarissaan* esittämät.⁵⁹⁸

Aina eivät Matsonin ajatukset siirtyneet yhtä kitkattomasti kirjailijoille. Nuorena opiskelijana Mikko Mäkelän kirjailijapiiriin Tampereella kuulunut Simo Konsala suositteli Helsinkiin siirryttyään Veijo Merelle Matsonin *Romaanitaidetta*. Meri luki teoksen 1950-luvun puolivälissä ja siitä muodostui hänelle pitkäaikainen proosan kir-

joittamisen auktoriteetti, jonka vaikutuksen alaisena syntyi romaani *Manillaköysi* vuonna 1957.⁵⁹⁹ Romaanin ilmestyttyä Matson arvosteli sen *Aamulehteen* näkemättä kirjassa mitään hyvää. Hänen mielestään *Manillaköysi* oli yksiväritteinen ja ahdas kirja, jossa Meri oli tarkoituksellisesti pyrkinyt pilkkaamaan ja irvailemaan miesten sotatari-noita. Teos ei Matsonin mielestä ollut muuta kuin ”kylmän ylimielinen parodia” sotakirjoistamme.⁶⁰⁰

Miksi Matson oli tällä kertaa niin huono lukija? Arvosteluun vaikutti varmasti 1950-luvun puolivälin laajempi kirjallinen rintama. Modernit prosaistit olivat lähteneet uudistamaan suomalaista kirjallisuutta, ja heidän mielestään Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* oli vanhakantainen romaani ja kehityksen jarru. Matson asettui tampere-laisrintamaan puolustamaan omiaan.

Vieläkö Matsonin *Romaanitaide* puhuttelee nykypäivän kirjailijaa? Jukka Viikkilän Finlandia-palkittu, romaanin ja ympäröivän maailman rajoja ylittävä ja minän ja maailman suhdetta hämmentävä romaani *Taivaallinen vastaanotto* (2021) osoittaa, että Matsonin ajatukset kantavat hyvin myös 2000-luvulle: ”Kaiken rakenneajatteluni perusta löytyy Alex Matsonin tekstistä, jossa hän paljastaa F. E. Sillanpään Siljan rakenteellisen sairauden. – – Matson valistaa, miten juuri pienet huolimattomuusvirheiltä vaikuttavat kohdat ovat pääsyjä kokonaisvaltaisten rakenteellisten sairauksien jäljille.”⁶⁰¹ Vaikka näitä ajatuksia ei esitäkään romaanin ulkopuolinen kirjailija vaan puhuja, joka sijoittuu seipitetyn ja ulkopuolisen maailman väliin, yhtä kaikki ne osoittavat, että Matson elää kirjallisuudesta elämänsisältönsä saavien ihmisten ajattelussa edelleen.

Romaanitaiteen tullessa kirjakauppoihin tammikuussa 1948 Matsonilla oli työn alla jo toinenkin romaaneja käsittelevä käsikirjoitus. Se esitteli amerikkalaisen John Steinbeckin, jolta syksyllä 1944 oli Matsonin suomennoksena ilmestynyt yli 600-sivuinen teos *Vihan hedelmät*. Se oli suomenkieliselle lukijakunnalle ensimmäinen tutustuminen Steinbeckiin. Ruotsissa Steinbeckia oli ruotsinnettu jo 1930-luvun lopulla, ja suurimmat suomenruotsalaiset lehdet esittelivät kirjailijaa jo tuolloin.

Suomenkielisissä lehdissä ensimmäiset uutiset Steinbeckin teokista otettiin vastaan varautuneemmin. *Uudessa Suomessa* kirjallisen elämän tärkeä taustahahmo Eino Railo kirjoitti ennen sotaa *Hiiristä*

ja ihmisistä (*Of Mice and Men*, 1937), että tylsän jättiläisen ja pienen älyniekän ystävyysuhde oli liian vanha ja kulunut aihe vaikuttaakseen enää vanhassa Euroopassa. Tylsämielisen miehen kuvaaminen oli Railon mielestä sitä paitsi eettisesti kyseenalaista.⁶⁰²

John Steinbeckin tie Suomeen oli ollut toisen maailmansodan vuosi luonnollisesti poikki poliittisistakin syistä. Sodan jälkeen hän oli kuitenkin maailmalla vahva ehdokas Nobelin kirjallisuudenpalkinnon saajaksi, ja Tammi alkoi julkaista Steinbeckin teoksia heti sodan päätyttyä. *Vihan hedelmien* jälkeen seurasivat *Oikutteleva bussi* 1948 ja *Helmi* 1949, kaikki Matsonin suomentamina. Joulukuksi 1948 Tammi julkaisi Matsonin pienen Steinbeck-tutkielman *John Steinbeck. Kirjailijakuvan luonnos*.

Matsonin Steinbeck-monografia on 47-sivuinen essee. Se on melkein kuin kustantajan joulutervehdys kirjailijoilleen ja ystävilleen. Matson nostaa Steinbeckin Faulknerin ja Hemingwayn rinnalle yhdeksi aikansa merkittävimmistä amerikkalaiskirjailijoista – tässä vaiheessa kukaan heistä ei ollut vielä saanut kirjallisuuden Nobelpalkintoa. Kiinnostavaa on, miten hän luonnehtii Steinbeckin kirjailijanlaatua suhteessa Faulkneriin ja Hemingwayhin. Steinbeck oli Matsonin mielestä vähemmän esteettisesti orientoitunut kuin nämä kaksi. Lisäksi hänen teoksistaan löytyi tuskin lainkaan akateemisen oppineisuuden jälkiä, omakohtaisia havaintoja ja maailman tarkkailua sen sijaan sitäkin enemmän.

Matsonin mielestä Faulkner ja Hemingway kytkeytyivät maailmankirjallisuuden suuriin perinteisiin, edellinen Shakespeareen, jälkimmäinen Ranskan klassikoihin. Jo Steinbeckin kypsymisvaiheen novelleissa sen sijaan oli kiinnostavinta ”valo jonka ne luovat artistisuuden ja aitouden väliseen kamppailuun ylivallassa hänen taiteilijansielussaan”.⁶⁰³ Novelleissa luonto ja ympäristö oli kuvattu taitavasti, mutta ihmisten kuvauksessa oli kirjallinen sivumaku. Totuudellisessa ja vankassa maisemassa liikkui ”romanttisesti paisutettu, ääriivioltaan epämääräinen ihminen”. Romaaneissa kuvaus eheytyy, ”todellinen maisema kansoittuu todellisilla ihmisillä”.⁶⁰⁴

Perusteellisessa analyysissään *Vihan hedelmistä* Matson pyrkii osoittamaan, miten Steinbeck soveltaa romaanitaiteen yleisiä periaatteita yhteiskuntakriittiseen romaaniin niin taitavasti, melkein päteellisen tarkasti, että jokainen kirjailija, joka haluaa kuvata elämää

sosiaaliselta kannalta, voi ottaa oppia häneltä. Esimerkiksi tampere-laiskirjailijat Lauri Viita ja Väinö Linna halusivat varmasti kuvata elämää sosiaaliselta kannalta eikä olekaan ihme, että Matsonin analyysit puhuttelivat heitä. Kun useimmissa yhteiskunnallisissa romaaneissa yhteiskunnan ilmiöitä kuvattiin Matsonin mielestä vain siltä osalta kuin ne koskettivat romaanin päähenkilöä tai -henkilöitä, Steinbeck rakentaa teoksiinsa pikkukosmoksen, jossa nämä voimat vaikuttavat kaikkialla, ”yhtä pakottavan todellisina kuin sota ja samalla tavalla joukkokohtaloita ohjaavina”. Yhteiskunnalliset jännitteet eivät Steinbeckilla ilmene vain jonakin, mikä tapahtuu jollekulle, vaan ne vaikuttavat romaanin koko rakenteeseen, määräävät kuvan jokaisen yksityiskohdan.⁶⁰⁵

Steinbeck-teoksen toiseen painokseen 1962, jolloin Steinbeck oli juuri saanut Nobel-palkintonsa, Matson täydensi kuvaustaan. Käsiteltäviksi tulivat Steinbeckin myöhemmätkin teokset edellisenä vuonna ilmestynyttä *Tyytymättömyyden talvea* (*The Winter of our Discontent*, 1961) myöten. Mestarillisen *Helmen* jälkeen Steinbeckin tuotannossa oli Matsonin mielestä seurannut hapuileva vaihe. Romaani *Edenistä itään* (*East of Eden*, 1952) ei oikein vakuuttanut häntä. Steinbeck ei ollut tyypiltään metafysisien ongelmien pohtija: ”Teoksen luettuani ajattelin, onko Steinbeck nyt heittäytynyt positiiviseksi sanan kirjallisuudessa merkityksessä saadakseen Nobelin palkinnon, jota *Vihan hedelmät* ei hänelle tuonut?”⁶⁰⁶

Kun Matsonin tutkielma Steinbeckista ilmestyi, arvostelijat kiittivät hänen oivaltavaa ja lukemaan innostavaa tapaansa kuvailla romaaneja. Painokkain arvostelu oli tulevan kirjallisuusprofessorin Kai Laitisen *Suomalaiseen Suomeen* kirjoittama: ”Tämä kirjanen vahvistaa jälleen sitä uskoani, että Alex Matson – kuten hieman vastaavasti esim. *Kivimies* – on kirjallisuutemme salaisia ’klassikkoja’: toisin sanoen uskon, että hänen tämänhetkinen panoksensa kulttuurielämässämme on tulevaisuudessa osoittautuva hyvinkin suureksi, vaikka sitä ei juuri nyt huomata ja vaikka se monesti peittyi tilapäisempien, ohimenevien ilmiöiden taakse.”⁶⁰⁷

Kaksi mestaria – Tolstoi ja Dostojevski

Steinbeck-monografian jälkeen Matson alkoi kirjoittaa *Romaanitai-teesta* kansainvälisille markkinoille tarkoitettua englanninkielistä versiota. Suomen Kulttuurirahaston myöntämän suuren apurahan turvin teoksesta oli määrä tulla hieman suomenkielistä versiota laajempi ja tarkemmin perusteltu. Koko loppuvuoden 1949 hän työskenteli innostuneesti englanninkielisen versionsa parissa, kuten käy ilmi Lauri A. Puntilan kanssa käydystä kirjeenvaihdosta. Työ Vitsiälän hiljaisuudessa oli niin intensiivistä, ettei Matson malttanut poistua kirjoituspöytänsä äärestä lukuun ottamatta yhtä Tampereen esitelmämatkaa, jonka senkin hän oli tehnyt vain voidakseen suusanallisesti kokeilla eräiden ajatusjuoksujensa ymmärrettävyyttä.⁶⁰⁸

Englanninkieliseen versioon oli vähennettävä suomalaisia esimerkkiromaaneja ja lisättävä ulkomaisia. Mukaan oli tarkoitus ottaa esimerkiksi Faulkneria, Dickensia, Tolstoita ja Dostojevskia.⁶⁰⁹ Matson lähetti Ernestine Evansille uuden käsikirjoituksen alkupuolen kysyäkseen tämän mielipidettä, mutta kun ei saanut minkäänlaisia vastausta, päätti hän julkaista Tolstoita, Dostojevskia ja Faulkneria käsittelevät käsikirjoituksen osat suomeksi. Tammi ei innostunut tästä suunnitelmasta, joten Matson tarjosi käsikirjoitusta WSOY:lle. Yrjö Jäntti, joka ei ollut nähnyt käsikirjoituksesta kuin osan, oli heti valmis julkaisemaan kirjan. Kun käsikirjoituksen Dostojevski-osuus valmistui elokuussa 1950, Matson lähetti sen aikaisemmin toimittamansa tekstin jatkeeksi kustantajalle ja kirjoitti saatekirjeeseen täynnä uskoa asiaansa: ” – tietääkseni ei kukaan muu ole vielä osannut selittää Veljekset Karamazovinkaan rakennetta.”⁶¹⁰

Kaksi mestaria on Matsonin laajin teos, 291-sivuinen. Siinä esitellyt Leo Tolstoi ja Fjodor Dostojevski olivat suomalaisesta näkökulmasta tärkeitä kirjailijoita. Tolstoin *Sota ja rauha* ja Dostojevskin *Karamazovin veljekset* (*Brat’ya Karamazovy*, 1880) oli kirjoitettu siinä valtakunnassa, jonka osana Suomen suuriruhtinaskunnan asukkaatkin elivät 1800-luvun lopulla. Venäläiset klassikot olivat suomalaisille tuttuja, ja tolstoilaisuus vaikutti vielä itsenäisyyden ajan alussa elämäntarkoituksellisen aatevirtauksena. Monilla muillakin vanhan polven kirjailijoilla kuin Arvid Järnefeltillä oli vahvat siteet venäläiseen kulttuuriin. Maiju Lassila, Edith Södergran ja ”Moskovan

maisteri" Ilmari Kianto saivat vahvoja virikkeitä venäläisestä hengenelämästä, ja Eino Kaliman välityksellä Stanislavskin teatteritaide vaikutti myös suomalaiseen teatteriin. Taustalla oli siis vahva pohja, kun Matson tarttui näihin kahteen venäläisen kirjallisuuden klassikkokirjailijaan ja pyrki nostamaan heidän teoksistaan esiin uuden tulkinnan.

Matsonille Dostojevskin ja Tolstoin venäläisyys ei kuitenkaan ollut olennainen asia muuten kuin siinä mielessä, että Matson näki venäläiseen kulttuuriin kuuluvan tunteellisuuden näkyvän heidän romaaneissaan. Tästä tunteiden väkevästä läsnäolosta ei kuitenkaan saanut tehdä vääriä johtopäätöksiä, kuten John Galsworthy oli tehnyt. Galsworthy oli pitänyt *Karamazovin veljeksiä* sekavana teoksena.

Matsonin mielestä Galsworthyn arvio oli lähtenyt "klassista kulttuuri-ihannetta tyydyttävästä romaanityypistä".⁶¹¹ Hän muistutti, että Dostojevski piti venäläisiä lännen antiteesinä. Sekä Tolstoi että Dostojevski tunsivat hyvin länsimaisen sivistyksen ja taiteen, mutta he elivät ympäristössä, josta puuttui klassinen perinne. Kumpikaan ei katsonut olevansa "anglosaksien tapaan" velvollinen noudattamaan tunteissaan ja ajattelussaan itsehillintää, kohtuutta ja korrektiutta. Kumpikaan ei myöskään pelännyt sitä, että he vaikuttaisivat sentimentaalisilta, vaan he antoivat "sydämelleen ja sielulle" vapaan vallan. "Ja heissä on enemmän elämää kuin ihmisten enemmistössä ja he antoivat sen vapaasti päästä oikeuksiinsa, he kokivat elämän joka suunnassa pitemmälle kuin muut", Matson kirjoittaa.⁶¹²

Kaksi mestaria jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäinen käsittelee Leo Tolstoin *Sotaa ja rauhaa*, toinen Fjodor Dostojevskin *Karamazovin veljeksiä* ja kolmannessa, joka on otsikoitu "Muoto ja sisältö", Matson tekee yleisiä päätelmiä romaanien rakenteesta ja luonteesta. Jälleen Matson korostaa sitä, että lukijan tulee lukea romaaneja huolellisesti ja avoimin mielin: "Yhdestä perin pohjin hahmotetusta suurromaanista saa väkevämmän taide-elämyksen ja enemmän tietoa romaanitaiteesta – sekä taiteesta yleensä ja myös elämästä – kuin sadoista passiivisesti luetuista."⁶¹³

Matsonin mielestä romaania ei kannata lukea nautiskellen, "tutkimatta" sitä, mikäli haluaa löytää kaiken mitä romaanilla on tarjottavanaan. Nautinnokseen lukiessaan lukija löytää teoksesta vain oman itsensä. Nautinto merkitsee hänelle sitä, mistä hän senhetkisen ymmärryksensä varassa kykenee nauttimaan. Hän ei itse asiassa ole val-

mis kuuntelemaan mitä kirjailija tahtoo sanoa, vaan etsii kirjailijan sanottavasta sellaista, josta hän voi välittömästi nauttia: ”Täten hän vain luulee syventyvänsä kirjailijan teokseen, todellisuudessa hän on syventynyt itseensä, omiin vastaanottomahdollisuuksiinsa.”⁶¹⁴

Sotaa ja rauhaa on yleisesti pidetty maailman parhaimpiin kuuluvana romaanina. Samaa mieltä on Matsonkin, mutta hänen mielestään ihailijoiden perustelut olivat yleensä olleet vääriä. Ihailu oli kohdistunut teoksen yksittäisiin osiin tai piirteisiin, mutta kokonaisuutena romaanin oli ajateltu olevan selkiytymätön, hajanainen ja vailla hallittua rakennetta. Matsonin mielestä tämä oli kestäväntöntä kiitosta: ”Jos näkisimme taulun, jossa on loistavasti maalattuja osia, mutta joka kokonaisuutena olisi sommittelematon, emme puhuisi taideteoksesta.”⁶¹⁵

Myös *Karamazovin veljeksiä* Matson tarkastelee uteliaana lukijana. Hän lukee yksityiskohtia, selittää niiden merkitystä ja kuvaa osien suhdetta toisiinsa. Hän pohtii lukijassa heräävien mielikuvien suhdetta laajempiin, kirjallisuuden ulkopuolisiin kysymyksiin. Lukijalle alkaa selvitä, mikä on Dostojevskin romaanin yksityiskohtien merkitys romaanin kokonaisuudessa ja – näin Matson tuntuu ajattelevan – miten tämä kaikki auttaa lukijaa orientoitumaan romaanin ulkopuolisessa maailmassa, elämässään ja ajattelussaan.

Tulkintatapaansa Matson selvittää analogioilla kuvataiteeseen. *Sodan ja rauhan* lukija löytää osista ja osien välisistä suhteista lähteviä ”perspektiivisiä viivoja” seuraamalla pisteen, josta käsin kaikki asettuu loogiseen järjestykseen ja muodostaa kokonaisuuden. Näin lukija on löytänyt näkökulman, josta käsin Tolstoi itse on kuvansa järjestänyt.⁶¹⁶ *Romaanitaitteesta* tuttuun tapaan Matson käyttää myös musiikkivertauksia. *Sodan ja rauhan* ”jokainen osakuvio toistaakin pienoiskoossa osasävelmänä suuren sävellyksen johtavat viivat”. Vastaavanlaisia rinnastuksia Matson tekee kirjoittaessaan *Karamazovin veljeksistä*. Esimerkiksi Ivanin keskustelu pirun kanssa merkitsee romaanissa ”teemojen scherzo-kehittelyä.”⁶¹⁷

Matsonia kiinnostaa erityisesti se, miten taideteos eroaa realistisesta raportista. Esimerkiksi johonkin tuomioistuimen pöytäkirjaan on voitu kirjata järkyttävä inhimillinen murhenäytelmä. Kirjailija löytää aineistoa etsiessään pöytäkirjan ja kirjoittaa ainoatakaan tosiseikkaa muuttamatta tapahtumasta romaanin. Näin on olemassa kaksi käsi-

kirjoitusta, joilla on sama sisältö. Toinen on kuitenkin taideteos, toinen ei. Ero ei johdu siitä, että kirjailijan version tekisi taideteokseksi tunnepitoinen esitystapa tai kuvauksen suurempi visuaalisuus. Taideteoksessa merkittäväntä ei ole se, mitä kuvataan, vaan sommittelu, joka syntyy osien välisistä suhteista. Kirjailija käyttää rinnastuksia ja vastakohtia niin, että jokainen tunnesävy on oikea kokonaisuuteen verrattuna, jokainen teko ja tapahtuma oikeassa mittakaavassa kokonaisuuden suhteen.

Matson viittaa teoksessaan joihinkin anglosaksisen maailman kirjallisuudentutkijoihin, esimerkiksi Percy Lubbockin vanhaan teokseen *The Craft of Fiction* (1921). Aikaisemmista tutkijoista hänellä ei kuitenkaan ole juuri hyvää sanottavaa. Lubbockinkin tulkinta *Sodasta ja rauhasta* epäonnistuu – Matsonin mielestä ”näin käy tutkijan, joka lähestyy ’Sotaa ja rauhaa’ mielessään jokin valmiiksi muodostunut romaani-ihanne”.⁶¹⁸ Kun vanha englantilainen kirjallisuushistorioitsija George Saintsbury puolestaan oli esittänyt, että Danten taide saavuttaa huippunsa tietyissä Jumalaisen näytelmän (*La divina commedia*, 1472) usein lainatuissa säkeissä, selitys soti Matsonin perusajatusta vastaan: teoksesta irrotettu osa ei sellaisenaan voinut olla merkittävä taidetta.⁶¹⁹ Joskus Matson viittaa lähteisiinsä hyvin epämääräisesti. Esimerkiksi ”muuan amerikkalainen arvostelija” oli esittänyt, että kirjailijoiden pitäisi lakata harrastamasta muotoa ja keskittyä sisältöön.⁶²⁰ Tällaisen arvostelijan nimeä ei Matsonin mielestä kannattanut edes mainita.

Matsonin mielestä romaanin muodon näkeminen oli helpompaa kuin musiikin sisällön ymmärtäminen. Se oli suorastaan liian yksinkertaista vaikuttaakseen todelta, mutta asian perusteleva oli vaikeampaa:

Perusteluja kuitenkin tarvitaan sen tiheän sumun vuoksi, johon estetiikka on kietonut taiteen ja joka estää näkemästä yksinkertaisia tosiasioita. Lähtemällä taideteoksen synnyttämästä vaikutelmasta eikä taideteoksesta objektiivisesti olemassa olevana ilmiönä estetiikka on edennyt abstraktioiden maailmaan, josta se palaa silmät niin sekaisin, ettei se tunne taide-teosta, kun sellainen joutuu sen eteen. Pankaa kaksi taideteosta esteetikon eteen, niin hän ei pysty sanomaan, kumpiko niistä on parempi, vaan vetoaa siihen, että vain aika voi näyttää, onko kummallakaan pysyvää arvoa.⁶²¹

Ylimalkaan voi sanoa, että Matson oli kriittinen melkein kaikkia aikaisempia tulkitsijoita kohtaan. Sitä voi pitää ylimielisyytenä ja itsekorostuksena, mutta se osoittaa kuitenkin, miten tärkeitä Matsonille ovat lukijan oma huolellinen lukeminen ja omien perusteltujen johdopäätösten tekeminen.

Matson asettaa mielellään vastatusten tieteen totuuden ja taiteen totuuden, ja jälkimmäinen kiehtoo häntä selvästi enemmän. *Sodan ja rauhan* tarjoama kuva elämän järjestyksestä on hänen mielestään ”taiteilijan näkemys, mikä ei suinkaan merkitse että se olisi vähemmän totta kuin tieteellinen teoria. Päinvastoin kun on kysymyksessä elämän ymmärtäminen ja arvostaminen, tieteellinen teoria on pakostakin aina väärä.” Tieteen eilinen totuus on Matsonin mukaan uusien seikkojen paljastuttua tänään jo vanhentunut. Shelley'n väite siitä, että yhteiskunnan synty on runoilijain ansiota, on hänen mielestään monella tapaa puolustettavissa.⁶²²

Matsonin mielestä Tolstoi ei turvautunut myöhempien amerikkalaisten sotaromaanien rakentelutekniikkaan. Niissä valittiin jokin näkökulma, esimerkiksi paikka, josta käsin tapahtumat koetaan, jotta sotaa voidaan kuvata laajemmasta perspektiivistä kuin vain yhden sotilaan näkökulmasta. Tai sitten valittiin erityyppisiä henkilöitä ja seurataan kunkin kohtaloa erikseen. Matsonin mielestä tällöin on kuitenkin otettu käyttöön älyllinen metodi, jonka tuloksena on yksipuolinen ja keinotekoinen kuva. Siinä voi olla realismia, mutta siitä puuttuu todellisuuden arkkitehtonisia suhteita.⁶²³

Nimensä mukaisesti *Sodassa ja rauhassa* on kaksi elementtiä, mutta tämä ei tarkoita, että siitä puuttuisi yhtenäinen eheä sommittelu. Sota on äärellinen olotila ja rauha siihen verrattuna loputon olotila, josta puuttuu selkeä juonellinen kaari. Tolstoin mielestä historioitsijat antavat väärän kuvan elämästä etsiessään historiallisten tapahtumien syitä henkilöistä. Hänen filosofiansa kohde ei siten ole historia, vaan elämä. Hän käyttää historioitsijoiden menneisyydestä luomaa kuvaa vastateemana saadakseen ilmennettyä oman teemansa. Romaanin johtoajatus on, että elämän kulkua ei ohjaa yksilön tahto.⁶²⁴

E erityisen tärkeitä Matsonille ovat romaaneissa kuvattujen henkilöiden suhteet – eivät henkilösuhteina, vaan erilaisina tulkintoina maailmasta. *Karamazovin veljesten* luostarinvanhin Zosima, arvostettu opettaja ja sielunhoitaja, jota vaelletaan tapaamaan läheltä ja kau-

kaa, on tärkeä henkilö. Hän ei kiellä elämää, eikä näe sitä uskosta erillisenä asiana, ajallisena pahana, josta ihmisen olisi irtauduttava. Hänen uskonsa ei ole dogmaattinen rakennelma, jonka juuret olisivat ihmiselämän ulkopuolella, vaan ne ovat elämän kanssa sopusoinnussa.⁶²⁵

Matsonin mielestä Zosiman opin ydin on, että todellisuutta ei saa kieltäytyä näkemästä. Zosima ymmärtää rukouksen merkityksen, mutta hänen mielestään henkiseen yhteyteen ei voi pyrkiä mystiikan tietä. Rukous on hyvän nöyrää tunnustamista, hyvän hakemista. Mystiikkaa romaanissa tarvitsevat uskoakseen vain Hohlakovat, joille todellisuus on kuin suljettu kirja. Ihmeen odotus synnyttää vain pahennusta ja epäuskoa. Kun Zosima kuolee, hän ei katsele mitään kulttiesinettä, ei jumalankuvaa eikä ristiä, vaan kumartuu maan puoleen ja suutelee sitä.⁶²⁶

Zosiman henkilöahmo on tausta, jota vasten Dostojevski rakentaa romaaninsa. Zosima merkitsee arvoasteikkoa, johon kaikki romaanissa esiintyvät ajatukset ovat suhteessa ja jonka valossa ne selittyvät. Zosima ei edusta yksin Dostojevskin ajatuksia, vaan hän on dialektisesti rakentuvan muodon teesi, joka jouduttuaan oppositioon antiteesiin, karamazovilaisuuteen, synnyttää synteisiin.⁶²⁷

Zosiman henkilöä vasten paljastuu myös Ivanin, Karamazovien älykköveljen, todellinen merkitys romaanissa. Ivanilla on voimakas oikeudentunto, mutta hän on edennyt luonnollisesta elämästä ideologioitten ohueen maailmaan. Vaikka hän tahtookin ihmiskunnan parasta, hän kohtelee ihmisiä sydämättömästi. Hän vaatii, että maailman tulee tyydyttää hänen oikeuskäsitettään. Hän on älyn kopea jättiläinen, mutta asioitten ydin välttää hänen katsettaan. Hän ei ymmärrä, koska hän ei rakasta – tai rakastaa vain itseään.⁶²⁸

Ivan on jalo olemuksensa siinä osassa, joka kohoaa maan pinnalta ylöspäin, mutta maanalainen osa ei vastaa tuota korkeuksiin kohoavaa rakennetta – siinä suhteessa hän on nykyisen sivistyksemme pienoismalli. Sen sijaan että hän tutkisi maanalaista minäänsä, joka yhdistää hänet kaikkeuden todellisuuteen, oppisi siitä ja suuntautuisi saamansa opin mukaan, hän kieltää sen. Hän puhuu kyllä karamazovilaisesta alhaisuudestaan, mutta luulee pääsevänsä siitä kohdistamalla ajatuksensa muuhun.⁶²⁹

Ivanin hahmo ja hänen peilautumisensa muita veljeksiä ja Zosimaa vasten oli Matsonille niin tärkeä, että hän palasi siihen vielä yhdeksän vuotta myöhemmin seuraavassa teoksessaan *Muistiinpanoja* (1959). Matsonin mielestä 1900-luvun intellektuellit olivat pitäneet Ivania aikamme sankarina. Hän kapinoi Jumalaakin vastaan nähdessään maailman pahuuden ja kurjuuden. Mutta millainen olisi Matsonin mielestä maailma, jonka Ivan voisi hyväksyä? ”Se olisi sellainen, jossa harhaluoti tekisi ilmassa mutkan ollakseen osumatta lapseen; maailman, jossa talo jossa nukkuu lapsi ei voisi palaa, jossa laiva ei uppoaisi jos matkustajien joukossa olisi lapsi, maailma, jossa veitsi ei lasta viiltäisi, myrky ei vahingoittaisi”, hän kirjoittaa.⁶³⁰

Ivanin ongelmaan on Matsonin mielestä ratkaisuna velipuolen Dmitrin kokemus hänen herättyään tuskaisena, kärsimysten koettelemana unestaan: hän on onnellinen, kun joku hyvä ihminen on pannut tyynyn hänen päänsä alle. Jumala ei ole vastuussa lapsen kyynelistä, vaan rakkaudeton ihminen. Romaanin ymmärtämisen kannalta on tärkeää, että Dostojevski peilaa Ivanin ajattelua Dmitrin ajattelua vasten.

Kaksi mestaria valmistui viisi vuotta toisen maailmansodan päättämisen jälkeen. Kirjan ajatuskulkuihin tuntuvat jollakin tapaa punoutuvan Matsonin ja koko kansakunnan sotakokemukset samoin kuin juuri kirjoittamisaikaan kiristynyt maailmanpoliittinen tilanne. Kun Matson analysoi Ivan Karamazovin hahmoa, mieleen tulevat päättäneeseen maailmansotaan tavalla tai toisella toivonsa panneet ihmiset, ehkä valtion tiedotuslaitoksessa työskennellyt Matson itsekin:

Ivanin voi nähdä allegorisena kohtalonkuvana, jossa näytetään mihin älyperäinen ihanteellisuus vie. Ivan ei ole ainoa idealisti, joka on kauhistunut aatteittensa seuraamuksia ja tuhoutunut niihin. Tällaiset ihmiset eivät ole rikollisia, vaan sijaiskärsijöitä: etsivän ihmishengen on edettävä jokaista hyvää lupaavaa tietä, sillä mitään emme tiedä, kunnes kokemus sen meille opettaa, ja vain kärsimys ja tuho voi näyttää onko jokin tie ollut väärä.⁶³¹

1940- ja 1950-luvun taitteessa maailmantilanne oli jälleen kiristynyt, ja kylmä sota heijastuu rivien välitse Matsonin teokseen. *Sodan ja rauhan* analyysinsa päätteeksi Matson kysyy, onko Tolstoin näkemys todella pätevä ja elämää valaiseva. Matsonin mielestä kysymykseen oli vielä ennen viime sotia, sukupolvea aikaisemmin, ollut vai-

kea vastata. Mutta kun nyt katsoi maailman tilaa oli vaikea osoittaa sormella jotakuta henkilöä ja sanoa: hän on siitä vastuussa. Oliko kukaan johtanut maailmaa tilanteeseen, jossa nyt oltiin ja jossa "ukkospilvet kerääntyvät väistämättömältä näyttävään purkaukseen"? Eikö kaikki ollut käynyt toisin kuin ihmiset olivat laskeneet ja toivoneet? "Tieteestä, jonka piti tuoda ihmiskunnalle siunausta, oli tullut voima, joka hävittää ihmisen ja ihmiskunnan aineellisen pääoman", Matson kirjoittaa. Myös sotien välisen ajan hyvää tarkoittavat poliittiset päätökset olivat osoittautuneet voimattomiksi. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä Euroopan historiasta oli käynyt selvästi ilmi, ettei historiaa johdeta.⁶³² Tolstoin romaanissa tämä Matsonin mielestä ymmärrettiin jo edellisen vuosisadan puolella.

Kaksi mestaria julkaissut WSOY oli jo kolmas Matsonin kustantaja. Kustantajanvaihdokset eivät päättyneet tähän. 1950-luvun lopulla ilmestyi ajatelmia, luonnoksia ja jopa muistiin merkittjä unia sisältävä *Muistiinpanoja* (1959) Gummeruksen kustantamana. 1950-luvulla kirjoitettujen ja eri lehdissä ilmestyneiden esseiden ja arvostelujen valikoima *Mielikuvituksen todellisuus* (1969) puolestaan ilmestyi Ota-valta, joka julkaisi myös Matsonin omaelämäkerran ensimmäisen osan *Muistelen* (1971).

Kustantajanvaihdokset eivät johtuneet siitä, että Matsonin olisi ollut sodan jälkeen vaikea löytää kirjoilleen kustantajaa. Pikemminkin kyse oli siitä, että hänen merkityksensä huomattiin. Tärkeä välittäjä tässä kehityksessä oli Tuomas Anhava, runoilija ja kustannusvirkaileja, joka oli työskennellyt niin Tammessa, WSOY:ssä kuin Otavallakin. Hän oli ensin Matsonin kärjekäs kriitikko ja sitten henkilökohtainen ystävä, ja hänen ansiostaan saatiin alkuun myös Matsonin muistelmien julkaiseminen 1970-luvun alussa.

"Monta mestaria"

Matsonin vuosien 1947 ja 1950 välillä julkaisemat kolme kirjaa saivat innostuneita lukijoita, mutta myös kärjekkäitä arvostelijoita. Arvostelijoissa oli ansioituneita kirjallisuudentutkijoita, mutta myös nuoren polven kirjallisuusihmisiä. Tuomas Anhavan *Suomalaisessa Suomessa* 1948 julkaisema *Romaanitaiteen* arvostelu oli selvä taistelu-

haaste. Siihen viittaa sekin, että vieraillessaan Matsonin luona Hauholla Anhava pyysi tätä aloittamaan kanssaan lehtiväittelyn. Vielä lähdön hetkellä linja-autoa odoteltaessa hän koetti taivutella Matsonia, joka – luonteenomaista kyllä – kieltäytyi kiistelemästä julkisesti ”sellaisen nuoren pojanklopin kanssa”.⁶³³

Anhava, pojankloppi, pyörsi myöhemmin käsityksensä. Matsonin 80-vuotispäiväksi *Uuteen Suomeen* kirjoittamassaan merkkipäiväkirjoituksessa hän halusi jatkaa ”muuatta kauan sitten alkanutta keskusteluumme”. Hänen oma varhainen arvostelunsa *Romaanitaiteesta* oli nyt ”unohtamisen arvoinen sekoitelma lainaoppineisuutta ynnä omia ja lainaerehdyksiä”.

Anhavan mielestä Matsonista oli tullut kritiikinhistoriamme etevin lukija: avoin, herkkäkuuloinen ja uskollinen. Hänen vaikutuksensa perustui näihin ominaisuuksiin enemmän kuin hänen varsinaisiin opetuksiinsa: ”Hän on antanut mielikuvan siitä, mitä voi kirjoittaa sille joka tosissaan lukee, ja mikä olisi sen innoittavampaa?”⁶³⁴

Anhavan kirjoitus *Uuteen Suomeen* oli merkkipäiväkirjoitus, ja sellaisena sitä tietysti täytyy lukea. Yhtä kaikki Anhava arvosti Matsonia korkealle ja kustannustoimittajana samoin kuin kulttuurilehtien toimittajana hän tuki Matsonia eri tavoin vuosien varrella, aina viimeistä teosta, muistelmien aloitusosaa myöten.

Vaikkei Matson Anhavan kanssa suostunutkaan väittelemään, hän osallistui julkiseen lehtiväittelyyn ainakin kolmasti. Kahdella ensimmäisellä kerralla peistä taitettiin romaanitaiteen kysymyksistä, kolmannen kerran kirjallisuudesta yleisemmin. Matsonin käymät lehti-kiistat eivät jälkikäteen arvioiden selvittäneet niinkään kiistojen kohteena olleita kirjallisia kysymyksiä kuin Matsonin asemaa sen ajan kirjallisessa elämässä.

Ensimmäisen näistä lehtiväittelyistä Matson kävi kirjallisuusprofessori Rafael Koskimiehen kanssa. Koskimiehen *Uudessa Suomessa* julkaisema arvostelu *Kahdesta mestarista* oli kokonaisuudessaan suhteellisen myönteinen, vain otsikko oli ironinen: ”Ahkeruus on ilomme eli teoriaa Alex Matsonin koulussa.”⁶³⁵ Tämä oli tietenkin selvää pilkkaa – lukijalle syntyi mielikuva, että Matsonin koulu ei ollut mikään vakavasti otettava kirjoittajakoulu.

Kerttu, joka oli tuolloin sairaalassa tutkimuksissa, näki Koskimiehen arvostelun ennen Alexia. Hän keskusteli puhelimesta asiasta kä-

lynsä Anna Kailan kanssa ja Anna yritti lohdutella parhaansa mukaan – aviomies Eino Kaila oli sanonut arvostelun otsikon nähtyään: "Det är en oförskämndhet!" – mikä hävyttömyys! Alexille Kerttu kirjoitti: "Rakas, rakas. Hyvästi kaikki stipenditoveit!" Sitten hän kuitenkin alkoi jo rakennella vastinetta Koskimiehelle: "Nyt on sinun tehtävä erikoisella huolella se Shakespearesi, sillä sillähän sinä oikein astut K:miehen varpaille." Arvosteluun oli vastattava lehdessä heti: "Nyt sen keksin, vastaa otsakkeella: 'Tieteellistä arviointia'. Voisit puolestasi olla ivallinen. Muutkin voisivat yhtyä väittelyyn, saisit ehkä vyöryn liikkeelle."⁶³⁶

Viikkoa myöhemmin *Uudessa Suomessa* julkaistussa vastineessaan Matson kiisti Koskimiehen väitteen, jonka mukaan muoto olisi esteetikassa jo melko selvä asia. Hän vetosi amerikkalaiseen kirjallisuuden tutkijoihin, erityisesti Lionel Trillingiin, ja myönsi esikuviansa amerikkalaisuuden: "Kiitos amerikkalaisen arvostelijaystäväni, joka on halunnut työtäni edistää, olen voinut aivan tyydyttävästi seurata romanitutkimuksen edistymistä Yhdysvalloissa." Arvostelijaystävä oli tietenkin Ernestine Evans. Tekstinsä Matson päätti kärkevästi: "Myönän kernaasti, että minulta puuttuu tieteellinen koulutus, mutta kun katselen tieteellisen koulutuksen saaneen professorin kirjoitusta, en oikein tahdo uskoa, että olisin menettänyt mitään."⁶³⁷

Vähän myöhemmin Matson kirjoitti Yrjö Jäntille kertoen Koskimiehen keskeyttäneen hänen työrauhansa "vähän liian ilkeämielisellä" arvostelullaan, joka vaati vastauksen. Mielipahaa olisi saattanut lisätä Koskimiehen vähän myöhemmin *Uuteen Suomeen* kirjoittama kriittinen arvio Henry Jamesista, E. M. Forsterista ja T. S. Eliotista otsikolla "Kolme mestaria",⁶³⁸ mutta Matson oli jo saanut mielenrauhansa takaisin. Hän kirjoitti Yrjö Jäntille, että Koskimiehen "vastaus" oli huvittanut häntä kovin ja että sen jälkeen olisi ollut helppo satuttaa Koskimiestä entistä pahemmin.⁶³⁹

Toinen Matsonin lehtiväittely käytiin *Suomalaisen Suomen* palstoilla muutamaa vuotta myöhemmin. Se lähti liikkeelle Matsonin artikkelista, jossa hän suomi suomalaista kirjallisuuskritiikkiä lähtökohtanaan Linnan *Tuntemattoman sotilaan* saamat arvostelut.⁶⁴⁰ Romaanin arvostelut olivat vaihdelleet vuolaasta kiitoksesta perinpohjaiseen tuomitsemiseen. Matsonia harmitti, ettei arvostelujen lähtökohdaksi ollut otettu romaanin taiteellista arvoa, jolloin olisi



Valtion tiedoituslaitoksen tarkastuskunnan virkailijat professori Rafael Koskimies ja kirjailija Kaarlo Marjanen. Sekä Koskimies että Marjanen kävivät myöhemmin Matsonin kanssa polemiikkia tämän esseeteoksista. Museovirasto. Historian kuvakokoelma.

päädytty suurempaan yksimielisyyteen. Lopuksi hän arveli: ”Se että lopullisen tuomion lausuu taideteos arvostelijasta eikä päinvastoin, osoittaa – – että teoksen muodostavat suhteet ovat luonnonlakien määräämät.”

Matsonin arvostelijakritiikkiin otti kantaa seuraavassa *Suomalaisen Suomen* numerossa Mauno Koivisto, 1950-luvun kulttuuri-lehdissä käytyjen debattien vaeltava ritari, jota myös kirjallisuuden kysymykset kiinnostivat.⁶⁴¹ Hän vastusti Matsonin käsitystä siitä, että luonnonlait voisivat taiteessa määrätä mitään. Lisäksi tiede oli hänen mielestään jo hylännyt Matsonin edustaman käsityksen taiteen objektiivisesta arvosta.⁶⁴² Jatkuessaan *Suomalaisen Suomen* seuraavissa numeroissa Matsonin ja Koiviston väittely keskittyi kysymykseen taideteoksen itsenäisyydestä. Matson myönsi teoksen tekemän vaikutuksen vaihtelevan yksilöllisesti, mutta taideteoksen objektiivisen arvon olemassaoloa se ei hänen mielestään estänyt.⁶⁴³

Sitkein Matsonin kirjallisista kiistoista syntyi, kun hän arvosteli *Parnassoon* Kaarlo Marjasen teoksen *Näkökulma* (1958) vuonna

1959. Matsonin mielestä Marjasen essee Unto Kupiaisen Hellaakoski-tutkielmasta oli malliesimerkki käsityksestä, jonka mukaan tarvittiin psykologeja, filosofeja, uskontojen tuntijoita ja eksaktiin tutkimukseen perehtyneitä ennen kuin lyyriikon yksilöllinen näkemys saattoi valaistua. Matson kritisoi nimenomaan sitä, että Marjanen puhui ”runoilijan” tutkimisesta. Jos taideteosta ei voinut ymmärtää tutkimatta sen tekijää, teos ei ehkä ollutkaan taidetta tai sitten vika oli ymmärtäjän käsityskyvyssä.⁶⁴⁴

Myös Marjasen käsitys taiteen ja maailmankatsomuksen välisestä suhteesta oli Matsonin mielestä virheellinen. Hän torjui jyrkästi ajatuksen, että taideteos olisi taiteilijan maailmankuvan kuvitusta:

Älyllisesti omaksutun maailmankatsomuksen pukeminen muotoon ei olisi sitä hyökkäämistä ”ei-sanottuun”, josta Eliot puhuu, tai sitä todellisuuden lisäystä, joka mielestäni parhaiten oikeuttaa taiteen olemassaolon. Taide ei olisi uutta, jos sitä edeltäisi maailmankatsomus, eikä autonominen alue – mutta juuri senhän Marjanen kieltäinkin. Taide on hänestä ajatuksen palvelija.⁶⁴⁵

Pitkäksi venyneen keskustelun jatkossa Marjanen antoi sille uutta, kireää sävyä nimittäessään Matsonia tarmokkaaksi väärinkäsittäjäksi ja hänen ajatuksiaan kahvilasyvällisyyksiksi.⁶⁴⁶ *Parnasson* toimitus keskeytti debatin vuoden 1960 kolmannessa numerossa. Keskustelun kuluessa oli käynyt ilmi, ettei alkuperäinen aihe ollut riittänyt pitkälle, vaan sen sijaan debatti oli saanut henkilökohtaisen hyökkäilyn luonteen. Anselm Hollo saikin aiheen nimittää keskustelua riemasuttavaksi ohilyöntiotteluksi. *Parnasson* silloisen päätoimittajan Kai Laitisen mielestä Matson oli osoittautunut ”asiattoman keskustelun asiallisemmaksi väittelijäksi”.⁶⁴⁷

Kirja, joka jäi kirjoittamatta

Matsonin päiväkirjoissa ja kirjeenvaihdossa on vuodesta toiseen merkintöjä hänen mielessään olleista tutkimus- ja kirjoitushankkeista. *Kahden mestarin* jälkeen Matsonin tarkoituksena oli ollut laajentaa *Romaanitaitteessa* aloittamaansa romaanitutkimusta ja hän puhuikin asiasta WSOY:n Yrjö Jäntille. Jäntti ei kuitenkaan ollut erityisen kiin-

nostunut hankkeesta.⁶⁴⁸ Toteutumatta oli jäänyt myös suunnitelma *Romaanitaiteen* uudesta, englanninkielisestä laitoksesta.

Toinen Matsonin pitkään vireillä ollut hanke oli Shakespeare-tutkimus. Matson oli kirjoittanut Shakespearesta jo *Sinissä kirjassa* ja *Päiväkirjassa*, ja sotien jälkeen hän ajatteli, että Shakespeare-kirjasta voisi tulla hänen pääteoksensa. Hän ei halunnut kirjoittaa uutta Shakespeare-tulkintaa tukeutumalla jo aikaisemmin Shakespearesta sanottuun eikä edes syrjäyttää vanhoja tulkintoja. Hänen mielestään kirjallisuudentutkimusta ei kannattanut millään tavoin rakentaa vanhojen tulkintojen varaan, niin voimakkaasti hän korosti välittömän lukukokemuksen merkitystä tulkinnan pohjana. *Muistiinpanoja*-teoksessaan (1959) hän kirjoitti, että maailma ei häviäisi mitään, vaikka kaikki Shakespeare-tutkimukset tuhoutuisivat. Vahinko tapahtuisi vasta, jos Shakespearen näytelmät tuhoutuisivat.

Verrattuna Tolstoihin, Dostojevskiin ja myös suomalaisiin klassikkoromaaneihin Shakespeare oli eräässä suhteessa Matsonille otollinen aihe: hän oli kirjoittanut teoksensa kielellä, jolla Matson oli alkuun oppinut lukemaan kirjallisuutta ja jota hän koki ymmärtävänsä kaikkia vivahteita myöten.

Shakespeare tulee esille myös Matsonin ja Ernestine Evansin kirjeenvaihdossa, joka jatkui sodan aiheuttaman katkon jälkeen vilkkaana – Evans jopa vieraili Hauholla olympiavuoden 1952 keväällä.⁶⁴⁹ Yhdysvalloista Evans lähetti Matsonille säännöllisesti kirjallisuuslehtiä, kuten *Partisan Review*'ta sekä silloin tällöin *New Statesmanin* numeroita. Matson seurasi myös *Times Literary Supplementia*.⁶⁵⁰ Hän pyrki löytämään uusimmat kirjalliset ajatustavat maailmalta nopeammin kuin kotimaiset kulttuurilehdet tai kotimainen akateeminen tutkimus.

Vuoden 1953 lopulla Matson kirjoitti Evansille kysyen, oliko Ernestine jo saanut hänen lähettämänsä vesiväriyön – ”se on Hauholta, ei se järvi, joka on talomme edessä, vaan sieltä missä ensin asuimme.” Vesiväriyöt eivät kuitenkaan olleet Matsonille nyt kirjeen pääasia, vaan suunnitelmissa oleva teos Shakespearesta: ”Hänestä on paljon sellaista sanottavaa, mitä ei tähän mennessä ole sanottu.” Matson oli sattunut vääntämään radionsa Tukholman aaltopituudelle ja kuullut, miten siellä oli kerrottu *Hamletin* (1599–1601) teatteriesityksistä Skandinaviassa. Näytelmää esitettiin samaan aikaan viidessä

teatterissa, kolmessa ruotsalaisessa, yhdessä norjalaisessa ja yhdessä tanskalaisessa. Kommentaattori oli puhunut niistä innostuneesti, mutta ei kuitenkaan Matsonin mielestä ollut tavoittanut näytelmän oikeaa merkitystä.⁶⁵¹

Shakespeare-teoksen kirjoittamista kuitenkin viivyttivät Matsonin 1950-luvun alussa saamat suomalaisen tietokirjallisuuden mittavat englanninnostyöt – ruokarahatkin oli hankittava. Vapun edellä vuonna 1954 Matson kirjoitti Evansille merkitsevänsä muistikirjaansa mieleen tulevia ideoita, joiden toteuttamiseen ei kuitenkaan ollut nyt aikaa: ”– – enimmäkseen istun pöydän ääressä luonnostellen tai kirjoittaen koneella hallinnollista teosta yhteiskunnallisesta lainsäädännöstä ja huvittelen mielessäni laskemalla kuinka monta markkaa olen ansainnut aamiaiseen mennessä. Ja heti kun olen päättänyt tämän työn, aloitan oikean käännösmammutin – olympiakisakirjan. Suurin hyöty on se, että rahaa on tulossa – vaatteisiin ja sitten vapauteen kirjoittaa omaa työtäni ensi syksynä. Luulen, että se on Shakespeare.”⁶⁵²

Ernestine Evans lähetti Hauholle paitsi uusia yhdysvaltalaisia kirjoja ja kirjallisuuslehtiä myös pikkulahjoja ja ruokatavaraa. Loppukesästä 1953 Kerttu kiitti kirjeitse Ernestinea saamastaan ruokapaketista:

Mikä suuremmoinen vanukas! Leikkasimme siitä palan, käärimme loput huolellisesti takaisin paperiin ja panimme ullakolle toivoen, että se säilyy tuoreena joulun saakka. Sitten Grand Master valmistaa parhaan kahvin vasta avatusta Martinsonista, ja voit uskoa, että me nautimme yllyllisesti. Kiitos, Ernestine, ja kiitos myös kauniista ja tarpeellisesta esiliinasta.⁶⁵³

Myös Alex kertoi kirjeissään Vitsiälän arkipäivästä, mutta yleensä hänen ajatuksensa liukuivat nopeasti kirjallisuuteen ja taiteeseen. Kun hän joulunpyhinä 1953 oli ottanut itselleen kolme päivää vapaata käännöstyöstä, se oli aiheuttanut tunnonvaivoja, sillä niin paljon oli tekemättömiä töitä edessä. Ja talvella oli niukemmin aikaa työskennellä, koska oli hakattava halkoja, kärrättävä niitä vajaan, kannettava sisään, lämmitettävä uunit ja tuuletettava ennen kuin saattoi istahtaa työn ääreen. Pukeutuminenkin vei talvella enemmän aikaa kuin kesällä.⁶⁵⁴

Kerttu on Ernestinelle lähetetyissä kirjeissä tasaveroinen kirjoittaja – puolet kirjeestä on Kertun kirjoittamaa, toinen puoli Alexin. Ilmeisesti Kerttunkin englannin kielen taito on ollut hyvä, koska Alex kertoo eräässä kirjeessään, että Kerttu hihittelee vanhalle Wodehousen sanakirjalle ja sen sanakänteille.

Huhtikuun lopulla 1953 Kerttu kirjoitti Ernestinelle aikaisesta kevästä Hauholla. Kaikki linnut pääskysiä lukuun ottamatta olivat jo saapuneet ja kaikissa puissa oli suuret lehtisilmut. Huone, jossa Ernestine oli vieraillessaan asunut, oli saanut uudet verhot entisten paperisten tilalle, ja Kerttu oli maalannut keittiön kalusteet, mikä oli ollut hänestä hauskaa. ”Nyt on tasan vuosi siitä, kun kävit täällä. Minä yhdistän mielessäni sinut ja kevään toisiinsa. Se oli luultavasti juuri tämä päivä, kun saavuit. Love Kerttu.”⁶⁵⁵

Alex Matsonin 1950-luvun kirjeenvaihdosta saa käsityksen, että erinäiset suomalaiset kirjailijat olivat alkaneet pitää häneen yhteyttä. Tapaninpäivänä 1953 Evansille kirjoittamassaan kirjeessä Alex kertoi, miten kirjailijoiden lähettämät lahjakirjat työllistivät häntä: ”Pari kirjailijaa on lähettänyt kirjansa, ja minun on sanottava niistä jotakin älykästä vastatessani heille”. Lopuksi seurasi hyvän tapaninpäivän toivotuksia: ”Kaikkea hyvää uudelle vuodelle ja osa siitä Suomelle! Ja paras toivotus kaikista – maailmanrauhaa! Love from Alec and Kerttu.”⁶⁵⁶

Hauhon vuodet olivat olleet Matsonille työntäyteistä aikaa, ja hän pääsi niiden kuluessa entistä paremmin mukaan suomalaiseen kirjalliseen elämään. Aivan uuden ulottuvuuden hänen elämäänsä toivat kuitenkin uudet kirjalliset ystävät, joita alkoi ilmestyä Tampereen suunnalta. 1940-luvun lopulta lähtien Hauholle vaelsi Tampereelta nuoria kirjailijoita, osittain vain tavatakseen mielenkiintoisen kirjailijan, osaksi oppiakseen kirjoittamaan hyvän romaanin.

7 Tamperelaiskirjailijoiden parissa

Tampereelle oli perustettu sotavuosina Suomen ensimmäinen maakunnallinen kirjailijayhdistys Pirkkalaiskirjailijat. Yhdistyksen pitkäaikainen puheenjohtaja, innokas kirjallisuusmies Ilpo Kaukovalta oli ensimmäinen tamperelaiskirjailija, joka oli henkilökohtaisesti tekemisissä Matsonin kanssa. Hän oli 1930-luvun lopulla vain 25-vuotiaana voittanut WSOY:n esikoisromaanikilpailun sisällissotaromaanillaan *Lippujen hulmutessa*, ja jo sitä ennen hän oli ehtinyt julkaista kolme poikakirjaa salanimellä. *Lippujen hulmutessa* oli poikkeuksellisen tasapainoinen ja asenteeton kuvaus Suomen sisällissodasta pienen hämäläiskylän näkökulmasta.

Matson oli Turussa lukenut Kaukovallan romaanin ja innostui kommentoimaan sitä kahdessa Tampereelle lähettämässään kirjeessä, joissa hän pohdiskeli romaanien luonnetta yleensä. Hän kirjoitti, että romaanista on vaikea sanoa, onko sillä taiteellinen muoto ja minkälainen tuo muoto on. Matsonin mielestä romaanin muoto ilmeni yleisesti eräänlaisena tasapainona ja tinkimättömänä välttämättömyytenä. Oikeassa romaanissa sai olla virheitäkin, kunhan perusajatus oli kyllin luja kestämaan harhaan osuneita yksityiskohtia. Hän neuvoi Kaukovaltaa lukemaan Knut Hamsunia, joka oli hänen mielestään yksi suurimmista muodon mestareista, kerrassaan armoitettu taiteilija! Kun luki Hamsunia ei tarvinnut niinkään kiinnittää huomiota hänen tyyliinsä tai ilmaisukeinoihinsa, vaan siihen, millä tavoin hän punoi yhteen, kehitteli ja syvensi kokonaisuuteen sisältyvät teemansa. ”Mutta varokaa ettette saa häneltä vaikutteita, hamsunilaisuus on peitollisesti tarttuvaa”, Matson huomautti.⁶⁵⁷

Muutamaa viikkoa myöhemmin Kaukovalta sai luettavakseen seuraavan Matsonin kirjeen. Siinä tämä selitti edelleen käsitystään ro-

maanin muodosta, tällä kertaa rinnastamalla romaanin musiikkiin. Hyvässä romaanissa oli Matsonin mukaan samantapaisia matemaattisia suhteita, joita oli musiikissa.⁶⁵⁸

Sodan aikana Kaukovalta oli mukana perustamassa Pirkkalaiskirjailijat-yhdistystä, ja sodan jälkeen hänestä tuli yksi Tampereen kirjallisen elämän käynnistäjistä. Hän oli kauppaoppilaitoksen suomen kielen lehtori, mutta sen ohessa hän johti Tampereen kaupunginkirjaston kirjallisuuspiiriä, joka oli myöhemmän Mäkelän piirin alkusolu.

Yhteydet Tampereelle syntyvät

Uusi kirjastonjohtaja Mikko Mäkelä oli aloittanut kirjastossaan sodan jälkeen monipuolisen kulttuuritoiminnan, jossa kirjallisuuserhon, kirjailijavierailujen, asiantuntijaluentojen ja erilaisten keskustelutilaisuuksien avulla kirjasto pyrittiin nostamaan kaupungin kulttuurielämän keskuukseksi. Mäkelä tuki aloittelevia kirjailijoita, ja hänen ympärilleen kehittyi nopeasti kirjallinen piiri, jolla ei alkuun ollut nimeä, mutta jota myöhemmin alettiin nimittää Mäkelän piiriksi. Sen tunnetuimpia jäseniä olivat Lauri Viita ja Väinö Linna.

Kun Mikko Mäkelä kuuli Kaukovalalta Alex Matsonista ja näki, millaista huomiota *Romaanitaide* oli saanut kirjailijoiden ja kirjailijoiksi aikovien keskuudessa, hän ryhtyi toimeen Matsonin saamiseksi Tampereelle esiintymään. Matson saapuikin kirjastoon vuoden 1948 lopulla, jolloin hän esitteli Väinö Linnan *Mustan rakkauden* (1948) ja Viljo Paulan *Kaivoksen* (1948).⁶⁵⁹ Esittelytilaisuus kuului kirjaston sittemmin legendaariseksi muodostuneeseen maanantaiesittelyjen sarjaan, jossa sekä paikalliset että kauempaa tulleet asiantuntijat kertoivat uudesta kirjallisuudesta, ei ainoastaan kaunokirjallisuudesta vaan myös tietokirjoista. Matsonin Steinbeck-monografian ilmestyttyä pian hänen ensimmäisen Tampereen vierailunsa jälkeen hän lähetti teoksen Mäkelälle, joka kiitti ja kertoi samalla Matsonin luennon saamista palautteesta:

Ja vielä kerran kiitos esittelystä, joka jatkuvasti on pysynyt puheenaiheena. Samaten olin hyvin mielissäni, että piditte Viidasta. Olisi hauska

saada Teidät kerran yhdessä tänne istumaan. Viita täällä aikoinaan istuskeli ja jutteli monta yötä kahteen ja neljään asti ja minun eukkoni istui mukana ja torkkui. Se kuuluu asiaan, että hän nyökkäilee toisten puheisiin. Tämä porukka on jo siihen tottunut, niin että se ei ketään häiritse. Ja täällä on jokainen vuorostaan torkkunut syystä tai toisesta.⁶⁶⁰

Mäkelä viittasi kirjeessään nopeasti muotoutuneeseen uuteen tapaan: kirjaston tilaisuuden jälkeen keskusteluja jatkettiin Mäkelän pienessä Hämeenpuiston kaksiossa. Matsonin ensi vierailusta alkoi hänen ja tamperelaiskirjailijoiden tiivis yhteydenpito. Kiitoskirjeessään Mäkelä alkoi jo suunnitella Matsonin matkaa Tampereelle ja yhteisiin illanistujaisiin:

Olisi toivottavaa, että Te joskus tulisitte mukaan, kun matka tai asioita on tännepäin, jopa rohkenen esittää nyt loppiaista, jolloin toivon myöskin Kauko Kulan tulevan Tampereelle. Olisi hauska oikein rauhallisesti keskustella useamman tunnin ajan. Meillä on kaksi keskimmäistä lasta Ori-mattilassa, joten rohkenisin pyytää Teitä koko täksi ajaksi meille, jos tämä vain Teille sopii. Toivoen, että Teidänkin on syytä pitää pieni joululoma, toivotan hyvää vuoden loppua ja entistä parempaa uutta vuotta ja jään odottamaan ilmoitustanne milloin saavutte Tampereelle.

Parhaat terveisemme meiltä kaikilta. Kuulemiin.

Teidän

Mikko Mäkelä,⁶⁶¹

Mäkelän säilyneistä kirjeistä päätellen Matson teki olemuksellaan hänen syvän vaikutuksen. Lähtiessään lomalle kesäkuussa 1949 Mäkelä päätti Matsonille lähettämänsä kirjeen toiveeseen, johon sisälty selvästi muutakin kuin ulkokohtaista retoriikkaa: ”Paistakoon Jumalan aurinko kauniisti ja lämpimästi ja antakoon kaikkinaista voimaa ja siunausta.”⁶⁶²

Pirkkalaiskirjailijoiden puheenjohtaja Eino Paloheimo oli pyytänyt talvella 1949 Matsonia esiintymään Pirkkalaiskirjailijoiden kokouksessa vielä samana keväänä. Matsonille kevät ei sopinut, mutta hän lupautui tulemaan syksyllä.⁶⁶³ Kun kirjailijat sitten lokakuun puolivälissä kokoontuivat kuukausikokoukseensa hotelliravintola Hämeensiltaan Tammerkosken ja punatiilisten teollisuuslaitosten yläpuolelle, paikalla oli paljon väkeä. Alkuun Reino Mantere, bussinkuljettaja ja yksi Mäkelän piirin kirjailijoista, puhui Tampereelle

perustettavaksi aiotun kulttuuritalon suunnitelmista ja toivoi, että kirjailijayhdistyskin – ”Pirkkalaiskerho” – olisi hankkeessa mukana. Mikko Mäkelä kaavaili asiaa edelleen kertoen suunnitelmista, jotka koskivat uutta erillistä kulttuuritaloa. Tammerkosken tuntumaan oli tulossa valtava rakennuskompleksi, joka ulottuisi Hämeenkadulta aina Frenckellin teollisuuskiinteistöön saakka.⁶⁶⁴

Sitten illan puhuja Alex Matson pääsi aloittamaan. Hän esitelmöi *Romaanitaiide*-teoksensa pohjalta ja – kuten pöytäkirja kertoo – valaisi esitystä laajasti Cervantesin *Don Quijotesta* otetuilla esimerkeillä: ”Hän johti siitä esityksensä uudempaan kirjallisuuteen valottaen kiinnostavia näkökohtia maailmankirjallisuudesta ja päätyi esimerkeihin kotimaisten kirjailijain tuotteista.”⁶⁶⁵ Hän ei tällöin kuten ei myöhemminkään näyttänyt lukevan alustustaan suoraan paperista vaan kertoi vapaasti ikään kuin jutustellen, hakien katsekontaktia yksittäisiin kuulijoihinsa. Esiintyminen oli luontevaa ja loi hänen ja kuulijoiden välille tavallista lujemman yhteyden.

Matson sopeutui hyvin tamperelaisten aloittelevien kirjailijoiden joukkoon, vaikka hän olisi ikänsä puolesta voinut olla useimpien isä. Matsonin ja nuorten kirjailijoiden tapaamisista – usein Mäkelän pienessä kaksiossa – kehittyi mainio kirjailijakoulu. Yksin ja eristyksissä aloittaneiden nuorten kirjailijoiden ja kirjallisuudenharrastajien keskustelu oli aluksi tietenkin luonteeltaan jäsentymätöntä. Kaikilla oli paljon sanottavaa ja jokainen halusi puhua omista töistään ja ongelmistaan. Piirin jäsenen Veikko Pihlajamäen mukaan ”joskus seitsemänkin henkeä huusi yhteen ääneen, sillä puheenvuoroja ei pyydetty”.⁶⁶⁶

Piirissä mukana ollut aloitteleva runoilija Harri Kaasalainen on kuvannut tapaamisten ja illanistujaisten luonnetta värikkäästi:

Mikko laahasi siis Mäkelään mitä merkillisintä joukkoa Helsingistä ja Tampereelta – joskus muualtakin. Nämä istujaiset olivat – sen ovat useimmat kirjailijat myöntäneet – pelkän kahvin voimalla värikkäitä tilaisuuksia. Mikko avasi Tampereen itse oppineille uuden elämänpiirin, toi heidät uusien ihmisten ja kysymysten pariin, ja tästä kuuluu hänelle korkea kunia ja kiitollisuus. Itse hän ei näissä tarinoinneissa paljon suutaan avananut. Saattoi käydä niin, että illan kuluessa olivat hänen ainoat sanansa: – Lyyli, kaadahan taas kahvia... Muistan sellaisinkin illan, jolloin keskustelu vierähti pitkälti yli puolenyön: Alex Matson selvitteli näkemyksiään romaaneista, joku muukin sanoi muutaman sanan, ja Mikko torakhteli



Kirjastonjohtaja Mikko Mäkelä.
Tampereen kaupunginkirjaston
arkisto.

keinutuolissaan kunnes todella nukahti. Huvittuneena totesimme, miten hän aina silloin tällöin antoi jalallaan keinutuolille pienen liikkeen. Impressaari nukkui, mutta pidot jatkuivat. Usein palasivat keskustelijat ja kuuntelijat Mikon salongista vasta aamun sarastaessa. Joskus isäntäkin innostui puhumaan ja kertoili värikkäästi Kallemannista (Kaarlo Sarkias-ta), jonka oli opiskeluaikanaan tullut hyvin tuntemaan. Silloin Pihlajamäki aina lausui ”Kurjet muuttavat” -runon niin voimakkaasti r-kirjainta so-
rauttaen, että naapurit koputtivat seinään.⁶⁶⁷

Kun Alex Matson liittyi tähän seuraan, hänen ja muiden osanottajien väliselle hedelmälliselle keskustelulle ei näyttänyt olevan paljoa edellyt-
tyksiä. Matson oli piirin muita jäseniä kolmisenkymmentä vuotta vanhempi, ja useimmat kirjailijoista olivat vain kansakoulun käynei-
tä ja tottumattomia taidetta ja estetiikkaa koskeviin keskusteluihin. Matsonin hiljainen ja korostukseton puhetapakaan ei tuntunut ole-
van omiaan tähän ympäristöön. Ilmeni kuitenkin pian, että häntä kuunneltiin. Matsonin esitystapa oli kuin henkilökohtaista puheta-
ta – suurellekin yleisölle hän puhui kuin jokaiselle erikseen. Myös

Matsonin epäakateemisuus oli eduksi luontevan kontekstin syntymiselle. Hän ei kuulunut niihin ”maistereihin”, joita piirissä arasteltiin ja vieroksuttiin.

Joukossa nuorena opiskelijana mukana olleen Simo Konsalan mielestä näissä kirjailijoiden yöllisissä istunnoissa laskettiin perusta kirjalliselle tamperelaisuudelle ja naulattiin sen yksinkertaiset, mutta vaativat teesit: ”Vasaraa piteli Viita, naulaa Matson ja Linna katsoi, että naula meni tarpeeksi syväälle”.⁶⁶⁸

Väinö Linna on luonnehtinut tätä varhaista kirjallista ympäristöään sattuvasti ”vapaaksi metsästäjäkerhoksi”.⁶⁶⁹ Jonkinlaisesta metsästämisestä olikin kyse. Nuoret, vasta uransa alussa olevat kirjailijat ja kirjallisuuden harrastajat ottivat halukkaasti vastaan kaiken sen teoreettisen tiedon, jonka he saattoivat omassa työssään käyttää hyväkseen. Matsonilla oli tässä ympäristössä kiitollinen kuulijajoukko. Hänen ajatuksensa antoivat virikkeitä, mutta eivät ohjanneet liian yksityiskohtaisesti eivätkä kahlinneet mielikuvitusta.

Matson oli nyt päässyt siihen rooliin, jota Kersti Bergroth oli hänelle kaavaillut sotavuosien teoksessaan *Oma muotokuva*: ”Minä uskon, että Alec Matson luennoitsijana voisi olla rikkauksien ja runsauksien antaja, oikea onni sellaisille, jotka esimerkiksi tahtoisivat tutkia Englannin ihmeellistä kirjallisuutta. Ei suuria jylhiä esitelmiä, vaan intiimejä sarjatunteja yliopistollisten luentojen tyyliin. On vahinko, että niin intresantit tiedot jäävät vain muutamien tuttujen iloksi.”⁶⁷⁰

Matsonille oli luonteenomaista, ettei hän pyrkinyt mykistämään ketään tiedoillaan eikä todistelemaan muiden asiantuntijoiden käsityksiä vääriksi. Väinö Linna luonnehti jo 1960-luvun lopulla Matsonin vaikutusta seuraavasti:

Matsonilla oli monta ominaisuutta, jotka tekivät hänet erittäin hedelmälliseksi. Hän oli vanhempi mies kuin kukaan meistä, kokenut enemmän, tiesi enemmän, hänellä oli suunnattomat takamaat elämänkokemuksen ja lukeneisuuden suhteen, useampi vieras kieli, joiden kautta hän voi seurata... Josta me taas emme tienneet mitään kun kaikki olimme kieli-aitottomia. Hän oli meistä ainoa, joka systemaattisesti ajatteli kirjallisia kysymyksiä. Me olimme omien impulssiemme varassa – jopa Viitakin, joka sentään oli pisimmällä meistä. Minulla ei siihen aikaan ollut mitään teoreettisia käsityksiä. Matsonin kautta ne sitten tulivat – mitä romaaniin tulee.⁶⁷¹



Mäkelän piirin pitkistä keskusteluista Mikko Mäkelän pienessä kaksiossa Hämeenpuiston varrella on säilynyt vain amatöörivalokuvaajan ottama epätarkka kuvasarja kesäkuun lopulta 1950. Kahvipöydän ääressä istuvat vasemmalta harrastajamaalari Tauno Kaarna, Mikko Mäkelä, Väinö Linna ja Alex Matson. Ovensuussa seisoo Harri Kaasalainen. Aladár



Valmari kirjoitti kalenteriinsa: ”Istunto puoleen yöhön Mikolla. Matson, Väinö, Tauno, Pihlaja, Harri, maist. Niemioja, otettiin valokuvia. Matson taas kultajyviä romaanista.” Aladár Valmarin kotialbumi.

Matson ei koskaan lukenut uusien tuttaviansa käsikirjoituksia ennakoon – ei Linnankaan. Linna kertoi saaneensa oppinsa Matsonin seurassa käydyistä keskusteluista, esimerkiksi kun oli puhetta romaanin rakenteesta yleisesti: ”Matson ei koskaan antanut mulle yksityiskohdasta neuvoa. Se oli aina yleistiedon teoreettisella tasolla mistä me keskustelimme.”⁶⁷² Vuoden 1969 haastattelussa Linna kertoi myös, että Matson oli hyvä keskustelija, joka paitsi puhui, osasi myös kuunnella. Hän ei tyrkyttänyt teorian sa mukana ihmisille maailmankatsomusta, vaan antoi jokaisen kirjailijan pitää käsityksensä elämästä, ihmisestä ja maailmasta: ”Silloin kirjailija voi omaksua.”⁶⁷³

Väistämättä tulee mieleen ajatus Alex Matsonista eräänlaisena nuorten sodanjälkeisten tamperelaiskirjailijoiden räätäli Halmeena. Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogian Adolf Halme oli lukenut mies, jolle tuli sanomalehti ja joka oli opiskellut sosialismin teoriaa. Myös Matson oli lukenut mies, joka tunsi kirjallisuutta ja ajankohtaista kirjallisuuskeskustelua pitkälti yli Suomen rajojen. Voi olla, että Matson näki nuorten tamperelaisten puheissa ja kirjallisissa yrityksissä sa-



Alex Matson ja Harri Kaasalainen. Kerttu ja Alex Matsonin kotialbumi.

manlaista yhteiskunnallista uhoa kuin Halme oppipoikansa Valentin runoiluharrastuksissa: ”Oi vapaus – – sä aate ylhä”. Joissakin suhteissa hän myös ajatteli maailmasta samaan tapaan kuin Pentinkulman räätäli. *Pohjantähti*-trilogian loppusivuilla kerrotaan, miten Kiviojan nuorella yrittäjäperheellä on kirjahyllyssä Adolf Halmeen aikanaan omistamia kirjoja. Aulis Kivioja ei ollut niitä lukenut, mutta sivujen reunoihin tehdyt merkinnät olivat huvittaneet häntä. Merkinnät olivat lyhyitä, esimerkiksi: ”Käsittämätöntä. Mies hourii. Heikko perustelu. Herraseni, siis totta on se minkä näemme. Oikein. Siallekin on totta vain hänen kärsänsä ala. Mutta siihen pysähtyminen ei liene mikään velvoitus.”⁶⁷⁴ Tulee mieleen se Matson, joka 1950-luvun nuoria intoilijoita vastaan polemisoidessaan naputteli sormellaan pöytälevyä vakuuttaen, että pöytä on todellinen eikä pelkkä mielikuva.

Matsonin ja Linnan suhde näyttää olleen läheinen ja luja. Matson ilmeisesti huomasi jo varhain Linnaan kätkeytyvät taiteelliset mahdollisuudet. Kun *Kaksi mestaria* oli ilmestynyt, hän toimitti teoksen Linnalle, joka kiitti siitä joulukiireistä päästyään:

Tulkintasi arvo on verrattavissa noiden molempien romaanien arvoon. Sinä sanoit että et oikein saanut selviteltyä sitä muutokäsitetäsi. Vaikeus

johtuu siitä että se on abstraktio. Vasta johonkin romaaniin sovellettuna se saa havainnollisen ilmennyksen. Ja juuri siinä piilee teoriasi arvo, sillä jos siinä itsessään olisi jotakin havainnollista, täyttäisi se teoriassa sitä tilaa joka oli varattu romaanin ainekselle.⁶⁷⁵

Linna myöntää kirjoittaneensa mahdollottoman abstraktin lauseen ja yrittää selvittää tarkoitustaan: ”Kun sinä tarkastat kirjailijan suorittamaa laskutehtävää pidät sinä silmällä sitä onko hän kerrottuaan kaksi kahdella saanut tulokseksi neljä. Etkä tee samoin kuin muut jotka laskevat seuraavasti: Tässä on kirjailija kertonut kahdella kaksi omenaa ja saanut tulokseksi neljä omenaa. Laskutapa oli kuitenkin väärä, koska tuloksena pitäisi olla neljä päärynää, sillä ne maistuvat ehdottomasti paremmilta.”⁶⁷⁶

Linnan mielestä tämän vähän onnettomasti muotoillun vertauksen ymmärtäminen vaatisi sellaista henkistä kehittyneisyyttä, ”jota ei liity jokaiseen kirjalliseen professorintuoliin sanomalehdistä puhumattakaan”. Tässä hänellä oli mielessään Matsonin kiista Rafael Koskimiehen kanssa. Hän kirjoitti, että Matson oli teoksellaan tehnyt merkittävän työn Suomen kirjallisessa elämässä eikä sen hedelmien käyttö ollut enää Matsonin vastuulla: ”– sinun teoriasi vaatii arvostelijalta inhimillisyytensä kieltämistä, ja siinä ollaan kovan paikan edessä. Sillä pelkkä ymmärrys ei riitä. Pirulla on kyllä älyä yhtä paljon kuin Jumalallakin, ja tuntuu toisinaan että sillä on sitä enemmänkin, mutta raamatun se tulkitsee omalla tavallaan siitä huolimatta.”⁶⁷⁷

Tästä Linna pääsee selostamaan omaa tekeillä ollutta ja ilmestymättä jäänyttä *Messias*-romaaniaan, jonka keskeiseksi teemaksi näyttää nousseen tiedon ja uskon suhde ihmisen elämässä. Keuhkotautisen päähenkilön keskustellessa piispan kanssa elämän perimmäisistä totuuksista piispa joutuu luopumaan omista vahvuuksistaan ja turvautumaan tieteeseen:

Alun hengenkorkeus vaihtuu hiljaiseen uskon tieteelliseen perusteluun kunnes piispan on viimein tunnustettava, ettei hän itsekään usko, mutta että hän valehtelee ihmisille näiden oman onnen takia. Ajatus sinänsä on tietenkin suurenmoinen mutta minun romaanini taas muun muassa osoittaa, että tuollainen valheeseen perustuva onni juuri johtaa ihmiset onnettomaan tilaan. Toisin sanoen, kun ihmiset tähyävät taivasta pää takakenossa, eivät he huomaa varoa jalkojaan vaan kävelevät suoraan hel-

vettiin. Tarkoitan että uskonto kehoittaa meitä tunnustamaan syntimme Jumalalle vaikka meidän pitäisi tunnustaa ne itsellemme ja sitten myös vakavasti uskoa syntisyteemme.⁶⁷⁸

Noihin aikoihin Linnan kirjailijanura oli varsin kaoottisessa vaiheessa. *Messias*-käsikirjoitus ei edistynyt, ja kirjailijalla oli täysi työn henkisen tasapainonsa säilyttämisessä. Edellä lainatussa kirjeessään Matsonille Linna tunnustaa, että kirjasta kiittämisen sijaan hän olikin alkanut puhua omasta itsestään: ” – johduin sinun teoriastasi omaan juttuuni mutta onneksi sisäänpäin kääntynyt aggressioni huomautti siitä.” Sitten hän lisää, ettei hänen olisi oikeinkaan käydä selittämään Matsonille tämän teoriaa: ”Tulet kyllä näkemään senlaatuista tapauksia liikaakin. He varastavat sinun ajatuksesi omiin nimiinsä ja jos huomautat siitä niin he käyttävät sitä aseenaankin – ”⁶⁷⁹

1950-luvun alkuun mennessä mielenkiintoisimmat kirjalliset keskustelut Tampereella käytiin Mäkelän piirissä. Pirkkalaiskirjailijayhdistys toimi kyllä aktiivisesti, ja esimerkiksi Linna osallistui ahkerasti sen kokouksiin, mutta samaa välittömyyttä, impulsiivisuutta ja ajatusten ilotulitusta siellä ei ollut kuin Mäkelän piirin kirjailijoiden keskinäisissä keskusteluissa.

Matsonin tamperelaisiin tutustuttanut Ilpo Kaukovalta alkoi vetäytyä syrjään ja vaikka hän toimi 1960- ja 1970-luvuilla vielä pitkään kirjailijayhdistyksen puheenjohtajana, hän oli pikemminkin eräänlainen kirjallinen seremoniamestari. Paljon myöhemmin Kaukovallan jäämistöstä löytyi hänen ainoaksi jäänyt romaaninsa *Lippujen hulmutessa* täynnä kirjailijan tekemiä korjauksia. Jokainen sivu on kirjoitettu rivien väliin uudelleen, ja monien sivujen päälle on liimattu uusi konekirjoitettu teksti. Alkulehdelle on merkitty vanhan miehen horjahtelevalla käsialalla: ”Tämä on lopullinen laitos kirjaani.” Kirjasta ei kuitenkaan tullut suurta Suomen sisällissodan eeposta kuten Kaukovalta oli toivonut.

”Jos tahdot saada jauhoa, niin kulje kohti Hauhoa!”

Nuoret tamperelaiskirjailijat olivat kehittäneet sodan jälkeen keskinäistä yhteydenpitoa varten välilleen eräänlaisen kävelyverkoston.

Heillä ei ollut puhelimia, vaan he kulkivat jalkaisin toistensa luokse keskustelemaan. Erityisesti Aladár Valmari, Viipurista lähtenyt kuvataiteen harrastaja ja innokas harrastajakirjoittaja piti tätä kävelyverkostoa yllä. Väinö Linna totesi joskus, että juuri Valmari juoksi Mäkelän piirin kokoon. Piiriläiset vierailivat kirjailijaystäviensä ahtaissa asunnoissa, joissa puhuttiin kirjallisuudesta ja poltettiin savukkeita niin, että oli vaikea nähdä pienen olohuoneen vastapäistä seinää. Usein pitkät kävelyretket suuntautuivat Pyynikille tai Pispalaan, jossa käytiin tapaamassa Lauri Viitaa.

Vuosikymmenten vaihteessa nämä kirjalliset retket laajenivat Hauholle saakka, jonne oli matkustettava linja-autolla. Ensimmäiset tamperelaisvieraat Alex ja Kerttu Matson saivat Hauholle toukuun alussa 1949, jolloin Mikko Mäkelä ja Väinö Linna viettivät sunnuntaipäivän Matsonella. Aamukahvia juotaessa sattui tapaus, joka kuvaa hyvin tapaamisen tunnelmaa. Linnan kädet vapisivat tuohon aikaan niin, ettei hän voinut nostaa täyttä kahvikuppia kahvin läikymättä. Nyt hän totesi yhtäkkiä, että hänen kätensä eivät vapisseetkaan. Hän totesi Mäkelälle: ”Täällähän on niin hyvä olla, ettei kädenkään tarvitse vapista!” Mikko Mäkelä oli jo kiinnittänyt huomiota samaan asiaan.⁶⁸⁰

Mitä Linna sai Matsonilta? Eivätkö punakaartilaisten tai korpi-soturien taistelut, Halmeen filosofoinnit, Laurilan Anttoon huudattelut, Koskelan Alman vanhuus, kymmenet ja taas kymmenet osuvat dialogit olisi olleet luotavissa ilman Matsonin kuuntelemista? Mutta siinä Linna istui pöydän ääressä, kuunteli tarkasti ja ymmärsi Matsonin ajatusten osuvan olennaiseen. Hyvä kirjailija ymmärsi vähästäkin.

Kun Matson *Kahdessa mestarissa* pohtii, millä tavoin Tolstoi päätyi historiakäsitykseensä, kuvauksessa on paljon sellaista, mikä kiinnostaa Viitaa ja Linnaa. *Sodasta ja rauhasta* paljastuvan historianfilosofian alkusysäyksenä oli Matsonin mukaan ollut hämmästyks, joka oli kummunnut siitä, kun Tolstoi oli verrannut sukunsa dokumenteista ilmenevää sota-ajan todellisuutta historioitsijoiden samoista asioista antamaan kuvaan.⁶⁸¹ Tolstoi oli saanut lukemistaan historiakirjoista käsityksen, jonka mukaan koko Venäjä oli Napoleonin sotien aikana seurannut isänmaallisten tunteiden vallassa tapahtumien kulkua. Samoin hän oli ajatellut, että sotaa johtivat nerokkaat päälliköt ja että



Mäkelän piirin kirjailijoita kokoontuneina ryhmäkuvaan 1950-luvun lopulla. Edessä vasemmalta Alex Matson, Mikko Mäkelä, Reino Mantere, ja Viljo Paula, takana Väinö Linna, Harri Kaasalainen, Veikko Pihlajamäki ja Aladár Valmari. Aladár Valmarin kotialbumi.

Venäjä oli kaikessa suuntautunut yhteen tärkeään päämäärään. Mutta oman sukunsa dokumenteista Tolstoi näki, että ihmiset olivat täynnä omia asioitaan, eikä kukaan oikein tiennyt, mitä tapahtui. Oli toinen toistaan nerokkaampia suunnitelmia, mutta ei yhtään sellaista, jota olisi seurattu. Isänmaallinen innostus ja huolestuneisuus kasvoivat mitä kauemmas tultiin tapahtumien näyttämöltä. Sinne saakka ei näkynyt mitä todella tapahtui, vaan ainoastaan petolliset suuret viivat, ”joihin historioitsijat eksyivät.”⁶⁸²

”Väkevin todistus Tolstoin katseen syvyydestä on nykyinen maailmantila ja hirvittävä sodan uhka, joka on niin ilmeinen realiteetti, että sen valmisteluihin virtaa suunnattomasti varoja ja energiaa, joita voitaisiin käyttää ihmiskunnan hyvinvoinnin edistämiseksi”, Matson kirjoitti *Kahdessa mestarissaan*. ”Kukaan ei tuota sotaa halua, sillä päivän selvää on, että voittajakin siinä häviää, mutta ei yksikään ihminen pysty sitä ehkäisemäänkään, jos se on tullakseen.”⁶⁸³

Matsonin pelot ovat tässä selvästi samantapaisia kuin Väinö Linalla samoin aikoihin syntyneessä esseessä ”Hiilikoukku lapioksi”,

jossa Linna pohtii, mihin maailma on ajatumassa, kun ”kaksi muller-rusta on ollut”. Ehkä Matsonin pessimismin taustalta voi nähdä myös kalpean heijastuksen hänen sotavuosien ajattelunsa haaksirikosta, jolloin hän oli kysellyt vakavissaan voisiko Hitler pelastaa Euroopan kulttuurin.

Linnan käsitys Matsonin *Kahden mestarin* arvosta oli vankkumaton: ”Sodan ja rauhan ja Karamazovin veljesten analyysit Kahdessa mestarissa ovat suurenmoisia näyttöjä Matsonin kyvystä jäljittää romaaniin perusmieli ja johtaa osien ja kokonaisuuden suhde siitä. Eikä mitään muuta käyttökelpoista romaaniteoriaa voi olla olemassakaan”, hän kirjoitti myöhemmin Matsonin 80-vuotispäiväkirjoituksessaan.⁶⁸⁴

Samalla viikolla, jolloin Mäkelä ja Linna olivat käyneet Hauholla, Lauri Viita sattui pistäytymään Tampereella, josta hän oli muuttanut Aila Meriluodon luokse jo talvella 1948. Illalla Viita yhdessä Linnan kanssa pistäytyi Mäkelässä, ja puheeksi tuli edellisen sunnuntain Hauhon-vierailu. Viita alkoi vaatia, että heti seuraavana päivänä lähdettäisiin uudelleen Hauholle. Mäkelä ja Linna suostuivat ehdotukseen, ja tällä kertaa vierailulle saavuttiin yllättäen. Kenenkään mieleen ei juolahtanut, että Viita tapaisi Matsonin nyt ensimmäisen kerran. Ovea avaamaan tullut Kerttu Matson tiedusteli railakkaaseen tapaansa, kuka oli matkassa oleva kolmas mies. Tavallisesti rehvakas ja kovaääninen Viita vastasi kiltisti ja vaatimattomasti: ”Viitahan mää oon.”⁶⁸⁵

Hauholla vieraillessaan Viita viimeisteli romaaniaan *Moreenia* (1950). ”Jos tahdot saada jauhoa, niin kulje kohti Hauhoa”, sanailevat romaanin henkilöt Niemisen Joosefiina ja hänen Kalle-poikansa kulkiessaan jalan sisällissodan jälkeen ruuanhamstrausmatkalle Hauholle: ”Kunnes oltiin kuin oltiinkin Hauhon pitäjässä – jauhon pitäjässä, itäjässä, pitäjässä, sepä hassua.”⁶⁸⁶ Mieleen tulee väistämättä, että äiti Joosefiinan ja Erkki-pojan sanaleikkiin sekoittuu myös jotakin Viidan Hauhon-käyntiin liittyvistä tunteista. Voisi sanoa, että Hauholta haettiin aineksia elämän leipään.

Linnan ja Matsonin välille oli syntynyt luja, luottamuksellinen suhde. Samanlainen suhde syntyi Lauri Viidan ja Matsonin välille. Matson jaksoi kuunnella Viidan päättymättömiä monologeja ja seikkailuja kielen viidakoissa, ja hän pystyi myös tarttumaan niihin. Viita

puolestaan avautui Matsonille ja kertoi ajattelustaan ja maailmankatsomuksestaan. Kesällä 1949 hän kirjoitti Pieksämäeltä Hauholle:

Se taivas ja autuus. Eikö noita asioita tee tavoiteltaviksi juuri idean suuruus, käytännöllinen tavoittamattomuus. Jos me jonakin päivänä tai yönä kohtaisimme Jumalan ja aivan täsmälleen näkisimme, kuulisimme, tuntisimme, haistaisimme ja maistaisimme, s.o. ymmärtäisimme, millainen Hän on ja millainen Hän ei ole, niin emmekö me kohta sanoisin: Kasvas taas ja kiireesti tai tule ainakin rajattomaksi määräksi tuollaisia, jollainen nyt olet. Meitä ei lainkaan tyydyttäisi Jumalan mahdollinen puolustautumispuhe: Mutta ajatelkaa, rakkaat lapset, että olen ollut tällainen iänkaikkisesta iänkaikkiseen ja että minulla on kaikki edellytykset olla tällainen vastaisuudessakin iänkaikkisesta iänkaikkiseen; enkö minä niinmuodoin ole äärettömän suuri, koska minun olemukseeni äärellisten arvojen lisäksi sisältyy myös ääretön funktio aika, ajatelkaa, rakkaat lapset, aika, kaikki aika, menneisyys ja tulevaisuus, iänkaikkisesti, amen. – Ei me emme tyytyisi, me emme tarvitsisi sellaista Jumalaa. Me emme tajua aikaa, me tajuumme vain iänkaikkisuuden poikkileikkauksen eli menneisyyden ja tulevaisuuden rajan, nykyisyyden. Nyt tai ei milloinkaan, tämä on kaiken elämisen ja olemisen ydin. Ja minä luulen tietäväni, että tämän ovat tajunneet ainakin eräs Matson ja Matsonska Hauhon pitäjässä, tai kenties jo Suursaaren marjamättäällä.⁶⁸⁷

Keväällä 1950 Lahden kaupunginteatterissa järjestettiin kirjallisuusmatinea, johon oli kutsuttu esiintyjiksi Alex Matson Hauholta, Lauri Viita ja Aila Meriluoto Pieksämäeltä, Väinö Linna Tampereelta sekä nastolalainen Annikki Sankari. Matsonin kutsuminen oli itse asiassa Viidan ehdotus lahtelaisille järjestäjille. Viidan oli määrä lausua tilaisuudessa runoja, ja matinean lähestyessä hän kirjoitti asiasta Matsonille ja suunnitteli samalla Hauhon matkaakin. Tai oikeastaan hän yksinkertaisesti ilmoitti: ”Ensi sunnuntaina me tulemme teille.” Ja Viidalle luonteenomaisella, kielessä ympäriinsä kieriskelevällä tyyllilään hän jatkoi:

Ei lausumaan, muuten vain, kerta kaikkiaan ihan syyttä suotta. Lahdessa me sensijaan lausumme, jotta saamme matkarahat tuohon jonninjoutavaan Hauhon-vierailuun. Jos matinean tapainen ilmiö on jollekulle tärkeä, niin siinähan jo on mokomalla aiheella tärkeyttä yllin kyllin, ei suinkaan meidän sitä tarvitse enää lisätä. Mutta joutavuus, sepä jäisi vallan vaille tärkeyttä, elleivät muutamat hullut pitäisi siitäkin huolta. Täältä tu-

lee kaksi otusta, kaksi teitä on siellä jo valmiina, ja luulenpa, että Linnan Väinö ilmestyy viidenneksi; ainakin hänen pitäisi esiintyä Lahden matineassa.⁶⁸⁸

Lahden kirjallisuusmatineassa Alex Matson puhui Euroopan kirjallisuuden uusista suunnista ja sotien vaikutuksesta niihin. Tilaisuudessa paikalla olleelle *Etelä-Suomen Sanomien* toimittajalle hän kertoi kirjoittavansa parhaillaan jatkoa *Romaanitaiide*-teokselle. Kyse oli varmasti *Kahden mestarin* viimeistelystä, mutta sen lisäksi oli suunnitteilla kaksi muutakin teosta:

Kypsyessään ehtii suunnitelma läpikäydä monta muodonvaihdosta, koska aiheen auetessa sen painopiste siirtyy, mikä taas aikaansaa sen, että aiheisto ryhmitetty mielikuvituksessa uuteen järjestykseen. Ja juuri tätä kiteytymisprosessia saattaa ennenaikainen puhuminen häiritä ja jopa pysähdyttää. Joka tapauksessa riippuu kirjallisen tutkielman saama muoto paljon enemmän siitä, mitä tutkija työnsä kestäessä löytää, kuin siitä, mitä hän tietää teosta suunnitellessaan.⁶⁸⁹

Kolmas Hauholla vierailut tamperelaiskirjailija oli Aladár Valmari. Valmari oli viipurilaisnyntinen kuvataiteen harrastaja, joka oli sodan jälkeen siirtynyt evakkona Tampereelle. Hän oli opettajan poika, ja hänen isänsä oli ollut aktiivinen maailmankatsomus- ja luonnonsuojeluskysymysten pohdiskelija ja lehtikirjoittelija.⁶⁹⁰ Valmari oli aloittanut Viipurissa kuvataideopinnot, jotka olivat keskeytyneet jo ennen sotaa isän kuoltua pojan ollessa 14-vuotias. Tampereella Valmari jatkoi maalausharrastustaan, mutta hänen suurin haaveensa oli tulla kirjailijaksi. Hän oli alkuun Väinö Linnan läheisin ystävä ja tärkein keskustelukumppani. Näyttää jopa siltä, että Valmarin hahmo antoi aineksia Linnan kesken jääneeseen *Messias*-romaaniin ja sen maailmankatsomuspohdintoihin. Valmarin oma romaani ei kuitenkaan edistynyt, vaikka päiväkirjoihin tallentui toistuvasti luja kirjailijankutsumus – ”tiedän tien!”

Valmarin yksityiskohtaiset päiväkirjat ovat mainio lähde hänen ajattelunsa samoin kuin tamperelaisen kirjailijapiirin tuntemiseen.⁶⁹¹ Vaikka Valmari arvostikin Matsonia, eniten hän arvosti omaa ajatteluaan, kuten näkyy hänen päiväkirjamerkinnästään keväällä 1950: ”Kirje Matsonilta. Hyvää tarkoittavia mutta ylen teoreettisia ja saivar-

televia neuvoja. Ymmärtämättä aivan täysin asioiden laajempia puitteita.”⁶⁹² Nuorten tamperelaiskirjailijoiden tiiveimmän kanssakäymisen aikana 1940-luvun lopulla, ennen esikoisteoksensa ilmestymistä, Valmari vaelteli lähes tavoittamattomissa hengen korkeuksissa. Ensimmäinen romaani *Hiljainen mies* (1957) pääsi julkisuuteen vasta Linnan *Tuntemattoman sotilaan* vanavedessä eikä se saanut kriitikoilta paljoa kiitosta.

Valmarikaan ei halunnut jäädä sivuun sieltä, missä jotakin merkittävää tapahtui. Hän suunnitteli kevättalvella 1950 käyntiä Hauholle Matsonin luokse ja pohjusti asiaa kirjeessään:

Koska kirjailija Linna ei ollut tilaisuudessa kirjoittamaan yhteisestä aikomuksestamme vierailta luonanne erään kiistanalaisen romaanikäsitteideni takia, rohkenen tässä suoraan tiedustella asiaa. Sopsisiko Teille mahdollisesti ensi sunnuntaina tapahtuva käynti? Ellei, toivoisin Teidän ilmoittavan siitä puhelimitse maist. Mäkelälle (kotiin 4984, kirjastoon 6358). – Jos taas sopisi, niin tulisimme sen enemmittä puheitta siis Linna ja allekirjoittanut.

Toivon etten tällä ole pahoin tuottanut vaivaa. Kun kysymyksemme on kipeä eikä muutakaan mahdollisuutta ole näkynyt, olen näin rohjennut turvautua hyväntahtoisuuteenne.

Kunnioittavasti

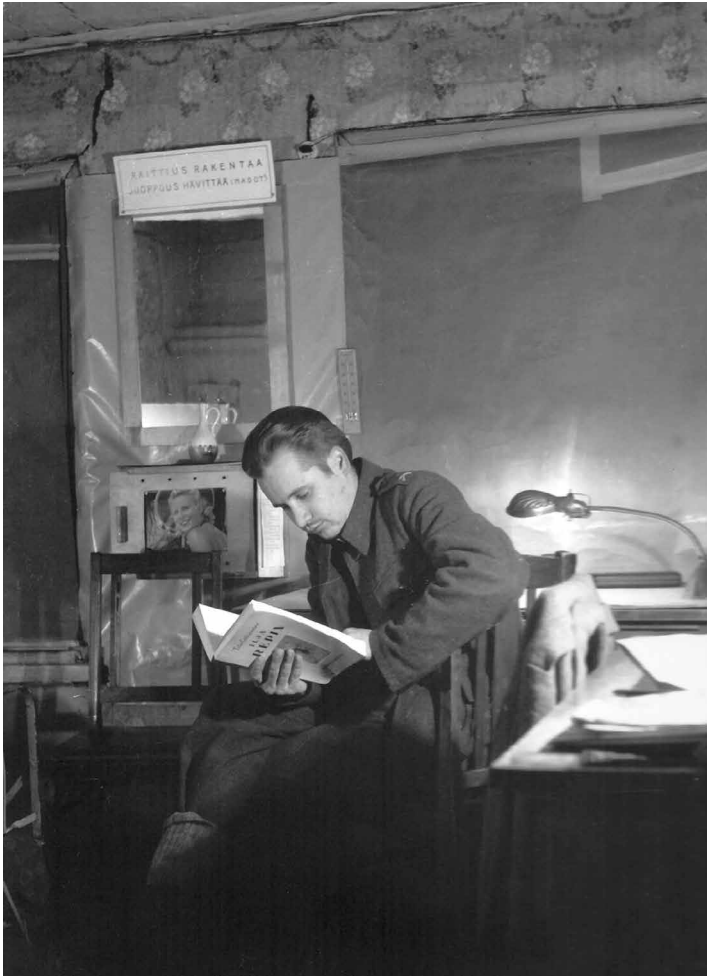
Teidän

Aladár Valmari⁶⁹³

Kipeä kysymys lienee ollut Valmarin romaanikäsitteideni, jonka solmujen avaamiseen Valmari toivoi Matsonilta vapauttavaa sanaa. Käynti toteutui, tosin ilman Linnaa, ja kahta viikkoa myöhemmin Valmari kiitteli kirjeellä Matsonia tapaamisesta. Vaikka Hauhon matka oli sikäli epäonninen, että Valmari itse ei ollut keskustelukunnossa, hän hehkuttaa käynnin merkitystä itselleen ja vahvaa uskoa omiin mahdollisuuksiinsa:

Te molemmat siellä!

Ymmärtänne ja sallinette välittömän iloni ja onnellisuuteni, millä ajattelen tuota luonanne viettämäni päivää. Eräs ihmeellisimmistä ja onnellisimmista päivistä mitä minulla on ollut. Kuvaavaa vain minulle, että muuten ulkoisesti niin huonossa kunnossa sellaisen päivän kohtasin. Mutta ellei se häirinnyt Teitä, ei se ainakaan yltänyt lähellekään sitä syvää tyydytyksen tunnetta, joka minulla oli siellä kaiken aikaa vallitsevana.



Mäkelän piirin ”kokoontuoksija” Aladár Valmari selailee Petroskoissa 1942 Tito Collianderin vastailmestynyttä Ilja Repin -elämäkertaa. Aladár Valmarin kotialbumi.

Maailma, jonka luotanne tapasin, ei ole ajatuksilleni outo, vaikka koskaan ennen en todellisuudessa olekaan sellaista muualla tavannut, eikä sellainen omalle poltolleni ole mahdollista. Mutta sen onnellisempänä siitä voi tallettaa häviämättömän ja lämmittävän tietoisuuden ajatuksiin etenevän taipaleen tueksi. Että on tuntenut ihmisen läsnäolon.⁶⁹⁴

Valmari kertoo lukeneensa *Romaanitaiteen* nyt uudelleen, ”syventyneemmissä tunnoissa” kuin ensimmäisellä kerralla. Hänen mielestään ei missään muualla ollut yhtä suvereenisti ja objektiivisesti, tyyneen kirkkaasti, kirjoitettu romaanin keskeisistä ja kipeimmistä kysymyksistä. Matsonin teos oli vakuuttanut Valmarin loogisena ja innostavana kädenojennuksena kaiken sen intoilevan, itsekeskeisen ja kvasipäätelmäisen hosumisen keskellä, mitä ”kirjallisuuden arvostelumme ja tutkimuksemme paljolti vielä on”. Kirjeestä heijastuu samaa ylikriittistä, mahtailevaa henkeä kirjallisen maailman auktoriteetteja kohtaan, jota nuorten tamperelaiskirjailijoiden ajattelussa yleisestikin tuossa vaiheessa oli.

Valmari oli jättänyt Matsonille tekeillä olleen romaaninsa ”Valon varjossa” käsikirjoituksen – sellaista ei lopulta koskaan ilmestynyt – ja saanut siitä palautetta kirjeitse. Hän sanoo hyväksyvänsä kriittiset huomautukset ilman muuta: ”Lämmin kiitos vain Teille suuriarvoisesta avusta, joka on niin paljon taas auttanut kaaostani eteenpäin – kohti kiinteytymistään ja koostumistaan, minkä tiedän kyllä aikanaan tapahtuvan.”⁶⁹⁵

Valmarin ohella toinen vähälle huomiolle jäänyt Mäkelän piirin kirjailija, joka kävi Hauholla hakemassa uskoa kirjoitustöihinsä, oli Veikko Pihlajamäki. Hän oli Kuusisen vaatetusliikkeen myyjä ja *Tuntemattoman sotilaan* lopullisen nimen keksijä. Pihlajamäenkin oli vaikea saada esikoisteostaan julkisuuteen. Mikko Mäkelä koetti tukea hänen uraansa järjestämällä hänet *Kansan Lehden* teatteriarvostelijaksi, mutta kriitikon ura päättyi lyhyeen, kun paljastui, että kirjoittaja oli Kuusisen vaatetusliikkeen liikeapulainen. Pihlajamäki matkusti Hauholle vuonna 1952 ja matkan jälkeen hän kiitti kirjeitse:

Vierailuni luonanne pysyy aina muistissani rohkaisevana esimerkkinä. Te olette onnellisia ja teidän näkemisenne tekee sivullisellekin hyvää.

Jos en pystyisikään kirjoittamaan sitä romaania, jonka nyt yhä selvempänä näen silmiäni edessä, niin olen ainakin oppinut ymmärtämään toisten romaaneja ja eikö taiteen ymmärtäminen lähene sitä tunnetta, joka taidetta aikanaan synnytti.

Kauniisti mutta jyrkästi Alex kieltäytyi ottamasta vastaan postimaksua, puhumattakaan korvauksesta hukkaan menevästä kalliista ajasta, jonka hänen tarkimmasta tarkimpaan tulisi käyttää omiin töihinsä. Penkoesani jäännöspala-hyllyämme sattui käteeni sopiva kankaankappale, josta

Papin Tytär voisi ommella Alexilleen jonkinmoiset kotikonpit. Toivon, että ette pahastu palkitsemisen yrityksestäni.

Ja kun tulette Tampereelle, niin tulkaa nyt helkkarissa Kuusiselle ostamaan se turkinpäällinen, tai ilmoittakaa väri, niin postikin sen voi välittää.

Tervehdys suojeluspyhimyksellenne!

Veikkonen.⁶⁹⁶

Mikko Mäkelä oli kirjailijoittensa asiaa edistäessään aktiivinen monella tapaa, kuten käy hyvin ilmi hänen ympärilleen syntyneestä kirjailijapiiristä tehdystä tutkimuksesta *Mäkelän piiri* (1975).⁶⁹⁷ Matsonkin vedettiin eri tavoin mukaan, ja mielellään hän tulikin Tampereelle. Kun Viidan *Moreeni* oli syksyllä 1950 ilmestymässä, Mäkelä pyysi kustantajaa lähettämään kirjan mahdollisimman nopeasti Matsonille, jotta tämä voisi esitellä sen kirjaston tilaisuudessa ja sitten *Aamulehdessä*.

Esittelyssään Matson ei säästellyt kiitoksiaan – *Moreeni* oli merkittävin suomalainen romaani sitten *Seitsemän veljeksien!* Mikko Mäkelälle Lauri Viita oli Tampereen kirjailijoista läheisin, ja siksi Matsonin arviointi ilahdutti häntä: ”Kuka sitä uskoisi, että Pispalan jätkästä voisi tulla ’Isoon Aleksin’ (Hellaakosken sanonta) manttelin perijä. Rinnastus tuntuu kuin pyhänloukkaukselta, nimittäin rinnastus Kivi – Viita, vaikka minä jo syksyllä 1946 sanoin, että Viita on tapaus – Kiven jälkeen.”⁶⁹⁸ Jarl Hellemannille lähettämässään kirjeessä Matson itse kuvaili *Moreenin* esittelytilaisuutta: ”Tampereella vähän ihmeteltiin rohkeuttani, kun uskalsin pitää Moreenia parhaana Kiven jälkeen ilmestyneenä romaanina. Mutta sellainen se kyllä on, vaikka sitä ei aivan heti huomaa, ja näkyypä VAK:kin seuraavan jälkiäni.”⁶⁹⁹

Päiväkirjaansakin Matson teki merkintöjä *Moreenista*: ”Moreeni paranee mitä enemmän siihen tutustuu. Syytä on ehkä myös siinäkin, että aivoni ovat yhtäkkiä ruvenneet jälleen toimimaan pitkän unitilan jälkeen. Yöllä nousi alitajunnastani jälleen näkemyksiä – Viidan romaania koskevia – joita vailla esittelyni olisi ollut heikompi.”⁷⁰⁰

Matsonin esiteltyä *Moreenin* Tampereen kaupunginkirjastossa Viita hankki jälleen matkaa Hauholle ”demoni irti”, kuten Mikko Mäkelä kirjailijan mielentilaa arvioi. Viidan käytyä Matson kirjoitti päiväkirjaansa:

Lauri Viita ilmestyi tänne toissa päivänä juuri kun päivällistä odotellesani luin lehteä. Olin odottanut häntä, mutta vasta joulunpyhien jälkeen. Hän on liian levoton voidakseen tehdä työtä, ja sen voin hyvin ymmärtää. Romaanin kirjoittaminen – vieläpä sellaisen romaanin kuin ”Moreeni” – mies on kuin alastomaksi riisuttuna, vieläpä sen jälkeen nyljettynä. Jokainen kosketus, jokainen ilmapirta panee värisemään. Täytyy kasvat-
taa uusi nahka ja hankkia uudet verhot ennen kuin voi rauhassa ryhtyä osamääriinsä.

Meillä oli tavalliset pitkät keskustelumme ja valvomisemme. Ottamista ja antamista kummallakin puolen. On kiintoisaa seurata Laurin mielen työskentelyä, miten hänellä silmänräpäyksellisesti asia valkenee yhteyksineen. Hänen ymmärryksensä ei työskentele niin sanoakseni aritmeettisesti vaan synteettisesti niin kuin matemaattinen nero selvittää laskutehtävän: ratkaisu tapahtuu näkemisen yhteydessä ilman väliasteita, henkiseen maisemaan lankeaa äkillinen valo, jossa asian totuus paljastuu – tai paremmin, tietty kombinaatio leimahtaa näkyviin. Ajattelu ei tapahdu hänellä syllogistista portaikkoa pitkin, hän hypähtää portaikon yläpäähän.⁷⁰¹

Viimeisenä Mäkelän piiriin tullut kirjailija Jaakko Syrjä, joka julkaisi esikoisromaaninsa *Lumpeen kylässä* 1955, ehti hänkin vieraillla Hauholla ennen Matsoneiden muuttoja Kangasalle. *Tuntemattoman sotilaan* viimeistelyn aikoihin hän oli kesällä 1954 käynyt Kerttu ja Väinö Linnan kanssa Matsonin luona, ja seuraavana vuonna, kun oma esikoisteos oli ilmestynyt, hän halusi lähettää sen Matsonille: ”Tiedän että teillä nyt on Tuntemattoman sekä oman, tekeillä olevan teoksen takia poikkeuksellisen tiukka työohjelma ja sitä jatkuu kukaties vielä pitkään. Sen vuoksi pyydänkin, erääseen aikaisempaan lupaukseenne turvautuen, että saisin käydä luonanne vaikkapa joskus ensi kesänä ja että saisin silloin kuulla mielipiteenne tästä romaanista.”⁷⁰²

Syrjä tunnustaa, että Matsonin *Kaksi mestaria* oli auttanut häntä ratkaisevasti, kun hänen esikoisromaaninsa perimmäinen pyrkimys oli alkanut kirkastua hänelle: ”Huomasin nimittäin kaiken aikaa pyrkineeni johonkin. Ennen kaikkea se oli ollut pyrkimistä ulos eräästä päähenkilöstä, jonka sisällä tunsin kiusallisesti olevani.”

Kaikki Matsonin kanssa tekemisiin joutuneet tamperelaiskirjailijat ovat korostaneet sitä, että Matsonin luokse ei menty niinkään oppia tai neuvoja saamaan vaan yksinkertaisesti vieraisille ja keskustelemaan sekä vieraille että isännälle tärkeistä yhteisistä asioista. Tekeillä olevista töistä ei juuri puhuttu. Matson ei myöskään koskaan korjail-

lut tai edes lukenut korjausmielessä tamperelaiskirjailijoiden käsikirjoituksia.

Muutto kesäpäivän pitäjään

Syksyllä 1954 Matsonit muuttivat Hauholta Kangasalle, Tampereen välittömään läheisyyteen. Suunta oli selvä, lähemmäs Tampereen vilkasta kirjallista elämää. Suomatkan kylästä löytyi tyhjilleen jäänyt talo, jonka omisti tunnettu kangasalalainen talollinen ja kunnallismies Uuno Laurila.⁷⁰³ Uudesta ympäristöstään Alex antoi kirjeessään Jarl Hellmanille tarkan kuvauksen:

Saimme erittäin hienon asunnon: alakerrassa kaksi huonetta (toinen suuri) ja keittiö, yläkerrassa minulle lämmitettävä työhuone ja yksi kesähuone, sisä-WC ja kylpyhuone, lasikuisti. Ja suurpiirteinen isäntäväki pienen metsikön takana olevassa tilan päärakennuksessa. Vähän kainostelimme vanhoja kuluneita mööpeleitämme tänne muuttaessamme, mutta on merkittävä minkä vaikutuksen kirjat ja akvarellit tekevät valoisissa puhtaissa huoneissa. Järjestelyjemme tulos ihmetyttää meitä itseämme. Ympäristömme korkeakulttuurisuus taas ilmenee siinä, että kirkonkylästä lähti North Statea kun kuultiin kenelle ne tulisivat; kaupan omistajat ovat Parnasson tilaajia. Täytyi ruveta uutta pukua hankkimaan, etten olisi ympäristölle pahenneksi.⁷⁰⁴

Talo oli rakennettu sotavuosina isännän sisarta, kansakoulunopettaja Katri Perkiötä varten. Katri oli syntynyt vuonna 1892 ja toiminut pitkään opettajana Urjalassa. Hän oli mennyt vanhalla iällä naimisiin urjalalaisen opettajan Konrad Perkiön kanssa, mutta jäänyt leskeksi.⁷⁰⁵ Eläkepäivikseen hän palasi Kangasalle, jossa hän asui kotitilansa uudisrakennuksessa kuolemaansa saakka 1953. Matsonit olivat talon ensimmäiset vuokralaiset. Kun taloon Matsoneiden jälkeen tulleet asukkaat remontoivat taloa, he löysivät talon ullakolta vuoden 1941 sanomalehtiä ja Katri Perkiön hautajaisadressit ainoina jälkinä talon ensimmäisestä asukkaasta.⁷⁰⁶

Talo sijaitsi pienellä kumpareella, josta oli vain parikymmentä metriä rinnettä alas Kangasalan kirkonkylästä kohti Orivettä johtavalle maantielle. Vähän matkan päässä näkyi samalla metsäisellä harjanteella Laurilan suuri, koristeellinen päärakennus.

Huoneita oli kahdessa kerroksessa, tilaa kaiken kaikkiaan 150 neliömetriä. Alakerrassa olivat keittiö, kaksi kamaria, eteinen ja kylpyhuone, johon vesi samoin kuin muuallekin taloon pumpattiin talon kellarissa olleella käsipumpulla. Näin vesi saatiin myös kylpyhuoneessa olevaan lieriömäiseen vesisäiliöön, jossa se voitiin lämmittää viereisestä keittiön hellasta tulevan putken avulla sopivan lämpimäksi. Huoneissa oli kaakeliuunit, keittiössä hella ja leivinuuni. Portaat johtivat eteisestä yläkertaan, jossa oli kaksi valoisaa, melko kookasta huonetta. Niistä toisen, talvisin kaakeliuunilla lämpiävän Alex otti työhuoneekseen. Talon vieressä oli puutarhamaa, josta saatiin täydennystä ruokavalioon.

Matsonin Kangasalan vuodet, yhteensä puoli vuosikymmentä, ovat hävinneet paikallisten ihmisten mielestä kutakuinkin tarkkaan. Jäljellä on vain talo ja Matsonin päiväkirjoihin, kirjeisiin ja kirjoihin tallentuneet tilanteet ja tunnelmat. Jos kangasalalaisilta yrittää tavoittaa muistikuvia, joku saattaa kertoa: ”Siitä kirjailijasta en tiedä muuta kuin että se asui Suomatkassa. Tapasin hänet kerran, kun olin myymässä partiolaisten merkkiä. Mutta vastaanotto oli tyyly.”

Matsoneiden luona Kangasalla vieraili jälleen kulttuuriväkeä, muitakin kuin tamperelaiskirjailijoita. Kylässä kävivät muun muassa tunnettu sotakirjailija Erkki Palolampi ja amerikkalainen säveltäjä Malcolm Sibulkin, joka Suomessa asuessaan sävelsi suomalaisen kirjallisuuden tunnettuja tekstejä lauluiksi. Muita vierailijoita olivat esimerkiksi runoilija ja ranskalaisen kirjallisuuden tuntija Tyyne Saastamoinen, ”urheilun elävä tietosanakirja” Sulo Kolkka, nuori tamperelainen kirjallisuusmies Simo Konsala sekä tamperelaislääkäri Paavo Soukka, joka oli myös Väinö Linnan luottolääkäri vuosikymmenien ajan. Matsoneilla kävi myös Matti Kurjensaari ja teatteriväkeä – Eino Salmelainen, Eeva-Kaarina Volanen ja Sakari Puurunen.

Suomatkassa vieraili myös Kertun äidin sisar, 70-vuotias sairaanhoitaja Fanny Drake, joka oli muuttanut 1920-luvun alussa Ruotsiin, kehittänyt Örebrossa ruotsalaista sairaanhoitajakoulutusta ja osallistunut ruotsalaisen lääkintäryhmän mukana talvisotaan. Draken seuralaisena Kangasalle tuli Kertun serkku Anna-Liisa Heikinheimo, 1930-luvulla perustetun ja sotien jälkeen lakkautetun Sinimustatjärjestön tyttötoiminnan johtaja. He kirjoittivat vieraskirjaan syyskuussa 1955: ”Just wonderful, everything, all.” Mikähän Drakelle ja

Heikinheimolle oli Matsonien seurassa ollut ihmeellistä – muisteli-atko he suvun tarinoita vai tunsivatko he saavansa kosketuksen so-taa edeltävän ajan suuriin aatteisiin?

Suomatkassa ei ollut samanlaista tiheästi rakennettua kyläyhteisöä kuin Hauholla. Kaupassa oli käytävä parin kilometrin päässä Huuti-järvellä, maito toki saatiin vuokraisännältä Laurilasta. Muuten kylä oli harvaan asuttu. Syrjäisen sijainnin vuoksi Matsonit olivatkin hankkineen itselleen jälleen saksanpaimenkoiran, naaraan, tuomaan turvallisuudentunnetta pimeinä syys- ja talvi-iltoina. *Muistiinpanoja*-kirjassaan Matson kertoo, kuinka koiranpidosta syntyi uusia pulmia.

Matsoneiden talosta oli parin kilometrin matka Kangasalan kir-konkylän kupeessa sijaitsevaan Huutijärven kylään. Huutijärvellä oli aikanaan sijainnut maineikas Vääksyn kartano, jonka maineen päivismä ei ollut jäljellä juuri muuta kuin tilalle 1920-luvulla perustettu mei-geri,⁷⁰⁷ josta Matsonit joskus hakivat meijerituotteita. Meijerimatkan Alex teki metsän halki kulkevaa hiekkatietä pitkin. Eräs meijerimatka on tallentunut *Muistiinpanoihin* siitä syystä, että siihen lomittuvat pe-lottava koirakokemus, nähty uni ja Alexin tulkinta unen luonteesta:

Pimeässä tunnelissa minua kohti tuli pitkä musta uhkaavannäköinen mies. Miehen kumartuessa puoleeni sanoin: En sinua pelkää. Kun hän koetti nostaa minut ilmaan, vastustin kaikin voimin kunnes tajusin että harteitani puristava käsivarsi olikin vaimoni. Silloin muistin, että olin pyytänyt häntä herättämään minut sovittuna kellonlyömänä, ja sanoin: Nousen kyllä. Samassa heräsin. Hämmästykseni näin vaimoni nuk-kuvan kaikessa rauhassa. Mutta kun vilkaisin kelloon, se näytti tarkalleen ajan jolloin hänen olisi pitänyt herättää minut.⁷⁰⁸

Matsonin uneen – vastaavanlaisia esiintyy hänen julkaistuissa ja jul-kaisemattomissa muistiinpanoissaan enemmänkin – kannattaa py-sähtyä siitä syystä, että Matsonin mielestä uniin sisältyi jotakin hy-vin tärkeää. Ne olivat ikään kuin portti toiseen todellisuuteen, sukua taiteelle. Matsonin mielestä merkittävämpää kuin unen herätyskel-lomainen luonne oli sen saama muoto. Unessa toistui muuan vähän ai-kaisemmin koettu tapaus. Matsoneiden paimenkoiranaaras oli saa-nut liikkeelle kylän koiraat, joiden joukossa oli yksi poikkeuksellisen kookas ja pelottava koira. Se oli meijerinisännöitsijän koira, joka oli kerran kiima-aikana pitänyt jotakin kylän taloa niin kiinteästi piiri-

tettynä, että talon väki oli päässyt ulos vasta, kun isännöitsijä oli käynyt hakemassa koiransa pois. Matsoneillakaan Kerttu ei uskaltanut avata ovea, jos koira sattui vaanimaan ovien ja ikkunoiden takana.

Meijerinisännöitsijän koiran takia Matson kävi hakemassa maitonsa kartanolta, ja kerran tällaisella matkalla hän näki koiran maakaavan joen törmällä. Matson huuteli ohi mennessään koiralle uhkauksia, mutta koira näytti olevan sitä mieltä, ettei Matsonilla ollut määräysvaltaa oman porttinsa ulkopuolella. Se nousi ja lähti harjakset pystyssä seuraamaan maidonhakijaa. Matson ei pelostaan huolimatta lisännyt vauhtia tai katsonut taakseen. Kartanon alueelle päästyään hän huomasi koiran hävinneen. Paluumatkalla hän kuitenkin törmäsi koiraan uudestaan:

Kotiin palatessani koira oli jälleen meidän puolellamme jokea. Minut nähtyään se lähti tulemaan hitaasti minua kohti. Se tahtoi estää minua pääsemästä kotiin. Kaduin etten ollut ottanut pistoolia mukaani, sillä nyt minun oli selviydyttävä koirasta ilman muuta asetta kuin täysinäinen maitokannu. Takaisin en voinut kääntyä, sillä silloin en olisi koko päivänä päässyt kotiin. Koira ylitti sillan, jota minä lähestyin myötämäkeä. Sanoin itseskeni: en sinua pelkää. Ja ettei koira erehtyisi aikeistani lähdin menemään vinosti koiran puoleiselle tien laidalle. Tarkoitukseni oli iskeä sitä maitokannulla, ellei se väistynyt tieltäni. Olin noin viiden metrin päässä kun koiran hermot pettivät ja se loikkasi ojaan. Sivuitin sen askelten vauhtia muuttamatta.

Jälkeenpäin Matson ei valveillaan ollessaan juuri muistellut tapausta, mutta pari kertaa hän heräsi ajatukseen: miten minulle olisi käynyt, jos koira ei olisi väistänyt? ”Tajuton minäni ei siis ollut unohtanut, ja sopivassa tilaisuudessa – unissani olin varmasti saanut jonkinlaisen krampin – se esitti sen uudestaan mutta täysin allegoriotuneena, niin kuin hyvä romaani esittää tekijänsä kokemuksia.”

Melkein ensi töikseen Kangasalle muutettuaan Alex Matson vieraili kirkonkylän museoksi muutetussa vanhassa viljamakasiinissa, jossa oli esillä Kangasala-seuran näyttely. Oli saatava ote uudesta kotipitäjästä. Näyttelyn vanhat taideteokset saivat Matsonin pohtimaan taiteen ja historian suhdetta. Matsonhan oli Hauholta alkaen kehitellyt mielessään ajatusta romaanikirjallisuuden syvästä yhteydestä alueen vanhaan kulttuuriin.

Kirjoittaessaan näyttelystä lehtijutun *Kangasalan Jouluun*⁷⁰⁹ Matson valitsi otsikkokuvaksi näyttelyssä esillä olleen Einar Ilmonin maalauksen ”Kerttu Halonen lapsena”. Kangasalla elänyt ja kuollut, rahanpuutteesta ja mielenterveyden ongelmista kärsinyt Ilmoni oli hänen varhaisia taiteilijaveriteitaan. Matsonin museokatsaus irtoaakin museon senkertaisesta näyttelystä ja muuttuu laajemmaksi periaatepohdiskeluksi, jossa Matson tarkastelee ikään kuin omaakin historiaansa. Hän on viehätynyt uuden kotipaikkansa menneisyydestä ja alkaa pitää lukijoilleen ikään kuin maailmankatsomuksellista luentoja, jossa paitsi taiteesta myös historiasta tulee arvokasta sinänsä.

Matsonin mielestä merkittävät taideteokset ovat sepitteitä, mutta kun ne alkavat juurtua ihmisten tajuntaan, niistä tulee konkreettisia. Ne auttavat yhteisöä tunnistamaan itsensä ja muistamaan menneisyytensä. Yksilöt saattavat kyllä olla välittämättä niistä, mutta kansakunta vaatii niiden säilymistä ollakseen olemassa. Ne ovat niin kuin Jukolan veljekset, ”olemuksemme jatkoa ajassa taaksepäin, historiaamme.” Tiede voi selvittää menneisyyden tosiasioita, mutta ainoastaan taide voi nostaa esiin menneisyyden arvoja. Ulkomaalainen ei Matsonin mielestä voinut oikein saada käsitystä Suomesta, jossa kaupungit olivat nuoria ja maaseutu ”hyötynäkökohtien leimaamaa”. Suomi vaikutti ulkomaalaisen silmissä pinnalliselta eikä herättänyt luottamusta. Mutta pahinta olisi, jos itse unohtaisimme historian ja luulisimme maailmaa omaksi aikaansaannoksemme. Siksi oli pidettävä kiinni taiteesta ja historiasta. Kangasalta Matson koki löytävänsä niitä molempia.

Suomen Sosialidemokraatin haastattelijalle Aarne Laurilalle Matson kertoi vähän myöhemmin, että hänellä oli tekeillä tutkimus taiteen merkityksestä ihmiselle: ”Minä koetan siinä kirjallisuuden välityksellä saada esiin käsitykseni taiteen arvosta ihmisen elämässä.” Matsonin mielestä taiteen tarkastelussa ei pitänyt painottaa liiaksi estetiikkaa. Kirjallisuuden oli kyettävä tarjoamaan moraalisia ja inhimillisiä eväitä ihmisten elämään. Miellyttävyyys ei saanut muodostua pääasiaksi.⁷¹⁰

Kangasalla jatkuivat Matsonin kirjalliset työt maailmankirjallisuuden romaanien ja Shakespearen parissa, samoin muistiinpanojen kirjoittaminen päiväkirjaan. Päiväkirjat syntyivät käsin kirjoittamalla, mutta kaikki muutkin kirjalliset työt Matson aloitti aina lyijykynällä.

Kun Kerttu Matsonia haastateltiin miehensä kuoleman jälkeen, hän korosti tätä käsin tekemistä: Alex ei ollut halunnut käyttää edes ”sanelukonetta”.⁷¹¹

Yhteydenpito Ernestine Evansiin jatkui edelleen myös Kangasalta käsin. Columbian yliopiston kirjastossa on tallella kaksi Matsoneiden Kangasalta Evansille lähettämää kirjettä. Ne johdattavat lukijan suoraan Matsoneiden arkeen ja toisaalta Alexin kirjallisiin töihin. Loppukestä 1957 Kerttu kiitti kirjeessään Evansia tämän lähettämistä aikakauslehdistä ja kertoi samalla, miten oli joutunut touhuamaan laittaessaan ruokaa ”tälle suurelle perheelle” ja miten oli poiminut marjoja – mansikoita, vadelmia ja mustikoita –, siivonnut ja pessyt. Kangasalla oli vierailut Alexin kaksi sisarta, Helsingissä asuva Annie Starckjohann autonkuljettajansa ja Mercedes Benzinsä kanssa sekä toinen Englannin sisarista – siis joko Edith tai Ida – joka viipyisi vielä kaksi viikkoa.⁷¹²

Kerttu kertoi Ernestinelle lukeneensa Helen Kellerin *Elämäni tarinan* (*The Story of My Life* 1903, suom. 1957) ja kirjoittaneensa sen jälkeen kirjailijalle kirjeen, jossa oli kertonut kirjan herättämistä ajatuksista. Keller oli vastannutkin: ” – – voim vain rukoilla, että toisessa maailmassa pystyn elämään elämän, joka on kuin kaunis harmoninen sävellys, ja siten ansaita paremmin rakastavan arvostuksesi.” Toukokuussa 1957 Kerttu oli käynyt Helsingissä Kauppakorkeakoululla järjestetyssä tilaisuudessa, jossa Keller oli esiintynyt: ”Kun hän – – saapui saliin, jossa hän piti puheen, kaikki kuulijat nousivat yhtä aikaa seisomaan. Tällaista tapahtuu Suomessa vain presidentin saapuessa. Eikö se osoittanut vaistomaista kunnioitusta tälle naiselle.”⁷¹³

Kerttu kertoi myös aviomiehensä senhetkisistä töistä. Alexia oli pyydetty pitämään radiossa 20 minuutin esitelmä William Faulknerista, jolla olisi pikapuoliin 60-vuotispäivä. Myös Tampereen kirjastossa olisi käytävä esiintymässä. Mutta tärkeämpää oli, että uusi romaani oli suunnitteilla. Romaani tulisi kuvaamaan liikuntakyvyttöä miestä – niin liikuntakyvyttöä, ettei hän kyennyt edes hätistämään karpästä kasvoiltaan. Mies oli maannut kolme vuotta kipsattuna vuoteessaan, mutta sen jälkeen tervehtynyt. Romaani kuvaisi miehen kokemuksia noiden kolmen vuoden aikana. Siis varsin absurdi romaani, jollaista ei koskaan ilmestynyt.⁷¹⁴

Lopuksi Kerttu toivoi, että Ernestine koettaisi tulla Suomeen seu-

raavana kesänä. Hän lupasi olla parempi kokki kuin oli ollut edellisellä käynnillä. Hän päätti oman osuutensa sanoihin: ”Ja tämä talo on paljon parempi kuin Hauhon talomme. Ole onnellinen ja voi hyvin, pysy terveenä. Yours with love Kerttu”.

”Millainen kesä tämä olisikaan ollut sinulle, jos olisit ollut täällä!” kirjoittaa Alex puolestaan samaan kirjeeseen. Auringonpaistetta ja hellettä oli riittänyt päivä toisensa jälkeen. Pahin sääongelma oli, ettei tiennyt, kuinka kevyesti voisi pukeutua öisin. Matson valittelee myös, ettei ollut kirjoittanut Ernestinelle kyllin usein: ”Minun vaitioloni johtuu siitä, että en osaa yhdistää työtäni ja kesää. Joinakin päivinä on yksinkertaisesti pakko mennä ulos.”⁷¹⁵

Entisten töiden rinnalle tuli nyt Kangasalla myös uusia tehtäviä, kuten esseiden kirjoittamista kirjallisuuslehtiin, alakertojen tekoa tamperelaiseen *Aamulehteen* sekä esiintymisiä kirjallisissa matineoissa. Esimerkiksi kesällä 1955 Matson esiintyi yhdessä tuoreen menestyskirjailijan Linnan kanssa Kangasalan messujen kirjallisuusmatineassa.⁷¹⁶ Kyröskoskella hän oli mukana kirjallisessa tilaisuudessa paikallisten suurmiesten F. E. Sillanpään ja Arvo Poika Tuomisen kanssa ja mukana oli myös Matsonin nuoruudentoveri Kalle Väänänen. Omasa puheenvuorossaan Matson puhui omalta kannaltaan tärkeästä aiheesta eli ”taiteen välttämättömyydestä elämässä”⁷¹⁷

Tulo Kangasalle avasi Matsonille uuden kirjallisen areenan. Sovittiin, että Matson alkaisi arvostella *Aamulehteen* romaaneja ja kirjoittaa laajoja alakertoja kirjallisista aiheista. Tällä tavoin vuosien 1955 ja 1960 välillä ilmestyi lähes 60 kirjallisuusartikkelia, joissa Matson esiteli lehden lukijoille yleisiä kirjallisia kysymyksiä, uusia romaaneja ja myös vanhempia kansainvälisiä klassikkokirjailijoita. Hän esimerkiksi pyrki osoittamaan, että *Tuntemattoman sotilaan* kielenkäytöstä, raakuuksista tai naiskuvista närkästyneet olivat lukeneet Linnan romaania pintapuolisesti ja että rauhallisempi syventyminen auttaisi näkemään teoksen taitavana kuvana ihmisestä ja maailmasta.⁷¹⁸ Palatessaan Lauri Viidan *Moreeniin* puoli vuosikymmentä romaanin ilmestymisen jälkeen hän halusi puolestaan osoittaa, miten kirjailija oli rakentanut romaaniinsa tutkielman luovan mielikuvituksen luonteesta – siitä, miten ja mihin mielikuvitusta voi käyttää.⁷¹⁹ Sillanpää-alakerta ilmestyi samoihin aikoihin, kun Pirkkalaiskirjailijat kävivät kevätretkellä tapaamassa kirjailijamestaria Hämeenkyrössä, Matsonin



Kirjastonjohtaja Mikko Mäkelä piti huolen siitä, että kaupungin kirjailijoita ei unohdeta. Heikki Varjan veistämä Lauri Viidan rintakuva paljastettiin Tampereen kaupunginkirjastossa 1956. Kuvassa maisteri Reijo Peltola pitää paljastuspuhetta ja eturivissä istuvat Inkeri Makkonen, Lauri Viita, Alex Matson, Heikki Varja sekä Kerttu ja Väinö Linna. Yrjö Varpion kokoelmat.

pariskunta heidän joukossaan. Siinä Matson kehitteli ideaansa siitä, kuinka ”maan ääni” pääsi esille merkittävän kirjailijan romaanissa.⁷²⁰

Yksi Matsonin arvioimista tamperelaisromaaneista oli Kalle Päätalon esikoisteos *Ihmisiä telineillä* (1958). Sattumoisin kriitikko ja kirjailija kohtasivat vähän myöhemmin kahden kesken. Päätalo oli toukokuussa 1959 matkalla hakemaan Tampereen kaupungin myöntämää kirjallisuuspalkintoa esikoisromaanistaan. Hän oli lähtenyt rakennustyömaaltaan Kangasalta kesken päivän ehtiäkseen siistiytyä ennen palkintotilaisuutta. Samaan linja-autoon oli jo aikaisemmin noussut Alex Matson. Matsonin *Aamulehteen* kirjoittama arvostelu oli ollut myönteinen, joskin hän oli huomauttanut, että romaaniin ei kannattaisi koota liikaa työvaiheiden ja muiden yksityiskohtien kuvauksia.

Matson siirtyi autossa Päätalon viereen ja esittäytyi. Päätalon mieleen tuli, miten hänen esikoisromaaninsa käsikirjoituksen Tam-

mesta palauttanut kustannustoimittaja Kalevi Sorsa oli kehottanut lukemaan Matsonin *Romaanitaiteen* ja että samaa oli puhunut Gummeruksen Ville Repokin. Matsonin lehtiarvostelu jurppi Pääataloa edelleen hieman hänen istuessaan linja-autossa tämän rinnalla. Miehet kävivät keskustelun, joka kolme vuosikymmentä myöhemmin, omaelämäkerrallisen Iijoki-romaanisarjan viimeisessä osassa *Pölkökanto Iijoen törmässä* (1998), kuulostaa tältä:⁷²¹

– Varmasti on asiata, mistä olitta kirjaa moittinut. Annottahan siinä tunnustustahi, sanon.

– Mitä Pääatalo tarkoittaa moittimisella?

– Vaikka sitä kun kirjassa on teijän mielestä liijan tarkkoja yksityiskohtia. Rakennustyö ei kestä hutilointia.

Ikäherrasmiehen punakoille kasvoille leviää hymy ja hän sanoo:

– Ei varmaan käytännön rakentamisessa, se on totta. Mutta tarkoitin, että romaanille olisi eduksi jättää käytännön työn kuvaukset vähemmälle, enemmän kuin taustalle. Romaanin mielenkiintoa ja syvyyttä luodaan ihmisillä. Pääatalon romaanissahan on poikkeavan paljon kiinnostavia henkilöitä. Niinhän nimi ”Ihmisiä telineillä” antaa luvan odottaa. Esikoisromaaniksi henkilöitä on ehkä liiankin paljon. Minulle jäi lukiessani tunne, että Pääatalo on vielä esikoistaan kirjoittaessaan ollut liiaksi rakennusmestari.

Matson perustelee näkemyksiään vielä lisää eikä Pääatalo pane juuri vastaan:

Käsitän olevani kaunokirjallisuuden tuntijana alokas tämän vieressäni istuvan, koko ikänsä taiteen kanssa tekemisissä olleen ikämiehen rinnalla. Ja tietämäni mukaan Matson on kirjoittanut monien taidetta käsittelevien esseittensä lisäksi myös romaaneja. Ville Repo on keskusteluisamme arvostanut Matsonin korkealle. Vain silloin kun välillä puhumme käytännön töistä, erikoisesti rakentamisesta, tunnen olevani voiman oikealla puolella.

Kun Pääatalo nousee Messukylässä autosta, Matson jatkaa kohti Tamperetta ja toteaa, että pian he tapaisivat uudelleen Rakennusmestarien talossa, jossa kirjallisuuspalkinnot jaettaisiin. Pääatalo jättää mainitsematta, kuinka hyvin tuntee samaisen talon. Talo oli se, jonka työmaalla Tuomiokirkonkatu 17:ssä hän oli pari vuotta aikaisemmin toiminut vanhempana rakennusmestarina ja jonka rakentamista hän kuvaa esikoisteoksessaan.

Aamulehden avustaminen jatkui puolen vuosikymmen ajan, mutta sitten Matson huomasi, että lehtikirjoittelu vei liikaa hänen aikaansa, ainakin jos työmäärää vertasi saatuun palkkioon.⁷²² Yhden alakerran kirjoittaminen saattoi viedä häneltä viikonkin, niin perusteellisesti Matson hioi ja viimeisteli tekstiään. Oli parempi jättää päivälehtikirjoitukset, kun suuria teoksiakin oli vielä suunnitelmassa. Runsaan kahden vuoden aikana hän ehti kuitenkin kirjoittaa lehteen itselleen tärkeistä aiheista, kuten Shakespearesta, Dostojevskista, Tšehovista, Will Durantin filosofiasta, Linnasta ja Viidasta, suomalaisen kirjallisuuden ajankohtaisista näköaloista, Hämeestä ”kirjallisuuden painopisteinä” sekä kirjallisuuden suhteesta asutukseen.⁷²³

Viimeisinä Hauhon vuosina Matsonin mielessä oli liikkunut erityisesti laaja tutkimus hämäläisestä sanataiteesta. Kun Tampereen kaupunki jakoi keväällä 1957 ensimmäisen kerran tiedeapurahoja, Matson oli apurahansaajien joukossa aiheenaan tamperelaiskirjailijoiden romaanit, mutta varsinkin Linna, Viita, Kivi ja Sillanpää.⁷²⁴ Aihe askarutti siis Matsonia pitkään, vaikka kirjaa ei syntynytäkään.

Hajanaisista muistiinpanoista ja muutamasta artikkelista voi nähdä, millainen tutkimus Matsonin mielessä kangasteli. Matsonin mielestä suomalaiset mestariromaanit olivat syntyneet Etelä-Suomessa, ja tähän oli historialliset syynsä. Etelässä suomalainen yhteiskunta oli kerrostuneempi ja tällä kerroksisuudella oli syvät historialliset juurensa, jotka heijastuivat edelleen kylien elämään ja kylämiljöisiin. Hauhon vanhat pikkukylät Lehdesmäki ja Vitsiälä olivat olleet Matsonille konkreettinen esimerkki maisemasta, jossa ihmisten historia on läsnä, samoin Hämeenkyrö:

Tuossa maisemassa liikkuvan henkilön ympärillä jatkuu rikas elämä kaikkiin suuntiin. Hämeenkyröläinen näkymä, esiintyipä se Sillanpäällä romaanissa tai lastussa, on sukupolvien elämän läpituokema. Siinä on kerrostuneena elämää jota koneaikakausi ei vielä ole ehtinyt haihduttaa. Missään muualla liikkuaan Sillanpää ei saa kuvaukseensa yhtä runsaasti koettua todellisuutta.⁷²⁵

Sillanpään muotokuvan paljastustilaisuudessa Tampereen kaupungin kirjastossa Matson puhui samasta aiheesta: ”Multa puhuu. Maan ääni Sillanpään taiteessa.” Puheensa hän päätti tiivistykseen, joka osoittaa, että hämäläisromaanin-hanke oli viritetty ehkä liiankin mittavaksi:



Tampereen kaupunginkirjaston 100-vuotisjuhlien yhteydessä 1961 paljastettiin Mauno Juvosen veistämä Alex Matsonin pronssinen muotokuva. Jouko Tyyri puhui tilaisuudessa Matsonista kirjailijana ja ihmisenä. Tampereen kaupunginkirjaston arkisto.

Voi tuntua fantastiselta väittää, että hänessä tietty maamme kolikka on synnyttänyt kirjailijan saadakseen hänen kauttaan purkaa kerääntyneitä elämänvarastojaan, mutta jotakin vastaavaa on tässä tapahtunut. En ole koskaan voinut hyväksyä käsitystä, että taide olisi olemassa vain hauskuudeksemme. Elämä siinä puhuu. Elämä on energiaa ja tapahtuminen kuluttaa energiaa mutta myös varastoi sitä. Ja kun sitä on jollakin paikkakunnalla varastoitunut tarpeeksi, se purkautuu jonkun yksilön kautta – jonkun Kiven, jonkun Paavo Ruotsalaisen, jonkun Sillanpään. Sillanpää ei koskaan voinut kirjoittaa leikillään, ei ole kosiskellut yleisöä. Kaikki on ollut totisinta totta. Hänessä on puhunut Hämeenkyrön multaan varastoitunut vuosisatainen elämä. Hän on niin lähellä maata, että multa on voinut hänen kauttaan puhua.⁷²⁶

Jos Matson olisi kirjoittanut nämä luonnehdinnat 20 vuotta aikaisemmin, hänet olisi jälkikäteen helppo lukea sellaisten aikansa ajattelusta hurmautuneiden kirjallisuudentutkijoiden – väärin profettojen – joukkoon, jotka tuolloin etsivät kirjallisuudesta mullan ääntä ja Suomen kansan perusolemusta. Matsonilla alkoi kuitenkin olla jo ikää, ja kirjahankkeen kaatuminen osoittaa ehkä vain sen perusajatuksen kestättömyyden. Kivi, Sillanpää, Volter Kilpi ja Väinö Linna sopivat kyllä Matsonin teoriaan, mutta kuinka oli Ilmari Kiannon tai Pentti Haanpään laita?

Ajatus *Aamulehdessä* julkaistujen artikkeleiden kokoamisesta ja julkaisemisesta oli Matsonilla pitkään mielessä. Jo 1959 hän kertoi Gummeruksen Ville Revolle saaneensa eri tahoilta pyyntöjä julkaista *Aamulehden* alakerrat kirjana.⁷²⁷ Kun lopullinen valikoima Otavan julkaisemaan *Mielikuvituksen todellisuus* -teokseen valittiin, Matsonia avusti Tuomas Anhava, joka kokosi valikoiman artikkelit vieraillessaan Matsonin luona 1960-luvun lopussa. Anhavan omien sanojen mukaan artikkelit haettiin ”Alecin kenkälaatikosta”.⁷²⁸

Kerttu Matsonin Kangasalta myöhäissyksyllä 1958 Ernestine Evansille kirjoittamasta kirjeestä käy ilmi, että suhteet Yhdysvaltoihin olivat edelleen tiiviit.⁷²⁹ Evans oli jälleen tapansa mukaan toimittanut Matsoneille amerikkalaisia aikakauslehtiä, joista Kerttu kiittää. Vaatevaraa Kerttu sen sijaan kieltää lähettämästä: ”Älä suotta lähetä minulle vaatteita, koska minun vaatekustannukseni ovat kovin pienet, vain materiaalikulut. En ole ostanut uutta pukua vuosiin.”

Kirjeestä käy ilmi, että Kertulla oli nyt työpaikka Kangasalla, Pikonlinnan keuhkotautiparantolan kirjastossa. Hän kirjoittaa, että ”elämä on tätä nykyä hyvin mielenkiintoista. Pidän työstäni kirjastossa. Minusta on tullut varsin näppärä keräämään kirjoja ystäviltä ja myös vierailta. Parantolan talousarviossa ei ole eikä ole koskaan ollut kirjamäärärahaa, mutta ensi vuodeksi he aikovat myöntää 100 000 markkaa kirjojen ostoon. Se tulee olemaan jännittävää.”

Kerttu oli vienyt myös Evansin lähettämiä aikakauslehtiä potilaille, ja ilmeisesti englannin kielen taitoisia lukijoita ei potilaiden joukossa liiemmästi ollut, koska Kerttu kirjoittaa, ettei osannut sanoa, mitä lukijat ajattelivat lehdistä: ”Englanninkielisten lehtien lainaajani ovat lähteneet kotiinsa niin etten voi kertoa, mitä he ajattelevat lähettämästäsi amerikkalaisista aikakauslehdistä, mutta muut katselivat kuvia ilmeisen kiinnostuneina.”



Tamperelaista kirjallisuusväkeä Tampereen kaupunginkirjaston 100-vuotisjuhlassa 1961. Vasemmalta myötäpäivään tupakoiva Harri Kaasalainen, Lauri Viita, Ilpo Kaukovalta, Marjukka Kaasalainen, Kerttu Linna, Väinö Linna, Reino Mantere, Aladár Valmari ja kirjastolautakunnan puheenjohtaja Hugo Lahtinen. Valok. Juhani Riekkola. Aladár Valmarin kotialbumi.

Ehkä Kerttu hieman liioitteli kertoessaan Evansille, että kaikki parantolan miespuoliset lukijat pitivät tavattomasti Steinbeckin *Helmestä* ja *Vihan hedelmistä* ja Hemingwayn *Vanhuksesta ja merestä* (*The Old Man and the Sea*, 1952). Ne, jotka lukivat hyviä kirjoja, lukivat mieluiten venäläisiä klassikoita, Tolstoita, Dostojevskia ja Gorkia. ”Nämä ovat jotenkin henkisesti ja elämänasenteeltaan lähempänä meitä kuin amerikkalaiset ja englantilaiset romaanit”, Kerttu kirjoitti.

Alexin suunnitelmista Kerttu kertoi Ernestinelle, että Alex oli luvanut uuden kirjansa valmistuvan jouluksi, vaikka yli puolet oli vielä ollut viimeistelemättä: ”Joten olen aika epäileväinen joulun suhteen, ehkä pikemminkin keväällä. Sen viimeisin nimi on nyt: Romaani ja todellisuus [The Novel and Reality].”²⁷³⁰

Samassa kirjeessä Alex kertoi olleensa kiireinen. Hän oli työskennellyt joka päivä niin paljon kuin saattoi ”lainaamatta huomispäivästä”. Kirjallisista töistään hän ei tässä kirjeessään puhunut, mutta eräs ajankohtainen asia harmitti häntä. Hänen mielestään Ruotsin Akatemia oli tehnyt virheen myöntäessään Boris Pasternakille Nobelin palkinnon:

”Tohtori Živago” oli ulkomailla jo painossa niin että romaani olisi päässyt maailmalle joka tapauksessa. Toisaalta Pasternak oli melko hyvässä asemassa eikä hän tarvinnut palkintoa, joten hänen palkitsemisensa romaanista, jonka julkaiseminen oli Neuvostoliitossa evätty, tarkoitti yksinkertaisesti hänen saattamistaan hankalaan asemaan. Jos ruotsalaiset olisivat olleet hienotunteisia, he eivät olisi yrittäneet panna Neuvostoliittoa ahtaalle muun maailman silmissä. He olisivat voineet kehua romaania omissa lehdissään vaikka kuinka. Nobelin palkinnon myöntäminen merkitsi neuvostohallituksen saattamista oikeuden eteen kansainvälisessä tuomioistuimessa, jonka toimivaltaa se ei missään tapauksessa hyväksy. Romaanin ansioista en voi sanoa mitään lukemieni kahden otteen perusteella. Mutta se ilmestyy suomen kielellä kahden viikon päästä.

Kirje on kirjoitettu Matsonin oman 70-vuotispäivän kynnyksellä. Matsonin tarkoitus oli matkustaa Tampereelle, jossa hänen ystävänsä tarjoaisivat hänelle illallisen merkkipäivän kunniaksi. ”Tunnen itseni vain 65-vuotiaaksi”, hän kirjoitti. Kerttu on lisännyt käsin kirjeen reunaan, että hänen oli tarkoitus pukeutua illallisille Evansin lähettämään ”raidalliseen mekkoon”.

Lähellä kirjallisen elämän ydintä

Kangasalan vuosina Matsonin kontaktit Suomen kirjallisen elämän näköalapaikoille lujittuivat merkittävästi. Kirjallisuuslehdet tilasivat häneltä artikkeleita, kustantajat olivat kiinnostuneita hänen suunnitelmistaan ja lukuisat nuoren polven kirjallisuusihmiset hakeutuivat kirjeenvaihtoon Matsonin kanssa. Monet heistä tulivat tapaamaankin häntä Kangasalle.

Kontakteista tärkein oli runoilija ja kustannustoimittaja Tuomas Anhava, joka oli tavannut Matsonin jo Hauholla 1940-luvun lopulla. Nyt Anhavasta, joka oli alkuun WSOY:n ja sitten Otavan kustannus-



Tuomas Anhava on käynyt esiintymässä Pirkkalaiskirjailijoiden kokouksessa. Vasemmalla Väinö Linna, oikealla Ilpo Kaukovalta. Yrjö Varpion kokoelmat.

virkaileija ja *Suomalaisen Suomen* toimitussihteeri, tuli Matsonin läheinen ystävä ja tämän työskentelyolosuhteiden merkittävä parantaja. Matson luotti Anhavaan vahvasti. Anhava yritti parhaansa mukaan edistää Matsonin suunnittelemaa Shakespeare-tutkimusta ja järjesti sille rahoitustakin. Loppujen lopuksi Tuomas ja Helena Anhava olivat Kerttu ja Alex Matsonin läheisimmät perheystävät. Alex luotti Tuomas Anhavaan tekstiensä kielenhuoltajana ja Matsonin viimeinen teos, muistelmien ensimmäinen osa *Muistelen* (1971) syntyi ainakin osittain Anhavan ehdotuksesta.

Anhavalla oli tärkeä osuus siihenkin, että Matsonin merkitys Suomen kirjallisessa elämässä tunnustettiin ja että Matsonin taloudelliset työskentelymahdollisuudet paranivat. Syksyllä 1954 Anhava kirjoitti Matsonille ja valitteli, että oli syyppää kirjeenvaihdon hiipumiseen: hän oli mennyt naimisiin, väitöskirja oli kesken ja taitaisi jäädäkin kesken. Nyt hän kuitenkin pyysi Matsonilta apua: voisiko tämä kirjoittaa *Suomalaiseen Suomeen* Faulknerista? Lehteen sopisi myös artikkeli Henry David Thoreaun *Walden*-teoksesta (1854).⁷³¹ Vähän

myöhemmin Anhava kirjoitti kuulleensa, että Matson oli muuttanut Kangasalle: ”Hauska kuulla, että paikka miellyttää Sinua.” Anhava toivoi, että aina kun Matson antoi Tammeen Jarl Hellemannille lausunnon jostakin mielenkiintoisesta teoksesta, hän toimittaisi arvion myös Anhavalle julkaistavaksi *Suomalaisessa Suomessa*.⁷³²

Alun alkaen Aaro Hellaakoski oli pyytänyt Matsonia *Suomalaisen Suomen* avustajaksi. Anhavan kannustamana Matson jatkoi kirjoitustaan lehteen: ”Suunnittelemasi kirjoitus kiinnostaisi minua kovasti, niin kuin arvata saatat. Häkä päälle vain.”⁷³³ Kun Mauno Koivisto oli lehdessä arvostellut Matsonin käsitystä siitä, että romaanilla olisi jokin lukijoiden mausta riippumaton itsenäinen arvo, Anhava kehotti vastaiskuun. Hän pyysi Matsonilta ”yleisluontoisempaa kirjoitusta, joka antaisi sille lapselliselle Koivistolle päin nenää”.⁷³⁴ Debatti jatkui lehdessä ja Matson puolusti käsitystään taideteoksen objektiivisesta arvosta.

Anhavan ja Matsonin luottamuksellisesta suhteesta kertoo myös se, että Anhavan välityksellä Matson kuuli kirjallisen elämän sisäpiiritietoja jopa aikaisemmin kuin ne, joita ratkaisut varsinaisesti koskivat. Sillanpää-tutkija Aatos Ojalaa oltiin vuoden 1958 lopulla syrjäyttämässä *Parnasson* päätoimittajan paikalta ja tilalle oli tulossa Kai Laitinen. ”Tämä on suuri salaisuus, josta O. ei itse tiedä, vaikka kulttuurirahasto on jo sopinut L:n kanssa”, Anhava kirjoitti tällöin Matsonille.⁷³⁵

Yksi Matsonin 1950-luvun suurista suunnitelmista oli käänteentekevä Shakespeare-kirjan kirjoittaminen. Vuosikymmenen puolivälissä Anhava pyrki yhä uudelleen edistämään tätä hanketta. Asia oli pantu vireille Otavassa, mutta julkaisupäätös oli toistaiseksi vielä ratkaisematta. Anhava kertoi ajavansa asiaa yhdessä Heikki Reenpää nuoremman ja Sirkka Rapolan kanssa, mutta ongelmiakin ilmeni. Välillä asia oli kustantajalla ”pahassa vastatulessa”, kuten Anhava kirjoitti Matsonille.⁷³⁶

Huhtikuun alkupuolella 1955 Anhava kirjoitti, että kustantaja oli lopultakin päättänyt ”tilata” Shakespeare-kirjan Matsonilta. Päätöstä oli ilmeisesti viivytännyt se, että Matson halusi kirjoittaa teoksen englanniksi ja Otava julkaista sen suomeksi. Nyt päätettiin, että käännöspalkkio pantaisiin puoliksi Matsonin ja Otavan kesken. Anhava tosin ehdotti Matsonille myös, että kustantaja saisi kirjan ”valmiiksi suo-

menkielisenä”, koska aikaa kääntämiselle olisi riittävästi – kirja tulisi aikaisintaan vuoden 1956 joulumarkkinoille. Anhavan mielestä oli eräänlainen kansallisen kypsymisen merkki, että nyt saataisiin aikaan Shakespeare-kirja omasta takaa eikä ”mitään M. Erichin hömpötyksiä”. Kansanopistomies ja myöhempi poliitikko Mikko Erich oli julkaissut jo vuonna 1916 teoksen *William Shakespeare ja hänen runoutensa*.⁷³⁷

Matson oli selostanut Shakespeare-suunnitelmiaan kirjeitse sekä Anhavalle että Heikki A. Reenpäälle. ”Herra Hamlet on ottanut Sinut lopullisesti haltuunsa”, Anhava kirjoitti Kangasalle kesällä 1955. ”Herra Heikki A. Reenpää hoitaa asiasi kohtsiiltään, kuulin että Sinulta oli tullut kirje hänellekin”, hän jatkoi.⁷³⁸ Kesän mittaan Shakespeare-teoksen kirjoittaminen eteni, palkkioistakin sovittiin.⁷³⁹ Työvirettä kuitenkin heikensi Kertun sairastelu, josta on useita mainintoja Anhavan kirjeissä.

Seuraavan vuoden alussa Anhava kirjoitti, että Shakespeare-asia ei ollut edennyt koko syksyn aikana. Otava oli Anhavan mielestä sellainen talo, että kun jokin asia ”stagneerattiin”, niin se sitten seiso. Matsonin lähettämän tekstinäytteen jälkeen oli esimerkiksi ollut mahdotonta saada lähtemään Matsonille luvatus ennakkopalkkion viimeistä erää. ”Hoidetaan nyt asia ensin lukkoon”, oli Heikki A. Reenpää sanonut. Optimistisesti Anhava kuitenkin kirjoitti, että voisi piakkoin lähettää parempia uutisia.⁷⁴⁰

Loppupalvesta 1956 Anhava ihmetteli kirjeessään, kuinka Matson kaiken kiireen keskellä oli lähdössä Englantiin. Shakespearesta sovittu piti kuitenkin edelleen paikkansa. Matson oli kyllä ehtinyt jo ehdottaa, että hän maksaisi ennakkona saamansa 37 500 markkaa takaisin, mutta Anhava torjui ajatuksen: ”Ei tule kysymykseen.” Anhava kyseli kirjeessään myös, kuinka kauan urakka vielä kestäisi. ”Täytyisi yrittää käydä Tampereella, jotta päästäisiin keskustelemaan”, hän kirjoitti.⁷⁴¹

Vuotta myöhemmin, kevätpalvella 1957, Anhava kyseli edelleen, mitä kuului ”hra Shakespearelle”. Oliko Matson jatkanut teoksen kirjoittamista vai oliko se pantu jo sivuun? Anhava kirjoitti: ”Olisi vällan mukavaa saada se jouluksi, so. käsikirjoitus valmiiksi viimeistään elokuun aikana. Luonasi kuulemma kävi helsinkiläisiä, Haavikko niiden joukossa. Olivat hyvin tyytyväisiä ynnä ilahuneita, kun olivat Tampereen ekskursioonsa voineet liittää käynnin teillä.”⁷⁴²

Shakespeare-asia ei näyttänyt etenevän. Vuoden 1958 lopulla Anhava kyseli vielä: ”Mitä kuuluu Shakespearesta?”⁷⁴³ Ei kuulunut mitään. Vuosien haave suuresta Shakespeare-teoksesta valui tyhjiin.

Matsonin ja Anhavan laajasta kirjeenvaihdosta löytyy oikeastaan vain yksi erimielisyys. Se, että siitäkin puhuttiin avoimesti, osoittaa keskinäisen luottamuksen lujuuutta. Anhava oli kirjeessään ihmetellyt, miksi Matson oli *Aamulehden* arvostelussaan kirjoittanut erittäin myönteisesti Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*, mutta suhtautunut kriittisesti Veijo Meren *Manillaköyteen*. Matson oli vastannut, että *Manillaköydessä* oli ”sotajuttuja, joita monikin sotilas osaa kertoa”. Anhavan mielestä nimenomaan *Tuntematon sotilas* oli täynnä tällaisia juttuja. Miksi Meri ei saisi esittää tällaisia juttuja ”taiteen vaatimuksin”? Meren valitsema muoto oli Anhavan mukaan ”vanha kuin kukkulat: kehyskertomus liitännäisine juttuineen, ja jos kertova runo olisi hengissä, siitä saisi varsin tehokkaan runoelman. Kokoavana tekijänä on tunto kaikesta siitä mielettömästä ja groteskista, mitä sotiminen merkitsee.”⁷⁴⁴

Samassa yhteydessä Anhava moitti myös Matsonin tapaa arvioida Haanpäättä. Matson kirjoitti hänen mielestään Haanpäästä kuin Toini Havu *Tuntemattomasta sotilaasta*: ”On aivan omituista panna Haanpään tiliin ne myrkyllisyydet ja pahat teot, joita hänen ihmisenä lausuvat ja tekevät.” Anhavan mielestä Haanpää pystyi todellisen taiteilijamaisesti etäänymään asiastaan ja luomaan maailmaa teoksissaan sen sijaan, että olisi harjoittanut ”loistavaa reportaashia kuten Linna.” Kirjeen erimielisyys päättyy kuitenkin sovitteluun: ”Olisi hauska päästä rähisemään kanssasi suusanallisesti. Toivottavasti siihen ei mene kauan, ja toivottavasti Kerttu erottaa meidät ajoissa... Teidän kummankin Tuomas.”⁷⁴⁵

Anhava seurasi Matsonin kirjailijanuraa ja elämää loppuun asti. Hän välitti Otavaan Matsonin artikkelikokoelman *Mielikuvuksen todellisuus* (1969), pani vireille Matsonin muistelmien julkaisemisen, hioi muistelmateoksen kieltä ja järjesteli eri tavoin Matsoneiden taloudellista tilannetta. Anhava ei kuitenkaan ollut ainoa nuoren, modernin kirjailija- ja tutkijapolven edustaja, joka solmi kontakteja Matsoniin. Myös esimerkiksi Kai Laitinen, Ville Repo, Pekka Lounela ja Annamari Sarajas pitivät yllä yhteyksiä häneen.

Annamari Sarajaksen, myöhemmän Helsingin yliopiston kotimai-

sen kirjallisuuden professorin, yhteydet Matsoniin sisälsivät tavallista syvempää henkilökohtaista uskoutumista ja avautumista. Sarajas oli 1950-luvun alussa WSOY:n kustannusvirkailija, kulttuuritoimittaja ja aloitteleva kirjallisuudentutkija. Tutkijana hän vieroksui kapea-alaista pitäytymistä kirjallisuudentutkimuksellisessa jargonissa. Ymmärrettävästi kirjoittaminen ja myös yhteydenpito kirjailijoihin olivat hänelle tärkeitä. Matsoniin Sarajas tutustui pyydettyään tätä 1950-luvun alussa englannintamaan artikkelin, joka oli määrä julkaista Yhdysvalloissa. Sarajas kiitti Matsonia käännöksestä mutta valitteli samalla, ettei oikein jaksanut keskittyä artikkelinsa viimeistelyyn: ”Salakavalaasti hiukan toivoin, että Te olisitte ankaralla kädellä tätä minun hutiloimista korjannut! Hienotunteisuutenne Teitä on estänyt ja kukapa nyt olisi velvollinen näkemään sellaista vaivaa kun asianomainen itse myöntää velttoutensa.”⁷⁴⁶

Vähän myöhemmin Sarajas kertoo saaneensa Yhdysvalloista kirjoituspalkkion, joka oli tarkoitus Suomen Pankkia kiertäen maksaa jonkun Yhdysvalloissa asuvan henkilön kautta. Matson saisi käännöspalkkionsa tästä rahasta. Kirjeen lopussa Sarajas toivoi hartaasti, etteivät tällaiset raha-asiat pääsisi häiritsemään ”minulle mieluisaksi käynyttä yhteyttämme”.⁷⁴⁷

Vuosikymmenen puolivälissä Sarajas valitteli Matsonille viimeaikaista henkistä matalapainettaan. Matson oli vastannut ymmärtäiseen sävyyn ja Sarajas kirjoitti:

Hyvä ystävä, kiitokseni kirjeestä, vastauksesta omaani jonka lähettämistä häpesin jälkepäin. Millä oikeudella rasittaa lähimmäisiään, olivatpa he miten myötätuntoisia hyvänsä, oman elämänsä jeremiaadeilla? ”Din sorg är din och du bör bära henne”. Heikkona hetkenäni sinä juuri osoitauduit sopivaksi henkilöksi, riittävän etäiseksi ja läheiseksi, merkitseväksi, viisaaksi ja ystävälliseksi. Mitä lieneekin minussa ratkennut, olen onnellisesti päässyt matalapaineesta.⁷⁴⁸

Matson oli kutsunut Sarajaksen Kangasalle. ”Jos kaunista kesää riittää saatan hyvinkin tarttua tilaisuuteen”, Sarajas vastasi.⁷⁴⁹ Ilmeisesti häneltä kuitenkin jäi tarttumatta tilaisuuteen.

Ruotsalaisen *Ord och Bild* -kulttuurilehden toimitus oli pyytänyt Yhdysvalloissa ilmestyneen artikkelin innoittamana Sarajakselta artikkelia, jossa vertailtaisiin Suomen ja Ruotsin työläiskirjailijoita. Ai-

he oli tuntunut Sarajaksesta mahdottomalta, mutta hän oli kuitenkin alkanut sommitella sitä. Artikkeliluonnoksen hän lähetti Matsonille – eikä jälkepäin ollut enää oikein varma, kenen laatima artikkeli loppujen lopuksi oli, siinä kun esitettiin sen verran paljon Matsoninkin ajatuksia.⁷⁵⁰

Jättäessään artikkelinsa *Parnasson* toimitukseen Sarajas kiitti Matsonia siitä, että tämä oli viitsinyt nähdä vaivaa ja lukea kirjoituksen. ”Muutin sitä melko paljon kirjeesi jälkeen, Yhden melkein suoran lainauksenkin siihen liitin, havaintosi siitä miten Linna on löytänyt miljööän ulkopuolelta oman problemaattisen sosiaalisen kenttänsä”, hän kirjoitti.⁷⁵¹ Artikkelin ilmestyi nimellä ”Pekkanen, Siippainen, Viita, Linna. Näkökulman asettelua” *Parnasson* syksyn ensimmäisessä numerossa 1955. Sarajas pyrki siinä erittelemään sitä sielullista pohjaa, jolta näiden kirjailijoiden taide on noussut, ja se oli tärkeä avaus sodanjälkeisten työläiskirjailijoiden uudenlaiseen tutkimukseen.

Annamari Sarajas sai kesällä 1956 valmiiksi erinomaisen väitöskirjansa *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Hän oli pyytänyt Matsonia kääntämään englanniksi väitöskirjan tiivistelmän ja Matson teki työtä käskettyä. Kustantaja WSOY ei kuitenkaan saanut englanninkielistä tiivistelmää mahtumaan kirjaan, joten se jäi pois: ”Kiiruhdan kertomaan ja pahoittelemaan mahdollisesti aiheuttamaani harmia – että en saa kirjassani tilaa summarylle, jota kääntämään Sinut pyysin. – Sekoitinko nyt suunnitelmasi – jouduitko ehkä hylkäämään tämän takia jonkin työsi. Leppoisaa kesää toivottaen tuus Annamari Sarajas.”⁷⁵²

Viimeinen säilynyt kirje Matsonin ja Sarajaksen väliltä on vuoden 1960 tammikuulta. Sarajas pahoittelee siinä, ettei ollut kirjoittanut Matsonin uusimmasta kirjasta *Muistiinpanoja* syventyneemmin – itse asiassa *Uudessa Suomessa* ilmestynyt arvio oli ollut hyvin arvostava. Sarajas oli kuullut, että Matson oli lakannut kirjoittamasta *Aamulehteen*. Hän ehdottaa, että tämä voisi kirjoittaa *Uuteen Suomeen*: ”Tunnet niin paljon – kaikkien taiteiden alalta – kulttuurielämäämme, että sinun pitäisi niitä asioita tallettaa. Mutta ethän sinä vielä ole oikein muistelmankirjoittajan iässä tai henkisessä tilassa. Arvaan että monetkin omat suunnitelmat pyörivät päässäsi.” Sarajas valittaa, että saa aina Matsonille kirjoitessaan halun laverrella itsestään: ”Sen saa aikaan luottamus, jota sinä ihmisissä herätät.” Hän toivottaa Matso-

nille voimia ja terveyttä ja iloitsee, että tämän talous oli hieman helpottanut: ”Jo oli aikakin.”⁷⁵³

Pääkaupungin kirjalliset keskustelut olivat Matsonille edelleen tärkeitä, mutta muuten Helsinki ei vetänyt häntä enää erityisesti puoleensa. Kangasalta oli löytynyt työskentelyrauha. Kun Lauri Viljanen oli 1950-luvun puolivälissä kutsunut Matsonin Helsinkiin luokseen, Matson oli kertonut, ettei ollut yli kahteen vuoteen käynyt pääkaupungissa. Vastatessaan Viljaselle lokakuun lopulla 1956 Matson kertoi, että juuri nyt matkustamisen estivät kolme kirjoitusta, jotka oli saatava valmiiksi. Tampere oli muodostunut hänelle ja Kertulle yhä enemmän pääkaupungiksi. Se oli lähellä eikä se ollut juuri Matsonin poikavuosien Helsinkiä pienempi.⁷⁵⁴

Kaksi epäonnista käännöshanketta

Matsonin varmin tulonlähde olivat sodanjälkeisinä vuosina olleet kaunokirjallisuuden suomennostyöt. Myös muutamien tietoteosten kääntäminen suomesta englanniksi toi hänelle merkittäviä lisätuloja ainakin 1950-luvun alusta lähtien.

Vuosi sen jälkeen, kun WSOY oli ottanut Matsonin *Kaksi mestaria* kustannusohjelmaansa ja pari päivää sen jälkeen, kun Yrjö A. Jäntti oli hylännyt Matsonin romaanikäsitönsä ”Pohja”, Jäntti tapasi Matsonin hotelli Kämpissä. Hänellä oli henkilökohtaista asiaa: sopisiko Matsonille, että tämä ottaisi käännettäväkseen Jäntin kirjoittaman *Kirjakaupan ja kustannustoiminnan historian* (1950)? Vähän myöhemmin hän täsmensi kirjeitse tarjoustaan. Sir Stanley Unwin (George Allen Unwin Ltd) harkitsi teoksen kustantamista ja toivoi teoksesta näytteitä englanniksi. Jäntti pyysi Matsonia kääntämään viisisivuisen alkulauseen sekä kolme katkelmaa, yhteensä nelisenkymmentä sivua.⁷⁵⁵ Ei ole tietoa siitä, syntyikö kustannussopimus tai käännsikö Matson näytteitä. Kansallisbibliografia ei myöskään tunne tämän nimistä Jäntin englanninkielistä teosta.

Kolme tietoteosta Matson kuitenkin käänsi 1950-luvun mittaan suomesta englanniksi. Kulutusosuuskuntien keskusliitto julkaisi 1954 Turun yliopiston professorin Esko Aaltosen 169-sivuisen teoksen *Kulttuurin yhteistyössä* (1953) Matsonin kääntämänä englanninkielisenä

laitoksena *Consumer Co-operation in Finland. The Development of the Joint Finnish Co-operative Movement to 1917 and a Survey of the Progressive Co-operative Movement After the Separation*. Kirja käsittelee siis aihetta, josta Ernestine Evans oli ollut kiinnostunut jo 1930-luvulla. Matsonille kääntäminen oli kuitenkin selvästi leipätyö, kuten käy ilmi hänen kirjeestään Ernestine Evansille. Hän kertoi olevansa kurkkuaan myöten täynnä synkkää raporttia sosiaalisesta huollosta. Kirja oli tulvillaan jaardin mittaisia oikeudellisia lauseita, jotka oli yksinkertaisesti vain punnerrettava englanniksi. Välillä Matson yritti rentoutua pohtimalla Kafkaan ja Tšshehoviin liittyviä ideoitaan mutta hyväksyi kuitenkin lopulta sen, että toimeentulon varmistamiseksi oli tehtävä myös vähemmän kiinnostavia kirjoitustöitä.⁷⁵⁶

Laajin Matsonin englannintamista tietokirjoista oli Helsingin olympiakisojen virallinen juhlaulkaisu, jonka oli toimittanut Matsonin 1930-luvun keilaajakaveri Sulo Konkka. 767-sivuinen teosjättiläinen *The Official Report of the Organising Committee for the Games of the XV Olympiad Helsinki* ilmestyi vuonna 1955 WSOY:n kustantamana. Matsonin englannintamissa kahdessa teoksessa oli yhteensä yli 900 painosivua käännettävää. Töiden ainoa hyvä puoli Matsonin mielestä oli se, että ”rahaa on tulossa – vaatteisiin ja sitten vapauteen kirjoittaa omaa työtäni ensi syksynä. Luulen, että se on Shakespeare.”⁷⁵⁷

Keväällä 1956 Tuomas Anhava tiedusteli kirjeitse Matsonilta, ottaisiko tämä englanninnettavakseen Erik Tavaststjernan esseen ”Sibeliuksen pianosävellykset”. Tavaststjernan teksti oli ollut alun alkaen ruotsinkielinen, mutta Anhava oli suomentanut sen. Nyt Otava oli julkaisemassa aiheesta englanninkielisen kirjan. Käännettävä essee olisi ensimmäiset 112 pientä painosivua Tavaststjernan Otavalla ilmestyneestä kirjasta *Sibeliuksen pianosävellykset ja muita esseitä* (1955). Työn tuli olla valmiina elokuun alussa ja se olisi saatava painetuksi syksyllä. Matson saisi varsin vapaasti määrätä palkkionsa, koska ulkoministeriö maksaisi kustannukset.⁷⁵⁸ Anhava postitti kirjan saman tien Matsonille, joka ryhtyi heti työhön. ”Odotan vastausta Tuus TAnhava. – oli päätöksesi kielteinen tai myönteinen, kirjaa ei tarvitse palauttaa”, Anhava kirjoitti.

Tämän käännoistyön Matson sai valmiiksi määräajassa. Vaikka *The Pianoforte Compositions of Sibelius* -teoksen kääntäjän nimeä ei valmiissa teoksessa mainitakaan, Kerttu Matsonin vieraskirjaan asia on

kirjattu ilman päivämäärää – tyylistä päätellen Tuomas Anhavan toimesta: ”The Piano Compositions of Sibelius’ tekijöineen, kustantajineen ja suomentajineen (käsikirjoitus toivottavasti viimeistä kertaa Alec-paran vaivoina). Erik Tavaststjerna, Heikki A. Reenpää, Tuomas Anhava”.⁷⁵⁹ Vähän epäselväksi jäi, käänsikö Matson Tavaststjernan 1957 ilmestyneen teoksen vai auttoiko hän vain sen englantilaisen kieliasun viimeistelyssä.

Tietoteosten englannittaminen oli Matsonille selvästi ansiotyötä, johon hän ei liiemmin yrittänyt saada mukaan luovaa panostaan. Toisin oli kaunokirjallisuuden laita. Valitettavasti molemmat suuret 1950-luvun romaanien käännöshankkeet, joihin hän kunnianhimoisesti tarttui, kuitenkin epäonnistuivat.

Vuoden 1955 lopulla lehdissä kerrottiin, että Matson valmisteli *Tuntemattoman sotilaan* käännöstä ja että sen oli tarkoitus olla valmiina jo tulevan vuoden tammikuussa.⁷⁶⁰ Linnan romaanin kääntäminen ei ollut Matsonille helppo työ, kuten se ei ollut muillekaan kääntäjille. Esimerkiksi romaanin murteet aiheuttivat kaikille suuria vaikeuksia. Tällä kertaa mukaan sekoittui kuitenkin toinenkin ongelma: amerikkalainen kustantaja halusi toimittaa teosta juonellisesti vähän vetävämpään muotoon ja Matsonille tällainen ei alkuunkaan sopinut.

Suomessa kääntäjäasiasta oli keskusteltu WSOY:llä, ja ilmeisesti kustantaja ei välttämättä pitänyt Matsonia sopivimpana kääntäjänä. Tähän viittaa Matsonin ja Väinö Linnan kirjeenvaihto. Linna kirjoitti Matsonille Hämeenkyröstä ostamaltaan Käkisaaren maatilalta. Hän toivoi, että Matson ottaisi *Tuntemattoman sotilaan* kääntämisen tehtäväkseen, vaikka ei muiden käännöstöiden vuoksi pääsisikään aivan välittömästi tähän työhön käsiksi. Hän jopa antoi taloudellisia neuvoja neuvotteluun kustantaja Collinsin kanssa:

Olen kovin iloinen asioiden tästä käänteestä, ja toivon että otat työn suoritaksesi, sekä että englantilaiset odottavat niin kauvan kunnes olet vapaa. En tiedä kuka on se henkilö tai kutka, joilla on kaunaa sinua vastaan, mutta jotakin epäilin silloin, kun ehdotin sinua kääntäjäksi, ja sain jonkin verran vältteleviä vastauksia. Tosin ei ollut kyse kykeneväisyydestäsi, suoraan sitä ei ainakaan sanottu, mutta eivät ne Söderströmillä sinua ehdottaneet. Mutta nythän asia on järjestyksessä sillä Collinshan tietenkin valitsee itse kääntäjänsä. Itse toivoisin sinun tämän työn ottavan jos suin-

kin voit, koeta kiristää heiltä vain paremmat ehdot, sillä pieni laskelma osoittaa, etteivät he ole liikaa luvanneet. Jos lasketaan kirjan hinnaksi sama kuin on Suomessa minun palkkioni mk. 85. Suomessa se on mk. 130, joten käännöskuluiksi voidaan jättää eroitus eli mk. 45. 3000 kappaleen painos maksaisi ne jo. Voit vedota siihen, ettei tässä ole kysymys tavallisesta käännöksestä vaan vaikeasta kielellisestä sovittelemisestä, niin kuin totuus onkin.⁷⁶¹

Tuomas Anhava oli kirjoittanut Matsonille jo kevättalvella 1955 ja kyselyt, oliko tämä päässyt lopullisesti eroon *Tuntemattoman sotilaan* käännöstyöstä: ”Taisi kaikkiaan olla kauhea urakka murteineen päivineen.”⁷⁶² Näin nopeasti Matson ei toki kuitenkaan selvinnyt tehtävästään.

Tuntemattoman sotilaan englannintaminen oli vaikein ja raskain Matsonin Kangasalan vuosien kirjallisista töistä. Kun sekä englantilainen että amerikkalainen kustantaja olivat tyytymättömiä Matsonin käännökseen, ne alkoivat muokata englanninnosta. Muutokset eivät koskeneet vain kielellisiä formulointeja, vaan myös romaanin juonta, johon pyrittiin lisäämään jännitystä ja draamatiikkaa. *Tuntemattoman sotilaan* lopulla uupunut Kariluoto esimerkiksi saa pakenevan suomalaisotilaan palaamaan asemiinsa ivaamalla ja kiroamalla häntä ja miettii jälkikäteen, mikä siveellinen oikeus hänellä oli ajaa ihmisiä kuolemaan. Käännöksessä Kariluoto tempaa kiväärin lähimmän sotilaan kädestä, ampuu peräytyjän ja saa siten joukkopaon estettyä ilman mitään omantunnontuskia.⁷⁶³ Selvää oli, ettei Matson voinut ottaa tällaista käännöstä nimiinsä, ja *The Unknown Soldier* ilmestyikin sekä Englannissa että Yhdysvalloissa ilman kääntäjän nimeä.

Kesällä 1957 Collinsilta tuli Suomatkaan postia, jossa kerrottiin, että kustantaja oli lähettänyt Alexille Linnan romaanin vastailmestyneen käännöksen. Tässä vaiheessa Matsonit olivat jo ehtineet kuulla joltakulta, joka oli lukenut amerikkalaisen laitoksen, että se ei ollut ollenkaan sama kirja, jonka Alex oli kääntänyt. Sitä oli hävyttömästi lyhennelty ja muutettu. Alex oli harmissaan kirjoittaessaan loppukesästä 1957 Ernestine Evansille:

Sääli että Linnan kirja muuttui niin paljon. En ole saanut kirjan kappaleita vielä vaikka ne ovat matkalla, mutta sen perusteella mitä olen kuullut, tuloksen täytyy olla melko lailla samanlainen kuin jos joku Hollywoodin

käsikirjoittaja olisi käsitellyt Melvillen romaania. Nokkelampi mutta ei Melvilleä. Ja juuri Melville on pitänyt Moby Dickin ja muut elossa paljon kauemmin kuin mitä jokin 'paranneltu' kirja olisi elänyt. All best wishes and love, Alec.⁷⁶⁴

Tuntemattoman sotilaan englanninnoksen kohtalo oli kova isku Matsonille. Toinen huomioitava asia on se, että uusin englannin kieli ei ehkä ylimalkaan ollut enää Matsonin ulottuvilla. Hän oli sentään kasvanut kirjailijaksi lähes puoli vuosisataa aikaisemmin ja elänyt pitkään suomenkielisessä ympäristössä, eikä hänen kielenkäyttönsä varmastikaan vastannut sitä uusinta uutta mitä Yhdysvalloissa ja Englannissa 1950-luvulla edellytettiin – siitä huolimatta, että hän seurasi jatkuvasti näistä maista tulevaa kirjallisuutta ja uusia kirjallisuuslehtiä.

Tuntemattoman sotilaan käännöstyön aikaan Matson oli luvannut myös Mika Waltarille apua *Turms Kuolemattoman* (1955) englannintamiseen. Kirjailijan pyynnöstä Matson oli ollut yhteydessä Waltarin amerikkalaiseen kustantajaan ja kirjeessään Waltarille hän selosti, että *Turms*-romaanin oli jo kääntämässä englanniksi eräs ”amerikan-suomalainen neitonen”.⁷⁶⁵ Matsonin lähettämiä käännösnäytteitä kustannusliikkeen pääjohtaja Walter J. Minton oli kauhistellut, mutta halusi kuitenkin saada nähtäväkseen kaiken, mitä Matsonilla oli valmiina. Matson vastasi, ettei hänellä ollut vielä mitään valmiina, mutta lähetti kuitenkin muutaman liuskan pituisen puhtaaksi kirjoitetun näytteen. ”Tämän näytteen hän hyväksyi, mutta kun hän oli jo ehtinyt saada yllämainitulta neitoselta tyydyttävän näytteen, asia ratkesi siten, että hän maksaa minulle suorittamastani työstä ja saa minulta neljäntäsataa sivua konseptia”, Matson kirjoitti Waltarille.⁷⁶⁶ Matson oli toisin sanoen ehtinyt tehdä suuren työn Waltarin romaanin parissa, ja se valui nyt hukkaan.

Tässä yhteydessä Matson selosti Waltarille kääntäjän työnsä periaatteita. Käännös ei voinut valmistua etenemällä yksinkertaisesti sivulta toiselle, vaan se oli myös komponoinnin taidetta: ”Minusta romaanin kääntäminen on kuin maalauksen kopiaimista. Ei siitä mitään tulisi jos aloittaisin vasemmasta alanurkasta ja maalaisin eteenpäin valmista tavoitellen. Väri, joka valkoista kangasta vasten näyttäisi räikeältä, voisi pinnan täytyttyä olla liian vaalea, ja mitä piirustukseen tulee, olisi niin kuin kuva olisi selkärankaa vailla.”⁷⁶⁷

Myös *Tuntemattoman sotilaan* käännöksen kokemia vastoinkäymisiä Matson selosti Waltarille. Hän oli nyt luvannut korvausta vastaan muokata kustantajaa varten Linna-käännöksensä vähemmän englantilaiseksi ja enemmän amerikkalaiseksi ja hän oli ehtinyt lähettää Yhdysvaltoihin jo muutamia ”vapaammin kirjoitettuja” näytesivuja. Kuitenkin hän puolusti perusratkaisuaan: ”Se että Linna-käännöksestäni puuttuu amerikkalaisia sanoja ja sanontoja, on tahallista: puhuttuun amerikankieleen liittyy hyvin voimakkaana henkinen kliimaatti, joka on Linnan sotilaille vierasta. Mutta yhtä huolellisesti vältin kaikkea englantilaista sotilasslangia, koska se taas herättäisi mielikuvia englantilaisista sotilaista.”⁷⁶⁸

Kun Matsonin koekäännös Waltarin romaanista ei loppujen lopuksi kelvannut amerikkalaiselle kustantajalle, Matson myönsi Waltarille, että hän ei ollut parhaassa työvireessä romaania kääntäessään. Silti pettymys oli kova:

Sekin täytyy minun siis kokea, ettei käännökseni kelvannut. Vieläpä tapauksessa, jossa vilpittömästi uskoin tekeväni Sinulle hienolla käännöksellä palveluksen. En ollut tarjoutunut tähän työhön enempää kuin Linnankaan kääntäjäksi. Aloite tuli ulkoa, ja koska eräs työsuunnitelma jota itse ajoin, oli juuttunut kiinni, olin näissä tarjouksissa näkeväni kohtalon viitteen, sillä kuten Turms olen tullut siihen käsitykseen, että kaikki mihin väen väkisin pyrin, on virhettä.⁷⁶⁹

Kirjeensä lopuksi Matson totesi, että hän on nyt velkaa Waltarille 50 000 markkaa, joiden maksamiseen hänellä ei kuitenkaan ole varaa. Asiaa pahensi, että hän oli elätellyt toivetta päästä pistäytymään Lontooseen ja Pariisiin. Matson kirjoitti Waltarille: ”Jos matkasta ei tule mitään, kuolen talven aikaan kaipuuseen. – – Sinun Alex Matson.”⁷⁷⁰

Muistiinpanoja

Kaunokirjallisten käännösten kohtaamasta epäonnesta huolimatta Matson tarttui Kangasalan asunnossaan innokkaasti omiin töihinsä. Hänen kirjojaan oli kiiteltu, samoin hänen lehtikirjoituksiaan, ja Tampereelta löytyi kirjallista yleisöä, joka antoi arvoa hänen ajatuksilleen. Kesken olivat lopullinen tutkimus romaanin muodosta,

Shakespeare-tutkimus ja tutkimus romaanin yhteydestä kirjailijan ympäristöön. Ehkä romaaninkin voisi vielä kirjoittaa. Kaiken lähtökohtana oli alituinen tarve kirjoittaa. Öisinkin Matsonin mieleen tuli uusia ajatuksia, jotka vaativat päästä paperille.

Juhannuksen maissa 1959 Kangasalan Suomatkasta lähti Jyväskylään kustannusyhtiö Gummerukselle kirje, jossa Matson tarjosi julkaistavaksi ”ajatuskokoelmaa”. Matson oli jo tarjonnut käsikirjoitustaan Otavaan, mutta siellä oli vitkuteltu liian kauan. Uusi kirja olisi saatava julkisuuteen ennen seuraavaksi vuodeksi suunniteltua tieteellisuontoista teosta ”Romaani ja todellisuus”.⁷⁷¹ Matson selosti Ville Revolle, että kyse oli kokoelmasta muistiinpanoja – ei aforismeja –, jotka olivat syntyneet kahta eri teosta, esteettistä filosofiaa ja Shakespeare-esseetä, suunniteltaessa. Mukana oli myös romaanitaidetta ja elämää yleensä koskevia ajatuksia. ”Parhaiten kuvaan kokoelmani luonnetta, jos sanon, että se edustaa taiteesta ja filosofiasta kiinnostuneen ihmisen yksityistä ajatusmaailmaa. Piirrän siinä omakuvani esteetikkona. Sanon tämän ettet luulisi minun tavoitelleen ankaran johdonmukaista filosofista systeemiä – kenellä muuten voisi sellainen nykyään ollakaan”, Matson kertoi kirjeessään.

Ville Repo vastasi paluupostissa, ja yhtä nopea oli Matson lähettäessään käsikirjoituksensa Jyväskylään: ”Postitan käsikirjoitukseni luultavasti maanantaina mutta viimeistään tiistaina.” Tuomas Anhan aikaisemmin saama käsikirjoitus oli ollut 189 enemmän tai vähemmän järjestämätöntä liuskaa. Nyt liuskoja oli 225 ja Matson kaavaili, miten niitä voisi jäsentää kirjaksi: eri aihepiirit pitäisi saada erottumaan toisistaan ja kunkin osaston alkuun tulisi jokin kiinnostusta herättävä muistiinpano. ”Alkuviikolla siis. En hukkaa aikaa”, Matson vakuutti.⁷⁷²

Matsonien Tampereelle muuton aikoihin ilmestynyt teos *Muistiinpanoja* sisältää pienenoisia muistikuvia, havaintoja yksittäisistä kirjailijoista, filosofisia mietelmiä, aforismeja, satiiria, unia ja lukokemuksia – aineistoa, jota Matson oli vuosikymmenen mittaan mielessään kehittänyt. Kirjan alkusivulla on omistus: ”Omistan nämä sivut ensimmäiselle arvostelijalleni KERTULLE”.

*

Mitä tekisin jotta olisi hauskaa? Mitä káskee velvollisuuteni minun tehdä?
Kaksi vastakkaista ihmistyyppiä.

*

Jos henkilötiedoilla todella olisi merkitystä runon ymmärtämisen kannalta, eivät runoilijat olisi laiminlyöneet liittää rakkausrunoihinsa rakastettujensa nimiä ja puhelinnumeroita.

*

On paljon ihmisiä, jotka ovat onnettomia sen vuoksi, että kuvittelevat vihallaan vahingoittavansa vihamiestään eivätkä huomaa, että he vahingoittavat sillä vain itseään. Jukolan Juhanikin halusi kostaa lukkarille olemalla syömättä.

*

Tuhat ihmistä nauttii A:sta ja vihaa B:tä, jota yksi taas pitää A:ta parempana. Tilastollisesti siis A olisi parempi. Mutta kumpi on todella parempi?⁷⁷³

*

Muistiinpanoissa puhutaan paljon teoksista ja kirjailijoista, joita ei vielä 1950-luvun lopulla ollut suomennettu, mutta jotka nykyisin tunnetaan Suomessa. Mukana ovat esimerkiksi James Joycen *Ulysses*, Marcel Proust, Robert Musilin *Mann ohne Eigenschaften* (1930–1943), Lawrence Durrell, jonka *Romaania kiehtovasta Aleksandrian kaupungista ja rakkauden ongelmasta* (*The Alexandria Quartet*, 1962) alettiin juuri näihin aikoihin kääntää suomeksi, sekä Herman Melville.

Muistiinpanojen kielestä näkyy sama mikä oikeastaan kaikista Matsonin sodanjälkeisistä teoksista. Kirjoittajan tukena olivat kustantajien kustannustoimittajat, alan näkymättömät sankarit, jotka tarkistivat kieltä ja huomauttivat mahdollisista epäjohtonmukaisuuksista. He saivat kirjan kanssa olevan kirjailijannimen nousemaan arvoon, joka sille kuului.

Muistiinpanoja osoittaa, kuinka Matsonin ajatteluun kuuluu eräänlainen ikuisuusperspektiivi: hyvä ei vanhene, vaan kestää aikaa. Hän kertoo tarinan postivaunuissa matkustaneesta englantilaisesta esseististä Charles Lambista, jonka matkaseuralainen halusi tietää, mitä Cheapsidessa rakenteilla olevat kauppapuodit maksoivat. Lamb ei pystynyt vastaamaan: ”Jos mies olisi kysynyt minulta, minkä laulun seireenit lauloivat tai millä nimellä Achilleus tunnettiin naisten keskuudessa, olisin koettanut vastata, mutta nyt en osannut sanoa mi-

tään.” Käytännön mies tietenkin halveksi kirjailijaa. Matson kysyy: ”Mutta missä ovat nyt Lambin käytännölliset aikalaiset? Lamb sen sijaan on edelleenkin elävä ja vaikuttava henki.”⁷⁷⁴

Matson kertoo teoksessa myös Englannin yleisradion tiedotuslehdessä olleesta kirjeestä. Radiokuuntelija oli löytänyt siilinpoikasen, jonka ihon hän oli puhdistanut pienistä syöpäläisistä. Siilinpoika oli kuollut, ja joku asiantuntija selitti, että on eläimiä, jotka tarvitsevat loiselämiä pitämään turkkiaan tai ihoaan puhtaana. Matson toteaa tähän: ”Kiittäköön vain kirjailija arvostelijoita.”⁷⁷⁵

*

Aikamme huvittavimpia näkyjä on ihminen, joka ei ole ajatellut ainoatakaan ajatusta loppuun eikä näe nenänvarttaan pitemmälle, sanomassa Jumalalle suoria sanoja.⁷⁷⁶

*

Matson kertoo teoksessaan tanskalaisesta kriitikosta, joka oli pitänyt Kiven tanskannettua *Seitsemää veljestä* ”keskiaikaisena teoksena”. Romaani oli kriitikon mukaan takapajuinen, sillä siitä ei näkynyt eurooppalaisen romaanin vuosisatainen kehitys. Matsonin mielestä arvostelija oli osaksi oikeassa. Kiven romaani olikin eräässä mielessä keskiaikainen: ”Jukoloitten maailma ei vielä ole ajatuksen abstrahoi-ma, se on kiinteä ja taivas on siihen välittömässä kosketuksessa, kuulomatkan päässä. Tarvitsee vain huutaa korkealla äänellä. Vainajatkin – seisten reunalla kiiltävän pilven – huutavat tervehdyksensä maahan.” Matsonin mielestä *Seitsemässä veljeksessä* saavat ilmaisunsa historiaan ulottuvat arkkityypit. Tämä oli hänelle paras todiste Kiven neroudesta: sielumme syvyyksissä ei ole aikaa, vaan siellä kaikki on olemassa samanaikaisesti. Unissaan kuka tahansa ihminen saattoi saada kosketuksen tuohon syvään kerrokseen, mutta Kiven tapaiset nerot saivat siihen kosketuksen valveilla ollessaan. Matsonin mielestä Kiven aika oli vasta tulossa – uusi estetiikka tulisi tekemään oikeutta hänen ”muotoa luovalle neroudelleen”.⁷⁷⁷

Georg Henrik von Wrightin teosta *Logiikka, filosofia ja kieli (Logik, filosofi och språk, 1957)* lukiessaan Matson ilahtuu löytäessään sieltä alankomaalaisen matemaatikon L. E. J. Brouwerin ajatuksen, jonka mukaan matematiikka ei ole valmis järjestelmä, vaan jatkuvaa uuden

luomista. Hän on sanomassa, että sama pätee taiteeseenkin ”yllättävän hyvin”, mutta jatkaa heti, ettei se mikään yllätys olekaan. Molemmissa on samoja piirteitä. Taide on jatkuvaa uuden luomista eikä yritystä tavoittaa täydellistä prototyyppiä, kuten kaikki ahlqvistit luulevat Kiviä moittiessaan.⁷⁷⁸

*

Jos Rembrandt tai Kivi luotuaan tutkivan katseen taaksepäin olisi päättänyt: sellaista siis on taide, menen ja teen samoin, tietäisimmekö tänään heidän koskaan eläneen?⁷⁷⁹

*

Yhä uudelleen Matson samoaa uuden, englanniksi tai saksaksi käydyn tieteellisen keskustelun polkuja. Hän seuraa uusia amerikkalaisia aikakauslehtiä, joita on saanut Ernestine Evansilta. Hän lainaa englantilais-yhdysvaltalaisesta matemaatikko-filosofia Alfred N. Whiteheadia, yhdysvaltalaisesta filosofia ja ihmisoikeusajattelijaa Richard McKeonia, yhdysvaltalaisesta yhteiskuntahistorioitsijaa Charles A. Beardia ja yhdysvaltalaisesta matemaatikkoa Norbert Wieneriä, jota näihin aikoihin julkaistiin suomeksikin. Hän kirjoittaa pitkään Wassily Kandinskyn taideteorioista ja puolustaa Benedetto Crocea Bernard Heylin syytöksiä vastaan. Matson tuntee myös Ezra Poundin teoksessaan *The Spirit of Romance* (1910) käymää ironista kirjallista keskustelua ja kommentoi Durrellin tetralogiaa, jonka neljäs osa oli vielä ilmestymättä. Hän lainaa saksalaisen Gottfried Bennin ajatuksia taiteesta ja viittaa Saul Bellowin *The Adventures of Augie March* -romaanin (1953) symboliikkaan. Selvästikin Matson oli perillä aikansa ajankohtaisesta keskustelusta.

*

Ihminen on kokeillut uskuntoon perustuvaa elämää ja järkeen perustuvaa – mahtaako sitten olla uskonnon ja järjen syytä, etteivät kokeilit tuottaneet tyydyttäviä tuloksia – joten vuorossa olisi esteettinen. Ajatus tuntuu olevan ilmassa.⁷⁸⁰

*

Matson osaa olla hauska tai ironinen havaitessaan ymmärtämätöntä suhtautumista taiteeseen. Hän kertoo *Muistiinpanoissa* pienen tarinan lomamatkaltaan Keski-Euroopassa: ”Jo ennen kuin vaimoni ehti kuulla sanan ’Viinus’ hän arvasi, mitä pieni turistiryhmä etsi Louvren pohjakerroksesta, ja meni englantia taitamattoman vahtimestarin

avuksi. Tulkaa, hän sanoi kolmihenkiselle ryhmälle ja ohjasi heidät milolaisen venuksen eteen. Sen samoin kuin seuraavan kohteen, Leonardon Mona Lisan, miellyttävyyys supistui ryhmän tarmokkaimman naisjäsenen toteamukseen: Nähtiinpä ne sittenkin!”⁷⁸¹ Matsonin mielestä merkittävää taideteosta ei kannata katsella vain siksi, että voisi sanoa nähneensä sen. Sen parissa on tehtävä ajatustyötä, jotta sen merkitys avautuisi.

*

On ihmisiä, jotka suorastaan vihaavat mitä eivät ymmärrä, esimerkiksi taidetta ja filosofiaa, ja tahtoisivat ne hävittää.

Jussi F. filosofiasta: Onhan sitä sofismia!

Neiti P. taiteesta: kompensaatiota, siinä kaikki!

Juutas Käkriäinen kaikesta ei-käkriäisestä: Paskia!⁷⁸²

*

Matsonin taidemaku on siinä mielessä konservatiivinen, että vanha taide on hänestä usein parempaa kuin uusi. Hän kyselee merkitsevähkö Béla Bartók, Paul Hindemith ja Igor Stravinsky – jotka hänen näkökulmastaan ovat modernisteja – samaa tuleville musiikinystävälle kuin Bach, Mozart ja Beethoven Matsonin ikäpolvelle. Hän epäilee sitä: ”Moderni taide on kaikkina aikoina ollut keinojen etsimistä ja kehittämistä. Keino on kuitenkin itsessään vailla syvyyttä, kun taas suuren taiteen merkinä on juuri syvyyssuunnassa suuri muoto.” Mestariteosten synnyn edellytys Matsonin mielestä on, että taiteenlajilla on jo vakiintunut, yleistajuinen kieli, jolloin taiteilijan ”energia voi etsiä ilmaistavaan eikä kulu ilmaisukielen keksimiseen.”⁷⁸³

Pohtiessaan lapsityön merkitystä Matson palauttaa mieleensä omia koulumuistojaan Hullista. Yksi hänen koulutovereistaan, ”Pimple eli Näppylä Newall”, suoritti kouluaikana 13-vuotiaana työtutkinnon ja sai oikeuden mennä lautatarhalle töihin. Ylpeänä hän kantoi sen jälkeen ammattinsa merkinä nahkaista olkatyynyä. Toinen koulutoveri pääsi 14-vuotiaana toimistoapulaiseksi, ja opiskeltuaan työn ohessa kirjanpitoa hän menestyi hyvin ja oli lopulta liikkeen toimitusjohtaja. Matson ei kuitenkaan ajattele, että aikaisin töihin paneminen tekisi lapsille hyvää. Häntä tapaukset kiinnostavat siksi, että ne saavat myös taiteen muutoksen näkymään luonnollisena kehityksenä – niissä paljastuu taiteen ja elämän kiinteä yhteenkuuluvuus.⁷⁸⁴

Muutaman kerran Matson palaa muutenkin varhaisiin elämänvai-

heisiinsa. Omaelämäkerran kirjoittaminen saattoi jo kangastella mielessä. Matsonin mieleen nousee esimerkiksi muisto lammasnahkaturkista, jonka hän oli hankkinut talvisodan puhjettua. Katkelma on otsikoitu ”Moraalista kausalliteettia”:

*

Talvisodan puhjettua muuan tuttu evakko kirjoitti ja kysyi, olisiko minulla lähettää hänelle jokin vanha päällystakki, hänen kun oli pitänyt paeta pikkutakkisillaan. Minulla oli vanha talvitakki, mutta se oli toisessa kaupungissa – itse kuljin tuohon aikaan lammasnahkaturkissa – enkä tiedä ketä olisin voinut vaivata etsimään ullakolta takkiani ja huolehtimaan sen postittamisesta. Niinpä asia jäi avoimeksi, lykkääntyi ja lopulta unohdettiin. Rangaistukseksi sain sitten itse kulkea monta vuotta tuossa vanhassa ja muodottomaksi käyneessä päällystakissa. Jos olisin antanut sen takin kipeästi tarvitsevalle, olisin hankkinut itselleni uuden silloin kun tämä vielä kävi päinsä. Mutta kun tuli aika jolloin en voinut enää kulkea lammasnahkapompassa – jo pahasti repeytyneessä – ei talvitakkikangasta ollut enää saatavissa. Annoin kääntää vanhan takkini, joka ei suinkaan siitä kaunistunut, ja siten oli joka talvi päälläni käsinkosketeltava muistutus siitä, kuinka käy ihmisen joka kieltäytyy auttamasta lähimmäistään.⁷⁸⁵

*

Matson korostaa jälleen myös taiteen tärkeää tehtävää yhteiskunnassa:

*

En myöskään vastusta ajatusta, että yhteiskunnallisessa elämässä olisi otettava entistä suuremman määrän huomioon esteettinen puoli. Siihen joudumme pakostakin ellei kulttuurimme sitä ennen tuhoudu.⁷⁸⁶

*

Yöt ja unet olivat Matsonille tärkeitä. Päiväkirjoissaan hän kuvailee usein uniaan, ja *Muistiinpanoissa* hän kuvaa paitsi unia myös unetomuuttaan. Matson kirjoittaa, kuinka hänen valvoessaan öisin ”tuntuu hyvältä maata pimeässä ja täysin kiihkottomasti, kuin oman itseni ulkopuolelta, katsella mieleeni tulevia asioita”. Kun hän puhuu tästä tunteesta lääkärilleen, tämä määrää hänelle unilääkettä. Montaa tablettia hän ei kuitenkaan hennonnut käyttä, sillä ”yö on minulle liian rakas, jotta keinotekoisesti sulkeutuisin sille”. Yön tunteina epäonnistumiset kadottivat kärkensä, tappiot eivät tehneet kipeää.⁷⁸⁷

Erään Matsonin Kangasalla näkemän unen alkuperäiset virikkeet olivat hänen mielestään ensimmäisen maailmansodan aikaisissa ko-

kemuksissa. Unessa maiseman valtaa joukko mustapukuisia sotilaita, jotka vaativat Matsonia lähtemään mukaan taisteluun, valloittamaan maata. Ojista nousee valkopukuisia sotilaita, jotka nekin muuttuvat mustapukuisiksi. Matson hangoittelee vastaan, koska vatsakin on kiipeä. Roteva aliupseeri kiepauttaa Matsonin kuitenkin selkäänsä ja niin sitä mennään. Jälkeenpäin Matson analysoi untaan. Maisema oli sama, missä hän oli ollut ensimmäisen maailmansodan syttyessä, siis Englannin rannikolla. Mustapukuiset olivat tavallaan SS-miehiä, mutta myös Ranskaan vuonna 1914 tunkeutuneen Saksan armeijan sotilaita. Uni viittasi kuitenkin siihen, että Matson oli sairastumassa: hänelle oli noussut kuume. Mustat miehet olivat viattomuuden valkoiseen vaippaan naamioituneita viruksia, jotka olivat pesiytyneet hänen vatsaansa yöökkäysasemiin.⁷⁸⁸

Pohtiessaan ikuisuuskysymyksiä Matson osaa samalla kertaa olla vakavissaan ja lyödä leikkiä: ”Odotellessani 40 asteen kuumeessa lääkärin tuloa, mieli avartuneena, ajatus kirikkaana niin kuin tuohon fyysiseen tilaan kuuluu, sain äkkiä varmuuden siitä, että kosmos on äärellinen: äärettömässä kosmoksessa ei voi vallita järjestystä. On yhtä vaikeata ajatella tasapainossa olevaa äärettömyyttä kuin loppumattomalle kankaalle maalattua tasapainotettua sommittelua. Kerroin ajatukseni lääkärille. Hän sanoi rauhoittavasti: ’Aivan. Hengittäkää nyt syvään. Yskäiskää.’”⁷⁸⁹

Kriittinen lukija voisi useinkin sanoa, että Matsonin väittämät eivät ole johdonmukaisia tai tieteellisiä. Mutta kun hän selostaa päätelyprosessinsa kulkua, lukijakin eläytyy tuohon ajatusmatkaan ja se tuntuu olennaiselta. Matsonin unientulkinnassakin viehättää se, että hän pohtii vakavasti, miksi on uneksinut jotakin ja mikä merkitsee mitään. Selitys on psykologinen, mutta viehättäväksi sen tekee ennen kaikkea se, että siinä edetään oman ajattelun, pohdinnan ja päättelyn polkuja pitkin. Matsonin ajattelussa kiehtoo ajatusten juoksettaminen eteenpäin, niiden henkilökohtaisuus. Hän sukuloi ajatuksineen hypoteesien maailmassa, ajattelee ääneen.

*

Mutta tällä hetkellä maailma muuttuu, olemme joka hetki tuntemattoman edessä. Emme tarvitse vain entisen tiedon säilyttäjiä, vaan myös uuden etsijöitä. Tarvitsemme tiedustelijoita, jotka tunkeutuvat pääjoukon

edellä alituisesti muodostuvaan uuteen todellisuuteen. Tämän tehtävän toimittavat tiedemiehet ja eri alojen taiteilijat. Omalla erikoisalallaan he tiedostavat meille uutta todellisuutta, taiteilijat aisteillaan, tiedemiehet älyllään.⁷⁹⁰

*

Romaanitaiteen voi ajatella saavan kasvatuksessa aseman, joka ennen kuului filosofialle.⁷⁹¹

*

Taide ei ala leikistä eikä ole leikkiä. Väite, että taiteen alkuperä on ihmisen leikkivietissä, on minusta yhtä rikkiviisas kuin väite, että äitiyden alkupe-
rä on tyttölasten nukkeleikeissä.⁷⁹²

*

Kun omassa estetiikassani lähden siitä, että taide on muotoa, voi näyttää niin kuin en olisi yhtään varmemmalla pohjalla kuin ne, jotka lähtevät siitä, että taide on kauneutta tai totuutta, koska muotonsa on silläkin joka ei ole taidetta. Totta on että muotonsa on kaikella – muoto on se ominaisuus, jonka ansiosta olio on se, mitä sen on – mutta juuri sen vuoksi, että muoto on kaiken perusominaisuus, se tarjoaa kestävä pohjan taidetta tutkittaessa. On olemassa taideteoksia, jotka eivät ole kauniita, ja lukuisia, joista emme voi sanoa, sisältyykö niihin tai esittävätkö ne jotakin totuutta, mutta ei ainoatakaan, joka ei olisi olemassa nimenomaan muotonsa ansiosta.⁷⁹³

*

Shakespeare on yksi *Muistiinpanojen* keskeisistä aiheista. Shakespearea koskevat muistiinpanot ovat sirpaleita Matsonin suuresta kirjahankeesta, mutta toisaalta Matson oli jo 1950-luvulla vedetty mukaan tamperelaisiin teatterikeskusteluihin. Toisilla valtakunnallisilla teatteripäivillä vuonna 1958 hän puhui kirjailijan ja ohjaajan välisistä suhteista, ja analysoidessaan kirjailijan osuutta hän muistutti kuulijoiden mieliin, että ratkaisevaa oli konfliktin arvo, sen syvyys, tärkeys ja yleispätevyys. Konfliktin oli oltava vaikuttava huolimatta siitä, oliko näytelmä kirjoitettu eilen vai tänään. Konfliktin rakentaminen ja sen syventäminen niin pitkälle kuin ihmismieli pystyy sen alkusyitä seuraamaan, oli kirjailijan kunniakas tehtävä.⁷⁹⁴

Kirjailijaa oli siis kuunneltava tarkoin, mutta samalla teatterissa esittäminen toi Matsonin mielestä näytelmätekstiin tärkeän lisän. *Muistiinpanoissaan* hän pohtii millä tavoin teatteriesitys voi olla rikkaampi kokemus kuin näytelmän lukeminen kotona kaikessa rauhassa. Hänen mielestään Shakespeare antoi kyllä enemmän luettuna kuin huonosti esitetynä, mutta vasta teatterinlavalla Shakespearen

suunnittelema kokonaisvaikutus, hahmo, pääsi oikeuksiinsa. Matson arvelee, että Shakespeare kirjoitti näytelmiinsä enemmän tekstiä kuin näyttämöllä tarvittiinkaan, koska hänen tarkoittamansa taideteos oli näyttämötapahtuma. Teksti on aineisto, teatteriesitys valmis teos.⁷⁹⁵

Matson oli joutunut urallaan useammankin kerran yliopistotutkijoiden hampaisiin. Sitä taustaa vasten on ymmärrettävää hänen ironinen huomautuksensa tieteellisestä tutkimuksesta: ”Jos tutkittuani jotakin taideteosta esitän siitä johtopäätökseni, on kysymyksessä subjektiivinen mielipide, jolta puuttuu tieteellinen arvo. Jos kaivan arkistoista esille samanlaisia mielipiteitä suoritan tieteellistä tutkimustyötä. Missä vaiheessa subjektiivinen mielipide muuttuu tieteelle kelpaavaksi tosiasiaksi?”⁷⁹⁶

Muistiinpanoja sai kriitikoilta varsin myönteisen vastaanoton. *Uuden Suomen* arvostelija Annamari Sarajas kirjoitti, että kirja ei kyläkään ollut sellainen ”teoreettis-esteettinen käsiteleikki” jollaiseksi se oli suunniteltu, mutta silti hyvä teos. Hän nostaa esiin Matsonin toteamuksen, jonka mukaan ”unista ja taiteesta ei voi sanoa mitään, jonka vastakohtakin ei olisi oikein. Koko maailmankaikkeuden läpi käy ambivalenssi” ja toteaa, että hiuksenhalkojat löytävät kyllä tällaisia näennäisiä ristiriitoja, mutta jos antautuu kirjan voimakkaalle persoonalliselle vaikutukselle, tajuaa näiden vastakohtien yhteydet. Alex Matsonin jokaisen kirjan vahvuutena oli Sarajaksen mukaan kyy viedä lukija taideteoksen ääreen.⁷⁹⁷

Eeva-Liisa Mannerinkin mielestä Matsonin teoksen persoonallisuus antoi sille sellaista harvinaista läheisyyttä ja lämpöä, joka pyöreäksi tahkotusta tutkimuksesta usein joutui hukkaan: ”Säteilee pois, ties mihin ikuisuuteen, aivan kuin tutkimukset olisi kirjoitettukin iänkaikkisuudelle eikä ihmisille.”⁷⁹⁸

Raoul Palmgren, joka oli arvostellut Matsonin aikaisemmatkin teokset *Vapaassa Sanassa*, ottaa vakavasti Matsonin taidekäsityksen selostaen sitä yksityiskohtaisesti. Palmgrenin mielestä Matson ei mennyt sellaisiin yksipuolisuuksiin kuin amerikkalaisen uskriteikin edustajat ja heidän ”nykyiset suomalaiset opetuslapsensa”. Matsonia muotoestetiikka ei johtanut antisosiaalisuuteen, todellisuuspakoon tai muodon palvontaan sen itsensä vuoksi. Matsonin taidekäsitys oli kyllä ristiriitainen ja kritisoitavissa, mutta siitä huolimatta hänen *Muistiinpanoissaan* ”puhuu sekä harvinaisen monipuolinen oma-

kohtaisen taiteen kokemisen että laajan ja valppaan lukeneisuuden asiantuntemus, jonka teesien ja antiteesien koettimessa niin nyky-modernistis-formalistisen kuin marxilais-sosiologisen estetiikan kannattajain on terveellistä tarkistaa käsityksiään.”⁷⁹⁹

1950- ja 1960-lukujen taitteessa Matsonin työlle kirjallisuuden parissa tuli arvokas tunnustus myös yllättävältä taholta, Turun yliopistosta. Toukokuun lopulla 1960 Turun yliopistossa vihittiin filosofian kunniatohtoreiksi kirjailija Alex Matson, WSOY:n pääjohtaja Yrjö Jäntti – Matsonin kustantaja –, kirjailija Yrjö Kivimies, professori Aarne Laitakari, kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch ja professori Uunio Saalas. Matson, joka koko sodanjälkeisen ajan oli korostanut epäakateemisen kirjallisuudentarkastelun merkitystä, sai nyt korkeimman mahdollisen akateemisen tunnustuksen.

Yliopiston kunniatohtorivalinnoissa painottui sillä kertaa kirjallisuus. Mitään perusteluita valinnoille ei tiedekunnan pöytäkirjoista löydy, mutta seitsemän päätöksentekijän joukossa oli kaksi vahvaa kirjallisuusmiestä, professorit Eino Krohn ja Tauno Nurmela. Lisäksi päätöstä oli tekemässä sosiologian professori Esko Aaltonen, jonka teoksen suomalaisen osuustoimintaliikkeen historiasta Matson oli kääntänyt englanniksi muutamaa vuotta aikaisemmin.⁸⁰⁰ Yliopiston lehdistötiedotteessa korostettiin sitä, että Matson oli ansioitunut sekä kirjailijana että kuvataiteilijana ja että hän oli välittänyt suomenkielistä kirjallisuutta englantia puhuvaan maailmaan.⁸⁰¹

Muutamaa vuotta myöhemmin *Uuden Suomen* nimimerkki Pellervo kirjoitti jutun Pirkkalaiskirjailijoiden 20-vuotistaipaleesta ja kommentoi samalla Matsonille myönnettyä kunniatohtorin arvoa:

Ja kunnianarvoisa Alex Matson kirjoitti Muistiinpanoihinsa Suomatkan Laurilassa Kangasalla: ”Mitä muuta viisaus onkaan kuin pitkäjännitteisten suhteiden havaitsemista! Sitähän on myös Uuden Testamentin siveysoppi, kokemusperäistä viisautta, johon pääsemiseen ei ole tarvittu oppineisuutta eli tietojen keräämistä! Merkkillinen pirkkalaiskirjailija tuo Matsonkin. Ei vain siinä, että on etevä romaanitaiteen teoreetikko, vaan myös siinä että on fil.tri käymättä päivääkään oppikoulua!”⁸⁰²

Pirkkalaiskirjailijat kokoontuvat

Vuonna 1943 perustetun Pirkkalaiskirjailijat-yhdistyksen kuukausikokouksia pidettiin alkuun joko ravintola Tuotannossa Hämeenkadulla tai ravintola Hämeensillassa korkealla Tampereen keskustan kattojen yläpuolella. Sitten kokouspaikka vaihtui Kauppaseuran ravintolan Haarlan kabinettiin Kirkkokadulle, jossa jatkettiin ainakin 1960-luvun loppuun.

Matsonin ensimmäisestä vierailusta Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksessa kului yli puoli vuosikymmentä seuraavaan käyntiin. Kangasalle muuton ansiosta Matsonin yhteydet tamperelaiskirjailijoihin ja myös tamperelaiseen kulttuurielämään tiivistyivät tuntuvasti. Matson oli hyväksytty yhdistyksen jäseneksi vuonna 1955, ja hän tuli Kangasalta vuoden viimeiseen kuukausikokoukseen, jossa hän puhui kirjallisuuden lukemisesta.⁸⁰³ Vierailut kirjailijayhdistyksen kuukausikokouksissa muuttuivat tämän jälkeen säännöllisiksi. Alex ja Kerttu olivat kokousten ahkerimpia osanottajia aina 1960-luvun lopulle saakka, jolloin sairaudet alkoivat rajoittaa käyntejä. Puolisoiden kulkeminen mukana kokouksissa oli tuossa vaiheessa muutenkin yleistä. Myös Kerttu Linna, Leena Päätalo ja Aino Paloheimo olivat kokouksissa lähes aina silloin, kun heidän kirjailijapuolionsa olivat mukana. Syksyllä 1958 Alex Matson täytti 70 vuotta ja hänet kutsuttiin Pirkkalaiskirjailijoiden kunniajäseneksi.⁸⁰⁴

Kirjailijoiden puoliset – ennen kaikkea vaimot, koska valtaosa kirjailijoista oli miehiä – osallistuivat myös kirjailijayhdistyksen jäsenilleen järjestämiin retkiin lähialueen kirjallisiin kohteisiin. Hämeenkyrön retkellä toukokuussa 1958 oli mukana yli 30 kirjailijaa ja puolisoa, joukossa myös Alex ja Kerttu Matson. Vieraskirjaan sai ensimmäisenä merkitä nimensä matkan varsinainen kohde: ”F. E. Silanpää – omalla kädellä”. Vuotta myöhemmin Sarkia-retkellä Vammalaan paikalla olivat jälleen Alex ja Kerttu Matson.

Kevätalvella 1956 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksen vieraana oli Suomessa vieraillut Minnesotan yliopiston venäjän kielen opettaja Pearl Niemi, joka oli tullut Suomeen tutustumaan Helsingin yliopiston slaavilaisen kirjallisuuden kokoelmaan. Tampereella hän piti esitelmän Dostojevskin *Rikoksen ja rangaistuksen* (*Prestupléniye i nakazániye*, 1866) kuvien käytöstä. Matsonia tarvittiin luonnollises-

ti tulkiksi. Niemi luokitteli Dostojevskin romaanin kuvia ja kuvaili tapoja, joilla kuvat kulkivat läpi teoksen. Kuvasarjoista hän teki päätelmiä, ”joiden tieteellinen pätevyys ei vielä tosin ole täydellinen”, kuten kokouksen senkertainen sihteeri merkitsi pöytäkirjaan. Esitelmä oli joka tapauksessa ”poikkeuksellisen mielenkiintoinen ja antoi aihetta pitkään ja innostuneeseen ajatustenvaihtoon.”⁸⁰⁵

Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokoukset olivat olleet alusta lähtien tilaisuuksia, joista haettiin sekä älyllistä mielenlennystä että iloista tunnelmaa. Jo yhdistyksen ensimmäisen vieraskirjan alkulehdille vuonna 1945 kirjoitettu Heikki Asunnan mietelmä osoitti tätä suuntaa: ”Olla muuta kuin hämäläinen ei tosin ole synty, mutta se on suuri häpeä!”⁸⁰⁶

Kokouksiin kotoutui hauskojen keskustelupuheenvuorojen ja välihuutojen kulttuuri, ja osanottajat nauttivat osuvasti seipitetyistä sutkauksista. Erityisesti Oiva Paloheimo, Einari Vuorela ja Jukka Tyrkkö olivat tällaisten välihuutojen mestareita. Myös pöytäkirjat laadittiin samassa hengessä. Erityisesti Harri Kaasalainen oli hauskojen pöytäkirjojen mestari, mutta myös Veikko Pihlajamäki ja Reino Lahtinen olivat tässä mielessä taitavia pöytäkirjanpitäjiä. Alex Matsonin oppineelle, tahdikkaalle ja sivistyneelle luonteelle tällaiset sanakisailut eivät välttämättä olleet aina hauskoja, mutta toisaalta hän kyllä ymmärsi niidenkin tarkoituksen. Ne olivat osa tämän kirjallisuuden merkitykseen uskovan yhteisön vuoropuhelua ja yhteisöllisyyden etsintää.

Kun Väinö Linna muisteli 1983 – viimeisessä julkisessa puheenvuorossaan – yhdistyksen ilmapiiriä, hän koki omalta osaltaan tärkeimmäksi asiaksi sen, että jäsenilloissa pääsi tutustumaan kirjailijoihin, joilla oli takanaan jo useita teoksia ja pitkä kirjailijanura. Heidän avullaan nuorista tulokkaista karisi yksinäisyydessä kasvanut tarpeeton uho ja sinisilmäinen kirjallinen idealismi. Hän viittasi kuitenkin myös toiseen tärkeään seikkaan: kaikki kirjailijat olivat sotasukupolvea, ja vaikka sodasta ei juuri puhuttu, se saattoi heijastella eräänlaisena torjuntana vanhan polven sarkastisessa huulenhaitossa ja välihuudoissa. Ronskia kulttuurimentaliteettia edustivat kokouksissa esimerkiksi Heikki Asunta, Oiva Paloheimo ja Jukka Tyrkkö. Kirjalliset syväluotaukset eivät heitä oikein sytyttäneet, ja heidän hirtehtiset asenteensa saattoivat Linnan mielestä heijastella sodanjälkeisiä pet-

tymyksen tuntoja. Asunnalla ja Tyrköllä oli poliittinen tausta IKL:ssä ja ”sodanjälkeinen aika kehitteli heissä helposti tuollaisia asenteita.”⁸⁰⁷

Itse asiassa monikin yhdistyksen kirjailijoista oli ollut sotavuosina aktiivisia kynäsojureita. Alex Matson oli nuijinnut Neuvostoliittoa Suomen yleisradion englanninkielisiin ohjelmiin kirjoittamisessaan poliittisissa pakinoissa, TK-mies Ilpo Kaukovalta oli kirjoittanut laajalti lehdistöön levinneitä rintamareportaaseja Itä-Karjalasta, yhdistyksen perustajajäseniin kuulunut Elsa Tervo oli valanut uskoa kotirintaman sotaan marsalkka Mannerheimille omistetussa runokokoelmassa *Teltantekijättären lauluja* (1942) ja Jukka Tyrkkö oli kulkenut suomalaisen SS-pataljoonan mukana Kaukasuksella asti ja raportoinut sotaisia mielialojaan Suomessa ilmestyneissä lehdissä.

Kirjailijoiden sodanaikaiset asenteet olivat silti vaihdelleet merkittävästi. Kaukovallan rintamakatsauksissa hetken tunnelma, luonto ja jopa runous nousivat usein pääosaan. Hän halusi sotakirjeenvaihtajanaakin olla ennen kaikkea kirjailija. Lokakuussa 1941 hän oli raportoinut Itä-Karjalasta:

Sinne vievät liejuiset kylätiet ja närekankailta suonotkotkin ja sakeihin kuusikkoihin uppoutuvat polut. Välillä ne halkovat laakeita hoitamattomia viljelysaukeita, joilla ruiskaunokkien siniset silmät pilkottavat ja ruskea kauranolki nuokkuu painautuu syksyisen maan puoleen. Autiuden näkyjä auringonpaisteessa kylpevissä kylissä. Ei elämän ääntä, ei elollista olentoa. Epäluuloisina tuijottavat hylättyjen talojen tyhjät ikkuna-aukot; puoliavoin ovi kutsuu sisään, kutsuu ja varoittaa. Ei ketään täälläkään.⁸⁰⁸

Jukka Tyrkkö puolestaan oli hakenut omiin rintamakatsauksiinsa Saksan itärintamalta suuria maailmanpoliittisia ja maailmankatosmuksellisia linjauksia:

Jälleen kaikuvat vuoroin suomalaiset ja saksalaiset marssilaulut romanttisten pikkukaupunkien kaduilla, harjoitusmaastojen metsäpoluilla ja Saksan viljavien maaseutumaisemien asfalttiteillä. Jälleen astuvat suomalaiset ja saksalaiset sotilaat rinnan niin etelässä kuin pohjoisessakin. Ja kansojen kohtalon Herra näkee, että jälleen juoksee suomalainen ja saksalainen jalo veri yhteen Keski-Euroopan taistelukentillä.⁸⁰⁹

Pirkkalaiskirjailijoiden kokouksissa Tyrkön kommentit olivat tyypisyyneet hauskoiksi välihuudoiksi, joista politiikka oli mahdollisimman

kaukana. Edelleen ne kyllä osoittivat sananhallintaa, taitavampaakin kuin hänen kommenttinsa kokouksessa kiertäneeseen vieraskirjaan keväällä 1960: ”Tilu – lii – tilu – lii – tilulilu – lii.”⁸¹⁰

Aivan yleisesti kirjailijuutta osoitettiin noina vuosina sanasukke-luudella. Pitkään kuukausikokousten ohjelmaan kuului vitsikilpailu, jonka voittaja palkittiin sopivalla tavalla. Omanlaisensa vitsi oli sekin, että Ilpo Kaukovalta aina voittaessaan kilpailun lahjoitti palkintonsa seuraavan kokouksen vitsikilpailun palkinnoksi.

Alex ja Kerttu Matson kävivät kokouksissa lähes säännöllisesti – vain sairastumiset ja vuosittaiset lomamatkat ulkomaille estivät heidän osallistumisensa. Alex oli myös kuukausikokousten käytetyin alustaja. Vaikka yhdistyksen kokouspöytäkirjat eivät ole kaikilta osin säilyneet, tiedetään että hän puhui ainakin kirjallisuuden lukemisesta (1955), romaanista (1959), Joycen maailmankuvasta (1963), Shakespearen näytelmistä ja soneteista (1964), esitti katsauksen vanhaan ja uuteen romaaniin (1965) sekä puhui romaanin ideasta ja suhteesta muuhun taiteeseen (1970). Kerttu Matson muisteli myöhemmin, että Alex puhui alustuksensa aina vapaasti, ilman papereita. Hänen esiintymisensä oli luontevaa ja yleisö kuunteli tarkkaavaisena.⁸¹¹ Itse asiassa Matson kyllä kirjoitti alustuksensa paperille, mutta hänen esiintymistapansa oli niin kuulijoihin keskittynyt ja heidät huomioon ottava, että vaikutelma vapaasta esiintymisestä syntyi heposti.

Vuoden 1963 viimeisessä kokouksessa Matson hahmotteli James Joycen teosten maailmankuvaa. Pöytäkirjan mukaan kuulijat imivät Matsonin sanat kuin puu tervaa – luonnehdinta oli puheenjohtaja Kaukovaltan hänen kiittäessään esitelmöitsijää.⁸¹² Talvella 1965, kun Matson esitti katsauksen vanhaan ja uuteen romaaniin, yhdistyksen sihteeri Veikko Pihlajamäki kirjasi muistiin:

Illan esitelmöitsijänä tohtori Alex Matson loi kiehtovan katsauksen Vanhaan ja Uuteen Romaaniin tai oikeastaan vain romaaniin, sillä moderni romaani on jo Don Quijote, todellinen kantakirja, kulmakivi. Romaani-taiteen muutokset ja uudistumiset ovat ainoastaan todellisuuskäsityksen muuttumisesta johtuvia ilmiöitä jne. Viisas ja valaiseva esitys, Matsonin tulevan tutkimuksen peruslinjaa kulkeva, otettiin kokonaan puheenjohtajan toimesta magnetofoninauhalle, kuten monet lähiaikojen arvokkaimmat esitykset. Nauhan avulla lehdistösihteeri Soile Kaukovalta-Perттunen laati tamperelaisia lehtiä varten laajahkon selostuksen, ja myös täten on

Alex Matsonin ajatukset talletettu arkistoomme, joten tämän pidempään pöytäkirjaan ei ole toistettu esitystä, josta lähti heti liikkeelle vilkas ja peruskysymyksiin pitäytyvä keskustelu, jossa mm. vieraanamme ollut nuori kriitikko Tuukka Kangasluoma heti halusi ottaa mittaan henkisessä kädenväännössä. Matson otti silmin nähden ilahtuneena mutta arvokkaan iskuvalmiina haasteen vastaan, ja keskustelu virisi vallan vilkkaaksi, nuoren polven kunnostautuessa myös tässä lajissa.⁸¹³

Vuoden 1971 lokakuussa, Matsonin 83-vuotispäivän kynnyksellä, yhdistyksen jäsenkirjeessä kerrottiin, että Matson esitelmöisi kuukausikokouksessa aiheesta ”Romaani ja elämä eli sanoja uusille romaanintekijöille”.⁸¹⁴ Kokouspöytäkirjoissa tai Saara Sarkkisen kirjoittamassa yhdistyksen historiikissa tätä alustusta ei kuitenkaan mainita. Ilmeisesti alustus peruuntui Matsonin sairauden vuoksi.

Kirjailijayhdistys eli 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla voimainsa tunnossa. Se sai tunnettujen kirjailijoihensa, kuten Väinö Linnan, Kirsi Kunnaksen, Eeva-Liisa Mannerin, Kalle Päätalon ja Reino Lähisen, kautta valtakunnallista julkisuutta. Uusi tiedotusväline televisio tarjosi myös osaltaan tamperelaiskirjailijoille valtakunnallista näkyvyyttä. Tampereen kaupunki alkoi tukea kirjailijoitaan ja tutkijoitaan apurahoin ja palkinnoin. Kun kaupunki jakoi ensimmäiset tiedeapurahansa 1957, Alex Matson sai kunnian esitelmöidä tilaisuudessa kirjallisuudentutkimuksesta. Hän itse sai samalla apurahan kirjailijoiden tutkimiseen. Tutkimuksessa keskeisellä sijalla olivat nimenomaan tamperelaiskirjailijat, mutta varsinkin Linna, Viita, Kivi ja Sillanpää.⁸¹⁵

Tamperelainen kulttuuri-innostus oli tuossa vaiheessa korkea, mutta kun tamperelaisten maine alkoi levitä ja itsetunto nousta, pääkaupungissa asiaan suhtauduttiin huvittuneesti. Helsinkiläinen kulttuurikeskustelija ja pakinoitsija Pekka Lounela kirjoitti *Suomen Kuvalehteen* 1957 pakinan otsikolla ”Kulttuurikeskos”. Lounelan mielestä Tampereen kirjallista koulukuntaa johtivat kyllä pätevästi Alex Matson ja kulttuuriprofeetta Väinö Linna, mutta muuten kaupunki oli Lounelan mielestä liian käytännöllinen noustakseen kulttuurikaupungiksi – klassillisesta lyseostakin oltiin hävittämässä latinan kieli.⁸¹⁶

Pentti Saarikosken esikoiskokoelman *Runoja* (1958) lyhyestä runosta irrotettiin kirjallisessa keskustelussa ensimmäinen rivi ja siitä tuli eräänlainen iskulause, vitsi:

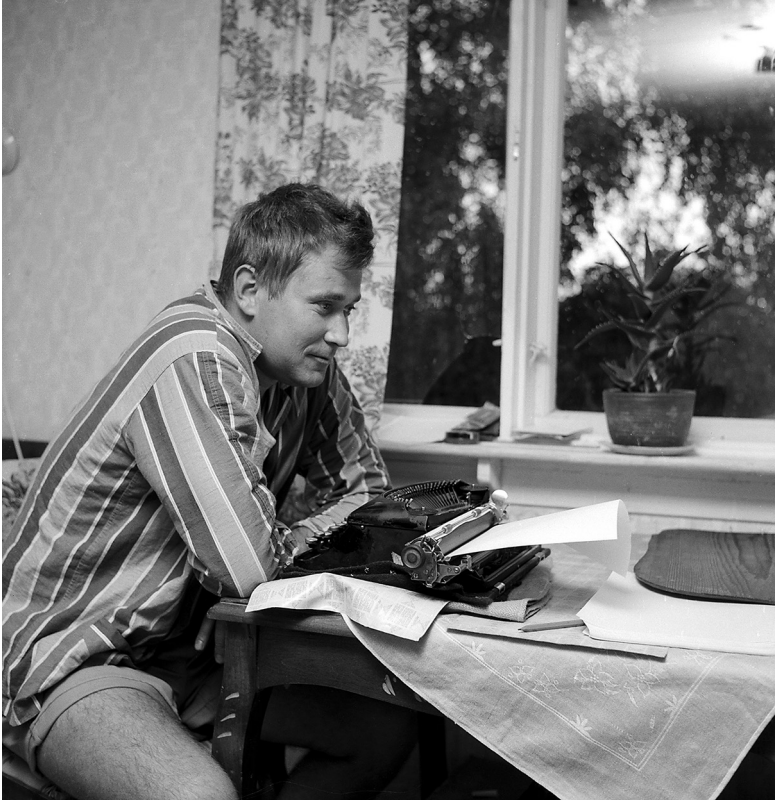
Toijalan takana ei ole paljon mitään.
Pikajuna pohjoiseen lähtee raiteelta kaksi
ikkunoissa tanakat kasvot, kiviset pellot
ja lapset kuin pulleat kurkut.

Ne, jotka halusivat yksinkertaistaa asioita, tulkitsivat asian niin, että Tampere uhoi perusteettomasti uusilla kirjailijoillaan. Toisaalta monet tamperelaiskirjailijat ajattelivat, että Saarikoski parjasi Toijalan takamaita silkasta kateudesta. Ne, jotka osasivat lukea runoa ja ylimalkaan kirjallisuutta paremmin, eivät sortuneet tällaisiin yksinkertaistuksiin.

Itse asiassa Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokoukset olivat näinä vuosina vilkkaan ja hedelmällisen kansallisen kirjallisuuskeskustelun areena. Kirjallisuuden kokonaiskuva oli tuossa vaiheessa vielä hyvin hallittavissa. Pirkkalaiskirjailijoissa alustivat useat maan eturivin nuoret kirjailijat ja kirjallisuudentutkijat, jotka tulivat mielellään Toijalan taakse. Heitä olivat esimerkiksi Kauko Kare, Pentti Holappa, Pekka Lounela, Aarne Kinnunen, Arvo Salo, Tuomas Anhava, Veijo Meri, Ville Repo ja Vilho Viksten. He tarjosivat 1960-luvun alussa erinomaisen läpileikkauksen noiden vuosien kirjalliseen keskusteluun Suomessa.

Eräänä lauantai-iltana kirjailijayhdistyksen kokoukseen Haarlan kabinettiin ilmestyi ensimmäistä kertaa uusi tamperelaiskirjailija Hannu Salama. Hän oli keskeyttänyt Tampereen klassillisen lyseon ja lähtenyt Oriveden opistoon opiskelemaan kirjallisuutta. Siellä hän oli alkanut ymmärtää romaanien lainalaisuuksia, niin taiteellisia kuin ideologisiaakin, eivätkä kaikki lainalaisuudet suinkaan miellyttäneet häntä: ” – – miksi poikien seikkailukirjasto tekee venäläisistä ryssiä ja saksalaisista hyvävaatteisia ja ohranoista kunnan miehiä – –.” Lähimmäs romaanin olemusta oli Salaman mielestä päässyt Alex Matson *Romaanitaiteessaan*. ”Sen luettuani tiesin myös enemmän tai vähemmän symmetriasta, elämän omista kuvioista, romaanin harmoniasta”, Salama kuvaili myöhemmin kehitystään kirjailijaksi teoksessa *Miten kirjani ovat syntyneet 2* (1979).⁸¹⁷

Nyt hän istui tupakansavun keskellä, grogilasien ja oluttuoppien ääressä, samassa seurassa kuin *Romaanitaiteen* kirjoittaja. Illan lop-



Pispalassa asunut Hannu Salama julkaisi esikoisteoksensa *Se tavallinen tarina* vuonna 1961. Ennen kirjailijanuransa alkua hän oli tutustunut Alex Matsonin teoksiin ja Pirkkalaiskirjailijoiden kokouksessa hän pääsi myöhemmin juttusille oppimestarinsa kanssa. Valok. Lauri Kautia. Vapriikin kuva-arkisto.

puvaiheessa hän hakeutui Matsonin viereen. Se, mistä he keskustelivat on unohtunut, mutta nuori kirjailija pani merkille vanhan miehen innostuksen, kun alettiin puhua kirjallisuudesta. Hauskalta tuntui sekin, että keskustelukumppani kumosi nuoremman tavoin innostuneen keskustelun lomassa lasillisen jos toisenkin.⁸¹⁸

Akvarellimainen olo

Myöhäissyksyllä 1959 Matsonit muuttivat Kangasalta Tampereelle. Uusi asunto oli Sammonkadulla, ripeästi kasvaneessa Kalevan kaupunginosassa, joka suorine katuineen, puistoinen ja uusine kerrostaloinen kertoi kaupungin nopeasta kasvusta ja uudistumisesta. Matsoneiden saama alimman kerroksen 62 neliömetrin kaksio oli entinen vahtimestarin asunto, hieman sivussa kadun vilkkaimmasta liikenteestä. Olohuoneen ikkunasta avautui näkymä pihan poikki läheiseen puistoon.

Puhelinta Matsoneilla ei ollut, tapaamisista sovittiin kirjeitse. Puhelin olisi vain häirinnyt Alexin päivittäisiä rutiineja, joihin kuului muutama voimisteluliike aamuisin, säännöllinen työskentely aamupäivisin, joko lukeminen tai kirjoittaminen, päivälepo ja rauhallista kävelyä lähitienoilla tarpeen mukaan.

Sammonkadulta oli lyhyt matka kauppoihin ja muihin palveluihin, myös matka kirjastoon lyheni. Kirjailijayhdistyksen kokouksiin ei tarvinnut varata enää puolta päivää, ja tamperelaiset tuttavat pääsivät useammin poikkeamaan. Harri Kaasalainen kuvaili vierailuaan Matsoneiden luona Sammonkadulla seuraavasti:

Alex Matsonin luokse saapuminen on ainakin minulle joka kerta suorastaan elämys. Aivan huomaamatta tulee liikkuneeksi varoen, arastellen. Keskustelu on aluksi kuin hauraan lasin käsittelemistä. Pöydällä on avonaisena vieraskielisiä kirjoja, jatkuvasti minulle outo nappipeli ja kepeitä esineitä. Ollaan – niin ainakin kuvittelen – kuin englantilaisessa salonissa. Isäntä elehtii vilkkaasti ja esittelee taulujaan ja kertoo voinnistaan. Olohuone kierretään pariin kertaan verkkaisesti kävellen, vilkaistaan kirjahyllyä, henkeädytään. Tällaisen kierroksen jälkeen on perin helppo lausua kohteliaisuuksia puuhakkaalle Kerttu-rouvalle. Tuntuu kuin olisi ulkopuolelle jäänyt jöröys ja jurrikkuus. On helppo ja kevyt – akvarellimainen – olo. Sopii ruveta keskustelemaan kirjallisuudesta.⁸¹⁹

Perheen toimeentuloa auttoi, että Kertun kirjastonhoitajan työt jatkuivat Tampereella. Päivittäin Kerttu kulki Sammonkadulta keskustassa sijainneeseen kaupunginkirjastoon, josta hän usein palasi kotiin laukussaan Alexin toivomia uusia romaaneja. Hän oli jo Kangasalan aikana suorittanut kirjastonhoidon tutkinnon, joka antoi pätevyyden

maalaiskuntien kantakirjastojen sivutoimiseksi katsottaviin toimiin. Kertun eläketiedoista näkyy, että hän työskenteli Tampereen kaupungin toimistoapulaisena joulukuusta 1961 maaliskuulle 1966, eläkeikään saakka. Loppuvaiheessa hän toimi kirjaston uuden musiikki-osaston toimistoapulaisena.⁸²⁰ Epäilemättä kirjastonjohtaja Mikko Mäkelällä on ollut tärkeä osuus Kertun rekrytoinnissa.

Kertun vauhdikkaat puheet jäivät kirjastossa hänen työvereittensa mieleen. Eräänä aamuna hän oli tullut hyvin touhukkaana töihin ja kertonut ensimmäiseksi, että oli soittanut koko yön levysoittimella Verdin ”Requiemia”, kun oli luullut, että Alex kuolee. ”Eikä se kuol- lutkaan!”⁸²¹

Viimeinen kirje Ernestine Evansille valottaa Matsoneiden elämää Tampereen Sammonkadulla ja heidän jokavuotista lomamatkaansa Keski-Eurooppaan. Kirjeessä ei ole päiväystä, mutta sisällöstä päätellen se on kirjoitettu Suomessa keväällä 1962 raivonneen influenssaepidemian jälkeen ja ennen Steinbeck-kirjan uusintapainoksen ilmestymistä saman vuoden lopulla.⁸²²

Kirjeessään Alex valittelee, että aina jokin este oli siirtänyt kirjoittamista. Oli ollut ”kauhea aasialainen influenssa”, sitten työkiireitä ja välillä oli pakko levätäkin. Kun sairaudesta oli selvitty, oli matkustettu jokavuotiselle lomamatkalle Keski-Eurooppaan, tällä kertaa Frankfurtin liepeillä sijaitsevaan Bad Nauheimiin, missä kunto oli taas kohentunut. Osittain matkakulut katettiin Pirkkalaiskirjailijoiden myöntämällä pienellä matkastipendillä. Saksassa Alex oli lukenut kaikki käsiin saamansa uudet romaanit ja kotimatalla Frankfurtin, Göttingenin, Hannoverin ja Hampurin kautta hän oli haastatellut kirjakauppiaita ja yliopistojen kirjastonhoitajia uusista romaaneista niin, että hän nyt kirjoitti olevansa ”hyvin perillä tämän päivän saksalaisesta romaanista”. Hän oli ostanut 50 kirjaa kotona luettaviksi ja olisi poikennut vielä Berliiniinkin, läntiseen ja itäiseen, ellei olisi tuntenut itseään liian heikoksi matkustamaan. Rahojen riittämistäkin oli ajateltava. Kerttu oli matkustanut kotiin jo aikaisemmin, ja Alex oli ollut Saksassa yksin kahden viikon ajan joutuen raahaamaan painavaa matkalaukkuun, mistä lääkärit olivat jo ennen matkaa varoittaneet.

Nyt, kirjeen kirjoitushetkellä, hän kertoi työskentelevänsä uut- ta saksalaista romaania käsittelevän esseen parissa. Kun se olisi valmis, tarkoitus olisi lukea uusia ranskalaisia romaaneja. Mielessä oli

myös uusi kirja uusimmasta romaanitaiteesta: ”Suunnitelmia, kuten näet. Eri asia on saanko kirjan valmiiksi. Aika tuntuu lentävän. Istun kirjoituspöytäni ääressä ja kirjoitan muistiin ideoitani ja havaintojani, ja ennen kuin huomaankaan viikko jos toinenkin on kulunut.”

Pitkän kirjeenvaihtosuhteen viimeinen viesti Ernestine Evansilta saapui Matsoneille syksyllä 1964. Hieman sekavassa, asiasta toiseen poukkoilevassa kirjeessään Ernestine kertoo, että hän ei ollut unohtanut Matsoneita. Pitkä vaikeneminen johtui siitä, että hänellä oli ollut terveysongelmia: hän pystyi lukemaan vain yhdellä silmällä 25 minuuttia kerrallaan ja joutui syömään kipulääkkeitä päivittäin. Silti hän unelmoi kirjeessään uudesta matkasta Suomeen. Hän haaveilee kirjasta, jonka vielä kirjoittaisi Suomesta: Suomen 6 000 järvestä, kanoottimatkoista, suomalaisten hienosta teatterielämästä, räsymatoista, Hella Wuolijosta, Marlebäckista, Lapista. Ehkä *Seitsemästä veljeksestäkin* olisi saatava uusi englanninkielinen versio, Ernestine pohti.⁸²³

Ernestine Evans oli Matsonia vuotta nuorempi. Hänen kanssaan käyty elämänmakuinen ja myös kulttuurihistoriallisesti rikas kirjeenvaihto päättyi, kun Evans kuoli New Yorkissa heinäkuun alussa 1967. Hänen laaja kirjeenvaihtonsa talletettiin sittemmin Columbian yliopiston kirjastoon ja Matsoneille lähetetyt kirjeet päätyivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon.

Myös sekä Kerttu että Alex sairastelivat 1960-luvulla entistä enemmän. Kertun sairaus liittyi hengitysteihin, vaikeasta astmasta puhuttiin. Ensin häntä oli hoitanut tamperelainen tohtori Olavi Soukka. Tilanne ei ollut kuitenkaan kotihoidossa parantunut ja Kerttu meni oireittensa vuoksi talvella 1966–1967 tarkempiin tutkimuksiin Tampereen keskussairaalaan ja sieltä edelleen Helsinkiin yliopistolliseen keskussairaalaan. Kirjeissään Alexille hän kertoi hoidostaan, joka näytti venyvän viikosta toiseen: ”Olen tuntenut itseni niin onnettomaksi, kun aika vaan kuluu enkä tule sen kummemmaksi.” Professori Jorma Pätiälä oli käynyt osastokäynnillä ja seisonut Kertun vuoteen jalkopäässä. Kuuntelematta edes keuhkoja hän oli sanonut: ”Rouva Matson on jo tullut paljon paremmaksi, kyllä te pian pääsette kotiin.” Kertun mielestä tämä arvio johtui siitä, että hän oli käynyt kampaajalla, maalannut vähän huuliaan ja puuteroinut nenänsä – ”niin miehiä narrataan.”⁸²⁴

Kerttu antoi kirjeitse Alexille hyviä ohjeita siitä, miten tämän tuli Tampereella pitää huolta itsestään: ”Kyllä sinä nyt opit elämään poikamieselämää, oletko syönyt kunnolla, vai johtuuko väsymyksesi nälästä. Osta Heinzin soppia, osta lasimestarin silliä, koeta kerran ostaa keittoja pussissa, lisää munankeltuainen ja kermaa. Kyllä hallista varmaan löydät palvattua lampaanlihaakin. – – Rupea sinäkin syömään lihapasteijoita kahvin kanssa niin kuin Linna.” Hän varoittelee Alexia pitkäaikaisesta yskästä ja keuhkokatarrasta, koska ne olivat ensimmäinen oire keuhkolaajentumasta. ”Onneksi olet aamuisin voimistellut, lisää joku keuhkoja vahvistava liike”, hän kirjoitti.

Oliko Matsoninkin aikakausi päättymässä? Ja ennen kaikkea olivatko hänen kirjalliset ihanteensa vanhenemassa? Pekka Tarkka kirjoitti alkuvuodesta 1966 kirjallisessa katsauksessaan *Uudessa Suomessa*: ”Lyriikan suunta näyttää käyvän vastensitä tuloksellista tyylikautta, jonka keskeiset vaikuttajat ovat olleet Alex Matson ja Tuomas Anhava. Molempien teoreetikkojen lähtökohtana on ollut esteettis-peräinen vastenmielisyys ’sanottavaa’ ja ’osallistumista’ kohtaan; he ovat menestyksellisesti opettaneet, että kirjallisuus ei ole käyttötavaraa, ei hyödyke eikä väline johonkin. Pikemmin kirjallisuus nähtiin jonkin absoluuttisen, universaalien tekijän – Matsonin ’elämän totuus’, Anhavan ’elämän omat kuvat’ – tavoittamisena, ja tähän tarkoitukseen taas kävi vain puhdas subjektiivisuus.”⁸²⁵

Matson ei kuitenkaan ollut luovuttajatyyppeä. Hänen ajatteluunsa ja puheisiinsa ei hiipinyt pienintäkään epäilyä tai pessimismia massenuksesta tai epätoivosta puhumattakaan. Hän sai myös julkisuudessa aikaa ja tilaa ajatuksistaan ja taiteellisesta vakaumuksestaan. Televisio lähetti joulukuussa 1966 hänestä ohjelman ”Elämä taiteelle”, jossa Matson kertoi elämästään ja taideteoriastaan.⁸²⁶

Ohjelman otsikko sopi hyvin Alex Matsoniin. Hänen elämäänsä olivat vuosikymmenten ajan täyttäneet kuvataide, kirjallisuus, musiikki, kirjallisuuden tutkiminen sekä kaunokirjallisuuden kääntäminen suomeksi ja englanniksi. ”En tunne oikeastaan tärkeämpää tekijää elämässäni kuin taide”, hän sanoo ohjelmassa. ”Se on laajentanut ja syventänyt elämisen piiriä... sillä on suurempi merkitys tulevaisuuden muovaajana kuin ihmiset yleensä uskovat.”

Runsaan kymmenen viimeisen elinvuotensa aikana Alex Matson sai monenlaista tunnustusta kirjallisuuden parissa tekemästään työs-

tä. Hänestä oli tullut vuonna 1961 Turun yliopiston kunniatohtori. Samana vuonna Tampereen kaupunginkirjaston 100-vuotisjuhlien yhteydessä paljastettiin Mauno Juvosen veistämä Alex Matsonin pronssinen muotokuva. Paljastuspuheen piti *Kansan Lehden* toimituspäällikkö Vilho Halme ja Jouko Tyyri puhui Alex Matsonista kirjailijana ja ihmisenä.⁸²⁷ Suomen Kirjailijaliiton viettäessä 70-vuotisjuhlaansa keväällä 1967 Matson kutsuttiin liiton kunniajäseneksi yhdessä Katri Ingman-Palolan ja Einari Vuorelan kanssa.⁸²⁸

Kirjailijajärjestöt olivat saaneet valtion myöntämään kirjailijoille korvauksen siitä, että kirjoja oli kirjastoissa vapaasti luettavissa. Vuoden 1967 kirjastoapurahojen ensimmäisessä jaossa Matson sai iäkkäille kirjailijoille tarkoitetun avustuksen yhtenä 18 kirjailijasta.⁸²⁹ Huolet jokapäiväisestä toimeentulosta alkoivat vihdoinkin jäädä syrjään.

Matsonin viimeinen teos *Muistelen. Ensimmäinen kirja* ilmestyi syksyllä 1971. Se oli Kertun myöhemmän muistelman mukaan tarkoitettu neliosaisen sarjan aloitusosaksi. Siinä Matson kertoo lapsuudenkodistaan Hullissa ja ensimmäisistä Suomen kokemuksistaan 1910-luvun alkuun saakka. Kirjan tyyli on sarkastisen toteavaa ja hiljaisen huumorin sävyttämää, havainnot pitkän elämäkokemuksen lävitse nähtyjä. Muistelmien suomen kieli on erinomaista, mistä ansio lankeaa pääasiassa Tuomas Anhavalle, joka toimitti teoksen hienovaraisesti painokuntoon. Lehtiarvosteluissa teosta kiiteltiin: Heikki Brotheruksen mielestä ikäihmisten muistelmat harvoin puhuttelivat, mutta Matson oli tässä suhteessa poikkeus.⁸³⁰ Kun Anhava sitten luki muistelmat radiossa, ne saivat tavallista suuremman yleisön.

Tammikuun lopulla 1972 Matsonille jaettiin Finlandia-talossa Suomen Kulttuurirahaston kunniapalkinto vertaansa vailla olevasta elämäntyöstä kirjailijana, kirjallisuuden tulkitsijana ja kääntäjänä sekä uuden suomalaisen sanataiteen suurena oppimestarina. Tilaisuuden avasi Alexin vanha ystävä, Kulttuurirahaston hallintoneuvoston puheenjohtaja L. A. Puntila. Palkintosumma oli suuri, 10 000 markkaa, nykyrahassa yli 13 000 euroa.⁸³¹ Suomen Kulttuurirahastolta oli tullut Matsonin saama edellinenkin suuri tunnustuspalkinto vuonna 1949.

Matson oli kuitenkin palkinnonjaon aikaan jo sairas eikä ollut paikalla vastaanottamassa palkintoaan. Muutamaa viikkoa myöhemmin

hän sai Tampereelle kirjeen, jossa ”veljesi Lasse Puntila” onnitteli palkinnon johdosta ja kiitti samalla Matsonin muistelmateoksesta, jonka hän oli ”nauttien” lukenut.⁸³² Puntila oli ollut Suomen Kulttuurirahaston kautta Matsonin merkittävä tukija koko sodanjälkeisen ajan. Kiittäessään Puntilaa saamastaan palkinnosta Matson viimeisessä säilyneessä kirjeessään muistelee: ”Sydämellinen kiitos, entinen chefini, onnentoivotuksistasi. – – Voi olla vanhuuden merkki, että kolmenkymmenen vuoden takaiset tapahtumat ovat mielessäni selvempinä kuin paljon joka on sen jälkeen tapahtunut, mutta niin vain on, että voin milloin hyvänsä nähdä yksityiskohtia myöten ensimmäisen taapaamisemme VTL:ssa.”⁸³³

”Tulkaa kello kolmen jälkeen loppukuussa”

Matsonin 80-vuotispäivän lähestyessä 1968 toimittaja toisensa jälkeen tuli Sammonkadulle haastattelemaan vanhaa kirjailijaa. Matsonilla ei ollut puhelinta, mutta hänelle saattoi kirjoittaa ja kirjeitse hän ilmoitti, että sinä ja sinä päivänä sopisi tulla kello 15 käymään. Silloin oli nimittäin aamupäivän kirjalliset työt tehty, syöty lounas ja nukuttu päiväunet.

Aamulehden toimittaja Arto Seppälä otti yhteyttä hyvissä ajoin jo vuoden 1968 alussa, mutta silloin Matson oli potilaana Tampereen keskussairaalassa. Toimittaja sai kuitenkin ystävällisen, hieman vapisevalla käsialalla kirjoitetun kortin: ”Näkisin Teidät mielelläni luonani, mutta päivämäärää en nyt osaa sanoa. Huomenna minut leikataan. Tuloksesta sitten nähdään milloin pääsen täältä pois. Kunniottaen Alex Matson.”⁸³⁴

Haastattelu tehtiin lopulta vasta syksyllä, muutamaa päivää ennen kirjailijan syntymäpäivää. Toimittaja soitti ensimmäisen kerroksen kaksion ovikelloa, kirjailija tuli avaamaan ja ihmetteli, kuinka nuori mies toimittaja on. Sitten istuuduttiin pöydän ääreen, juotiin Kertun keittämät kahvit ja paneuduttiin keskusteluun, elämänvaiheisiin, muistoihin ja tulevaisuudensuunnitelmiin. Matson kertoi, kuinka hän oli aikanaan kehittänyt itselleen nopean tavan lukea, antoi silmän kulkea nopeasti sivun yläreunasta alareunaan, jolloin koko sivu talentui valokuvamaisesti hänen mieleensä. Näin hän pystyi lukemaan

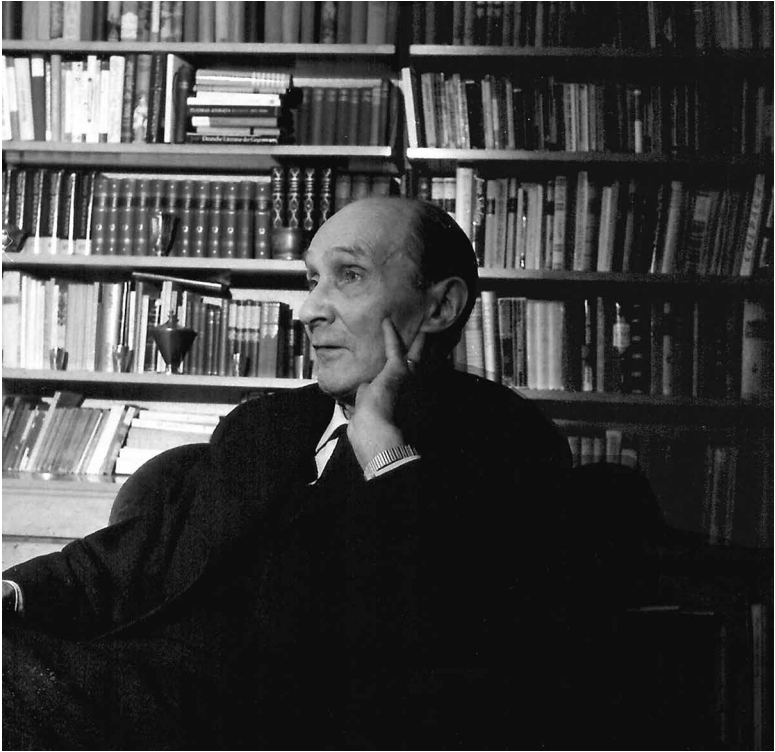
kolmekin kirjaa päivässä. Vuosikymmeniä myöhemminkin kirja uudelleen luettaessa tuntui aivan tutulta.

Parhaillaan Matson kertoi kirjoittavansa uutta teosta. Se oli alkanut romaanitutkimuksena mutta paisunut taiteen tutkimukseksi. Romaani oli syytä määritellä tarkemmin kuin mitä hän oli tehnyt *Romaanitaiteessa*, ja nyt piti selvittää myös missä mielessä romaani oli taidetta. Sitä varten oli selitettävä, mitä Matson ymmärsi taiteella. Hän oli lukenut filosofiaa, jopa ”atomitiedettäkin” saadakseen selville, mikä ihmisen pani luomaan taidetta. Matson oli hetken vaiti ja totesi: ”Luulen olevani oikeilla jäljillä.”⁸³⁵

Uuteen Suomeen merkkipäiväkirjoituksen kirjoitti Tuomas Anhava, Matsonin varhainen ärhäkäs vastustaja, josta lopulta oli tullut ystävä ja ymmärtäjä sekä Matsonin tärkeä tukija hänen julkaisuhankkeissaan.⁸³⁶ Muistelmienkin saaminen alulle oli Anhavan ansiota. Kirjoituksessa ”Lukija taiteilijana” Anhava kiittelee vuolaasti Matsonin sodanjälkeisiä teoksia ja mainitsee, että aikaisempia romaaneja ei enää muisteta ja useimmilta on unohtunut myös Matsonin taidemaalariin ura. Anhava kertoo, että Matson olisi seuraavana vuonna julkaisemassa uusimpia esseitään ja arvostelujaan teoksena ”Mielikuvituksen muodot”. Teos ilmestyikin sittemmin nimellä *Mielikuvituksen todellisuus*.

Syntymäpäiväkirjoituksessaan Anhava haluaa jatkaa ”muuatta kauan sitten alkanutta keskusteluumme”. Hän viittaa 1940-luvun lopulla kirjoittamaansa *Romaanitaiteen* arvosteluun, joka oli ”unohtamisen arvoinen sekoitelma lainaoppineisuutta ynnä omia ja lainaerehdyksiä”. Anhavaa oli jäänyt pysyvästi askarruttamaan asia, josta hän oli ollut eri mieltä. Matsonin käsitys oli, että ”romaani jää taide-teoksena vaillinaiseksi, ellei sen peilissä näy elämä sellaisena kuin se on”. Tai painokkaammin: ”Romaanitaiteessa järjestys, jonka kirjailija havaitsee ilmiöiden moninaisuudessa, on elämän oma rakenteellinen järjestys: se ei ole hänen mielikuvituksensa tuote, vaan hän löytää sen elämästä...” Ja vielä nasevammin: ”Huonon romaanin tuntee siitä, ettei se pidä paikkaansa.”

Anhavan mielestä Matson oli oikeassa siinä, että ”elämästä itse teossa saa tietoa vain elävän tietoisien ihmisen koko kokemuksesta. Kukaan ei pysty esittämään elämän koko kokemusta, ei edes omaansa; mutta taideteos on aina yritys ilmaista ’kaikki’ sillä ilmaisutavalla



Alex Matson kotonaan kirjastonsa keskellä 80-vuotispäivänsä aattona 1968. Valok. Arto Seppälä.

mikä on tekijälle luontainen. Romaani on moniulotteisinta, laajakantaisinta taidetta, niinpä sen piirissä ovat totaalisimmat elämäkuvat. – – jokainen pätevä romaani on osa kokonaisinta tietoa siitä mitä me olemme ja maailma meidän kanssamme.” Anhavan mielestä Matsonista oli tullut kritiikinhistoriamme etevin lukija, avoin, herkkäkuuloinen ja uskollinen. Hänen vaikutuksensa perustui näihin ominaisuuksiin enemmän kuin hänen varsinaisiin opetuksiinsa: ”Hän on antanut mielikuvan siitä, mitä voi kirjoittaa sille joka tosissaan lukee, ja mikä olisi sen innoittavampaa?”

Parnasso oli tilannut syntymäpäiväkirjoituksen Väinö Linnalta. Linna halusi kirjoituksensa taustaksi kerrata Matsonin elämänvaiheita ja saapui Sammonkadun asuntoon keskustelemaan tämän kanssa:

Istumme kirjailija Alex Matsonin kodissa, tamperelaisen kerrostalon ensimmäisen kerroksen huoneistossa. Matson kertoo minulle elämäntarinaansa kuin jotakin humoristista kaskua, ja minä merkitsen muistiin sen ajallisia ja paikallisia kiintopisteitä tätä juttua varten. – Matson on kahdeksankymmenvuotias ja juuri toipunut vaikeasta leikkauksesta, eikä kumpikaan seikka näytä pystyvän hämmentämään hänen kirkasta järjenjuoksuaan. Hän on ulkoisesti eleetön, kohtelias sekä hillitty, ja tuo mieleen jotakin siitä mitä olen lukenut vanhasta Immanuel Kantista.⁸³⁷

Linna kertoo artikkelissa suhteestaan Matsonin *Romaanitaiteeseen*. Vaikka akateemisella tasolla kaikki eivät hänen mukaansa hyväksyneet Matsonin esittämiä käsityksiä, ”me tamperelaiset itseopiskelleet kirjailijat emme olleet ainoita, jotka omaksumme Matsonin ideoita ja ajatuksia. Todennäköiset juuri samanlaiset ’vapaiden metsästäjäterhojen jäsenet’ olivat muuallakin altteinta väkeä ymmärtämään Matsonin käsityksiä.” Ja vaikka *Romaanitaide* oli päässyt jo yliopistoihinkin, Linna luulee ”sen sittenkin yhä vaikuttavan tehokkaimmin vapaissa kirjallisuuden harrastuspiireissä. Niiden jäseniä eivät akateemiset asenteet sido, ja toiseksi Matson tarjoaa tiedon havainnollisessa ja konkreettisessa muodossa. Sillä Matson ei sittenkään ole ensisijaisesti teoretikko vaan opettaa ennen kaikkea lukemaan.”

Linna tunnustaa velkansa myös Matsonin *Kahdelle mestarille: Sodan ja rauhan* sekä *Karamazovin veljesten* analyysit olivat hänen mukaansa ”suurenmoisia näyttöjä Matsonin kyvystä jäljittää romaanin perusmieli ja johtaa osien ja kokonaisuuden suhde siitä. Eikä mitään muuta käyttökelpoista romaaniteoriaa voi olla olemassakaan.”

Vähän myöhemmin vasta hiljattain Tampereelle muuttanut nuori kirjallisuudenopiskelija tuli tapaamaan vanhaa kirjailijaa Sammonkadun tornitaloon. Oli sovittu professorin kanssa siitä, että pro gradu -tutkielman saisi kirjoittaa Matsonista. Monia kirjallisuudentutkijoita Matsonin omintakeiset ajatukset olivat ärsyttäneet. Se oli opiskelijasta yksinomaan vain hienoa: ei elämää ilman kapinaa! Professori oli muotoillut tutkielman nimeksi ”Alex Matson kirjallisena vaikuttajahahmona”. Siihen nimeen ei opiskelijalla ollut huomauttamista.

Talvella 1969 kirjallisuudenopiskelija istui pienessä kaksiossa vastapäätä vanhaa kirjailijaa ja esteetikkoa Alex Matsonia, kosmopoliittia. Matson oli edellisenä syksynä täyttänyt 80 vuotta. Puhuttiin Matsonin elämästä, hänen urastaan kuvataiteilijana 1900-luvun

alussa ja maailmansotien välisen ajan kirjallisesta elämästä Suomessa ja maailmalla. Kertoessaan Matson puhui hiljaisella äänellä, naurahdelteli ja hymähteli ikään kuin kaikki olisi jotenkin kaskunomaista. Kirjallisuudenopiskelija oli lukenut Matsonin teokset ja ihaili niiden lujaa uskoa taiteen ja kirjallisuuden merkitykseen yhteiskunnassa.

Keskusteltiin, juotiin kahvia ja syötiin pullaa. Pienen olohuoneen pöydän ääressä, nojatuoleissa, pohdittiin ympäröivän maailman reaalisuutta, konkreettisuutta. Sitä, että pöytä, joka oli siinä edessä, ei ollut mielikuva, vaan tosiasia. Niin Matson sanoi ja varmemmaksi vakuudeksi napautti sormenpäällään pöytälevyä.

Lopuksi Matson haki hyllystä *Romaanitaiteen* ja kirjoitti siihen omistuksen: ”Mielenkiintoisen keskustelun muistoksi 16.3.1969 Alex Matson”.

Tutkielma vaati vielä toisenkin vierailun. Oli uusia kysymyksiä, ja Matson vastaili jälleen perusteellisesti. Opiskelija otti puheeksi *Muistiinpanoissa* olevan maininnan, jonka mukaan taide käsittelee yhtä tärkeitä asioita kuin politiikka ja on yhteiskunnalle yhtä tärkeä. Matson innostui: ”Se on tärkeämpi...” Ja sitten tuli perusteluita tälle väitteelle.

Kevättalvella 1971 Kerttu ja Alex ottivat graduntekijän, josta oli sillä välin tullut maisteri ja tilapäinen assistentti yliopistolle, mukaansa Pirkkalaiskirjailijoiden kokoukseen Haarlan kabinettiin. Kirjailijoilla oli oikeus tuoda yksi vieras mukanaan. Tuomas Anhava alusti, ja puhuttiin kirjallisuudesta. Herra jumala! Opiskelija oli pienessä kotikylässään toivonut jotakin tällaista niinä pitkinä iltoina, jolloin ei ollut ketään, jolle kertoa miten tärkeitä kirjat ovat! Huone oli täynnä tupakansavua. Valkealla liinalla peitetyn pitkän pöydän ääressä istui parikymmentä tamperelaiskirjailijaa. Kokous oli yksi viimeisistä, ellei viimeinen, jossa Alex Matson oli mukana. Vuoden 1972 kokouksiin Matsonit eivät enää osallistuneet.

Lokakuussa 1971 toimittaja Pekka Kinnari käveli Sammonkatua itään, ohitti Kalevan kirkon ja tuli Sammonkadun tornitalojen tuntumaan.⁸³⁸ Hän oli hyvissä ajoin ottanut kirjeitse yhteyttä Matsoniin ja Matson oli vastannut: ”Tulkaa kello kolmen jälkeen loppukuussa.” Toimittaja oli vähän epävarma siitä, oliko hän tullut oikeaan aikaan ja sopivana päivänä, mutta kun Matson avasi asuntonsa oven, epäilyt hävisivät. 82-vuotias kirjailija otti vieraan ystävällisesti vastaan. Ympäristöllä oli hyllyyttiin kirjoja, seinällä kunniatohtorin miekka. Ja kun

kohta selvisi, että toimittaja oli entinen merimies, tunsikin myös Matsonin lapsuusympäristön Hullin ja oli kirjoittanut sieltä runojakin, tunnelma parani entisestään. ”Nimet Hull ja Hedon Road herättävät minussa vanhoja muistoja. Hedon Roadilta lähtevällä kadulla, Williamson Streetillä, kävin kansakoulua, joten ne maisemat ovat minulle tuttuja... Isäni liike oli Hedon Roadin varrella, tiedättehän, vanhasta hautausmaasta ja kirkosta vähän matkaa, aivan Victoriatokan kulmassa...” Matson muisteli.

Toimittaja muisti Hullin sodanjälkeisiltä vuosilta. Kirkko oli sodan aikana pommitettu raunioiksi ja vanhan hautausmaan hautakivet kaatuneet. Matias Matsonin entistä kauppaliikettä, josta suomalaislaivojen miehistöt olivat ostaneet halvalla tarvikkeensa, piti joku toinen. Isä Matson oli ollut liian hyväsydäminen mies: antanut luottoa, ja liike oli mennyt nurin.

Toimittajan edessä nojatuolissa istui vitaalinen vanha mies, joka työskenteli edelleen ahkerasti. Nyt hän palasi toimittajan kysellessä muistoissaan varhaisiin Suomen vaiheisiin, kesään 1910 Seiskarin saarella ja seuraavaan kesään Laatokan pohjoispuolella Pitkäsäränassa. Talven 1913–1914 hän oli asunut yhdessä Grigori Auerin kanssa Pietarissa, Petro-Pavlovskin sivukadulla. Suomalaisia taiteilijoita oli ollut Pietarissa useita, mutta myös venäläisten taiteilijoiden kanssa keskusteltiin. Kun Matson palasi Hulliin, Fredikan sakista tuttu Anton Lindfors saapui sinne Aldbroghin kylän liepeille maalamaan. Toverukset olivat yöpyneet yhdessä teltassa. Tuolloin elettiin ensimmäisen maailmansodan alusviikkoja.

Kertoessaan Matson lämpeni, ikävuodet tuntuvat olevan tiessään ja hän puhui puolen vuosisadan takaisista tapahtumista ikään kuin ne olisivat tapahtuneet eilen. Pohjanmeren rantanäkymät vuorovesineen ja myrskyineen nousivat elävästi mieleen: ”Yhtenä aamuna huomasi Lindfors savuja mereltä, siellä höyrysi englantilainen laivastoeskaaderi pohjoista kohti. Kun kävin päivemmällä kylän kaupassa ostoksilla, näin lehdestä, että Itävalta-Unkari oli antanut uhkavaatimuksensa Serbialle”. Ensimmäinen maailmansota oli syttynyt.

Kaksi merimiestä, joiden ikäero oli lähes 40 vuotta, keskustelivat niin intensiivisesti, että suunniteltu kaksi tuntia venyi kolmeksi tunniksi. Mutta Matsonilla ei tuntunut olevan kiirettä. ”Katsokaahan...” hän sanoi. Olohuoneen telineellä oli maalaus Ravansaarelta, kuin ei-

len tehty. Seinällä riippui naisen muotokuva vuodelta 1918, kuka lie-neekään, sitten akvarelli Hauholta ja pöydällä oli Kertun isän arkkipiispa Kailan valokuva.

Matson kertoi käännostöistään, siitä kuinka hän oli kääntänyt Kiven *Seitsemää veljestä* muiden töiden ohessa seitsemän vuoden ajan yrittäen löytää englannin kielestä vastineita Kiven loistavalle kielenkäytölle.

Elokuinen vesikuuro pyyhkäisi yli pihamaan ja vähän kauempana olevan puiston. Haastattelija kysyi vielä yhden kysymyksen, vaikka hän oli vienyt Matsonin aikaa jo neljän tunnin ajan. Hän oli lukenut Hippolyte Tainea ja halusi tietää, määräsikö aikakausi taiteen luonteen? Matson naurahti: ”Osittain, mutta mielestäni ympäristö saattaa muuttua taiteen vaikutuksesta. Taine ei vastaa kysymykseen mitä taidede on, miksi sitä on... minulla on siitä oma teoriani, josta vielä haluan kirjoittaa, kysyä, miksi taidetta oli jo ennen kirjoitustaitoa, siitä tulee paksu teos...”

Toimittaja näki kirjoituspöydällä ison pinon kirjoituspaperia ja vieressä silmälasit. Hän sulki oven takanaan ja suuntasi kohti keski-kaupunkia. Lauri Viidan *Moreenin* alkusivuja tapaillen hän ajatteli, että jossakin edessä jauhoivat tehtaat kenkiä, koneita ja uutta ihmistä.

Matson tilittää elämänsä

Pirkkalaiskirjailijoiden puheenjohtaja Ilpo Kaukovalta ja yhdistyksen nuorempi jäsen Jorma Kannila astelivat joulukuun puolivälissä 1970 Alex Matsonin kotiin Sammonkadulle haastattelemaan kirjailijaa. Kirjailijahaastattelujen tekeminen oli yhdistyksen uusi hanke. Mukana oli myös nauhuri, yhdistyksen tuore hankinta, jolla haastattelu tallennettaisiin.⁸³⁹

Kirjailijahaastattelulomakkeen luonnoksen mukaan tamperelaiset kirjailijahaastattelut oli tarkoitus aloittaa joulukuussa 1969. Kysymyslista oli yhdistyksen omaa tekoa. Ensimmäisten kysymysten joukossa oli: ”Onko muistikuvaa miten ensimmäiset omat kirjalliset hahmottamisyritykset tapahtuivat?” Haastateltavien alustavalla listalla ei ollut Alex Matsonin nimeä, mutta sittemmin hänetkin oli päätetty ottaa mukaan.

Kaukovalta oli innostunut kirjallisuuden monitoimimies. Oma kirjailijanura ei sitten 1930-luvun ollut edistynyt, mutta hän oli johdannut kirjaston kirjallisuuspiiriä, ollut innokkaasti kehittämässä kirjailijayhdistystä ja suunnitellut siinä ohessa väitöskirjaa routavuosien suomalaisesta kirjallisuudesta. Vielä 1980-luvun alussa hän ikämiehenä tuli kirjallisuusprofessorin luokse esittelemään suunnittelemaansa tutkimusta.

Monenlaiset kirjalliset suunnitelmat pyörivät Kaukovallan mielessä. Hän eli koko elämänsä naimattomana, ja kirjailijayhdistyksestä tuli tavallaan hänen rakas lapsensa. Kun puheenjohtaja 1970-luvulla oli jäsenistön mielestä ollut jo riittävän pitkään toimessaan, keksittiin oiva tapaa vaihtaa puheenjohtajaa Kaukovaltaa loukkaamatta: häneen tehtiin yhdistyksen ensimmäinen kunniapuheenjohtaja.

Kaukovalta oli ottanut käyttöön magnetofonin, jolla hän nauhoitti yhdistyksen kuukausikokouksia. Siten hän tuli keränneeksi arvokkaan aineiston, jonka avulla voidaan selvittää, mitä Kirsi Kunnas, Väinö Linna, Reino Lahtinen, Väinö Kirstinä ja monet muut ajattelivat eri vuosikymmenillä kirjallisuudesta ja maailmasta. Myös kuukausikokousten alustuksia alettiin nauhoittaa. Nauhoittajan tekninen taito ei aina vastannut käytännön vaatimuksia, ja moneen kertaan kirjailijat hieman huvittuneina seurasivat, kuinka puheenjohtaja taisteli nauhurinsa kanssa, paineli nappeja, kuulosteli koneen ääniä korva koneeseen painettuna tai kietoi valtoimenaan purkautuvaa ääninauhaa niskansa taakse.

Kirjailijahaastattelun kysymyksiä Kaukovalta oli hionut huolellisesti. Kaikki oli valmista, kun hän yhdessä nuoremman polven kirjailijan Kannilan kanssa asteli Matsoneiden kotiin. Kerttu keitti kahvit, ja sitten päästiin vauhtiin. Kysymykset seurasivat toisiaan:

Kaukovalta: Onko yleisellä elämäntilanteellasi kirjoittamisen aikoihin merkitystä?

Matson: Kyllä rahan tarpeella.

Kaukovalta: Läheinen tapahtuma?

Matson: Läheinen tapahtuma.

Kaukovalta: Vaikuttajahenkilö?

Matson: Ei.

Kaukovalta: Ajatus, jonka haluat ilmaista?

Matson: Ei.

Kaukovalta: Sana, sen sointi, ilme?

Matson: Ei.

Kaukovalta: Useita virikkeitä kimppuna?

Matson: Vaikea vastata.

Kaukovalta: Yleinen ehkä epämääräinenkin muotoamisen tarve, ilmaise-
misen tarve?

Matson: Ei, paitsi maalauksessa.

Kaukovalta: Voitko eritellä, millä tavalla niiden vaikutus on tuntunut?
Tässä on annettu tilaisuus vielä koota ne.

Matson: Luulen että olen vastannut tähän jo. Vaikutteita ei mistään, mutta
omaa harkintaa, omaa kokemusta, omaa elämää.

Haastattelu eteni, Kaukovalta esitti kysymyksiä pitkältä listaltaan.
Matson vastasi ja Kannila kuunteli.

Kaukovalta: Määrittele, mikäli suinkin voit, kirjailijansanomasi sisältö tai
jotakin siitä.

Matson: Minä haluan avata hiukan muille taiteen maailmaa. En minä
muuhun pyri. Minusta ihminen, joka ei tunne taidetta, menettää paljon.

Kaukovalta: Onko lähtökohtaympäristösi tai kasvuympäristösi ollut jos-
sakin vastakohtasuhteessa johonkin toiseen ryhmään tai asiaan?

Matson: Vähän vaikea sanoa. Olen kulkenut niin monen sosiaalisen ker-
roksen läpi, etten minä tiedä, että näillä on ollut jotakin vaikutusta. Mie-
luummin minä elän yksinkertaista elämää maalla kuin kaupungissa.

Kaukovalta: Mitä yleisiä ohjeita tai minkä yleisen ohjeen antaisit aloittele-
ville kirjailijoille?

Matson: Opetelkaa kirjoittamaan selvästi ja hyvin ilman turhia sanoja ja
ilman mitään, mihin ette itse usko.

Kaukovalta: Onko miljöö tärkeä kaunokirjallisessa tuotannossasi?

Matson: Viihtyisä huone on kaikkein tärkein ympäristössä. Se saa olla
missä vain.

Reipas tunti oli jo kulunut, kun toinen haastattelija Jorma Kannila
pääsi ensimmäisen kerran ääneen. Matson oli selostanut, Cervantesin
Don Quijote esimerkkinään, mikä ero on luovan mielikuvituksen
ja katteettoman fantasian välillä. Kannila halusi kuulla vähän lisää
”asioita laajasti pohtineen tutkijan mielipidettä” asiasta. Kaukovalta
ei kuitenkaan halunnut luopua omasta kysymyspatteristostaan: ”Tä-
mä on varmaan oikein hyvä kysymys, mutta jos käymme nämä muu-
tammat kysymykset lävitse, niin se on paikallaan sitten yhteenvetona.”

Kaukovalta nousee melkein haastattelun keskushahmoksi, hän kulkee omaa linjaansa ja seuraa kysymyslistaansa ikään kuin huomaamatta mitä Matson sanoo tai mitä muuta hän voisi sanoa asiasta. Vain muutamassa kohden hän esittää lisäkysymyksen tai varovaisen vastaväitteen. Kaukovalta kysyy, mitä Matson ajattelee uusien aihepiirien valtaamisesta kirjallisuudelle:

Matson: Ei aihepiirit ole tärkeitä kirjallisuudessa, se on sivuseikka.

Kaukovalta: Jos Pääatalo kuvaa ihmisiä telineillä eikä kukaan muu ole vielä kuvannut, niin se ei ole tärkeitä?

Matson: Ei se tee sitä romaania sen paremmaksi. Yhteen aikaan puhuttiin aihevaltauksista. Ei tällaisessa ole mitään järkeä.

Kaukovalta: Miten tarkasti mietit edeltä käsin teoksesi rakenteen?

Matson: En miettinyt missään tapauksessa.

Kaukovalta: Moneenko kertaan kirjoitat teoksesi?

Matson: Jokaista liuskaa kolmesta viiteen, kuuteen kertaan.

Kaukovalta: Tarvitsetko ateljeekritiikkiä?

Matson: En välitä.

Kaukovalta: Neuvotteletko jonkun muun kanssa ja missä työn vaiheessa?

Matson: En neuvottele.

Kaukovalta: Mikä pyrkii tulemaan runona, romaanina, näytelmänä?

Onko sinulla tästä jotakin yleistä arvelua?

Matson: Ei.

Kaukovalta: Tämä on hyvin vaikea kysymys.

Matson: Juu, mutta ei se koske minua.

Kaukovalta: Millaisen teoksen todella haluaisit kirjoittaa?

Matson: En romaania, en runoa, en varsinaista filosofiaa, mutta estetiikkaa kyllä. Jota minä pidän hyvin tärkeänä asiana. Nykyistä elämää vaijaa se, että elämää ja asioita ei katsella ollenkaan estetiikan kannalta. Siis esteettiseltä kannalta, sillä suurin osa estetiikasta on roskaa, vain hyötyajattelua. Sen takia rakennetaan huonoja kaupunkeja, kun ajatellaan, että tämä tulee halvemmaksi, näin voitetaan niin paljon. Ja luonnon kanssa tehdään samoin. Jos tähän liittyisi esteettinen pyrkimys, niin kaupungit olisivat paljon viihtyisämpiä. Enkä minä uskoisi, että maailma olisi ollenkaan köyhempi. Olisi vähemmän tyytymättömiä ihmisiä.

Kaukovalta: Mikä olisi paras tapa tukea luovaa kirjallista työtä?

Matson: Paras tapa on kulttuuriystävällinen politiikka, joka tekee ihmiset vastaanottavaisiksi hyvälle kirjallisuudelle.

Kaukovalta: Millaisena näet kirjantekijän tulevaisuuden?

Matson: Yhtä epävarmana kuin ennenkin.

Kaukovalta: Millaisena näet runon, näytelmän, romaanin tulevaisuuden?

Matson: Ne jatkuu niin kuin ennen. Runoja tulee olemaan aina ja myöskin runouden lukijoita.

Kaukovalta: Näytelmän tulevaisuus?

Matson: Teatteri tulee myöskin pysymään.

Kaukovalta: Entä romaanin tulevaisuus?

Matson: Myöskin. Mutta niitä kirjoitetaan niin paljon, että mahdollinen hyvä romaani peittyi niiden joukkoon. Meillä tänäkin vuonna julkaistaan pari kolmesataa romaania ainakin.

”Sirogeltakoon tuhkani mereen”

Alex Matsonin elämä päättyi vuoden 1972 lopulla. Alkuvuodesta Tuomas Anhava oli kysellyt huolestuneena kirjeitse hänen vointiaan: ”Why don’t you tell me what the doctor said?”⁸⁴⁰ Ei tiedetä, mitä Matson vastasi, tai vastasiko hän mitään. Joka tapauksessa hän joutui uudelleen sairaalaan, mutta kun lääkärit totesivat, että paranemisesta ei ollut toivoa, Kerttu ja Alex päättivät, että potilas sairastaisi kotonaan. Olihan Kerttu sentään sairaanhoitaja ja Alex levollinen potilas.

Viimeisiin elinpäiviinsä saakka Alex jatkoi kirjoittamista. Irrallille paperiliuskoille syntyi tekstiä, josta lopulta kukaan ei enää saanut selvää. Se oli jatkuvaa aaltoniivaa, ikään kuin sammuvan sydämen välittämää sydänsähkökäyrää, kuten Kertun veljenpoika Osmo Kaila myöhemmin muisteli. Tahto ja ajatus kirjoittivat yhä, vaikka kynää pitelevä käsi ei enää pystynyt tuomaan ajatusta muiden ulottuville.

Viimeisinä elinpäivinä joku perhetuttava tuli katsomaan Alexia. Hän kyseli, miten sairastaminen sujui kotona. Alex ei jaksanut enää oikein puhua, mutta tuttavvan todetessa, että ”Onhan sentään hyvä saada olla kotona”, hän vastasi heikolla äänellä: ”Tämä on paratiisi.” Kun Alex kuolemaansa edeltäneenä päivänä vaipui kaksi kertaa tajuttomuuden tilaan, hän sanoi niistä herättyään kaipaavasti: ”Kaksi ihaana kuolemaa tänään.” Sitten tuli kuolema lempeästi ja hiljaa.

Kerttu kertoi myöhemmin: ”Nämä viimeiset kuukaudet olivat meille suurta onnen aikaa. Alec tiesi kuolevansa, mutta hän lähestyi kuolemaa uljaasti ja rohkeasti.”

Alex Matson kuoli 29. marraskuuta 1972. Kuolinilmoitukseen Kerttu liitti tiedon, että ruumiinsiunaus toimitettaisiin hiljaisuudessa, sekä katkelman Alexin muistiinpanoista: ”Ihmiset etsivät onnea ulkoisista tekijöistä – – koska se ylläpitää kaikkeuden tasapainon.”⁸⁴¹

Kalevankankaan siunauskappelin viileässä salissa Kerttu sekä muutamat sukulaiset ja ystävät jättivät Alexille jäähyväiset joulukuun alkupäivinä. Vainajan kärkevin kriitikko ja lopulta hänen luotettavin ystävänsä Tuomas Anhava piti muistopuheen, jossa hän antoi varauksettoman tunnustuksen Matsonin elämäntyölle.

Viikkoa myöhemmin Alexin tuhkauurna haudattiin Kalevankankaalle. Viimeinen saattojoukko oli pieni: vain Kerttu, Osmo Kaila ja hautausmaan vahtimestari. Osmo Kaila kantoi urnan sille varattuun paikkaan ja laski sen matalaan hautaan.

Alex Matsonin pöytälaatikkoon ja kaksion komeroihin jäi paljon käsikirjoituksia. Joukossa oli vahakantisia ja kovakantisia päiväkirjoja yli puolen vuosisadan ajalta, kirjoituksia, puheita ja esitelmiä, valmiita teoksia ja teosten luonnoksia. Oli novellien käsikirjoituksia, parin romaanin käsikirjoitukset sekä 1930-luvulla syntynyt näytelmäkirjoitus, josta muotoutui sittemmin romaani *Lunnaat*. Tutkielma romaanista ja romaanien tutkimuksesta ei lopulta valmistunut, sen englanninkielisessä käsikirjoitusversiossa oli runsaat sata liuskaa, suomenkielisessä lähes 200. Matsonilta jääneiden papereiden joukossa oli myös Shakespeare-tutkimuksen luonnoksia, luonnoksia Väinö Linnaa, F. E. Sillanpäättä ja Teuvo Pakkalaa koskevista tutkimuksista, maailmankatsomuskysymysten pohdintaa sekä muistiinpanoja unista. Osan luonnoksista Matson oli jättänyt sovinnolla taakseen, koska oli nähnyt, että ne eivät koskaan valmistuisi. Mutta kirjoittamatta hän ei voinut olla.

Kerttu eli Alexin kuoleman jälkeen vielä kymmenen vuotta. Hän vaali vointinsa mukaan miehensä muistoa ja kirjoitti pieniä muistiinpanoja yhteisestä elämästä ja oman Kaila-sukunsa elämästä. Yhdessä Tuomas Anhavan ja Pirkkalaiskirjailijoiden puheenjohtajan Jorma Kannilan kanssa Kerttu pyrki järjestämään Alexin jälkeensä jääneitä papereita. Niiden säilytyspaikaksi kaavailtiin ensin Pirkkalaiskirjaili-

joiden arkistoa, mutta sitten päädyttiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Osa aineistosta – ilmeisesti intimiteettisistä ja vammistolaisten arvostelun pelossa – päätettiin pitää suljettuna uuden vuosituhannen puolelle. Nyt sekin osa on vapautunut tutkijoiden käyttöön.

Muutettuaan vanhusten palvelutaloon Kaukajärven rantaan Kerttu perusti Alexille hänen viimeisinä elinvuosinaan karttuneilla rahoilla Pirkkalaikirjailijoiden hallintaan tulleen Alex Matsonin rahaston, josta on jaettu palkintoja hyviin taiteellisiin tuloksiin päässeille pirkkalaikirjailijoille. Palkinto on myönnetty toistaiseksi yhdeksän kertaa merkittävästä kirjailijantyöstä. Ensimmäisen palkinnon sai vuonna 1976 novellisti Martti Joenpolvi ja toistaiseksi viimeisen 2019 runoilija Kari Aronpuro. Nykyiset nuoret tamperelaiskirjailijat tuntevat Matsonin nimen lähinnä vain hänen palkinnostaan.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa olevasta Matsoneiden jäämistöstä löytyi pieni paperinpala, johon Alex on kirjoittanut viimeisen tahtonsa: ”En halua tulla haudatuksi maan multa. Siroteltakoon tuhkani mereen.” Samaan paperiin Kerttu on kirjoittanut myöhemmin alle oman lisäyksensä: ”Tuhkasi on Kalevankankaalla. Anteeksi. Kerttu.”

Lukemisen ja ymmärtämisen puolesta

Alex Matson (1888–1972) on nykypäivän Suomessa melko unohdettu kirjailija ja kriitikko. Osaltaan siihen vaikuttaa se, että hänen kirjallisuuskritiikkinsä ja esseeteoksensa syntyivät kirjoittamisaikansa haasteista, ja osa näistä lähtökohdista, ajan ongelmista, on hävinnyt. Matsonin keskeiset ajatukset eivät kuitenkaan ole vanhentuneet. Hän korostaa, että kirjallisuus ei ole käyttötavaraa, jonka merkitys häviää, kun kirjat on kerran luettu. Juuri klassikoista voi lukea kirjallisuuden elinvoiman ja myös sen yhteiskunnallisen merkityksen tärkeimmät syyt. Matsonin toiminta oman aikansa kirjallisessa elämässä kelpaa siis malliksi nykyisinkin.

Matsonin elämä oli täynnä jatkuvaa muutosta. Hän oli syntynyt merimiehen poikana Karjalan kannaksella Koivistolla, mutta muutti perheensä mukana jo pikkulapsena Englantiin Hulliin. Murrosiässä hän joutui viettämään vajaan vuoden keuhkotautiparantolassa Saksassa, jossa hän oppi saksan kielen ja sai tuntumaa saksankieliseen kulttuuriin. Tätä Saksan-aikaansa hän muisteli kesken jääneen omaelämäkertansa ensimmäisessä osassa *Muistelen* (1971). Perhetausta ja varhaiset elämänvaiheet tarjosivat Matsonille hyvät lähtökohdat kansainväliseen ajatteluun ja kansainvälisten kontaktien rakenteluun. Vaikka englantilainen koulu Hullissa keskeytyi jo lukiovaiheessa isän vaadittua poikaa toimistotöihin, se toi Matsonin ajatteluun ja käytökseen vahvan englantilaisen kulttuurin lisän. Toisaalta oli tärkeää, että hän tarkasteli suomalaista elämäntapaa ja kulttuuria ikään kuin ulkopuolisen näkökulmasta. Kulttuurienvälisyys oli Matsonille alusta lähtien luonnollinen asenne.

Matsonin merkittävät kirjallisuudentulkinnat 1920-luvun lopulta lähtien käsittelivät sekä 1800-luvun loppupuolen venäläisiä klassi-

koita Dostojevskia ja Tolstoita että 1900-luvun tärkeitä anglosaksisia modernistisia klassikoita, joiden tärkein välittäjä Suomeen Matson oli. Nykypäivän näkökulmasta kaikkien näiden kirjailijoiden ja teosten voi tietenkin sanoa kuuluvan melko kaukaiseen kirjallisuuden historiaan. Matsonin tulkintojen merkitys on kuitenkin siinä, että ne osoittavat lukijoille, kuinka klassikot ovat nykypäivän näkökulmasta-kin elävää kirjallisuutta.

Matson on sotienjälkeisen kirjallisuutemme keskeinen vaikuttajahahmo Tuomas Anhavan ohella. Hän ei yleensä antanut kirjailijoille heidän käsikirjoituksistaan yksityistä palautetta, mutta teoksillaan ja henkilökohtaisilla keskusteluillaan hän vaikutti moniin suomalaisiin kirjailijoihin ja erityisesti Tampereen nousuun merkittäväksi kirjallisuuskaupungiksi toisen maailmansodan jälkeen.

Matsonin henkilöhistoria ja henkilökohtaiset ominaisuudet tukivat hänen asemaansa kirjallisena keskustelijana, kriitikkona ja kirjailijoiden opastajana. Hänellä oli laaja elämäkokemus ja hän oli työskennellyt monilla eri aloilla: merimiehenä, kuvataiteilijana, kirjailijana ja kirjallisuuden kääntäjänä sekä liike-elämän ja valtion palveluksessa. Hän oli sosiaalinen luonne, joka keskusteluissa tavoitti nopeasti vastapuolen ajatuksenjuoksun ja osasi sovittaa sanottavansa sen mukaan. Tällä oli suuri merkitys hänen hedelmälliselle vaikutukselleen suomalaisten kirjailijoiden parissa toisen maailmansodan jälkeen.

Asetuttuaan pysyvästi Suomeen ensimmäisen maailmansodan vuosina Matson opiskeli kuvataiteilijaksi Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulussa Ateneumissa ja kuului maineikkaaseen Marras-kuun ryhmään. Kuvataiteilijanura ensimmäisen maailmansodan molemmin puolin jäi suhteellisen lyhyeksi, mutta se vaikutti kuitenkin merkittävästi hänen myöhempään kirjalliseen toimintaansa. Tämä näkyy jo hänen omissa 1920- ja 1930-luvulla ilmestyneissä, visuaalisia näkymiä suosineissa kaunokirjallisissa teoksissaan. Matsonin sodanjälkeisten esseeteosten kirjallisuuskäsityksen taas voi nähdä osaksi kasvaneen taiteen omalakisuuutta korostavasta kuvataidekeskustelusta, jota Suomessa käytiin ensimmäisen maailmansodan edellä ja aikana.

Englanti oli Matsonin vahvin kieli, mutta hän pystyi seuraamaan kirjallisuuden kehitystä useilla kielillä. Suomen kielen hän joutui opettelemaan käytännössä alusta alkaen palatessaan 1900-luvun alus-

sa Suomeen. Avioiduttuaan 1920-luvulla Kersti Bergrothin kanssa ruotsista muodostui hänen toinen kotikielensä. Saksankielistäkin kirjallisuutta hän pystyi lukemaan vaivattomasti alkukielellä. Jossakin määrin tragediaksi muodostui se, että hän halusi olla nimenomaan suomalainen kirjailija, vaikka sujuvan, täysin virheettömän suomen kielen kirjoittaminen tuotti hänelle loppuun saakka vaikeuksia. Hän ei onnistunut kirjoittamaan suomeksi sellaisia romaaneja, jotka olisivat tyydyttäneet häntä.

Monialaisuus ja joustavuus olivat ominaisia Matsonin ajattelulle. Hän oli kiinnostunut vaihtoehdoista ja uutta kehitystä ennakoivista ratkaisuista. Matsonia kiinnosti myös todellisuuden rajojen tutkiminen, ja hänen ajattelussaan oli jopa uskonnollisia ja mystisiä piirteitä, mikä näkyy hänen päiväkirjamerkinnöistään. Kaikissa hänen omis- sa, kesken jääneissä romaanisuunnitelmissaan toisen maailmansodan jälkeen oli mukana jonkinlainen absurdi elementti. Nämä kirjoitusyritykset kertovat halusta laajentaa ajattelua arkisen kokemuksen ulkorajoille.

Matson oli suomalais-anglosaksisten käännössuhteiden pioneeri. Hän käänsi maailmansotien välillä englanniksi Aino Kallaksen, Aleksis Kiven ja F. E. Sillanpään teoksia. Sekä Kallasta että Kiveä kääntäessään hän opiskeli vanhasta kirjallisuudesta arkaaista englantia, jonka hän katsoi vastaavan niin Kallaksen vanhahtavaa kieltä kuin Kiven *Seitsemän veljeks*en arkaaista maailmankuvaa. Hän suomensi jo 1940-luvulla moderneja englantilaisia ja yhdysvaltalaisia klassikoita Joycea, Faulkneria, Steinbeckia ja Hemingwayta, joiden teosten kääntämistä hän itse oli ehdottanut kustannusosakeyhtiö Tammelle. Kustantajan kanssa käydystä kirjeenvaihdosta näkyy, että hän kiinnitti suomennoksissaan erityistä huomiota alkutekstin sellaisten piirteiden huolelliseen suomentamiseen, jotka kulttuurierojen takia olivat suomalaisille lukijoille outoja.

Suomentajanakin Matsonin ongelma oli jossakin määrin hänen myöhään oppimansa suomen kieli. Kieliongelmat näkyivät jo hänen omis- sa 1920-luvun alun romaaneissaan, ja kun kustantaja ei riittävästi kiinnittänyt huomiota kielenhuoltoon, samoja ongelmia esiintyi vielä Matsonin suomennoksissa sotien jälkeenkin. 1950-luvulla Matsonin kaunokirjallisuuden englanninnoksille oli ilmeisen kohtalokasta se, että hänen kosketuksensa uusimpaan englanninkieliseen

ympäristöön olivat jääneet vähäisiksi. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* valmis englanninnos ei kelvannut amerikkalaiselle kustantajalle, kuten ei myöskään Mika Waltarin *Turms Kuolemattoman* englanninnos, jota Matson kirjailijan pyynnöstä ja rahoituksella ehti valmistella jo varsin pitkälle. Näitä käännöksiä ei kuitenkaan ole enää jälkikäteen mahdollista arvioida, koska niiden käsikirjoitukset eivät ole säilyneet. *Tuntemattoman sotilaan* englanninkielinen laitos *The Unknown Soldier* (1957) ilmestyi lopulta kustantajan vahvasti muokkaamassa muodossa, jossa myös romaanin tarinaa muunneltiin.

1920-luvulta lähtien Matson käänsi englanniksi myös useita suomalaisia tietoteoksia, mutta tätä hän piti ennen kaikkea keinona rahoittaa taiteellista työtään: romaanien ja esseiden kirjoittamista sekä kaunokirjallisuuden käännöstyötä. Kääntäjän työn silloista alhaista arvostusta osoittaa se, että Matsonin englanniksi kääntämiin tietokirjoihin ei usein katsottu aiheelliseksi merkitä edes kääntäjän nimeä.

Tuskin kukaan kriitikko tai kirjallisuudentutkija on vaikuttanut aikansa suomalaisiin kirjailijoihin yhtä vahvasti kuin Matson, vaikka kirjoittajaoppaita kirjailijoiksi aikoville oli toki julkaistu ennenkin. Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi?* (1935) sisälsi monenlaisia käytännön neuvoja, mutta ei juurikaan pohdintaa siitä, mitä edellytetään hyvältä romaanilta. Matson taas ei antanut suoria kirjoitusohjeita, mutta pohti ilman vaikeasti tajuttavaa terminologiaa hyvien romaanien rakentumista. Tällainen puhutteli potentiaalisia romaanikirjailijoita, joista hyvin monet Matsonin ajan Suomessa olivat käyneet vain niukasti kouluja, mutta lukeneet paljon kaunokirjallisuutta.

Syitä Matsonin vaikutusvaltaan kirjailijoiden keskuudessa on varmasti muitakin. Yksi oli kirjailijuuteen kuulunut yksityisyrittäjyyden mentaliteetti: kirjailijan oli raivattava tiensä yksin, taiteellisiin ratkaisuihin liittyvä ulkopuolinen neuvo ei ollut hyvästä. Sen enempää Matson kuin akateemiset tutkijatkaan eivät tyrkyttäneet oppejaan kirjailijoille, mutta Matson liikkui alusta lähtien paljon nimenomaan taiteilijapiireissä, kun taas suomalaiset kirjallisuudentutkijat asettuivat vahvasti tiedeyhteisön jäseniksi. Tätä edesauttoi myös Matsonin sosiaalisuus. Hän pystyi helposti solmimaan ystävyysuhteita ja voitamaan kirjailijoiden luottamuksen. Erityisen merkittävää tämä oli Tampereella, jonka nouseva kirjailijakaarti oli sodan jälkeen todella kaukana akateemisesta maailmasta. Kirjailijoiden yhteiskunnallinen

protesti ei loukannut Matsonia lainkaan. *Tuntematonta sotilasta* kirjoittava Väinö Linna ei esimerkiksi ollut Matsonille ensisijaisesti historian uudelleenkirjoittaja vaan lahjakas taiteilija.

Matsonin merkittävien esseeteosten taustalla on hänen 1920- ja 1930-luvun toimintansa modernin ulkomaisen kirjallisuuden tunnetuksi tekijänä ja välittäjänä Suomeen. Yhdessä Kersti Bergrothin kanssa hän toimitti Suomen kaikkien aikojen kansainvälisintä ja ajantasaisinta kirjallisuuslehteä *Sinistä kirjaa*. *Sininen kirja* esitteli modernia anglosaksista kirjallisuutta, jota alkoi tulla Suomeen oikeastaan vasta toisen maailmansodan jälkeen, osaksi Matsonin suosittamana ja suomentamana. Matsonin *Siniseen kirjaan* (1927–1928), *Päiväkirjaan* (1934–1938) ja *Karjala*-lehteen 1930-luvun lopulla kirjoittamat kirjallisuusesset pohjüstivat osaltaan modernin maailmankirjallisuuden tietä Suomeen. Samalla ne olivat Matsonille itselleen tärkeä kirjoittajakoulu. *Romaanitaide*-teoksen (1947) syntyhistoria osoittaa hänen huolellista paneutumistaan kirjallisten ongelmien selvittelyyn ja verbalisointiin: esseeteos kasvoi paitsi *Sinisen kirjan*, *Päiväkirjan* ja *Karjalan* esseistä myös muistiosta, jolla Matson 1940-luvulla perusteli kustannusosakeyhtiö Tammen lukijana kustantajalle lähetettyjen romaanikäsitteiden arviointiperusteitaan.

Kokonaan tuntematon vaihe Matsonin elämässä on toistaiseksi ollut hänen sotavuosien toimintansa Valtion tiedoituslaitoksessa. Valtion tiedoituslaitoksen tehtävä oli välittää tietoa ulkomailta Suomeen ja Suomesta ulkomaille ja samalla valvoa myös yleistä tiedonvälitystä. Se oli tärkeä näköalapaikka, jossa oltiin perillä niin oman maan kuin kansainvälisestäkin ajattelusta paremmin kuin kansalaisten keskuudessa yleensä. Matsonin lähes koko elämän kattavat yksityiset päiväkirjat, jotka vapautuivat tutkijoiden käyttöön vasta 2000-luvulla, avaavat mielenkiintoisen näköalan sotavuosien tapahtumiin ja tunnelmiin Helsingissä ja muualla maassa. Niistä näkyy, miten Suomessa ajateltiin Saksasta, Neuvostoliitosta ja sodan jatkamisesta. Niistä näkyy myös ikään kuin pähkinänkuoressa se käänne, jossa suomalaisen kulttuurin saksalaissuuntaus alkoi vaihtua anglosaksiseksi suuntaukseksi.

Matsonin sodan jälkeen julkaisemien esseeteosten *Romaanitaide* (1947), John Steinbeck (1948) ja *Kaksi mestaria* (1950) ytimenä on luja usko kirjallisuuden merkitykseen ihmisten elämässä ja viime kä-

dessä koko yhteiskunnassa. Matson korosti, että taide käsittelee yhtä konkreettisia asioita kuin politiikka ja on yhteiskunnalle yhtä tärkeä. Hyvä taide ei hänen mukaansa edellyttänyt arkitodellisuuden jäljentämistä, näennäistä opettavaisuutta, kansallistunnetta tai muuta vastaavaa. Näillä ajattelun virikkeillä oli suuri merkitys sodanjälkeisen ajan suomalaisille kirjailijoille.

Esseeteoksissaan Matson luonnehti kirjallisuuden mestariromaanija tavalla, joka oli erityisesti kirjailijoille hyödyllinen. Matsonin mielestä kirjailijaa ei pitänyt arvioida yksipuolisesti hänen teostensa yhteiskunnallisten kannanottojen tai hänen yksityisen maailmankatsomuksensa perusteella. Lukijan tai kriitikon ei tarvinnut pelästyä kirjailijan poliittisia ja yhteiskunnallisia näkemyksiä, vaan hänen tuli keskittyä kirjailijan teoksen ainutkertaiseen rakentelutapaan. Tämä näkemys mahdollisti Matsonin tulkintojen vaikutuksen yhteiskunnallisesti hyvin eri tavoin ajatteleviin kirjailijoihin.

Lukuisissa sodanjälkeisissä kannanotoissaan Matson puhuu itsestään tutkijana, mutta itse asiassa hän kirjoitti esseeteoksensa ja myös päivälehtikritiikkinsä lukijana. Tämä ei pienennä Matsonin tutkimuksellista merkitystä. Hänelle oli tärkeää selvittää – tutkia – miten huolellinen lukija ja kirjailijan teksti kohtaavat: miten hyvä lukija pystyy rakentamaan teoksesta kokonaiskuvan, jossa kaikilla osatekijöillä on oma perusteltu paikkansa. Matsonin mielestä hyvä lukija ottaa huomioon hyvän romaanin tarjoamat pienetkin tulkinnan avaimet.

Matson kysyi myös, onko kirjallisuuden lukijan ensijaisesti nautittava lukemisestaan. Kun hän korosti huolellisen lukemisen merkitystä, hän painotti sitä, että nautinnokseen lukeva löytää kirjasta ennen kaikkea oman itsensä: lukemisen nautinto merkitsee hänelle vain sitä, mistä hän juuri sillä hetkellä kykenee nauttimaan. Hän ei itse asiassa ole valmistautunutkaan kuuntelemaan, mitä kirjailija haluaa sanoa. Hän luulee syventyvänsä kirjailijan teokseen, vaikka syventyy todellisuudessa omaan itseensä. Matsonin mielestä romaani antaa lukijalleen eniten, kun sen parissa näkee ymmärtämisen vaivan.

Esseissään Matson asettaa mielellään vastatusten tieteen totuuden ja taiteen totuuden, joista jälkimmäinen kiehtoo häntä selvästi enemmän. Esimerkiksi Tolstoin *Sodan ja rauhan* tarjoama kuva elämän järjestyksestä on taiteilijan näkemys, mikä ei Matsonin mielestä kuitenkaan merkitse sitä, että se olisi vähemmän totta kuin tieteellinen

teoria. Kun on kysymyksessä elämän ymmärtäminen ja arvostaminen, ”tieteellinen teoria on pakostakin aina väärä”, Matson kärjistää.

Matsonin suhde akateemiseen kirjallisuudentutkimukseen on kaksijakoinen. Hän oli kyllä seurannut varsinkin yhdysvaltalaista kirjallisuudentutkimusta ja saanut sieltä aineksia omaan kirjallisuuskäsitykseensä. Häntä on jopa pidetty amerikkalaisen uskriteiikin ensimmäisenä maahantuojana Suomeen. Matsonin mielestä hyvää romaania ei kuitenkaan voinut ymmärtää pelkästään lukemalla sitä selittävää aikaisempaa tutkimusta ja tulkintoja.

Kriitikon- ja esseistin urallaan Matson joutuikin monta kertaa vastatusten akateemisten kirjallisuudentutkijoiden kanssa. Tämä saattoi ainakin hänen kirjailijanuransa loppupuolella johtua jossakin määrin Matsonin vuosien mittaan omaksumasta sosiaalisesta roolista: tamperelaiskirjailijoiden parissa ei ollut tarpeen lukeutua eliittiin vaan pikemminkin ottaa välimatkaa siihen. Tämä ei kuitenkaan ollut mitenkään ensisijainen syy Matsonin kritiikkiin akateemista tutkimusta kohtaan. Seurattuaan englantilaista, yhdysvaltalaista ja myös eurooppalaista uudentyypistä kirjallisuudentutkimusta jo 1920-luvulta lähtien hän oli valmis kyseenalaistamaan Suomessa keskeisen tutkimustradition, jossa tärkeintä oli kirjallisen teoksen syntyprosessin ja virikkeiden selvittely. Se oli hänestä jo 1940-luvulla vanhanaikaista. Erimielisyys näkyy hyvin esimerkiksi Viljo Tarkiaisen kommentteissa Matsonin *Romaanitaiteeseen*.

Yksi syy Matsonin teosten puhuttelevuuteen kirjailijoiden keskuudessa on ollut se, että hän korostaa romaanien lukukokemuksen vahvaa liittymistä laajempaan tulkintaan ihmisestä, yhteiskunnasta ja maailmasta. Matsonin tulkinnat puhuttelivat kirjailijoita paremmin kuin akateemisten tutkijoiden tutkimukset. Hänen vaikutuksensa kirjailijoihin näkyy Väinö Linnasta Lauri Viidan kautta Hannu Salamaan, Jorma Korpelasta Veijo Merein ja vuoden 2021 Finlandiapalkittuun Jukka Viikilään. Tämä kunnioitusta herättävä kirjailijaluettelo osoittaa, kuinka hedelmällistä Matsonin esseeteoksissaan ja osin myös henkilökohtaisissa keskusteluissaan tarjoama tuki on ollut.

Kiitokset

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto ja Svenska Litteratursällskapetin arkisto ovat tukeneet monin tavoin työtäni.

Kansallisarkiston Helsingin, Mikkelin ja Oulun toimipisteiden sekä Suomen Ulkoministeriön arkiston virkailijat ovat auttaneet minua Alex Matsonin elämän yksityiskohtien selvittelyssä.

Suomen tietokirjailijat ry on myöntänyt minulle apurahan tutkimushankkeen edellyttämiin matkoihin.

In researching the Matson family's time in Hull (England), I have received valuable help from Hull resident Christine Pinder, on behalf of the Old Kingstonians' Association. This Association keeps alive the memories of Kingston High School in Hull, including its predecessor Boulevard Higher Grade School, which Alex Matson attended whilst he and his family lived in Hull.

Alex Matsonin Viipurin-yhteyksiä sekä Matsonin sisaren Annie Starckjohannin viipurilaista perhettä koskevia tietoja olen saanut Anne-Marie Starckjohannilta.

Alex Matsonin kuvataiteilijan uraa koskevin osin olen saanut hyödyllisiä taustatietoja Hanna-Leena Paloposkelta.

Tiina Backmanilta olen saanut hänen isänsä Osmo I. Kailan muistelmia tädistään Kerttu Matsonista ja Alex Matsonista sekä kolme Alex ja Kerttu Matsonin valokuva-albumia. Ne ovat tarjonneet tietoa Matsonien elämän yksityiskohdista ja tuoneet merkittävän lisän kirjan kuvitukseen.

Kirsti Mäkelä, Erkki Nurminen, Harri Nurminen, Arto Seppälä ja Paavo Seppälä ovat luovuttaneet valokuvia ja muuta aineistoa käyttööni. Sen lisäksi monet yksittäiset henkilöt Hauholta, Kangasalta ja Tampereelta ovat kertoneet Matsonin elämänvaiheista.

Kaikille Alex Matsonin elämän ja toiminnan selvittelyssä minua auttaneille esitän lämpimät kiitokseni.

Tampereella 30.3.2023

Yrjö Varpio

Viitteet

1 Kahden valtakunnan kansalainen

- 1 *Merimiehen Ystävä* 15.4.1889.
- 2 Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpioille 12.1.2021; Hoppu 1960, 24–25; V. Martelinista ks. *Wiipurin Sanomat* 16.1.1894.
- 3 Matson 1971, 110–111; Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpioille 12.1.2021; Hoppu 1960, 24–25.
- 4 Matson 1971, 119.
- 5 Hoppu 1960, 26.
- 6 Hoppu 1960, 25.
- 7 *Merimiehen Ystävä* 1890: 12.
- 8 Matson 1971, 113; Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpioille 12.1.2021; Hoppu 1960, 25; "Able Seaman John Matson Tillti" <https://astreetnearyou.org/person/2969240/Able-Seaman-John-Matson-Tillti>, <https://www.cwgc.org/find-records/find-war-dead/casualty-details/2969240/john-matson-tillti/>.
- 9 Matson 1971, 113; Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpioille 12.1.2021; Hoppu 1960, 27–28.
- 10 *Merimiehen Ystävä* 15.4.1889, 15.11.1891.
- 11 Matson 1971, 9.
- 12 *Uusi Suometar* 13.4.1893.
- 13 Matson 1971, 10.
- 14 Matson 1971, 33–34.
- 15 Matson 1971, 16.
- 16 *Folkwännen* 20.1.1890.
- 17 *Merimiehen Ystävä* 1.8.1890; *Sjömanswännen* 15.8.1890.
- 18 Judith Matsonin kirje 23.4.1907.
- 19 Alex Matson merimiehenä. Eino Koivistoinen haastattelee. Yleisradio 3.11.1971.
- 20 Matson 1971, 46–47.
- 21 Matson 1971, 13.
- 22 *Sjömanswännen* 1897: 4. Ks. myös *Suomalainen* 5.3.1897; *Aftonposten* 18.3.1897.
- 23 *Sanomia Porista* 13.6.1895.
- 24 *Uusi Suometar* 7.6.1895.
- 25 *Suomalainen* 13.4.1894.
- 26 Hullin kaupungin henkikirjat 1901.
- 27 Matson 1971, 28.
- 28 *Merimiehen Ystävä* 1899: 11.
- 29 *Uusi Suometar* 13.6.1900.
- 30 *Uusi Aura* 24.2.1903.
- 31 *Merimiehen Ystävä* 1.10.1909, 1.12.1909.
- 32 Matson 1971, 18.
- 33 Alex Matsonin haastattelu 17.12.1970; Matson 1971, 19.
- 34 Matson 1971, 40.

- 35 Matson 1971, 43.
 36 Matson 1971, 51.
 37 *Boulevard Higher Grade School* -lehti 1901–1903.
 38 Hoppu 1960, 28.
 39 Matson 1971, 55.
 40 Matson 1971, 61.
 41 Matson 1971, 61.
 42 Alex Matson merimiehenä. Eino Koivistoinen haastattelee. Yleisradio 3.11.1971.
 43 Matson 1971, 67; Hoppu 1960, 28; vrt. Hiller, "Sotaleiri Schleesiassa"; ks. Wagner 2002, 298.
 44 Görbersdorf 1920-luvulla: <https://www.youtube.com/watch?v=uovPrB7Wvas.ar>
 45 *Hufvudstadsbladet* 16.9.1894.
 46 Wikipedia (Hermann Brehmer).
 47 Matson 1971, 87.
 48 Matson 1971, 79.
 49 Matson 1971, 81, 89.
 50 Matson 1971, 94, 96.
 51 Matson 1971, 100.
 52 Matson 1971, 103.
 53 Oravankydön kylän keskustassa oli Kuismien kauppatalo. Kaupanpidon aloitti Yrjö Kuisma kohoten menestyvänä kauppiana myös merkittävään yhteiskunnalliseen asemaan. Hän ajoi tarmokkaasti Vuoksenrannan seurakunnan perustamista ja pettyneenä kirkon paikan ratkettua eteläisten ja itäisten kylien kannalta epäedullisesti oli hän keskeisenä henkilönä perustamassa Vuoksenlaakson metodistiseurakuntaa Kaskiselkään. Raittiusasiaan innostunut Kuisma oli Suomen raittiusliikkeen esitaistelijan, tohtori Matti Helenius-Seppälän hautajaisissa vuonna 1920. Matkalla hän oli tutustunut metodistikirkon johtohenkilöihin ja tutustunut heidän toimintaansa. Kotiin palattuuan Kuisma herätti ajatuksen metodistiseurakunnan perustamisesta Vuoksenrantaan.
 54 Matson 1971, 105–106.
 55 Matson 1971, 108.
 56 Matson 1971, 109–110.
 57 Matson 1971, 115, 121.
 58 Matson 1971, 126.
 59 Matson 1971, 127.
 60 *Wiipuri* 27.9.1904.
 61 Matson 1971, 128.
 62 Matson 1971, 128.
 63 Matson 1971, 134.
 64 Takaharjun parantolan historiaa, ks. www.kruunupuisto.fi; ks. myös: Konr. Relander, Takaharjun keuhkotautisten parantola II. Takaharjun synty ja piirteitä parantolan oloista. *Turun Lehti* 22.6.1905; Konr. Relander, Kiialan Kallen Takaharjun matka. *Keski-Suomi* 22.6.1905.
 65 Matson 1971, 136.
 66 Matson 1971, 140.

- 67 Matson 1971, 143–153.
 68 Wikipedia (Uuras, Ravansaari).
 69 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 70 Matson 1971, 162–164.
 71 Matson 1971, 166–169.
 72 Matson 1971, 166–169.
 73 Wikipedia (Bernarr Macfadden).
 74 Väänänen 1981, 133–134.
 75 Matson 1971, 172–174.
 76 Matson 1971, 174, 177, 180, 181, 183.
 77 Matson 1971, 199.
 78 Matson 1971, 196.
 79 Matson 1971, 200.
 80 Matson 1971, 175–177.
 81 Matson 1971, 177.
 82 Matson 1971, 189.
 83 Matson 1971, 193–195.
 84 Matson 1971, 200.
 85 Robert Hichens (1882–1940) oli yksi *Titanicilla* mukana olleista kansimiehistä ja *Titanicin* ruorissa, kun laiva törmäsi jäävuoreen 14. huhtikuuta 1912.
 86 Matson 1971, 190–191.
 87 Matson 1971, 225–227.
 88 Matson 1971, 201; Alex Matsonin haastattelu 1970.
 89 Matson 1971, 228.
 90 Matson 1971, 202–206.
 91 Matson 1971, 202–211.
 92 Matson 1971, 230–234.
 93 Matson 1971, 234–237.
 94 Matson 1971, 238–249. Matsonin merimatkoista ks. myös Kinnari 1971; Varpio 1971, 7.
 95 Matson 1971, 255–256.
 96 Matson 1971, 256–262.
 97 *Helsingin Sanomat* 6.8.1910.
 98 Alex Matson merimiehenä. Eino Koivistoinen haastattelee. Yleisradio 3.11.1971.
 99 Matson 1920, 179–180.
 100 Alex Matson merimiehenä. Eino Koivistoinen haastattelee. Yleisradio 3.11.1971.
 101 Alex Matson merimiehenä. Eino Koivistoinen haastattelee. Yleisradio 3.11.1971.
 102 *Hull Daily Mail* 10.12.1920; Hoppu 1960, 27.
 103 *Hull Daily Mail* 29.1.1921.
 104 *Ilkka* 3.2.1927.
 105 *Ajan Sana* 4.5.1931; *Aamulehti* 3.6.1931.
 106 *Ajan Sana* 4.5.1931.
 107 *Hull Daily Mail* 15.4.1935.
 108 Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpioille 12.1.2021.
 109 *Hull Daily Mail* 16.6.1939.

- 110 *Karjala* 4.9.1906, 6.9.1906 ja 11.9.1906.
- 111 Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpiolle 12.1.2021; *Wiborgs Nyheter* 5.11.1909. Ks. myös *Turun Sanomat* 10.8.1910.
- 112 Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpiolle 12.1.2021.
- 113 *Uusi Suomi* 28.11.1975.
- 114 Tiedot Christine Pinderilta, joka on saanut ne seuraavista lähteistä: Ancestry family history -sivusto, Find My Past family history -sivusto ja British Newspaper Archive -sivusto.
- 115 *Uusi Heinolan Sanomat* 12.3.1913.
- 116 Ida Matsonin kirje Alex Matsonille 22.2.1940. SKSA.
- 117 Tiedot Christine Pinderilta, joka on saanut ne seuraavista lähteistä: Ancestry family history -sivusto, Find My Past family history -sivusto ja British Newspaper Archive -sivusto.
- 118 Christine Pinderin sähköposti Yrjö Varpiolle 18.2.2021.
- 119 Vrt. *Suomen Musiikkilehti* 1934: 5; *Kansan Työ* 11.6.1939.
- 120 Anne-Marie Starckjohannin sähköposti Yrjö Varpiolle 12.1.2021.
- 121 Tiedot Christine Pinderilta, joka on saanut ne seuraavista lähteistä: Ancestry family history -sivusto, Find My Past family history -sivusto ja British Newspaper Archive -sivusto.

2 Vaellusvuosien kautta taiteilijaksi

- 122 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 123 *Matson* 1971, 263–264.
- 124 *Matson* 1971, 263.
- 125 *Matson* 1971, 266.
- 126 *Matson* 1971, 265.
- 127 *Matson* 1971, 265.
- 128 Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun oppilasluettelot.
- 129 Taiteilijakansiot (Alex Matson), Arkistokokoelmat, Kansallisgalleria.
- 130 *Kirjailijain ja taiteilijain joulukirja* 1917, 81–82; Halme 1967, 323.
- 131 Alex Matsonin haastattelu 1970. Ks. myös *Matson* 1971, 266, 269.
- 132 *Matson* 1971, 264–265.
- 133 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 134 Norjalaisten näyttely. *Tuulispää* 1911: 10; Se Munchin taulu. *Tuulispää* 1911: 17.
- 135 *Turun Sanomat* 3.3.1911.
- 136 *Aika* 1911: 9–10.
- 137 *Uusi Suometar* 20.4.1910.
- 138 *Helsingin Sanomat* 23.4.1911.
- 139 Nimimerkki Step, *Tuulispää* 1911: 10.
- 140 *Matson* 1971, 267–269.
- 141 *Matson* 1971, 269.
- 142 *Kojo* 1921, 111–112.
- 143 *Kojo* 1921, 150.
- 144 *Kojo* 1921, 161.
- 145 *Kojo* 1921, 183–186; Taiteilijaseuran kapinakokouksesta maaliskuussa 1915 ks. *Hufvudstadsbladet* 11.3.1915, 17.3.1915, 19.3.1915, 21.3.1915 ja 25.3.1915; *Dagens Press* 17.3.1915; *Uusi Suometar* 17.3.1915.

- 146 R. F., *Uusi Suomi* 30.10.1921.
- 147 O. A.: K[allio], *Aamulehti* 5.11.1921.
- 148 U. W. V., *Maaseudun Sanomat* 13.11.1921.
- 149 *Uusi Suomi* 27.11.1921.
- 150 *Helsingin Sanomat* 29.11.1921.
- 151 *Keski-Pohjanmaa* 17.12.1921.
- 152 *Valvoja* 1922: 1.
- 153 *Hufvudstadsbladet* 4.3.1912 ja 8.3.1912.
- 154 *Karjala* 18.12.1913.
- 155 *Uusi Suometar* 24.11.1914.
- 156 *Wiborgs Nyheter* 2.1.1915; *Aamulehti* 20.1.1915; *Åbo Underrättelser* 16.3.1915; *Uusimaa* 19.5.1915.
- 157 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 158 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 159 *Dagens Press* 20.10.1916.
- 160 *Hufvudstadsbladet* 1.10.1916.
- 161 *Dagens Press* 1.2.1917.
- 162 *Uusi Suometar* 13.6.1917; *Dagens Press* 14.6.1917.
- 163 Nimimerkki C., *Dagens Press* 16.10.1917.
- 164 *Helsingin Sanomat* 7.10.1917; *Hufvudstadsbladet* 7.10.1917, 10.10.1917.
- 165 S. T-lt, *Hufvudstadsbladet* 25.11.1917.
- 166 *Dagens Press* 6.12.1917.
- 167 Karjalainen 2016, 174–175.
- 168 SKS:n arkisto Alex Matsonin arkisto, Kapina, liuska 25 (L 44).
- 169 SKS:n arkisto, Matsonin arkisto, liuska 25 (L 44).
- 170 Sotilaskantakortti, Valtion tiedotuskeskus, Henkilökortisto. Kansallisarkisto; Pohjanpojat, Henkilökortti, Kansallisarkisto.
- 171 Ks. Pohjola 1920; Roselius – Silvennoinen 2019.
- 172 *Otava* 1920: 8–9, s. 555.
- 173 *Hufvudstadsbladet* 6.10.1918; *Svenska Tidningen* 8.10.1918.
- 174 *Dagens Press* 2.12.1918; *Hufvudstadsbladet* 2.12.1918.
- 175 *Maailma* 1.12.1918.
- 176 *Dagens Press* 10.12.1918.
- 177 *Hufvudstadsbladet* 1.3.1919, 9.3.1919; *Uusi Suomi* 18.3.1919; *Helsingin Sanomat* 29.3.1919; *Suomen Sosialidemokraatti* 31.3.1919.
- 178 *Hufvudstadsbladet* 6.11.1919; *Dagens Press* 8.11.1919.
- 179 *Dagens Press* 11.11.1919; *Hufvudstadsbladet* 12.11.1919; *Svenska Tidningen* 12.11.1919, 13.11.1919.
- 180 S. T-lt, *Hufvudstadsbladet* 16.11.1919.
- 181 *Ylioppilaslehti* 16.11.1919.
- 182 C-n, *Dagens Press* 8.11.1919.
- 183 *Uusi Suomi* 13.9.1922; *Hufvudstadsbladet* 16.9.1922.
- 184 *Iltalehti* 16.9.1922.
- 185 Be, *Wiborgs Nyheter* 30.9.1922.
- 186 *Karjala* 6.10.1922.
- 187 B. I. A., *Wiborgs Nyheter* 9.10.1922.
- 188 Varpio 1971, 8.
- 189 Alex Matsonin haastattelu 1970.

- 190 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 191 Huusko 2007, 138–150.
 192 Tandefelt 1915, 47–48.
 193 Matson 1971, 284.

3 Kirjojen maailmaan

- 194 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 195 Varpio 1971, 8.
 196 *Tuulispää* 25.5.1917.
 197 Wikipedia (Minerva Kustannus); Kovala 1992.
 198 *Iltalehti* 21.06.1920.
 199 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 200 *Iltalehti* 1.10.1920.
 201 H. S-m, *Hufvudstadsbladet* 7.11.1920.
 202 *Uusi Suomi* 31.10.1920.
 203 A. A. H., *Karjalan Aamulehti* 12.11.1922.
 204 Hgr., *Dagens Press* 8.12.1920.
 205 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 206 Huuatonetistä löytyi vielä 2020-luvun alussa kirja, jonka sivut olivat auki leikkaamattomat, sisälehdet haurasta harmaata paperia ja kirjan ympärillä paperinen side: "5 markan kirja. WSOY".
 207 A. N., *Uusi Suomi* 23.12.1921.
 208 *Aamulehti* 10.1.1922.
 209 *Hufvudstadsbladet* 28.5.1922.
 210 *Vakka-Suomi* 12.1.1922.
 211 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 212 *Hufvudstadsbladet* 2.11.1921, *Uusi Suomi* 2.11.1921.
 213 Nurmela 1980, 264, 271.
 214 Mahlamäki 2017, 10–52.
 215 Mahlamäki 2017, 115.
 216 Helsingin osoite- ja ammattikalenteri 1922.
 217 *Iltalehti* 16.9.1922.
 218 Be., *Wiborgs Nyheter* 30.9.1922.
 219 Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun oppilasluettelot, mikrofilmi-kortit. Arkistokokoelmat, Kansallisgalleria.
 220 Kivimaa 1977, 26–35.
 221 *Suomen Kuvalehti* 28.3.1923.
 222 Bergroth, *Astra* 1923: 9.
 223 Bergroth, *Astra* 1923: 9.
 224 Bergroth 1928, 138.
 225 *Åbo Underrättelser* 20.6.1923.
 226 Bergroth 1952, 370.
 227 Bergroth 1952, 374.
 228 Bergroth 1952, 375–376.
 229 K. R., *Karjala* 23.12.1923.
 230 K. N. *Valvoja-Aika* 1924: 4.
 231 Alex Matsonin haastattelu 1970.

- 232 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 233 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 234 Wikipedia (Ralph Norman Angell Lane).
 235 Bergroth 1942, 95–100.
 236 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 237 *Uusi Suomi* 23.6.1923, *Vapaa Karjala* 29.6.1923.
 238 Wikipedia (League of Nations Union).
 239 Hugo Valvanteen kirje William O'Molonylle 9.3.1923.
 240 *Hufvudstadsbladet* 10.12.1923.
 241 Hutchinson & Co -kustantamon ja Suomen Lontoon-lähetystön kirjeenvaihtoa 30.11.1923, 3.12.1923, 10.12.1923.
 242 Suomen Lontoon-lähetystön kirje Ulkoministeriöön 14.12.1923.
 243 Hutchinson & Co -kustantamon kirje Suomen Lontoon-lähetystölle 5.1.1924.
 244 Lontoon lähetystön kirje Hutchinson & Co -kustantamolle 11.1.1924.
 245 Ulkoministeriön sanomalehti-aoston kirje Lontoon lähetystöön 4.4.1924.
 246 Lontoon lähetystön kirje Alex Matsonille 23.4.1924.
 247 Alex Matsonin haastattelu 1970; ks. myös Bergroth 1942, 146.
 248 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 249 Kallas 1944, 140.
 250 Vuorikuru 2008, 49.
 251 Kallas 1944, 62; Cowlista ks. myös *Hufvudstadsbladet* 3.8.1920 ja *Dagens Press* 4.2.1921.
 252 Kallas 1944, 78
 253 Kallas 1955, 78.
 254 *Hull Daily Mail* 14.8.1924.
 255 *Hull Daily Mail* 15.5.1934.
 256 *Karjalan maa* 16.2.1924; *Nya Tidningen* 25.2.1924.
 257 Ks. *The Nation* 13.2.1929 (Edna Kenton); *New Republic* 13.3.1929 (B.G.); *NY Herald Tribune* 10.2.1929 (Rose Strunsky); *The NY Times Book Rev.* 10.2.1929 (Louis Kronenberger); *Saturday Review of Literature* 2.2.1929 (P. D. Carleton).
 258 Robinson 2011.
 259 *Uusi Suomi* 24.11.1929.
 260 *Uusi Suomi* 13.4.1930.
 261 Seppälä 1968.
 262 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.
 263 Niemi 2016, 217; *Loviisan Sanomat* 14.8.1934.
 264 Vrt. Niemi 2016.
 265 *Uusi Suomi* 29.3.1925.
 266 *Helsingin Sanomat* 23.11.1926; *Hufvudstadsbladet* 23.11.1926; *Svenska Pressen* 23.11.1926.
 267 *Helsingin Sanomat* 4.10.1927; *Uusi Suomi* 5.10.1927.
 268 Katsaus Eino Railon *Haamulinnan* ulkomaisiin arvosteluihin ks. *Helsingin Sanomat* 4.7.1927.
 269 *Sininen kirja* 1927: 6.
 270 Alex Matsonin haastattelu 1970.
 271 *The Finn-so news* 8.6.1939.
 272 Hella Wuolijoen kirje Alex Matsonille 3.8.1937.

- 273 F. E. Sillanpään kirje Alex Matsonille 7.6.1938, 6.6.1940.
- 274 Ilmari Kiannon kirje Alex Matsonille 11.4.1939.
- 275 Aino Kallaksen kirje Alex Matsonille 20.2.1945; Eino Railon kirje Alex Matsonille 17.5.1945; Yrjö Kokon kirje Alex Matsonille 4.3.1948.
- 276 Heikkilä 2004; Kähönen 1982; Reijonen 1968.
- 277 *Sininen kirja* 1927: 5, s. 6.
- 278 Voutilainen 1927.
- 279 *Karjala* 20.12.1927.
- 280 *Karjala* 4.2.1928.
- 281 *Kannaksen Lehti* 13.10.1928, 27.10.1928; *Karjala* 19.5.1928, 24.10.1928.
- 282 Kianto, *Helsingin Lehti* 9.10.1928.
- 283 Vuorela 1993, 50–51.
- 284 Ks. Vuorela 1993, 49, 118; Kalima 1962.
- 285 Vuorela 1993, 73–74.
- 286 Vuorela 1993, 151.
- 287 *Sininen kirja* 1927: 8, s. 5–11.
- 288 *Kannaksen Lehti* 22.9.1928.
- 289 *Kannaksen Lehti* 27.10.1928.
- 290 *Kannaksen Lehti* 9.3.1929.
- 291 *Sininen kirja* 1927: 1, s. 6.
- 292 *Sininen kirja* 1927: 1, s. 8.
- 293 Ks. <https://www.suomenpen.fi/toiminta/suomen-pen/suomen-penin-historiaa/>; Eskola 2000, 70–72.
- 294 *Sininen kirja* 1927: 6, s. 7.
- 295 *Sininen kirja* 1928: 1, s. 7.
- 296 *Sininen kirja* 1928: 8, s. 59.
- 297 *Sininen kirja* 1929: 6–7, s. 3–6.
- 298 *Sininen kirja* 1929: 6–7, s. 3–6.
- 299 Kirjeestä Lennart Oeschille 15.11.1942, sit. Mahlamäki 2017, 59.
- 300 *Keski-Uusimaa* 10.12.1927.
- 301 Järnefelt, *Sininen kirja* 1927: 7, s. 8–14.
- 302 *Sininen kirja* 1928: 5, s. 8.
- 303 *Sininen kirja* 1927: 10, s. 29, 31.
- 304 *Sininen kirja* 1927: 4, s. 17–25.
- 305 *Sininen kirja* 1928: 8, s. 33–34.
- 306 *Sininen kirja* 1928: 1, s. 53–56.
- 307 *Sininen kirja* 1928: 8, s. 57.
- 308 Kallas 1928, 116–117.
- 309 *Sininen kirja* 1927: 1, s. 11.
- 310 *Sininen kirja* 1927: 9.
- 311 *Sininen kirja* 1928: 7, 23.
- 312 *Sininen kirja* 1927: 2, s. 17; 1927: 3, s. 14–25.
- 313 *Helsingin Sanomat* 15.9.1927
- 314 *Iltalehti* 20.9.1927.
- 315 *Tampereen Sanomat* 16.6.1929.
- 316 *Helsingin Sanomat* 25.10.1927.
- 317 Bergroth 1973, 183–184.
- 318 *Päiväkirja* 1934: 1, s. 23.

319 *Päiväkirja* 1936: 3.

320 *Päiväkirja* 1935: 3.

4 Nousukausi ja aallonpohja

321 Kerttu Kailan muistelmia elämästään. SKS:n arkisto, Alex Matsonin arkisto; Eino Kailasta ks. Eino Murtorinne, Erkki Kaila. Kansallisbiografia-verkojulkaisu.

322 Wikipedia (Helsingin kaupungin sairaanhoitajakoulu, hoitotyön historia Suomessa).

323 *Sairaanhoitajalehti* 1928: 6.

324 Kerttu Kailan muistelmia elämästään. SKS:n arkisto, Alex Matsonin arkisto.

325 Kerttu Matson, Kuka on Kerttu Kaila? SKS:n arkisto, Alex Matsonin arkisto.

326 Kerttu Kailan muistelmia elämästään. SKS:n arkisto, Alex Matsonin arkisto.

327 Kerttu Kailan muistelmia elämästään. SKS:n arkisto, Alex Matsonin arkisto.

328 Alex Matsonin päiväkirja 25.10.1929.

329 Hoppu 1960, 28.

330 Martti Anhavan sähköposti Yrjö Varpiolle 8.12.2021.

331 Toiviainen 2007, 288–289.

332 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.5.1931.

333 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 6.1.1932.

334 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 26.9.1932.

335 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.9.1932.

336 Leskeksi jääneen Kerttu Matsonin toteamus tämän teoksen kirjoittajalle.

337 *Sininen kirja* 1928: 9.

338 *Sinisestä kirjasta* ks. Varpio 1971, 20–23.

339 *Elämä* 17.11.1928.

340 *Elämä* 24.1.1930.

341 *Elämä* 10.7.1929.

342 *Elämä* 14.3.1930.

343 *Elämä* 21.2.1930.

344 *Elämä* 14.3.1930.

345 *Kymenlaakson Sanomat* 15.2.1930.

346 Oulujoen historiaa. Vaala – Nuojua ulkoilureitti. Lumman lenkki. s. 8 <https://docplayer.fi/5248755-Vaala-nuojua-ulkoilureitti-lumman-lenki-reittiesite.html>.

347 *Matkailulehti* 1914: 2, s. 37.

348 Halme 1967, 322.

349 *Suomen ulkomaankauppa: Suomen vientiyhdistyksen äänenkannattaja: Keskukskauppakamarin tiedonantolehti* 23.1.1931. Nro 3.

350 Alex Matsonin päiväkirja 18.9.1933 ja 22.9.1933.

351 Jauri 1944, 25.

352 Sandberg 1945, 16–19, 43.

353 *Helsingin Sanomat* 28.2.1934.

354 *Suomen Kuvalehti* 10.5.1930.

355 B.S., *Suomen matkailu* 15.10.1936.

356 Kirjan oli toimittanut Eugene Fodor ja julkaissut W. Aldor, Lontoo, 1936.

357 *Ajan Suunta* 1.9.1936.

- 358 E. S., *Svenska Pressen* 1.7.1937.
- 359 *Karjala* 5.9.1938; *Satakunnan Kansa* 4.9.1938.
- 360 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.
- 361 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 362 *Domus* 1.1.1933: 1. s. 110–113.
- 363 *Karjala* 16.6.1933.
- 364 *Karjala* 16.6.1933.
- 365 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.5.1931.
- 366 Helsingin puhelinluettelot 1930–1936.
- 367 Ida Matsonin kirje Alex Matsonille 1931.
- 368 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 26.9.1932.
- 369 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 26.9.1932.
- 370 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.9.1932.
- 371 *Hufvudstadsbladet* 10.3.1930.
- 372 *Helsingin Sanomat* 28.3.1934.
- 373 *Keilaaja* 15.11.1938: 5.
- 374 *Uusi Aura* 25.11.1938; *Turun Sanomat* 25.11.1938.
- 375 Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 376 Kerttu Matsonin haastattelu 1979; Alex Matsonin haastattelu 1968; Alex Matsonin haastattelu 1970.
- 377 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.
- 378 Toiviainen 2007, 288–289, 326–327; Paarma 2015, 136.
- 379 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.
- 380 Halme 1967, 322.
- 381 *Keskisuomalainen* 5.6.1937; *Turun Sanomat* 3.6.1937.
- 382 *Uusi Aura* 13.3.1938.
- 383 Ernestine Evansin elämäkertatietoja Columbian yliopiston kirjastossa Ernestine Evansin arkistossa: http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd_4078744; Tuomioja 2007, 193, 199, 316, 321, 368.
- 384 Ernestine Evansin elämäkertatietoja Columbian yliopiston kirjastossa Ernestine Evansin arkistossa: http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd_4078744.
- 385 *Röda Korsets jul* 1939; *Suomen Sosiaalidemokraatti* 8.8.1965.
- 386 *Röda Korsets jul* 1939. Evansista ks. myös *Suomen Sosialidemokraatti* 8.8.1964; *Uusi Suomi* 9.8.1964.
- 387 Tuomioja 2007, 321. Evansin Suomen-suhteista ks. myös *Helsingin Sanomat* 19.8.1933, 10.9.1933, 26.9.1935, 9.8.1965.
- 388 Erkki Tuomiojan sähköpostihaastattelu 28.3.2021.
- 389 Ernestine Evansin kirje Alex Matsonille 8.9.1933.
- 390 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 6.12.1936.
- 391 Tuomioja 2007, 193, 199.
- 392 *Helsingin Sanomat* 26.9.1935; *Turun Sanomat* 14.8.1936.
- 393 *Turun Sanomat* 14.8.1936.
- 394 *Helsingin Sanomat* 19.8.1933.
- 395 Varpio 1980, 53–67.
- 396 *Uusi Suomi* 12.1.1936.
- 397 *Uusi Suomi* 2.2.1936.
- 398 *Helsingin Sanomat* 5.2.1936.

- 399 *Karjala* 9.2.1936.
400 WSOY:n kirje Alex Matsonille 6.10.1937.
401 Alex Matsonin haastattelu 1970.
402 Alex Matsonin haastattelu 1970.
403 *Sininen kirja 1927: 2*, s. 31.
404 *Argus, Uusi Suomi* 1.3.1938.
405 *Helsingin Sanomat* 6.3.1938.
406 M S-e, *Työläisopiskelija* 1938: 3.
407 *Kansan Lehti* 4.4.1938.
408 M. W., *Maaseudun Tulevaisuus* 24.3.1938.
409 V[iljo]. K[ojo], *Karjala* 20.3.1938.
410 Alex Matsonin haastattelu 1970.

5 Kirjailijan sota ja rauha

- 411 Ks. Julkunen 1975; Jutikkala 1977; Pohjanpalo 1974; Tarkka 2004; Vilkuna 1962; Zilliacus 1941.
412 Kaila 2003, 43–46.
413 Hallanvaara 1975, 276–281.
414 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 5.12.1939.
415 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 16.12.1939.
416 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 9.12.1939.
417 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 9.12.1939.
418 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 11.12.1939.
419 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 11.12.1939.
420 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 14.12.1939.
421 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 23.12.1939.
422 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.12.1939.
423 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 22.1.1940.
424 *Sairaanhoitajalehti* 1.3.1940.
425 Toiviainen 2007, 392–393.
426 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 17.4.1942.
427 Alex Matsonin päiväkirja 1.1.1940.
428 Ida Matsonin kirje Alex Matsonille 15.1.1940.
429 Ida Matsonin kirje Alex Matsonille 22.2.1940.
430 Zilliacus 1941, 137, 165.
431 Alex Matsonin päiväkirja 27.3.1940.
432 Ks. *Etelä-Suomen Sanomat* 11.7.1940; *Aamulehti* 13.7.1940, 19.7.1940; *Suomen Sosiaalidemokraatti* 14.7.1940; *Aamulehti* 19.7.1940.
433 Friedrich Egen kirje Alex Matsonille 26.6.1939.
434 Viljo Kojon kirje Alex Matsonille 3.3.1938.
435 Kervinen 2012, 37–48; *Keskisuomalainen* 4.4.2020.
436 Alex Matsonin päiväkirja 26.8.1940.
437 Alex Matsonin päiväkirja 28.8.1940.
438 Alex Matsonin päiväkirja 28.8.1940.
439 Alex Matsonin päiväkirja 20.9.1940.
440 Alex Matsonin päiväkirja 12.9.1940.
441 *Helsingin Sanomat* 3.9.1938 ja 27.12.1940; *Aamulehti* 11.10.1938, 19.7.1940, 10.1.1942, 10.1.1942.

- 442 Alex Matsonin päiväkirja 12.9.1940.
443 Alex Matsonin päiväkirja 25.9.1940.
444 Alex Matsonin päiväkirja 22.10.1940.
445 Alex Matsonin päiväkirja 15.4.1941.
446 Pohjanpalo 1974, 302–305.
447 Alex Matsonin päiväkirja 18.6.1941.
448 Jutikkala 1997, 19–23.
449 Jutikkala 1997, 12.
450 Alex Matsonin päiväkirja 27.6.1941 ja 28.6.1941.
451 Tarkka 2007, 51–52.
452 Jutikkala 1997, 63, 69.
453 Jutikkala 1997, 97–98.
454 Jutikkala 1997, 97–98.
455 Jutikkala 1997, 222.
456 Rafael Seppälän kirje Alex Matsonille 30.9.1942.
457 Alex Matsonin päiväkirja 12.2.1942.
458 Alex Matsonin päiväkirja 1.1.1942.
459 Alex Matsonin päiväkirja 9.2.1942.
460 Alex Matsonin päiväkirja 11.2.1942.
461 Alex Matsonin päiväkirja 17.1.1942.
462 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 13.3.1942 ja 10.4.1942.
463 Alex Matsonin päiväkirja 11.2.1942.
464 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 13.3.1942.
465 Alex Matsonin päiväkirja 30.10.1940.
466 Toiviainen 2007, 355–362.
467 Manninen 2007, 29–40; *Uusi Suomi* 5.10.1943.
468 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 19.3.1942.
469 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 20.3.1942.
470 Jutikkala 1997, 161, 167–168.
471 Rislakki 1982, 244.
472 Esim. *Helsingin Sanomat* 16.3.1939.
473 Alex Matsonin päiväkirja 20.9.1940.
474 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 11.3.1942.
475 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 13.3.1942.
476 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 19.3.1942.
477 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 26.3.1942.
478 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 7.4.1942.
479 Toiviainen 2007, 392–393.
480 Toiviainen 2007, 392–393.
481 Alex Matsonin kirje Aino Kallakselle 20.2.1945.
482 *Epione* 1.6.1943; Leppäniemi 1970, 34–35, 40, 46.
483 Ks. Itkonen 1934, passim.
484 Putkonen – Hämeen liitto 2003; Mäkelä-Alitalo 2009.
485 *Hämeen Sanomat* 2.8.1938.
486 Salonen 2009, 10–25.
487 *Kansan Lehti* 15.1.1938.
488 *Helsingin Sanomat* 18.5.1941.
489 Alex Matsonin kirje Kerttu Matsonille 28.6.1941.

- 490 Alex Matsonin kirjeet Kerttu Matsonille 22.6.1941, 28.6.1941, 26.3.1942, 3.4.1942 ja 17.4.1942.
- 491 Ks. *Hämeen Sanomat* 25.2.1942.
- 492 Ks. *Hämeen Sanomat* 28.4.1942, 30.4.1942.
- 493 Alex Matsonin päiväkirja 23.12.1943.
- 494 Alex Matsonin päiväkirja 24.12.1943.
- 495 Alex Matsonin päiväkirja 25.12.1943.
- 496 Alex Matsonin päiväkirja 25.2.1944.
- 497 Sirkka-Liisa Iidin haastattelu 18.5.2021; Erkki Nurmisen haastattelu 5.5.2021 ja 21.5.2021.
- 498 Alex Matsonin päiväkirja 8.4.1944.
- 499 Alex Matsonin päiväkirja 14.2.1944.
- 500 Alex Matsonin päiväkirja 14.2.1944.
- 501 Alex Matsonin päiväkirja 25.12.1943.
- 502 Alex Matsonin päiväkirja 3.1.1944.
- 503 Kaila 2003, 251–252.
- 504 Toiviainen 2007, 419–420.
- 505 Alex Matsonin päiväkirja 24.12.1943.
- 506 Alex Matsonin päiväkirja 29.2.1944.
- 507 Alex Matsonin päiväkirja 29.2.1944.
- 508 Alex Matsonin päiväkirja 6.3.1944.
- 509 Alex Matsonin päiväkirja 6.3.1944.
- 510 Ks. *Helsingin Sanomat* 28.1.1944.
- 511 Ks. *Oriveden Sanomat* 11.4.1940, 25.4.1940.
- 512 Matias Matsonin kirje Alex Matsonille 1941.
- 513 Alex Matsonin päiväkirja 13.1.1944.
- 514 Alex Matsonin päiväkirja 8.2.1944.
- 515 *Uusi Suomi* 27.1.1944.
- 516 Alex Matsonin päiväkirja 14.2.1944.
- 517 Alex Matsonin päiväkirja 14.2.1944.
- 518 Alex Matsonin päiväkirja 23.3.1944.
- 519 Alex Matsonin päiväkirja 23.3.1944.
- 520 Donald Daysta ks. Wikipedia (Donald Day); *Suomen sotilas* 1.8.1944; *Nord-Österbotten* 4.8.1944; *Suomen Kuvalehti* 15.5.1954.
- 521 Alex Matsonin päiväkirja 23.3.1944.

6 "Elämän muodonrakentelua noudattaen"

- 522 *Hämeen Kansa* 1.5.1945.
- 523 Aaro Seppälän sähköposti Yrjö Varpiolle 18.10.2020.
- 524 Lahja Hieton haastattelu Vitsiälässä 15.10.2020.
- 525 Aaro Seppälän sähköposti Yrjö Varpiolle 18.10.2020.
- 526 Aaro Seppälän sähköposti Yrjö Varpiolle 18.10.2020.
- 527 Kari Nurmisen sähköposti Yrjö Varpiolle 15.9.2020.
- 528 Kari Nurmisen sähköposti Yrjö Varpiolle 15.9.2020.
- 529 Kari Nurmisen sähköposti Yrjö Varpiolle 15.9.2020.
- 530 Aaro Seppälän sähköposti Yrjö Varpiolle 18.10.2020.
- 531 Marja-Liisa Timgrenin (Aaro Seppälä) haastattelu 14.4.2021.

- 532 Ernestine Evansin kirje Alex Matsonille, 1940-luvun puoliväli.
 533 Vihtori Laurilan kirje Alex Matsonille 16.11.1943. Tammen arkisto.
 534 Utrio 1943, 197–199. Tammen perustamisesta ks. myös Utrio ym. 1968, 22.
 535 Ks. *Suomen Sosialidemokraatti* 23.10.1943.
 536 *Yksityisyritystä* 1943: 11.
 537 *Vapaa Sana* 22.11.1946; *Vapaa Sana* 3.1.1947.
 538 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 22.12.1969.
 539 Hellemann 1996, 149.
 540 Taito Otavan kirje Alex Matsonille 8.6.1944.
 541 Taito Otavan kirje Alex Matsonille 19.6.1944.
 542 Tapio Kytömaan haastattelu 12.12.2021; Kaari Utrion haastattelu 11.12.2021;
 Merja Otavan haastattelu 14.12.2021.
 543 Taito Otavan kirje Alex Matsonille 19.6.1944.
 544 Alex Matsonin päiväkirja 22.1.1944.
 545 Alex Matsonin päiväkirja 8.2.1944.
 546 Hellemann 1996, 125.
 547 Hellemann 1996, 155.
 548 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 22.12.1969.
 549 Varpio 1971, 29.
 550 Alex Matsonin kirjeitä Tammen arkistossa.
 551 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 28.8.1969.
 552 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 9.5.1947.
 553 Ks. Häppölä 2008, 78–80.
 554 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 28.8.1969; Hellemann 1996, 149, 159.
 555 Alex Matsonin kirje Yrjö Jäntille 25.11.1952.
 556 Alex Matsonin kirje Vihtori Laurilalle 1.3.1945. Tammen arkisto. Ks. Varpio
 1971, 29.

7 Tamperelaiskirjailijoiden parissa

- 557 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 16.9.1949. Tammen arkisto. Ks. Varpio
 1971, 29.
 558 Alex Matsonin kirjeitä vuosilta 1945–1947 Tammen arkistossa. Ks. Varpio
 1971, 30.
 559 Alex Matsonin kirjeitä vuosilta 1944–1945 Tammen arkistossa.
 560 Hellemann 1996, 159.
 561 Hellemann 1968, 58.
 562 Alex Matsonin kirje Vihtori Laurilalle 10.5.1945.
 563 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 28.8.1969.
 564 Alex Matsonin kirje Vihtori Laurilalle 13.7.1945.
 565 Kantola – Riikonen 2007, 449.
 566 *Päiväkirja* 1936: 3.
 567 *Päiväkirja* 1934: 2.
 568 *Kauppalehti* 28.6.1945.
 569 Alex Matsonin kirje Jalmari Jäntille 23.3.1937.
 570 *Karjalan* kirjallisuus- ja taideliite toukokuu-joulukuu 1938.
 571 Vihtori Laurilan kirje Yrjö Varpiolle 22.12.1969.
 572 Alex Matsonin kirje Vihtori Laurilalle 1.10.1947.

- 573 Matson 1969, 160.
574 Matson 1947, 61.
575 Matson 1947, 164–171.
576 *Uusi Suomi* 30.11.1969.
577 Matson 1947, 196–197.
578 Matson 1947, 58.
579 Viljo Tarkiaisen kirje Alex Matsonille 28.2.1948.
580 Matson 1947, 63.
581 Matson 1947, 103.
582 Matson 1947, 174.
583 Matson 1947, 174.
584 Matson 1947, 129.
585 Alex Matsonin kirje Vihtori Laurilalle 25.2.1947.
586 Laitinen 1965, 580.
587 Keskustelua romaanitaiteesta. *Uusi Suomi* 10.2.1951.
588 *Suomen kirjallisuuden vuosikirja* 1948, 32.
589 Vammelvuo 1948, 144.
590 *Maaseudun Tulevaisuus* 27.4.1948.
591 *Suomen Sosialidemokraatti* 15.5.1948.
592 *Suomen Sosialidemokraatti* 8.11.1948.
593 *Vapaa Sana* 13.2.1949.
594 *Uusi Suomi* 1.6.1949.
595 Rolf Nevanlinnan kirje Alex Matsonille 4.11.1948.
596 Erho 1972, 30–31.
597 Viita 1965, 19.
598 Viita 1965, 19. Vrt. Varpio 1973, 241–242.
599 Rainio 1969, 37.
600 Alex Matson, Kolme kotimaista, *Aamulehti* 14.12.1957.
601 Viikkilä 2021, 91.
602 *Uusi Suomi* 16.8.1938.
603 Matson 1962, 8.
604 Matson 1962, 8–9.
605 Matson 1962, 17.
606 Matson 1962, 35, 45–46.
607 *Suomalainen Suomi* 1949, 3.
608 Alex Matsonin kirjeet Lauri A. Puntilalle 16.12.1949 ja 10.1.1950.
609 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 16.9.1949.
610 Alex Matsonin kirje Yrjö Jäntille 13.8.1950.
611 Matson 1950, 116.
612 Matson 1950, 231.
613 Matson 1950, 291.
614 Matson 1950, 98.
615 Matson 1950, 8.
616 Matson 1950, 12.
617 Matson 1950, 194.
618 Matson 1950, 14–21.
619 Matson 1950, 8, 9, 12–13.
620 Matson 1950, 238.

- 621 Matson 1950, 280.
622 Matson 1950, 86–87.
623 Matson 1950, 48.
624 Matson 1950, 68–72.
625 Matson 1950, 137.
626 Matson 1950, 171–173.
627 Matson 1950, 174.
628 Matson 1950, 190.
629 Matson 1950, 193.
630 Matson 1959, 47.
631 Matson 1950, 197.
632 Matson 1950, 100–102.
633 Alex Matsonin haastattelu 18.3.1969; Anhavan kirjallisuuskäsituksesta ks. Hakkarainen 2012, pro gradu.
634 *Uusi Suomi* 8.11.1968.
635 *Uusi Suomi* 4.2.1951.
636 Kerttu Matsonin kirje Alex Matsonille 4.2.1951.
637 *Uusi Suomi* 10.2.1951.
638 *Uusi Suomi* 18.2.1951.
639 Alex Matsonin kirje Yrjö Jäntille 14.2.1951. Kirjeen päiväys ilmeisesti liian aikainen.
640 *Suomalainen Suomi* 1955: 6.
641 Ks. Varpio 2017.
642 *Suomalainen Suomi* 1955: 7.
643 *Suomalainen Suomi* 1955: 8.
644 *Parnasso* 1959: 6.
645 *Parnasso* 1959: 6.
646 *Parnasso* 1960: 1.
647 Ks. Kivikuru, pro gradu 1966.
648 Alex Matsonin haastattelu 1968.
649 Alex Matsonin haastattelu 15.11.1969.
650 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 8.10.1954.
651 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 26.12.1953.
652 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 29.4.1953.
653 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 27.8.1953.
654 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 26.12.1953.
655 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 29.4.1953.
656 Alex Matsonin ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 26.12.1953.
657 Alex Matsonin kirje Ilpo Kaukovallalle 27.12.1938.
658 Alex Matsonin kirje Ilpo Kaukovallalle 19.1.1939.
659 Varpio 1975, 62–63; vrt. Varpio 1971, 84.
660 Mikko Mäkelän kirje Alex Matsonille 26.12.1948.
661 Mikko Mäkelän kirje Alex Matsonille 26.12.1948.
662 Mikko Mäkelän kirje Alex Matsonille 28.6.1949.
663 Pirkkalaishirjailijoiden hallituksen ptk. 6.3.1949.
664 Pirkkalaishirjailijoiden kokouksen ptk. 15.10.1949.
665 Pirkkalaishirjailijoiden kokouksen ptk. 15.10.1949.
666 Veikko Pihlajamäen haastattelu 2.2.1967.

- 667 Kaasalainen 1962.
 668 Nimimerkki M. S., *Uusi Suomi* 17.1.1960.
 669 Linna 2000, 325.
 670 Bergroth 1942, 97.
 671 Väinö Linnan haastattelu 25.11.1969.
 672 Väinö Linnan haastattelut, Pertti Virtaranta.
 673 Väinö Linnan haastattelu 25.11.1969.
 674 Linna 1962, 537.
 675 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 2.1.1951.
 676 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 2.1.1951.
 677 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 2.1.1951.
 678 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 2.1.1951.
 679 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 2.1.1951.
 680 Mikko Mäkelän haastattelu 29.11.1969.
 681 Matson 1950, 17.
 682 Matson 1950, 29.
 683 Matson 1950, 104.
 684 Linna 2000, 323–328.
 685 Mikko Mäkelän haastattelu 29.11.1969.
 686 Viita 1950, 148.
 687 Lauri Viidan kirje Alex Matsonille 16[?]. 6.1949.
 688 Lauri Viidan kirje Alex Matsonille s.a. 1950.
 689 *Etelä-Suomen Sanomat* 25.4.1950.
 690 Antero Valmarista ks. Walmari 1917; *Opettajain Lehti* 7.12.1917; *Luonnonystävä* 1.1.1928; *Karjala* 22.1.1928; *Maakansa* 20.4.1928; *Karjala* 8.3.1936.
 691 Varpio 1975, 41–45, 57–58. Aladár Valmarin kalenterit 1944–1950.
 692 Aladár Valmarin kalenteri 3.5.1950.
 693 Aladár Valmarin kirje Alex Matsonille 16.3.1950.
 694 Aladár Valmarin kirje Alex Matsonille 30.3.1950.
 695 Aladár Valmarin kirje Alex Matsonille 30.3.1950.
 696 Veikko Pihlajamäen kirje Alex Matsonille ”MaananTaina” 1952.
 697 Ks. Varpio 1975.
 698 Mikko Mäkelän kirje Inkeri Makkoselle 29.11.1950.
 699 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 2.12.1950. V. A. Koskenniemen arvostelu ilmestyi *Uudessa Suomessa* 2.12.1950.
 700 Alex Matsonin päiväkirja 23.11.1950.
 701 Alex Matsonin päiväkirja 23.12.1950.
 702 Jaakko Syrjän kirje Alex Matsonille 9.12.1955.
 703 Uuno Johannes Laurila s. 24.11.1889 k. 8.5.1966, Katri Vilhelmiina Perkiö s. 5.9.1892 k. 1.11.1953.
 704 Alex Matsonin kirje Jarl Hellemannille 8.10.1954.
 705 Katri Perkiöstä ks. *Aamulehti* 6.4.1940; *Uusi Suomi* 14.6.1940.
 706 Pirjo ja Pentti Säpyskän haastattelu Kangasalla 10.5.2021.
 707 Ks. *Aamulehti* 11.1.1925.
 708 Matson 1959, 224–226.
 709 *Kangasalan Joul* 1954, 6–7.
 710 *Suomen Sosialidemokraatti* 20.6.1958.
 711 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.

- 712 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 16.8.1957.
 713 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 16.8.1957.
 714 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 16.8.1957.
 715 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 16.8.1957.
 716 *Uusi Suomi* 14.6.1955.
 717 *Uusi Suomi* 30.11.1956.
 718 *Aamulehti* 6.3.1955.
 719 *Aamulehti* 26.2.1957.
 720 *Aamulehti* 2.10.1959.
 721 Pääatalo 1998, 98–101.
 722 Alex Matsonin haastattelu 1968, Yle Areena.
 723 *Aamulehti* 6.2.1955, 6.3.1955, 17.6.1956, 3.12.1956, 3.12.1956, 11.12.1956, 15.12.1956, 26.2.1957, 28.3.1957, 1.5.1957, 30.5.1957, 4.12.1957.
 724 *Suomen Sosialidemokraatti* 30.5.1957.
 725 *Aamulehti* 2.10.1959.
 726 *Uusi Suomi* 4.10.1959.
 727 Alex Matsonin kirje Ville Revolulle 22.6.1959.
 728 Tuomas Anhavan haastattelu 2.12.1969.
 729 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 2.11.1958.
 730 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 2.11.1958.
 731 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 21.9.1954.
 732 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 4.10.1954.
 733 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 5.3.1955.
 734 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.4.1955; Matsonin ja Koivisto lehtidebatista ks. Varpio 1971, 41–45.
 735 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.12.1958.
 736 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 20.4.1955.
 737 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.4.1955.
 738 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 5.7.1955.
 739 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 19.8.1955 ja 8.7.1955.
 740 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 16.1.1956.
 741 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 12.4.1956.
 742 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 8.4.1957.
 743 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.12.1958.
 744 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 15.1.1958.
 745 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 15.1.1958.
 746 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 12.7.1953.
 747 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 13.8.1953.
 748 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 19.6.1955.
 749 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 19.6.1955.
 750 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 19.6.1955.
 751 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 5.9.1955. Sarajaksen artikkeli ”Pekkanen, Siippainen, Viita, Linna. Försök till ett perspektiv” ilmestyi *Ord och bild* -lehdessä 1956.
 752 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 9.6.1956.
 753 Annamari Sarajaksen kirje Alex Matsonille 12.1.1960.
 754 Alex Matsonin kirje Lauri Viljaselle 26.10.1956.
 755 Yrjö A. Jäntin kirje Alex Matsonille 17.11.1951.

- 756 Alex ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 29.4.1953.
757 Alex ja Kerttu Matsonin kirje Ernestine Evansille 29.4.1953.
758 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 11.5.1956.
759 Matsoneiden vieraskirja, ilman päiväystä.
760 *Uusi Suomi* 3.12.1955.
761 Väinö Linnan kirje Alex Matsonille 28.8.1955.
762 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.4.1955.
763 Englanninnoksen synnystä ks. Varpio 1979, 44–45.
764 Kerttu ja Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 16.8.1957.
765 *Turmsin* englannintamisesta ks. myös Rajala 2008, 675–676.
766 Alex Matsonin kirje Mika Waltarille 8.5.1956.
767 Alex Matsonin kirje Mika Waltarille 8.5.1956.
768 Alex Matsonin kirje Mika Waltarille 8.5.1956.
769 Alex Matsonin kirje Mika Waltarille 8.5.1956.
770 Alex Matsonin kirje Mika Waltarille 8.5.1956.
771 Alex Matsonin kirje Ville Revolle 22.6.1959.
772 Alex Matsonin kirje Ville Revolle 24.6.1959.
773 Matson 1959, 55, 57, 99, 108.
774 Matson 1959, 118.
775 Matson 1959, 119.
776 Matson 1959, 120.
777 Matson 1959, 122–124.
778 Matson 1959, 127–129.
779 Matson 1959, 132.
780 Matson 1959, 141.
781 Matson 1959, 144.
782 Matson 1959, 168.
783 Matson 1959, 145.
784 Matson 1959, 151.
785 Matson 1959, 223.
786 Matson 1959, 151.
787 Matson 1959, 157.
788 Matson 1959, 238–239.
789 Matson 1959, 183.
790 Matson 1959, 233.
791 Matson 1959, 143.
792 Matson 1959, 171.
793 Matson 1959, 176.
794 Katri Veltheim, *Uusi Suomi* 24.8.1958.
795 Matson 1959, 187–197.
796 Matson 1959, 217, vrt. myös 224.
797 *Uusi Suomi* 18.12.1959.
798 *Suomen Sosialidemokraatti* 20.12.1959.
799 *Kansan Uutiset* 24.1.1960.
800 Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan pöytäkirjat 13.4. ja 22.4.1960;
<https://www.utu.fi/fi/yliopisto/akateemiset-juhlat/promootio/kunniaatohtorit>.
801 *Helsingin Sanomat* 25.5.1950.
802 *Uusi Suomi* 19.1.1963.

- 803 Sarkkinen 1993, 193.
- 804 Ks. *Uusi Suomi* 17.11.1958.
- 805 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksen pöytäkirja 14.4.1956.
- 806 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokousten vieraskirja 11.2.1945.
- 807 Ks. Sarkkinen 1993, 55.
- 808 "Etulinjan yö", *Ilkka* 9.10.1941.
- 809 *Suomi-Saksa* 1.11.1941.
- 810 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksen vieraskirja 9.4.1960.
- 811 Kerttu Matsonin haastattelu 1979.
- 812 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksen ptk. 26.10.1963.
- 813 Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokouksen ptk. 23.3.1965.
- 814 Pirkkalaiskirjailijat-yhdistyksen jäsenkirje 19.10.1971.
- 815 *Suomen Sosialidemokraatti* 30.5.1957.
- 816 *Suomen Kuvalehti* 27.4.1957.
- 817 Haavikko 1980, 305. Ks. myös Salama 1978.
- 818 Hannu Salaman haastattelu 16.10.2021.
- 819 Kaasalainen 1965, 50.
- 820 Kerttu Matsonin jälkeenjääneitä asiakirjoja. Alex Matsonin arkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto; Eloranta 2008, 20, 75; Härkönen 1986, 19.
- 821 Raija Haapsaaren haastattelu 27.5.2021.
- 822 Alex Matsonin kirje Ernestine Evansille 1962.
- 823 Ernestine Evansin kirje Alex ja Kerttu Matsonille 13.8.1964.
- 824 Kerttu Matsonin kirjeet Alex Matsonille helmikuussa 1967 ja 16.3.1967.
- 825 *Uusi Suomi* 6.1.1966.
- 826 TV1, 20.12.1966 klo 20.35–21.15. Ks. *Etelä-Suomen Sanomat* 16.12.1966; *Uusi Suomi* 20.12.1966.
- 827 *Etelä-Suomen Sanomat* 16.4.1961.
- 828 *Etelä-Suomen Sanomat* 21.5.1967.
- 829 *Etelä-Suomen Sanomat* 28.4.1967.
- 830 *Suomen Kuvalehti* 7.7.1972.
- 831 Ks. *Uusi Suomi* 28.2.1972.
- 832 L. A. Puntilan kirje Alex Matsonille 1.3.1972.
- 833 Alex Matsonin kirje L. A. Puntilalle maaliskuussa 1972.
- 834 Alex Matsonin kortti Arto Seppälälle 24.1.1968.
- 835 *Aamulehti* 8.11.1968.
- 836 *Uusi Suomi* 8.11.1968.
- 837 *Parnasso* 1968, 7.
- 838 Kinnari 1971, 20–21, 51.
- 839 Alex Matsonin haastattelu 1970. Tässä luvussa olevat lainaukset on poimittu haastattelun nauhoituksesta, ja kunkin puheenvuoron edelle on lisätty puhujan nimi.
- 840 Tuomas Anhavan kirje Alex Matsonille 9.2.1972.
- 841 *Uusi Suomi* 13.12.1972.

Lähteet

Alex Matsonin teokset

- Alex Matson 1920. *Maata paossa*. Helsinki: Minerva.
- Alex Matson 1921. *Knuuttilan turvissa*. Porvoo: WSOY.
- Aleksi Valkeakylä [Alex Matson] 1938. *Lunnaat*. Porvoo: WSOY.
- Alex Matson 1947, uudet painokset 1960, 1969. *Romaanitaide*. Helsinki: Tammi.
- Alex Matson 1948, 2 p. 1962. *Steinbeck. Kirjailijakuvan luonnos*. Helsinki: Tammi.
- Alex Matson 1950. *Kaksi mestaria*. Helsinki: WSOY.
- Alex Matson 1959. *Muistiinpanoja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Alex Matson 1969. *Mielikuvituksen todellisuus. Esseitä ja arvosteluja 1951–1963*. Helsinki: Otava.
- Alex Matson 1971. *Muistelen. Ensimmäinen kirja*. Helsinki: Otava.

Alex Matsonin englanninnoksia

- Aino Kallas 1924. *The White Ship. Estonian tales*. Lontoo: Jonathan Cape.
- U. T. Sirelius 1926. *The Ryijy-Rugs of Finland. A Historical Study*. Helsinki: Otava.
- Aino Kallas 1927. *Eros the Slayer. Two Estonian Tales*. Lontoo: Jonathan Cape.
- Eino Railo 1927. *The Haunted Castle. A Study of the Elements of English Romanticism*. New York: E. P. Dutton.
- Aleksis Kivi 1929. *Seven Brothers*. Lontoo: Faber & Faber.
- Aino Kallas 1930. *The Wolf's Bride. A Tale from Estonia*. Käännetty yhteistyössä Bryan Rhysin kanssa. Lontoo: Jonathan Cape.
- K. W. Hoppu – H. P. O. Solitander (toim.) 1932. *Finnish Ports*. Toinen painos. Helsinki: Holger Schildt.
- Leo Harmaja 1933. *Effects of the War on Economic and Social Life in Finland*. New Haven: Yale University Press.
- F. E. Sillanpää 1933. *Fallen Asleep While Young. The History of the Last Offshoot of an Old Family Tree*. Glasgow: Putnam; New York: The Macmillan Company.
- F. E. Sillanpää 1933. *The Maid Silja. The History of the Last Offshoot of an Old Family Tree*. New York: The Macmillan Company.
- Aino Kallas 1934. *Bath-sheba of Saaremaa*. Lontoo: Lovat Dickson Limited.
- Larin-Kyösti 1934. *Ad Astra. A Night-Painter's Dream in Six Tableaux*. Käännös ja esipuhe Alex Matson. Hämeenlinna: Academy Bookshop.
- Juha Laurila (toim.) 1937. *Suomi, Pohjolan etuvartio. Finland, the Outpost of the North. Finnland, der Vorposten des Nordens*. Helsinki: Suomen ylioppilaskuntien liitto.
- Larin-Kyösti 1937. *Northern Lights. A Collection of Short Stories*. Engl. Valfrid Hedman – Alexander Matson – Aulis Nopsanen. Hämeenlinna.

- F. E. Sillanpää 1938. *Meek Heritage*. Lontoo: Putnam.
- Erkki Räikkönen 1938. *Svinhufvud, the Builder of Finland. An Adventure in Statecraft*. Lontoo: Alan Wilmer Limited.
- Eino Kauppinen 1952. *Aleksis Kiven mailla. Matkaajan opas. I Aleksis Kivis spar, en handledning för resande. A Pilgrimage to Aleksis Kivi Country, Traveller's Guide*. Helsinki: Aleksis Kiven seura, Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.
- K. W. Hoppu 1952. *Port of Helsinki – Helsingfors*. Kolmas painos. Helsinki: Sanoma Oy Helsinki.
- Niilo Salomaa 1953. *Social Legislation and Work in Finland*. Helsinki: Sosiaaliministeriö.
- Esko Aaltonen 1954. *Consumer Co-operation in Finland. The Development of the Joint Finnish Co-operative Movement to 1917 and a Survey of the Progressive Co-operative Movement after the Separation*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Simo Kolkka 1955. *The Official Report of the Organising Committee for the Games of the XV Olympiad Helsinki 1952*. Porvoo: WSOY.

Alex Matsonin suomennoksia

- John Steinbeck 1944. *Vihan hedelmät*. Helsinki: Tammi.
- Ottwell Binns 1944. *Vihreä jalokiviristi*. Suom. Aaro Evä [Alex Matson]. Tampere: Tammi.
- Ruth Rewald 1945. *Luokan intiaani*. Suom. Aaro Evä [Alex Matson]. Turku: Tammi.
- James Joyce 1946. *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta*. Helsinki: Tammi.
- John Hersey 1947. *Hiroshima*. Helsinki: Tammi.
- William Faulkner 1947. *Villipalmut*. Helsinki: Tammi.
- John Steinbeck 1948. *Oikutteleva bussi*. Helsinki: Tammi.
- John Steinbeck 1949. *Helmi*. Helsinki: Tammi.
- Willa Cather 1950. *Professorin talo*. Helsinki: Tammi.
- William Faulkner 1952. *Kun tein kuolemaa*. Helsinki: Tammi.
- Margaret Kennedy 1953. *Melissan ystävätkär*. Porvoo: WSOY.

Kirjallisuus

- Bergroth, Kersti 1923. London och pengar. *Astra* 1923: 9.
- Bergroth, Kersti 1942. *Oma muotokuva*. Otava.
- Bergroth, Kersti 1952. *Teokset 1*. [Uusia sieluja, Helena, Kristian ja taulu, Kiirastuli, Ensimmäinen taivas]. Helsinki: Otava.
- Bergroth, Kersti 1973. *Löytöretki*. Helsinki: Otava.
- Eloranta, Kari 2008. *Meillä lähdettiin latvasta. Tampereen kaupunginkirjaston musiikkiosasto 50 vuotta*. Tampere: Tampereen kaupunginkirjasto – Pirkanmaan maakuntakirjasto.
- Erho, Elsa 1972. Tohtori Finckelman -romaanin laina-aineista. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 1972: 26, s. 24–31.

- Eskola, Katariina (toim.) 2000. *Yhdessä. Martti Haavion ja Elsa Enäjärvi-Haavion päiväkirjat ja kirjeet 1928–1939*. Helsinki: WSOY.
- Haavikko, Ritva (toim.) 1980. *Miten kirjani ovat syntyneet 2. Kirjailijoiden studia generalia 1979*. Porvoo: WSOY.
- Hakkara, Juho 2012. *Modernismin kättilö. Tuomas Anhava ateljeekriitikona ja kustannustoimittajana*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hallanvaara, Lea-Kaarina 1975. Turun pommitukset talvisodan aikana. *Turun historiallinen arkisto 30*. Turun historiallinen yhdistys.
- Halme, Hilka 1967. Alex Matsonin värikäs elämä. *Tammerkoski 1967*: 11–12.
- Heikkilä, Ritva (toim.) 2004. *Terijoki. Kadotettu paratiisi*. Helsinki: Tammi.
- Helleman, Jarl 1968. Kirjallinen katsaus. Teoksessa Untamo Utrio – Jarl Helleman – Kerttu Manninen (toim.), *Tammen neljännesvuosisata. Toiminta ja tuotanto 1943–1967*. Helsinki: Tammi.
- Helleman, Jarl 1996. *Lukemisen alkeet ja muita kirjoituksia kustantajan elämästä*. Helsinki: Otava.
- Helsingin puhelinluettelot 1930–1939.
- Helsingin osoite- ja ammattikalenteri 1922.
- Hoppu, K. V. 1960. *Koiviston Tiltti suku*. Vammala: Omakustanne.
- Huusko, Timo 2007. *Kirjoituksia taiteesta 4. Maalauksellisuus ja tunne. Modernistiset tulkinnat kuvataidekriitikissä 1908–1924*. Helsinki: Valtion taidemuseo, kuvataiteen keskusarkisto.
- Häppölä, Sinikka 2008. *Elisabeth Laurila. Unohdettu unohtumaton*. Tampere: Pilot-kustannus.
- Härkönen, Eeva 1986. *Tampereen musiikkikirjasto vuosina 1958–1964*. Kirjastotieteen ja informatiikan proseminariesitelmä. Tampereen yliopisto 1986. Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma.
- Itkonen, T. I. 1934. *Vanhaa Hauhoa. V. 1925 toimineen kansatieteellisen kylätutkimusretkikunnan tulokset*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. Kansatieteellinen arkisto I.
- Jauri, Eino 1944. *25 vuotta määrätietoista työtä Suomen ulkomaankaupan hyväksi*. Helsinki: Suomen ulkomaankauppaliitto.
- Julkunen, Martti 1975. *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta v. 1939–1940*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Jutikkala, Eino 1997. *Valtion tiedoituslaitoksen salainen sotakronikka*. Porvoo: WSOY.
- Järnefelt, Arvid 1927. Nyt ja ennen. *Sininen Kirja 1927*: 7.
- Kaasalainen, Harri 1962. Mikko Mäkelä. Tampereen litterääri karpäspaperi. *Uusi Suomi 28.2.1962*.
- Kaasalainen, Harri 1965. Akvarelli Alex Matsonista. *Hopeapeili 1965*: 2.
- Kaila, Osmo I. 2003. *Seitsemän nuoruuden vuotta. Muistelmia sota-ajalta*. Tampere: Siniplaneetta Oy.
- Kallas, Aino 1928. *Langatonta sähköä. Pieniä kirjeitä Lontoosta*. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1944. *Löytöretkillä Lontoossa. Kaksitoista vuotta Viron Lontoon-*

- lähetytöissä vuosina 1922–1934. Muistelmia Englannista, Amerikasta ja Hollannista.* Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1955. *Päiväkirja vuosilta 1922–1926.* Helsinki: Otava.
- Kantola, Jonna – Riikonen, H. K. 2007. Käännösten merkitys suomalaiselle modernismille. Teoksessa: H. K. Riikonen – Urpo Kovala – Pekka Kuja-mäki – Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karjalainen, Tuula 2016. *Tyko Sallinen. Suomalainen tarina.* Helsinki: Tammi.
- Kervinen, Mikko 2012. Interkulturelle Rezensionen über das übersetzerische Schaffen von Friedrich Ege. Ein Blick auf kulturjournalistische Rezensionen aus den 1940–70er Jahren in Finnland und im deutschsprachigen Raum. Teoksessa *Sprache und Kultur im Spiegel der Rezension. Ausgewählte Beiträge der GeFoText-Konferenz vom 29.9 bis 1.10.2010 in Vaasa.* Finnische Beiträge zur Germanistik 29. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kianto, Ilmari 1928. Kesäisiä kuvia Karjalan kannakselta. *Helsingin Lehti* 9.10.1928.
- Kinnari, Pekka 1971. Alex Matson. Taiteilija, kirjailija, kääntäjämestari. *Suomen Kuvalehti* 29.10.1971.
- Kivikuru, Ullamaija 1966. *Uuskritiikki Suomessa.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston historialliskielitieteellinen tiedekunta. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kivimaa, Arvi 1977. *Ystäviä. Toinen sarja kasvoja valohämystä.* Helsinki: Otava.
- Kojo, Viljo 1921. *Suruttomain seurakunta.* Hämeenlinna: Karisto.
- Kovala, Urpo 1992. *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimusyksikkö.
- Kähönen Ester 1982. *Entinen Terijoki. Kylämuistoja.* Kouvola: Omakustanne.
- Laitinen, Kai 1965. Sodasta rauhanvuosiin. Teoksessa: Simo Konsala – Sirkka Kurki-Suonio – Matti Kuusi – Annamari Sarajas (toim.), *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Otava.
- Leppäniemi, Nestori 1970. *Hauhon muinaisajan historiaa sanoin ja kuvin.* Hauho: Hauho-seura.
- Linna, Väinö 1962. *Täällä Pohjantähden alla 3.* Porvoo: WSOY.
- Linna, Väinö 1968. Kahdensankymmenvuotias avantgardisti. *Parnasso* 1968: 7.
- Linna, Väinö 2000. Kahdensankymmenvuotias avantgardisti. Teoksessa: *Kootut teokset VI. Esseitä.* Helsinki: WSOY.
- Mahlamäki, Tiina 2017. *Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta.* Helsinki: Partuuna.
- Manninen, Juha 2007. Eino Kaila ja kolmas valtakunta. *Tieteessä tapahtuu* 2007: 4.
- Matson, Alex 1954. Taidetta ja historiaa Kangasalan museossa. *Kangasalan Jouluku* 1954.

- Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.) 2009. *Hauhon historia II*. Hauho: Hauho-seura.
- Niemi, Juhani 2016. *Larin-Kyösti. Kansanlaulaja ja kosmopoliitti*. Hämeenlinna: Karisto.
- Nurmela, Tauno 1980. *Sanottu mikä sanottu*. 2. p. Porvoo: WSOY.
- Paarma, Jukka 2015. *Arkkipiispantalo. Historia ja asukkaat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pohjanpalo, Jorma 1974. *Onpahan eletty...* Porvoo: WSOY.
- Pohjola, Kyllikki 1920. *Pohjan poikain matkassa. Muistelmiani Viron retkeltä keväällä v. 1919*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Putkonen, Lauri – Hämeen liitto 2003. *Rakennettu Häme. Maakunnallisesti arvokas rakennusperintö*. Helsinki: Rakennustieto.
- Pääatalo, Kalle 1998. *Pöyhökanto lijoen törmässä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Rainio, Ritva 1969. *Miten kirjani ovat syntyneet*. Porvoo: WSOY.
- Rajala, Panu 2008. *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*. 2. p. Helsinki: WSOY.
- Reijonen, Tuuli 1968. *Kannaksen mosaiikkimaailma*. Helsinki: Otava.
- Rislakki, Jukka 1982. *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Helsinki: Love Kirjat.
- Robinson, Douglas 2011. *Translation and the Problem of Sway*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Roselius, Aapo – Silvennoinen, Oula 2019. *Villi itä. Suomen heimosodat ja Itä-Euroopan murros 1918–1921*. Helsinki: Tammi.
- Salama, Hannu 1978. *Ihmisen ääni*. Porvoo: WSOY.
- Salonen, Seppo Heikki 2009. *Meidän Iloranta*. Hauho: Iloranta Oy.
- Sandberg, Börje 1945. *Suomen matkailupolitiikka ja ulkomaista matkailupropagandaa. Suomen-Matkat r.y. 1930–1945*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Sarkkinen, Saara 1993. *Minä ja me. Pirkkalaiskirjailijat ry 1943–1993*. Helsinki: Gummerus.
- Seppälä, Arto 1968. Alex Matson, kirjailija, 80. *Aamulehti* 8.11.1968.
- Suomalainen kirjailijaseura "Kirjallinen työ" – Suomen taiteilijaseuran maa-
lariliitto 1917. *Kirjailijain ja taiteilijain joulukirja*. Helsinki: Otava.
- Tandefelt, Heikki 1915. *Hyvät ja huonot taiteilijat*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Jukka 2004. *Kansallinen kolkuttaja. L. A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö*. Helsinki: WSOY.
- Tarkka, Pekka 2012. *Joel Lehtonen II. Vuodet 1918–1934*. Helsinki: Otava.
- Toiviainen, Kalevi 2007. *Erkki Kaila. Yliopistomies ja kirkonjohtaja*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 255. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Tuomioja, Erkki 2007. *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallankumouksen palveluksessa*. Helsinki: Tammi.
- Utrio, Untamo 1943. Kustannusosakeyhtiö Tammi. *Osuusliike. Hallintoelinten äänenkannattaja* 1943: 4.
- Utrio, Untamo – Hellemann, Jarl – Manninen, Kerttu 1968. *Tammen neljännesvuosisata. Toiminta ja tuotanto 1943–1967*. Helsinki: Tammi.
- Vammelluvuo, Anja 1948. Romaani hädässä ja ensimmäiset hätämerkit. Teok-

- sessä: Aaro Hellaakoski – Yrjö A. Jäntti – E. J. Ellilä (toim.), *Suomen kirjallisuuden vuosikirja 1948*. Porvoo: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1971. *Alex Matson kirjallisena vaikuttajahahmona*. Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden julkaisuja 1. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Varpio, Yrjö 1973. *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa. Lauri Viidan tuotanto elämäkerrallisia, yhteiskunnallisia ja kirjallisuushistoriallisia taustatekijöitä vasten tarkasteltuna*. Porvoo: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1975. *Mäkelän piiri. Tutkimus tamperelaisesta kirjailijapiiristä (1946–1954) ja sen tuotannosta*. Porvoo: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1979. *Pentinkulma ja maailma. Tutkimus Väinö Linnan teosten kääntämisestä, julkaisemisesta ja vastaanotosta ulkomailla*. Porvoo: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1980. *Metamorphosen des finnischen Expressionismus der zwanziger Jahre in der Literatur der dreissiger Jahre. Neohelicon* 8: 1, s. 53–67.
- Viikkilä, Jukka 2021. *Taivaallinen vastaanotto*. Helsinki: Otava.
- Viita, Lauri 1950. *Moreeni*. Porvoo: WSOY.
- Viita, Lauri 1965. *Entäs sitten, Leevi*. Porvoo: WSOY.
- Vilkuna, Kustaa 1962. *Sananvalvontaa. Sensuuri 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Voutilainen, Lyly [Outi] 1927. Eräessä kirjailijakodissa. *Uuden Suomen* 20.11.1927 sunnuntai-ilte.
- Vuorela, Kalevi 1993. *Monsignore Adolf Carling. Suomalainen pappi ja patriotti*. Helsinki: Studium Catholicum.
- Vuorikuru, Silja 2008. *Elämisen taiteesta. Aino Kallaksen ja Anna-Maria Tallgrenin kirjeenvaihtoa kolmelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Otava.
- Väänänen, Jorma 1981. Väänäs-Kallen kronikka. Teoksessa: *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 7*. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.
- Wagner, Richard 2002. *Elämäni*. Turku: Faros-kustannus.
- Walmari, Antero 1917. *Taistelu uskonnosta*. Jakaja Sawonlinnan kirjakauppa.
- Zilliacus, Laurin 1941. *Yksi kansa – yksi rintama*. Porvoo: WSOY.

Arkistot

Hullin kaupunginarkisto:

Hullin kaupungin henkikirjat 1901

Old Kingstonians Association -yhdistyksen arkisto:

Tietoja koulun toiminnasta 1900–1905

Luokkakuvia

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma:

Alex Matsonin arkisto

Alex Matsonin kirjeenvaihtoa kustannusosakeyhtiö WSOY:n, kustannusosakeyhtiö Tammen, kustannusosakeyhtiö Gummeruksen, kustannusosakeyhtiö Otavan sekä seuraavien henkilöiden kanssa: Tuomas Anhava, Friedrich Ege, Ernestine Evans, Jarl Hellemann, Jalmari Jäntti, Yrjö A. Jäntti, Aino Kallas, Ilpo Kaukovalta, Ilmari Kianto, Eino Koivistoinen, Viljo Kojo, Yrjö Kokko, Larin-Kyösti, Vihtori Laurila, Väinö Linna, Otto Manninen, Ida Matson, Judith Matson, Kerttu Matson, Matias Matson, Mikko Mäkelä, Rolf Nevanlinna, Taito Otava, Veikko Pihlajamäki, Lauri A. Puntila, Eino Railo, Ville Repo, Annamari Sarajas, Rafael Seppälä, F. E. Sillanpää, Suomen Lontoon-lähetystö, Jaakko Syrjä, Viljo Tarkiainen, Aladár Valmari, Lauri Viita, Mika Waltari, Lauri Viljanen ja Hella Wuolijoki.

Alex Matsonin haastattelu Tampereella 17.12.1970. Haastattelijoina Ilpo Kaukovalta ja Jorma Kannila

Alex Matsonin henkilöasiakirjoja 1916–1943

Alex Matsonin päiväkirjoja 1918–1970

Matsonien vieraskirja

Kerttu Matsonin lyhyt omaelämäkerta "Kuka on Kerttu Kaila"

Kerttu Matsonin jälkeensä jääneitä asiakirjoja

Kerttu Matsonin haastattelu 16.1.1979, haastattelijoina Kaarina Sala ja Tuomas Anhava

Yrjö Varpion arkisto

Vihtori Laurilan kirjeet Yrjö Varpionille 28.8.1969 ja 22.12.1969

Kansallisarkisto:

Valtion tiedotuskeskuksen arkisto, henkilökortisto

Pohjan poikien arkisto, henkilökortisto

Alex Matsonin ja L. A. Puntilan kirjeenvaihto

Kansalliskokkoon, arkistokokoelma:

Taiteilijakansiot (Alex Matson)

Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun oppilasluettelot, mikrofilmikortit

Tammen arkisto:

Alex Matsonin ja Vihtori Laurilan kirjeenvaihtoa 1943–1949

Tampereen kaupunginarkisto:

Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokousten pöytäkirjat 1949–1971

Pirkkalaiskirjailijoiden kuukausikokousten vieraskirjat 1943–1971

Pirkkalaiskirjailijoiden hallituksen pöytäkirjat 1949

Pirkkalaiskirjailijoiden vieraskirja 1945

Pirkkalaiskirjailijoiden jäsenkirjeet 1955–1971

Turun yliopiston arkisto:

Humanistisen tiedekunnan pöytäkirjat 1961 käsiteltäessä tiedekunnan kunniaohtoreiden valintaa

Ulkoministeriön arkisto:

Alex Matsonin työskentelyä Suomen Lontoon lähetystössä 1923 käsittelevät asiakirjat

Yleisradion arkisto:

Alex Matson kertoo elämästään ja taideteoriastaan. TV1 20.12.1966.

Alex Matsonin haastattelu, jonka aiheina ovat elämä merellä ja kertojan omat elämänvaiheet. Haastattelijana Eino Koivistoinen. Haastattelu on lähetetty radio-ohjelmaksi 3.11.1967.

Alex Matsonin haastattelu Tampereella. Haastattelijana Mirjam Polkunen. Lähetyspäivämäärä 7.11.1968.

Historiallinen sanomalehtikirjasto:

Aamulehti (1915–1940), *Aftonposten* (1897), *Aika* (1911), *Ajan Sana* (1931), *Ajan Suunta* (1936), *Dagens Press* (1915–1920), *Domus* (1933), *Epione* (1943), *Etelä-Suomen Sanomat* (1940–1967), *Folkwännens* (1890), *Helsingin Lehti* (1928), *Helsingin Sanomat* (1911–1939), *Hufvudstadsbladet* (1894–1930), *Hämeen Kansa* (1945), *Hämeen Sanomat* (1938–1942), *Ilkka* (1927–1941), *Iltalehti* (1920–1927), *Kannaksen Lehti* (1928–1929), *Kansan Lehti* (1938–1939), *Karjala* (1906–1938), *Karjalan Aamulehti* (1922), *Karjalan maa* (1924), *Keilaaaja* (1938), *Keski-Pohjanmaa* (1921), *Keskisuomalainen* (1937), *Keski-Suomi* (1905), *Keski-Uusimaa* (1927) *Kymenlaakson Sanomat* (1930), *Luonnonystävä* (1928), *Maailma* (1918), *Maakansa* (1928), *Maaseudun Sanomat* (1921), *Maaseudun Tulevaisuus* (1938), *Matkailulehti* (1914), *Merimiehen Ystävä* (1889–1899), *Nya Tidningen* (1924), *Opettajain Lehti* (1917), *Oriveden Sanomat* (1940), *Otava* (1920), *Päiväkirja* (1934–1936), *Röda Korsets jul* (1939), *Sairaanhoidtajalehti* (1928–1940), *Sanomia Porista* (1895), *Satakunnan Kansa* (1938), *Sininen kirja* (1927–1929), *Sjömanswännens* (1890–1897), *Suomalainen* (1894–1897), *Suomen Kuvalehti* (1923–1954), *Suomen Musiikki-lehti* (1934), *Suomen Sosiaalidemokraatti* (1943–1965), *Suomen sotilas* (1944), *Suomen ulkomaankauppa* (1931), *Suomi-Saksa* (1941), *Svenska Pressen* (1926–1937), *Svenska Tidningen* (1918–1919), *Tampereen Sanomat* (1929), *The Finn-so news* (1939), *Turun Lehti* (1905), *Turun Sanomat* (1910–1938), *Tuulispää* (1911–1917), *Työläisopiskelija* (1938), *Uusi Aura* (1903–1938), *Uusi Heinolan Sanomat* (1913), *Uusi Suometar* (1893–1917), *Uusi Suomi* (1921–1975), *Uusimaa* (1915), *Vakka-Suomi* (1922), *Valvoja* (1922), *Valvoja-Aika* (1924), *Vapaa Karjala* (1923), *Vapaa Sana* (1946–1949), *Wiborgs Nyheter* (1909–1922), *Wiipuri* (1904), *Wiipurin Sanomat* (1894), *Yksityisyrittäjä* (1943), *Ylioppilaslehti* (1919), *Åbo Underrättelser* (1915–1923).

Henkilökohtaiset kokoelmat:

Aladár Valmarin kalenterit 1944–1950. Perikunnan hallussa.

Lähteet

Alex Matsonin kortti Arto Seppälälle 24.1.1968. Vastaanottajan hallussa.
Mikko Mäkelän kirje Inkeri Makkoselle 29.11.1950. (Sijainti tuntematon.)

Haastattelut

Veikko Pihlajamäen haastattelu 2.2.1967. Haastattelijana Taisto Salminen.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuuri-
historian kokoelma.

Alex Matsonin haastattelut Tampereella 18.3.1969 ja 15.11.1969. Haastatte-
lijana Yrjö Varpio.

Väinö Linnan haastattelu Tampereella 25.11.1969. Haastattelijana Yrjö Varpio.
Mikko Mäkelän haastattelu Tampereella 29.11.1969. Haastattelijana Yrjö
Varpio.

Tuomas Anhavan puhelinhaastattelu 2.12.1969. Haastattelijana Yrjö Varpio.
Väinö Linnan haastattelut 1973 ja 1974. Haastattelijana Pertti Virtaranta.
Suomen kielen äänitearkiston nauhoja ja litterointeja. Kotimaisten
kielten tutkimuskeskuksen arkisto. Helsinki.

Kerttu Matsonin haastattelu 1979. Haastattelijoina Kaarina Sala ja Tuomas
Anhava. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja
kulttuurihistorian kokoelma.

Kari Nurmisen sähköpostihaastattelu 15.9.2020. Haastattelijana Yrjö Varpio.
Lahja Hieton haastattelu Hauholla 15.10.2020. Haastattelijana Yrjö Varpio.
Marja-Liisa Timgrenin (Aaro Seppälän) sähköpostihaastattelu 18.10.2020.
Haastattelijana Yrjö Varpio.

Anne-Marie Starckjohannin sähköpostihaastattelu 12.1.2021. Haastatteli-
jana Yrjö Varpio.

Christine Pinderin (Hull) sähköpostihaastatteluita 11.1.–8.4.2021. Haastatte-
lijana Yrjö Varpio.

Erkki Tuomiojan sähköpostihaastattelu 28.3.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.
Erkki Nurmisen puhelinhaastattelut 5.5.2021 ja 21.5.2021. Haastattelijana
Yrjö Varpio.

Pirjo ja Pentti Säpyskän haastattelu Kangasalla 10.5.1921. Haastattelijana
Yrjö Varpio.

Sirkka-Liisa Idin sähköpostihaastattelu 18.5.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Raija Haapsaaren puhelinhaastattelu 27.5.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Hannu Salaman puhelinhaastattelu 16.10.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Martti Anhavan sähköpostihaastattelu 8.12.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Kaari Utrion sähköpostihaastattelu 11.12.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Tapio Kytömaan puhelinhaastattelu 12.12.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Merja Otavan sähköpostihaastattelu 14.12.2021. Haastattelijana Yrjö Varpio.

Verkkolähteet

A Street Near You. Able Seaman John Matson Tillti. Saatavissa: [https://
astreetnearyou.org/person/2969240/Able-Seaman-John-Matson-Tillti](https://astreetnearyou.org/person/2969240/Able-Seaman-John-Matson-Tillti).
(Viittauspäivä 15.12.2020.)

- Commonwealth War Graves. Able Seaman John Matson Tillti. Saatavissa: <https://www.cwgc.org/find-records/find-war-dead/casualty-details/2969240/john-matson-tillti/>. (Viittauspäivä 1.7.2022.)
- Ernestine Evans papers 1930–1967. Biographical Note. Columbian yliopiston kirjasto. Saatavissa: http://www.columbia.edu/cu/web/archival/collections/ldpd_4078744/. (Viittauspäivä 1.7.2022.)
- Murtorinne, Eino. Kaila, Erkki. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/3042>. (Viittauspäivä 5.12.2021.)
- Oulujoen historiaa. Vaala – Nuojua ulkoilureitti. Lumman lenkki. Saatavissa: <https://docplayer.fi/5248755-Vaala-nuojua-ulkoilureitti-lumman-lenkki-reittiesite.html>. (Viittauspäivä 1.5.2021.)
- Paralotnie 2007. Stara reklamówka Sokolowska (Gorbersdorf). Youtube-video. Saatavissa: <https://www.youtube.com/watch?v=uovPrB7Wvas>. (Viittauspäivä 15.9.2021.)
- Salokorpi, Sinikka. Suomen PEN:in historiaa. Saatavissa: <https://www.suomenpen.fi/toiminta/suomen-pen/suomen-penin-historiaa/>. (Viittauspäivä 7.11.2021.)
- Takaharjun parantolan historiaa. Saatavissa: www.kruunupuisto.fi. (Viittauspäivä 15.9.2021.)
- Varpio, Yrjö 2017. Hyvä Tarja-Liisa. (Juhlakirjablogi Tarja-Liisa Hypénin siirtymässä eläkkeelle 2017.) Saatavissa: <https://kuvassakeskellatarjaliisa.wordpress.com/>. (Viittauspäivä 1.7.2022.)
- Wikipedia. Bernarr Macfadden. Saatavissa: https://en.wikipedia.org/wiki/Bernarr_Macfadden. (Viittauspäivä 5.5.2021.)
- Wikipedia. Donald Day. Saatavissa: https://en.wikipedia.org/wiki/Donald_S._Day. (Viittauspäivä 1.12.2021.)
- Wikipedia. Helsingin kaupungin sairaanhoitajakoulu. Saatavissa: https://fi.wikipedia.org/wiki/Helsingin_kaupungin_sairanhoitajakoulu. (Viittauspäivä 5.9.2021.)
- Wikipedia. Hermann Brehmer (Mediziner). Saatavissa: [https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Brehmer_\(Mediziner\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Brehmer_(Mediziner)). (Viittauspäivä 3.3.2021.)
- Wikipedia. Hoitotyön historia Suomessa. Saatavissa: https://fi.wikipedia.org/wiki/Hoitoty%C3%B6#Hoitoty%C3%B6n_historia_Suomessa. (Viittauspäivä 5.9.2021.)
- Wikipedia. League of Nations Union. Saatavissa: https://en.wikipedia.org/wiki/League_of_Nations_Union. (Viittauspäivä 20.5.2021.)
- Wikipedia. Minerva Kustannus. Saatavissa: https://fi.wikipedia.org/wiki/Minerva_Kustannus. (Viittauspäivä 30.12.2021.)
- Wikipedia. Ralph Norman Angell Lane. Saatavissa: https://en.wikipedia.org/wiki/Norman_Angell. (Viittauspäivä 20.5.2021.)
- Wikipedia. Ravansaari. Saatavissa: <https://fi.wikipedia.org/wiki/Ravansaari>. (Viittauspäivä 2.1.2021.)
- Wikipedia. Uuras. Saatavissa: <https://fi.wikipedia.org/wiki/Uuras>. (Viittauspäivä 2.1.2021.)

Kirjoittaja

Yrjö Varpio (s. 1939) on Suomen kirjallisuuden emeritusprofessori Tampereen yliopistossa. Hän on tutkinut keskeisiä suomalaisia sodanjälkeisen ajan kirjailijoita, suomalaisen kirjallisuustieteen historiaa, ekspressionismin tuloa Suomen kirjallisuuteen, lukemisen teoriaa ja historiaa sekä Suomen kirjallisuuden vastaanottoa ulkomailla. Hän on toimittanut kolmiosaisen *Suomen kirjallisuushistoria* -teoksen (SKS 1999). Kirjailijamonografioissaan (Lauri Viita, Väinö Linna) ja teoksessaan *Mäkelän piiri* (1975) hän on tarkastellut Tampereen nousua merkittäväksi suomalaiseksi kirjallisuuskaukungiksi toisen maailmansodan jälkeen. Hänen teoksensa *Land of the North Star. An Introduction to Finnish Literature and Culture* (1999) on ilmestynyt useilla kielillä, mm. englanniksi. Varpio on Unkarin kirjailijaliiton jäsen (1991) ja Tallinnan yliopiston kunniatohtori (2000).

Abstract

Live, Experience, Understand. The Life of Alex Matson

Alex Matson (1888–1972) is an important Finnish literary critic and essayist, whose literary reviews and collections of essays have made a vital contribution to the development of Finland's postwar literary generation. Born in Finland as the son of a sailor, Matson moved as a young child with his family to Hull in England, where he went to school. In the 1910s, he moved back to Finland, where he at first established himself as painter associated with the expressionist November Group, an important Finnish artistic movement at the time. In the interbellum, he moved from fine arts to literature. In the 1920s and 1930s, he published several novels, but more important was his work as transmitter of international literary ideas to Finland. Together with his first wife, Kersti Bergroth, he edited the literary journal *Sininen kirja* ("The Blue Book"; 1927–1930), which was inspired by the writings of John Middleton Murry and Katherine Mansfield. *Sininen kirja* is the most international literary journal in Finnish history to date and introduced Finland to the most significant modernist writers of the first half of the 20th century (Gottfried Benn, Jean Cocteau, Alfred Döblin, T. S. Eliot, Aldous Huxley, James Joyce, D. H. Lawrence, Katherine Mansfield, Paul Valéry, Virginia Woolf).

During the Second World War, Matson worked for the State Communications Agency, which was responsible for disseminating relevant information about Finland to other nations and for informing Finns of relevant developments abroad. It was also tasked with studying the prevailing mood among the population in Finland. In Matson's unpublished wartime diaries, one can see the first symptoms of a shift in Finnish culture away from Germany and towards Anglo-Saxon culture.

From the 1940s onwards, Matson recommended new English and American novels as a part of his work as reader for Finnish publishing houses, and he also translated works by Joyce, Hemingway and Steinbeck. With the help of a network of international literary critics, Matson became acquainted with New Criticism, which he

introduced to Finland before it became established among academic researchers. He was often critical of academic literary studies, but his seminal essay works *Romaanitaide* (“On the Prose Novel”; 1947), *John Steinbeck* (1948), *Kaksi mestaria* (“Two Masters”, on Tolstoy and Dostoevsky; 1950) as well as his impressive conversational skills were instrumental in introducing knowledge about the principles of the prose novel to several authors (including Väinö Linna, Lauri Viita, and Hannu Salama), and contributed to their views of literature. Matson emphasized the importance of reading and understanding high-quality literature for the wellbeing of society.

Käännös: Lieven Ameel

Henkilöhakemisto

A

Aalto, Ilmari 58, 62, 64, 129
Aaltonen, Esko 283, 298
Aaltonen, Väinö 58
Ahlqvist, August 30
Ahlqvist, Väinö 30
Ahma, Ilmari 63
Ahonen, Albin 129
Aleksanteri III 14
Anderson, Sherwood 202
Angell, Ralph Norman 93
Anhava, Helena 125, 277
Anhava, Tuomas 11, 125, 234, 274,
276–277, 279–280, 284–286,
289, 304, 309–310, 312–313,
315, 321–322, 325
Anna-Liisa (kotiapulainen,
"Simson") 126, 139
Anton, koulupoika Käkisalimesta 32
Appelgren-Kivalo, Hjalmar 59
Aronpuro, Kari 323
Asunta, Heikki 129, 148, 300–301
Auer, Grigori 316

B

Bach, Johann Sebastian 293
Barrick (Matsonin koulutoveri
Hullissa) 27
Bartók, Béla 293
Beard, Charles Austin 292
Bebel, August 37
Beethoven, Ludwig van 293
Bellow, Saul 292
Benn, Gottfried 292
Bennett, Gordon 114
Bergroth, Adiel 87
Bergroth, Kersti 45, 86–92, 94–98,
103–106, 108–112, 117–119,
123, 125, 129, 156, 213, 219,
247, 326, 328
Bergroth, Lydia 45, 87
Binns, Ottwell 201, 204
Birkhead, Edith 101
Björck, eversti 164

Bjørnson, Bjørnstjerne 87
Blomberg, Frans Evert 23–24
Blomstedt, Väinö 52
Bobrikov, Nikolai 32
Bourne, John 98
Brax, Kalle 35
Brehmer, Hermann 29, 30
Brouwer, Luitzen Egbertus Jan 291
Browning, Robert 41, 76
Burman Morrall, Harry 41, 52
Byron, George Gordon (Lord
Byron) 41

C

Caesar, Julius 26
Caine, Thomas Henry Hall 209
Cape, Jonathan 98
Carling, Adolf 106–108
Cather, Willa Sibert 209
Cervantes, Miguel de 116, 215, 222,
245, 319
Churchill, Winston 193
Cocteau, Jean 117, 363
Colliander, Tito 259
Collin, Marcus 69
Collins (Matsonin koulutoveri
Hullissa) 27
Collins (kustantaja) 285–286
Cornaro, Luigi 42
Cowl, R. P. 97
Croce, Benedetto 292

D

Dante 230
Davidsson, Fanny 117
Day, Donald 195
Defoe, Daniel 215
del Val, Merry 97
Dickens, Charles 87, 227
Diktonius, Elmer 171, 202
Dostojevski, Fjodor 227–229, 232–
233, 239, 272, 275, 299–300, 325
Doyle, Conan 36
Drake, Fanny 264

Henkilöhakemisto

- Dreiser, Theodore 117
Durant, Kenneth 145–146
Durant, Will 272
Durchman, Yrjö 39
Durrell, Lawrence 290, 292
Dvořák, Antonín 41
Döblin, Alfred 117
- E
- Ege, Friedrich 166–167
Ehrström, Eric 58
Ekelund, Ragnar 64
Elenius, Emil 129
Eliot, T. S. 117, 213, 236, 238
Elsa (Alexin tyttöystävä) 40
Enckell, Carl 95
Enckell, Magnus 62
Enckell, Olof 171
Erich, Mikko 279
Erkko, Eljas 162
Essen, Werner von 65
Evans, Ernestine 100, 144–148,
201, 227, 236, 339–341, 268,
274–276, 284, 286, 292, 307–308
- F
- Faulkner, William 205–206, 208, 225,
227, 268, 277, 326
Forsman, Rafael ks. Koskimies,
Rafael
Forster, E. M. 236
France, Anatole 203
Franco, Francisco 162
Franciscus Assisilainen 105
Fridegård, Jan 202–203
- G
- Gallén-Kallela, Akseli 57–58, 64
Galsworthy, John 98, 228
Garbo, Greta 145
Gide, André 203, 117, 203
Goethe, Johann Wolfgang von 87
Gorki, Maksim 275
Graves, Robert 119
Grieg, Edvard 168
Gripenberg, G. A. 175
Guérin, Charles 88
- H
- Haanpää, Pentti 115, 129, 216–217,
274, 280
Haeckel, Ernst 37
Hagashi (kreivi, Japanin lähettiläs
Lontoossa) 98
Hagelin, Samuel 87
Halme, Kaarlo 111
Halme, Vilho 310
Halonen, Kerttu 267
Hammarsten-Jansson, Signe 58
Hamsun, Knut 168, 242
Hannula, Uuno 162
Harmaja, Leo 101
Harva, Uno 100
Hearst, William Randolph 114
Hedman, Valfrid 100
Heikinheimo, Anna-Liisa 264–265
Heine, Heinrich 40
Hellaakoski, Aaro 82, 238, 278
Hellemann, Jarl 202, 206, 209, 261,
278
Hellman, Maria 24
Helsingius, Ilta 167
Hemingway, Ernest 177, 203, 206,
225, 255, 275, 326
Henley, William Ernest 76
Henrik-piispa 137
Heporauta, Elsa 102
Hersey, John 204
Heyl, Bernard 292
Hichens, Robert 40
Hindemith, Paul 293
Hirn, Eva 45, 87, 129
Hirn, Yrjö 95, 101
Hitler, Adolf 174–175, 187, 189, 255
Hofmannsthal, Hugo von 112
Holappa, Pentti 304
Hollo, Anselm 238
Holmberg, Uno ks. Harva, Uno
Hoppu, Kaarlo W. 15, 27, 33
Hoving, Victor 37, 39–40
Humble, Werner 77
Huxley, Aldous 117, 119, 203
Hämäläinen, Helvi 151
Hölderlin, Friedrich 37, 117

I

Ibsen, Henrik 87
 Ijäs, Urho 126–127
 Ilmari, Erkki 129
 Ilmoni, Einar 267
 Impola, Richard 99
 Ingman-Palola, Katri 310
 Itkonen, Tuomo 35

J

Jacobs, William Wymark 37
 Jalkanen, Huugo 222
 James, Henry 236
 Jauri, Eino 132–133
 Jefferson, Thomas 203
 Joenpolvi, Martti 323
 Johnson, Eyvind 204
 Josephy, F. L. 147
 Jotuni, Maria 62, 219
 Joyce, James 115–116, 154, 205–206,
 208, 213, 215, 217, 290, 302, 326
 Jutikkala, Eino 171–172
 Juva, Einar W. 143
 Juvonen, Mauno 273, 310
 Jäntti, Jalmari 152, 195
 Jäntti, Yrjö A. 206, 227, 236, 238,
 283, 298
 Järnefelt, Arvid 112–113, 227
 Järnefelt, Eero 53
 Järventaus, Arvi 106–107
 Järviluoma, Artturi 167

K

Kaarna, Tauno 248–249
 Kafka, Franz 284
 Kahma, Jaakko 132
 Kaila, Aina Santa Maaria 144
 Kaila, Anna 122
 Kaila, Eino 120, 176
 Kaila, Erkki 141–144, 164, 179, 219,
 317
 Kaila, Ilta 139
 Kaila, Jaakko 164, 167
 Kaila, Martti 178, 194
 Kaila, Osmo 157–158
 Kaila, Yrjö 158
 Kaisa, Alexin nuoruudentuttava
 38–39

Kaisa Matintytär 14
 Kalima, Eino 228
 Kallas, Aino 96–99, 115, 179, 210, 326
 Kallas, Oskar 96
 Kallinen, Yrjö 206
 Kallio, Evert 185
 Kallio, Kyösti 143
 Kallio, O. A. 59, 86
 Kandinsky, Wassily 292
 Kangasluoma, Tuukka 303
 Kannila, Jorma 317–319, 322
 Kant, Immanuel 314
 Kare, Kauko 304
 Kares, Olavi 143
 Kaukovalta, Ilpo 53, 151, 242–243,
 252, 275, 277, 301–302, 317–321
 Kaukovalta-Perttunen, Soile 302
 Kautsky, Karl 37
 Keats, John 41, 76
 Keller, Helen 268
 Kianto, Ilmari 102, 106, 228, 274,
 Kilpi, Volter 215, 218, 274
 Kinnari, Pekka 315
 Kinnunen, Aarne 304
 Kirkkokallio, Martta 186
 Kirstinä, Väinö 318
 Kivimaa, Arvi 89, 129
 Kivimies, Yrjö 99, 171, 212, 226, 298
 Kivinen, Ilmari (“Tiitus”) 59
 Klingeberg, Werner 169
 Koivisto, Mauno 237, 278
 Koivistoinen, Eino 28, 44
 Kojo, Viljo 56–59, 63–64, 67, 77, 82,
 151, 156, 166, 171, 214
 Kolkka, Sulo 264
 Konsala, Simo 223, 247, 264
 Korpela, Jorma 223, 330
 Koskenniemi, V. A. 144, 195, 206
 Koskimies, Rafael 59, 206, 214–215,
 220, 235–237, 251
 Kouta, Aarni 37, 76
 Krohn, Eino 298
 Krohn, Helmi 110
 Krohn, Julius 110
 Krupp, Bertha 132
 Kuisma, Armas 32
 Kuisma, Yrjö 32, 333
 Kuitu, Aleksander 33

Kula, Kauko 244
 Kunnas, Kirsi 303, 318
 Kupiainen, Alpo 39
 Kupiainen, Unto 39, 238
 Kurjensaari, Matti 264
 Kuusinen, Otto Ville 150
 Kytä, Wilho 143

L

Larson, Karl Gustaf 76, 77, 100, 129
 Lagerstam, Bernd 51–52
 Lahtinen, Hugo 275
 Lahtinen, Reino 300, 318
 Laitakari, Aarne 298
 Laitinen, Kai 220, 226, 238, 278, 280
 Lalli 137
 Lamb, Charles 290–291
 Lampén, Ernst 106, 117
 Larin-Kyösti ks. Larson, Karl Gustaf
 Lassila, Maiju 227
 Laurila, Aarne 267
 Laurila, Elisabeth 209
 Laurila, Uuno 263
 Laurila, Vihtori 201–203, 206,
 208–209, 212
 Lawrence, D. H. 93, 117, 213
 Lehtimäki, Konrad 106–107, 129
 Lehtonen, Aleks 196
 Lehtonen, Joel 40, 107, 146, 168, 215
 Leino, Eino 55, 76
 Lenin, Vladimir Iljitš 203
 Leppäniemi, Nestori (Atte) 188
 Levertin, Oscar 176
 Lind, Alvar 129
 Lindfors, Anton 58, 63–64, 316
 Lindström, Fredrik J. 55
 Linkomies, Edvin 187
 Linna, Kerttu 275, 299
 Linna, Väinö 9, 30, 100, 181, 218,
 224, 226, 236, 243, 247–258,
 262, 264, 269–270, 272, 274–
 275, 277, 280, 282, 285–286,
 288, 300, 303, 309, 313–314,
 318, 322, 327–328, 330
 Liszt, Franz 49
 Louhos 126
 Lounela, Pekka 280, 303–304
 Lubbock, Percy 230

Lydén, Edwin 55
 Långfors, Arthur 87
 Löfving, Hjalmar 129
 Lönngren, Paavo 77

M

Macaulay, Rose 119
 Macfadden, Bernarr 37
 Macmillan, Daniel 98
 Mahlamäki, Tiina 87
 Mailer, Norman 209
 Maistre, Xavier de 26
 Makkonen, Inkeri 270
 Malmberg, Aino 93, 145
 Mann, Klaus 117
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 50,
 172, 194, 301
 Manninen, Antero 171
 Manninen, Otto 45, 77, 83, 88
 Mansfield, Katherine 96, 117
 Mantere, Reino 244, 254, 275
 Marjanen, Kaarlo 148, 237–238
 Marples, George 41
 Martelin, Wilhelm 14
 Martin (opettaja Hullin taide-
 koulussa) 41
 Martinson, Moa 202
 Marx, Karl 203
 Matson, Aleksanteri 15
 Matson (Tiltti), Anna Wilhelmiina ks.
 Starckjohann, Annie
 Matson, Edith Sofia 16, 21–22, 24, 50,
 125, 137–139, 164–165, 189, 268
 Matson, Ida Maria 11, 21–22, 24, 48,
 49–50, 139, 164–165, 189, 268
 Matson (Torkel, Tiltti), Judith 14, 16,
 22, 48, 139, 189,
 Matson, Kerttu 11, 74, 120–128,
 133, 135–137, 139–144, 152,
 158–159, 161–165, 167, 169–
 170, 174–175, 177–186, 188,
 191–192, 194, 197–201, 211,
 235–236, 240–241, 250, 253,
 255, 262, 264, 266, 268–270,
 274–277, 279, 280, 283–284,
 289, 299, 302, 306–311, 315,
 317–318, 321–323

- Matson (Tiltti), Matias 14, 16, 21–24,
46–48, 85, 189–192, 316
- Matson, Mikko 15
- Mattila, Aarne 46
- Mauriac, François 108
- Maurois, André 117
- McKeon, Richard 292
- Meggitt (Matsonin luokkatoveri
Hullissa) 27
- Mela, Arvo 142
- Melville, Herman 287
- Meri, Veijo 304
- Merikanto, Oskar 63
- Meriluoto, Aila 256
- Meriläinen, Kosti 129
- Miettinen (Valtion tiedoitus-
laitoksen virkailija) 175
- Minton, Walter J. 287
- Morand, Paul 117
- Morgenstern, Christian 117
- Morrall, Harry Burman 41
- Mott (Matson), Sara 15
- Mozart, Wolfgang Amadeus 40, 293
- Muhamed 40
- Munch, Edward 55
- Murry, Middleton 96
- Musil, Robert 290
- Mustapää, P. 129, 220
- Muusari, Onni 52
- Mäkelä, Lauri 185
- Mäkelä, Lyyli 245
- Mäkelä, Mikko 223, 243–248,
253–255, 258, 260–261, 270, 307
- Möbius, P. J. 39
- N**
- Napoleon Bonaparte 174
- Nelimarkka, Eero 64
- Nevanlinna, Rolf 223
- Niemi, Pearl 299
- Nieminen, Eetu 185
- Niemioja, Toivo 249
- Nietzsche, Friedrich 37, 42, 87
- Nightingale, Florence 120
- Nopsanen, Aulis 100
- Nord, Johan 24
- Nordi-Helenius, Cleo 95
- Nurmela, Tauno 87, 298
- Nurminen, Eino 185
- Nurminen, Erkki 185–186
- Nurminen, Kari 200
- Nurminen, Lauri 184
- Nurminen, Mikko 184, 192
- Nurminen, Reino 186, 192
- Nurminen, Tuula 200
- Nystedt, K. A. 112
- O**
- O'Connor, Thomas Power 98
- Oesch, Karl Lennart 298
- O'Hara, Valentin 95
- Oinonen, Mikko 62
- Ojala, Aatos 278
- Olivecrona, Herbert 179–180
- Olsson, Hagar 83, 19, 114
- O'Molonya, Mr. 95
- Orkomies, Osmo 164
- Oso, Yrjö 129
- Ostragovski (huvilanomistaja
Kannaksella, keisarillinen
lastenlääkäri) 103
- Otava, Taito 202, 204–205
- P**
- Paasonen, Aládar 177
- Paavolainen, Albin 70–71
- Paine, Thomas 203
- Pakkala, Teuvo 322
- Palmgren, Raoul 222, 297
- Paloheimo, Aino 299
- Paloheimo, Eino 244
- Paloheimo, Oiva 300
- Palola, Eino 77, 81–82
- Palolampi, Erkki 264
- Pasternak, Boris 276
- Paula, Viljo 243, 254
- Pekkanen, Toivo 171
- Pekkola, Sulo-Veikko 126
- Peltola, Reijo 270
- Peremont (huvilanomistaja
Terijoella) 103
- Perkiö, Katri 263
- Perkiö, Konrad 263
- Pihlajamäki, Veikko 246, 254, 260,
300, 302
- Platon 222

- Polttila, Väinö 143
 Pound, Ezra 292
 Procopé, Hjalmar 173
 Proust, Marcel 116, 290
 Puurunen, Sakari 264
 Päivärinta, Pietari 30
 Pätäilä, Jorma 308
 Pääatalo, Kalle 270–271, 303, 320
 Pääatalo, Leena 299
- R
- Rabelais, François 217
 Railo, Eino 101–102, 155, 195, 208, 224–225
 Rakkolaiset (Karjalan evakkoja) 199–200
 Ranta, Sulho 41
 Rantavaara, Irma 99
 Rapola, Sirkka 278
 Reed, John 145
 Reenpää, Heikki 206
 Reenpää, Heikki A. 278–279, 285
 Relander, Anna Inkeri 45, 87
 Rembrandt 292
 Repin, Ilja 259
 Repo, Ville 271, 280, 289, 304
 Reuter, Ole 173
 Rewald, Ruth 204
 Rhys, Bryan 99
 Richter, Edvard 63
 Rilke, Rainer Maria 184
 Rimbaud, Arthur 76
 Rislakki, Ensio 171
 Rissanen, Juho 64, 95
 Rivera, Diego 147
 Roberts, Morley 37
 Robinson, Douglas 99
 Rolland, Romain 215
 Roos, Vappu 175
 Roosevelt, Franklin D. 37, 191, 193
 Rosenberg, William 58
 Rosenkrantz, Palle 77
 Roth, Joseph 117
 Routasuo, Alpo 221
 Runeberg, Johan Ludvig 62, 87, 113
 Ruokokoski, Jalmari 58
 Ruotsalainen, Paavo 273
 Russell, Bertrand 117
- Ruuskanen, M. 95
 Ryti, Risto 162, 172
 Römpötti, Jalo 35
 Römpötti (nahkuri) 35
- S
- Saalas, Uunio 298
 Saastamoinen, Tyyne 264
 Saint-Exupéry, Antoine de 203
 Saintsbury, George 230
 Salama, Hannu 304–305, 330
 Sallinen, Tyko 58, 64
 Salmelainen, Eino 264
 Salo, Arvo 304
 Sankari, Annikki 256
 Sarajas, Annamari 280–282, 297
 Sardou, Victor 34
 Sarkia, Kaarlo 246, 299
 Sarkkinen, Saara 303
 Sartto, Fanny ks. Davidsson, Fanny
 Savutie, Maija 155
 Sayle (Matsonin luokkatoveri Hullissa) 27
 Scheretjeff (huvilanomistaja Kannaksella, kreivi) 103
 Sederqvist, Theodor 46
 Seppälä, Aaro 199–200
 Seppälä, Arto 311, 313
 Seppälä, Oskari W. 197
 Seppälä, Rafael 173, 193–194
 Seppänen, Unto 129
 Sepänmaa, Yrjö 216
 Shakespeare, William 87, 225, 236, 239–240, 267, 272, 277–280, 284, 289, 296–297, 302, 322
 Shaw, Bernard 37
 Shelley, Percy Bysshe 41, 231
 Sibulkin, Malcolm 264
 Siippainen, Olavi 282
 Sillanpää, F. E. 100, 102–103, 165, 215–217, 224, 269, 272–274, 278, 299, 303, 322, 326
 Simberg, Hugo 52
 Sinclair, Upton 42
 Sirelius, U. T. 101, 180
 Snellman, Eero 58
 Soini, Yrjö 171
 Sorsa, Kalevi 271

- Soukka, Paavo 264, 308
 Stalin, Josif 164, 173, 193
 Stanislavski, Konstantin 228
 Starckjohann, Aline 49
 Starckjohann, Annie (Anna) 14, 16,
 21, 49, 138, 154, 189, 268
 Starckjohann, Gerhard ("Geri") 66
 Starckjohann, Hermann 48
 Starckjohann, Julius 49
 Starckjohann, Peter 48–49, 51, 137,
 154,
 Starckjohann, Thelma 21
 Starckjohann, Torsten 48
 Steinwais, Moses 27
 Stefanski, Jan 31
 Steinbeck, John 203, 205–206, 222,
 224–227, 243, 275, 307, 326, 328
 Steiner, Rudolf 105, 112
 Stevenson, Robert Louis 25
 Sthamer, Friedrich 98
 Stravinsky, Igor 293
 Streng, Oswald 35
 Strindberg, August 59
 Suanto, Jussi 52
 Suurpää, Maria 24
 Svinhufvud, Pehr Evind 46
 Swaby, S. 25–26
 Swan, Anni 77
 Syrjä, Jaako 262
 Södergran, Edith 227
 Söderhjelm, Henning 82, 86
- T
- Taine, Hippolyte 317
 Tallgren, Anna-Maria 97, 118, 152,
 186–187
 Talvitie, Oiva 213
 Tamminen, Amanda 182
 Tandefelt, Heikki 58, 62, 75
 Tandefelt, Signe 62–64
 Tanner, Väinö 145, 162
 Tarkiainen, Viljo 62, 217, 330
 Tavaststjerna, Erik 284–285
 Tennyson, Alfred 76
 Thoreau, Henry David 277
 Thuneberg, Arno ks. Tuurna, Arno
 Tigerstedt, Eugen Napoleon 171
 Tikkanen, J. J. 53
- Tiltti, Janne 16
 Tiltti, Matti 15
 Tiltti, Matias, ks. Matson, Matias
 Toiviainen, Kalevi 164
 Toivola, Urho 160
 Torkel, Adam 14
 Torniainen, Ville 39
 Trilling, Lionel 220, 236
 Tšaikovski, Pjotr 41, 168
 Tšehov, Anton 272
 Tuisku, Onni V. 54
 Tuominen, Arvo (Arvo Poika) 269
 Tuomioja, Erkki 147
 Tuurna, Arno 137
 Tyrkkö, Jukka 300–301
 Tyyri, Jouko 273, 310
- U
- Undset, Sigrid 215
 Unwin, Stanley 283
 Utrio, Untamo 202
- V
- Vala, Katri 202
 Valakorpi, U. W. 59
 Valentin, ks. Rislakki, Ensio 171
 Valéry, Paul 117
 Valkeakylä, Aleksi ks. Matson Alex
 Valmari, Aladár 104, 249, 253–254,
 257–260, 275
 Valvanne, Hugo 94–95
 Vammelveuo, Anja 221
 Varja, Heikki 270
 Verlaine, Paul 76
 Viikkilä, Jukka 224
 Viita, Lauri 223, 226, 243–244,
 247, 253, 255–256, 261–262,
 269–270, 272, 275, 282, 303,
 317, 330
 Vikstedt, Toivo 58
 Viksten, Vilho 304
 Viljanen, Lauri 150–151, 155, 171,
 283
 Vilkuna, R. 130
 Ville (Hiitolan lastenkodin lapsi)
 182–83
 Virkkunen, Martti 191
 Volanen, Eeva-Kaarina 264

Henkilöhakemisto

Voutilainen, Lyyli 104
Vuorela, Einari 300, 310
Väänänen, Kalle ("Viki") 37, 54, 269

W

Wahl, Paul 36, 41
Waldteufel, Émile 31
Waltari, Mika 149, 155, 171, 287–288,
327
Waltari, Toivo 31
Wanninen, Antti 64
Weininger, Otto 38
West, Rebecca 93, 117, 119
Westerlund, Nanny 62
Whitehead, Alfred North 292
Wiener, Norbert 292

Wilson (Matsonin luokkatoveri
Hullissa) 27
Wilson, Charles Henry 18
Winter, Toivo 46
Wirtanen, Atos 175
Wirtanen, Kaapo 62
Woolf, Virginia 119, 213
Wright, Georg Henrik von 291
Wuolijoki, Hella 102, 145, 147, 167,
181, 308

Y

Yeats, William Butler 76
Young (Matsonin luokkatoveri
Hullissa) 27

TIETOLIPAS

Tiivistä tietoa vuodesta 1945.

- 125 Pertti Virtaranta ym. AMERIKANSUOMI
- 126 Jyri Vuorinen ESTETIIKAN KLASSIKOITA
- 127 Ulla Piela toim. AIKANAISIA
- 128 Olli Nuutinen HETKISEN PITUUUS
- 129 Seppo Knuuttila TYHMÄN KANSAN TEORIA
- 130 Jari Kupiainen ym. toim. KULTTUURINTUTKIMUS
- 131 Juha Pentikäinen ym. JOHDATUS SAAMENTUTKIMUKSEEN
- 132 Katja Hyry toim. SAIRAUS JA IHMINEN
- 133 Kaisa Häkkinen KIELITIEEEN PERUSTEET
- 134 Arvi Hurskainen & Ari Siiriäinen AFRIKAN KULTTUURIEN JUURET
- 135 Yrjö Sepänmaa TUHATJÄRVINEN
- 136 J. P. Roos ym. toim. MIEHEN ELÄMÄÄ
- 137 Markku Ihonen & Yrjö Varpio toim. HELMI SIMPUKKA JOKI
- 138 Jyri Vuorinen ESTEETTINEN TAIDEMÄÄRITELMÄ
- 139 Pirjo Lyytikäinen toim. SUBJEKTI. MINÄ. ITSE.
- 140 Kimmo Katajala toim. MANAAJISTA MAALAISSATELIIN
- 141 Anja Tuomisto & Heli Uusikylä toim. KUVA, TEKSTI JA KULTTUURINEN NÄKEMINEN
- 142 Pam Morris FEMINISMI JA KIRJALLISUUUS
- 143 Leena Suurpää ym. toim. NÄIN NUORET
- 144 Yrjö Sepänmaa KUUKÄVELYLLÄ
- 145 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. KATSOMUKSEN IHANUUS
- 146 Eeva-Liisa Kinnunen ym. toim. VITSISTÄ VIDEOON
- 147 Kaisa Häkkinen SUOMALAISTEN ESIHISTORIA KIELITIEEEN VALOSSA
- 148 Tero Norkola ym. toim. SIVUPOLKUJA
- 149 Jyri Vuorinen TAIDETEOS MERKKINÄ
- 150 Lasse Koskela & Lea Rojola LUKIJAN ABC-KIRJA
- 151 Pertti Karkama ym. toim. ÄLYMYSTÖN JÄLJILLÄ
- 152 Katariina Eskola toim. ELÄMYSTEN JÄLJILLÄ
- 153 Pirjo Lyytikäinen toim. DEKADESSI
- 154 Vesa Heikkinen ym. toim. TUPPISUINEN MIES
- 155 Bo Lönnqvist ym. toim. KULTTUURIN MUUTTUVAT KASVOT
- 156 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA I
- 157 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA II
- 158 Jyrki Pöysä & Anna-Leena Siikala toim. AMOR, GENUS & FAMILIA
- 159 Tuija Laine toim. VIERASKIELINEN KIRJALLISUUUS SUOMESSA RUOTSIN VALLAN AIKANA
- 160 Lea Laitinen & Lea Rojola toim. SANAN VOIMA
- 161 Pertti Karkama KULTTUURI JA DEMOKRATIA
- 162 Teppo Korhonen TEKNIKKAA, TAIDETTA JA TAIKAUSKOA
- 163 Päivikki Suojanen USKONTOTIEEEN PORTAILLA
- 164 Irja Seurujärvi-Kari toim. BEAIVVI MÄNÄT
- 165 Matti Kamppinen AJAT MUUTTUVAT

- 166 Pertti Lassila RUNOILIJA JA RUMPALI
- 167 Timo Joutsivuo ym. toim. RENESSANSSIN TIEDE
- 168 Juhani Niemi KIRJALLINEN ELÄMÄ
- 169 Iiro Kajanto LATINA, KREIKKA JA KLASSINEN HUMANISMI SUOMESSA
- 170 Juha Pentikäinen toim. Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN
MYTOLOGIAN KATKELMIA
- 171 Jyri Vuorinen AITOJA JA ALUEITA
- 172 Pekka Pesonen toim. VENÄLÄINEN FORMALISMI
- 173 Johanna Ruusuvaara ym. toim. INSTITUTIONAALINEN VUOROVAIKUTUS
- 174 Outi Alanko & Tiina Käkelä-Pumala toim.
KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN PERUSKÄSITTEITÄ
- 175 Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki toim. KULTTUURIHISTORIA
- 176 Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen toim. "TYÖLLÄ EI OO KUKKAAN
RIKASTUNNA"
- 177 Jorma Kalela & Ilari Lindroos toim. JOKAPÄIVÄINEN HISTORIA
- 178 Sulevi Riukulehti ym. POLITIIKKAA LASTENKIRJOISSA
- 179 Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist toim. PANDORAN LIPAS
- 180 Riho Grünthal toim. ENNEN MUINOIN
- 181 Erkki Pihkala SUOMI MAAILMANTALOUDESSA KESKIAJALTA EU-
SUOMEEN
- 182 Vesa Heikkinen toim. VIRKAPUKUINEN KIELI
- 183 Matti Kamppinen TULEVAT AJAT JA TEKNOLOGIA
- 184 Oiva Kuisma toim. SUOMALAINEN ESTETIIKKA 1900-LUVULLA
- 185 Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner KESKIAJAN KIRKKO
- 186 Helena Saarikoski toim. TANSSI TANSSI
- 187 Sanna Aaltonen & Päivi Honkatukia TULKINTOJA TYTÖISTÄ
- 188 Jukka Sarjala MITEN TUTKIA MUSIIKIN HISTORIAA?
- 189 Marja-Liisa Honkasalo ym. toim. SAIRAS, POTILAS, OMAINEN
- 190 Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren MONENA SUOMI
MAAILMALLA
- 191 Vesa Haapala toim. KUVIEN KEHÄSSÄ
- 192 Päivi Mehtonen POETRIA NOVA
- 193 Ilmari Vesterinen Keltaisenmeren Takana
- 194 Kimmo Saaristo toim. HYVÄÄ PAHAA ROCK 'N' ROLL
- 195 Urpo Kovala & Tuija Saresma toim. KULTTIKIRJA
- 196 Sanna Talja & Sari Tuuva toim. TIETOTEKNIKKASUHTEET
- 197 Lasse Koskela & Pasi Lankinen OPAS KAUNOKIRJALLISUUDEN
LUKEMISEEN
- 198 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen toim. SUOMI KAKKONEN
- 199 Taina Kaivola & Hannele Rikkinen NUORET YMPÄRISTÖISSÄÄN
- 200 Tom Sjöblom DRUIDIT
- 201 Maija-Leena Hänninen & Maijastina Kahlos toim. ROOMALAISTA ARKEA
JA JUHLAA
- 202 Maarit Knuutila ym. toim. SUULLA JA KIELELLÄ
- 203 Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo PAHOLAINEN, NOITUUS JA
MAGIA
- 204 Riku Hämäläinen toim. POHJOIS-AMERIKAN INTIAANIUSKONNOT
- 205 Outi Fingerroos toim. USKONNON PAIKKA

- 206 Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski toim. REFEROINTI JA MONIÄÄNISYYS
- 207 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. LAJIT YLI RAJOJEN
- 208 Helena Saarikoski LEIKKIKENTILTÄ
- 209 Eija Timonen PERINTEESTÄ MEDIAVIRTAAN
- 210 Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara toim. ARJEN ASIOINTIA
- 211 Jaana Hallamaa ym. toim. ETIIKKAA IHMISTIETEILLE
- 212 Tuomas Martikainen toim. YLIRAJAINEN KULTTUURI
- 213 Anne Mäntynen ym. toim. GENRE – TEKSTILAJI
- 214 Outi Fingerroos ym. toim. MUISTITIETOTUTKIMUS
- 215 Tapani Lehtinen KIELEN VUOSITUHANNET
- 216 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen SUOMI KAKKONEN JA KIRJALLISUUDEN OPETUS
- 217 Satu Grünthal & Elina Harjunen toim. NÄKÖALOJA ÄIDINKIELEEN JA KIRJALLISUUTEEN
- 218 Heikki Pihlajamäki ym. KESKIAJAN OIKEUSHISTORIA
- 219 Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara toim. KIELI KIOSKILLA
- 220 Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila NUORET KIELIKUVASSA
- 221 Terhi Ainiala ym. NIMISTÖNTUTKIMUKSEN PERUSTEET
- 222 Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki toim. ÄÄNEKÄS KEVÄT
- 223 Tuomas Martikainen ym. ISLAM SUOMESSA
- 224 Sirpa Leppänen ym. toim. KOLMAS KOTIMAINEN
- 225 Jari Niemelä TALONPOIKA TOIMESSAAN
- 226 Samuli Hägg ym. toim. NÄKÖKULMIA KERTOMUKSEN TUTKIMISEEN
- 227 Jyrki Kalliokoski & Lari Kotilainen KIELET KOHTAAVAT
- 228 Anna Idström & Sachico Sosa toim. KIELISSÄ KULTTUURIEN ÄÄNI
- 229 Vesa Heikkinen toim. KIELEN PIIRTEET JA TEKSTILAJIT
- 230 Maarit Grahn & Maunu Häyrinen toim. KULTTUURITUOTANTO
- 231 Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN MYTOLOGIAN KATKELMIA
- 232 Veikko Anttonen USKONTOTIETEEN MAASTOT JA KARTAT
- 233 Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola toim. MAAHANMUUTTO JA SUKUPOLVET
- 234 Irja Seurujärvi-Kari ym. toim. SAAMENTUTKIMUS TÄNÄÄN
- 235 Maria Laakso ym. toim. TAPION TARHOISTA TURKISTARHOILLE
- 236 Siru Kainulainen ym. toim. TYÖMAANA RUNOUS
- 237 Antti Salminen ym. toim. KIRJALLISUUS JA FILOSOFIA
- 238 Aino Mälikalli & Liisa Steinby JOHDATUS KIRJALLISUUSANALYYSIIN
- 239 Kaisa Ahvenjärvi & Leena Kirstinä KIRJALLISUUDEN OPETUKSEN KÄSIKIRJA
- 240 Anna Rastas toim. KAIKILLE LAPSILLE
- 241 Anneli Kauppinen toim. OPPIMISTILANTEITA JA VUOROVAIKUTUSTA
- 242 Aino Koivisto & Elise Nykänen toim. DIALOGI KAUNOKIRJALLISUUDESSA
- 243 Outi Tuomi-Nikula ym. toim. MITÄ ON KULTTUURIPERINTÖ?
- 244 Pirjo Kristiina Virtanen ym. toim. ALKUPERÄISKANSAT TÄMÄN PÄIVÄN MAAILMASSA
- 245 Marleena Mustola toim. LASTENKIRJA. NYT
- 246 Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen toim. SAAKO SINUTELLA VAI TÄYTYYKÖ TEITITELLÄ?

- 247 Johanna Ahonen & Elina Vuola toim. USKONNON JA SUKUPUOLEN RISTEYKSIÄ
- 248 Simo Häyrynen KULTTUURIPOLITIIKAN LIIKKUVAT RAJAT
- 249 Elina Vuola toim. USKONTO JA KEHITYS
- 250 Jukka Kortti MEDIAHISTORIA
- 251 Harri Kalha toim. KUMMAT KUVAT
- 252 M. A. Castrén LUENTOJA SUOMALAISESTA MYTOLOGIASTA. Toim. ja suom. Joonas Ahola
- 253 Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen toim. KUVATUT KULTTUURIT
- 254 Mikko Kauko & Marko Lamberg toim. NAANTALIN LUOSTARIN KIRJA
- 255 Outi Fingerroos ym. toim. YHTEISKUNTAETNOLOGIA
- 256 Anneli Sarhimaa VAIETUT JA VAIENNETUT
- 257 Terhi Utriainen ENKELEITÄ TYÖPÖYDÄLLÄ
- 258 Maunu Häyrynen & Antti Wallin toim. KULTTUURISUUNNITTELU
- 259 Pilvi Hämeenaho ym. toim. SOVELTAVA KULTTUURINTUTKIMUS
- 260 Toini Rahtu ym. toim. KIRJOITETTU VUOROVAIKUTUS
- 261 Harri Mantila ym. toim. OULU KIELIYHTEISÖNÄ
- 262 Lari Kotilainen ym. toim. KIELENOPPIMINEN LUOKAN ULKOPUOLELLA
- 263 Arja Nurmi ym. toim. KIELTEN JA KIRJALLISUUKSIEN MOSAIIKKI
- 264 Aila Viholainen ym. toim. KUVITTELU JA USKONTO
- 265 Elina Vuola toim. ELETTY USKONTO
- 266 Sulevi Riukulehto & Ari Haasio VIRTUAALINEN KOTISEUTU
- 267 Irmeli Hautamäki toim. AVANTGARDE SUOMESSA
- 268 Ulla-Maija Peltonen & Outi Hupaniittu toim. ARKISTOT JA KULTTUURIPERINTÖ
- 269 Laura Assmuth ym. toim. ARJEN TURVALLISUUS JA MUUTTOLIIKKEET
- 270 Titus Hjelm toim. USKONTO, KIELI JA YHTEISKUNTA
- 271 Maija Saviniemi toim. KALLE PÄÄTALO TUTKIJOIDEN SILMIN
- 272 Sari Kivistö & Sami Pihlström TOISTA AJATELLEN
- 273 Tapio Nykänen LAPIN IHMINEN
- 274 Outi Fingerroos ym. toim. KULTTUURIEN TUTKIMUKSEN MENETELMÄT
- 275 Tiina Mahlamäki & Minna Opas toim. UUSHENKISYYS
- 276 Asta Kihlman toim. TEKSTIN NAUTINNOSTA
- 277 Mikko Kauko PYHÄN MECHTILDIN ILMESTYKSET
- 278 Jyrki Siukonen HUMPUUKIA JA HULLUUTTA
- 279 Kaarina Koski & Tuomas Hovi toim. KANSANPERINNE 2.0
- 280 Yrjö Varpio ELÄÄ, KOKEA, YMMÄRTÄÄ